

317.031

22/1998

A NÓGRÁD MEGYEI

MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE

1998

2.

39703

1998

A

NÓGRÁD

MEGYEI

MÚZEUMOK

ÉVKÖNYVE

A NÓGRÁD MEGYE

MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE

XXII.

1998.

22
1998

317.031

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXII.

Salgótarján

1998

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH MUSEEN DES KOMITATES NÓGRÁD

Szerkesztő - Der Radakteur
SZVIRCSEK FERENC

Borítóterv - Umschlaggestaltung
PRESITS ANTAL
Készült a Polar Stúdió gondozásában

Az évkönyv megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: dr. Horváth István
HU ISSN 0133-0802

TARTALOMJEGYZÉK INHALT

ESEMÉNYEK - ESZMÉK, KATONÁK, POLGÁROK 1848–1849-BEN

Tudományos konferencia Salgótarjánban

Bona Gábor:

A '48-as honvédsereg Nógrád megyei születésű tisztjei 9

Cs. Sebestyén Kálmán:

Vármegye a forradalomban 49

(Feladatok, problémák a közigazgatás működtetésében 1848-ban)

Balogh Zoltán:

Egy város a forradalomban – Losonc, 1849 63

Szvircsek Ferenc:

Zemlinszky Rezső 77

(Egy bányagyakornok nemzetőr útja a bányaigazgatóságig)

Kovács Anna:

„Harci pacsirták, hadi Tacitusok” 85

(A forradalom és szabadságharc érzelmi-lélektani közállapotának krónikája)

Vágvolgyiné Bene Orsolya:

Repetzky Ferenc kormánybiztos, a seregszervező 99

Praznovszky Mihály:

Motívumok Mikszáth Kálmán 1848-as képéhez 109

Horváth István:

Szellemiség és magatartás 119

(Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékezete Vahot Imre: Losonci Phoenix c. könyvében)

Limbacher Gábor:

A hazaszeretet, magyarságtudat szakrális motivációi a népi kultúrában 131

TANULMÁNYOK – ESSAYS

Néprajz – Ethnographie

Lengyel Ágnes:

Búcsújáráshoz kapcsolódó ponyvanyomtatványok a nógrádi térségben 147

Természettudomány – Naturwissenschaft – Natural History

Hír János – Kókay József – Mészáros Lukács – Venczel Márton:

Középső miocén puhatestű és gerinces maradványok a sámsonházi Oszkoruzsa-árokából 171

Közlemények - Mitteilungen

Kerényi Ferenc:	
Petőfi és Madách	205
Dupák Gábor:	
Termelőszövetkezetek szervezése Nógrád megyében 1948 és 1954 között	213
Ónodi Eszter:	
Skót tragédia	221

ESEMÉNYEK - ESZMÉK, KATONÁK, POLGÁROK 1848-1849-BEN

Tudomános konferencia

Salgótarján

1998. szeptember 25.

A '48-as honvédsereg Nógrád megyei születésű tisztjei

Bona Gábor

Az 1848/49-es honvédsereg a forradalom és szabadságharc egész ideje alatt folyamatosan épülő fegyveres erő volt. Szervezésének első etapját 1848 május közepe jelentette, amikor a Batthyány-kormány megkezdte az első 10 honvédtájszólój felállítását. E 12 ezer főnyi seregből 1848 őszén lett hadsereg. A szeptember végén országosan meginduló újoncozás eredményeként, valamint a császári-királyi hadsereg magyar alakulatainak csatlakozásával december közepére egy kb. 100-110 ezer fős hadsereg jött létre. A honvédsereg növekedésében ezt követően törés állt be, miután a császári sereg sikerei folytán a magyar kormány hatóköre a Tiszántúltra szorult. A tavaszi hadjárat sikerei nyomán, előbb Erdélyben, majd májusban a szűkebben vett Magyarországon is újult erővel folytatódott a hadseregszervezés. Ennek eredményeként a honvédsereg 1849 július közepe táján érte el legmagasabb létszámát, mely ekkor valamivel meghaladta a 170 ezer főt. (A szabadságharc folyamán a honvédseregbe állt, vagy sorozott katonák száma kb. 190 ezer lehetett.)⁽¹⁾

A folyamatosan bővülő honvédseregben összesen mintegy 12 500 fő viselt hosszabb-rövidebb ideig tiszti rendfokozatot. Ebből azonban közel ezer tiszt még a szabadságharc első felében – 1848 októbere és 1849 januárja között – elhagyta a zászlót. Ők általában olyan császári-királyi tisztok voltak, akik 1848 őszén nem meggyőződésből, hanem helyzetükből adódóan – a honvédséghez csatlakozó magyar soralakulatoknál szolgáltak – kerültek a honvédseregbe.) Ez utóbbiakat nem számítva a honvédsereg tisztjeinek számát mintegy 11 500 főre tehetjük. Rendfokozati megoszlás szerint ez 32 tábornokot, 800 törzstisztet – ezredes, alezredes és őrnagy –, kb. 2200 századost, valamint 8 és félezer főhadnagyot, illetve hadnagyot jelentett.⁽²⁾

A '48-as honvédsereg tiszti állományának – nem végleges adatok szerint – mintegy 1 %-a a korabeli Nógrád megye területéről származott. Tanulmányunkban rövid életrajzuk felvillantásával e 118 tisztnek szeretnénk emléket állítani a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából.⁽³⁾

Nógrád megye a szabadságharc folyamán összesen mintegy 6 ezer honvédet adott a honvédseregnek. Az első katonaállításra a megyében 1848 júniusában, az első tíz honvédtájszólój felállítása kapcsán került sor. Ennek számszerű eredményét nem ismerjük. Az akkor beállt Nógrád megyei ifjak a Pesten alakuló 1. és 2. zászlóaljhoz kerültek.⁽⁴⁾ Közülük többen – mint például Dévény Bertalan, Kohn Emil, Petykó Ferenc, Villámi (Danner) József – később tisztok lettek. Ugyancsak az első honvédtájszólójaknál kezdte pályafutását „önkéntes közvitéztként” Dubraviczky Ádám (a 4.-nél), Oldal Lajos és Lieszkovszky István (az 5.-nél), Bory Károly, Rozemann Antal, Spindler Ferenc, Zmeskall Zsigmond – valamint mindjárt hadnagyként – Csikány Ferenc (a 6.-nál), Krudy Gyula és Nagy Iván (a 7.-nél), valamint Jakabfalvy Károly (a 8.-nál), akik idővel szintén tiszti rendfokozatra emelkedtek.

Időben a következő a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszázlőalj volt. Ezt az alakulatot 1848 augusztus végén, szeptember elején szintén Batthyány utasítására szervezte a megye. Az 1200 főnyi zászlőalj már a szeptember 29-i pákozdi csatában részt vett, s később, a világosi fegyverletételig a feldunai (VII.) hadtest kötelékében harcolta végig a szabadságharcot. Az önkéntes nemzetőrszázlőaljak többségéhez hasonlóan 1848/49 fordulóján honvédszázlőaljjá alakult, sorszámot – 62. honvédszázlőalj – azonban csak 1849 áprilisában kapott. Ennek az alakulatnak a legénysége és tisztikara szinte teljes egészében Nógrád megye szülötteiből állt.⁽⁵⁾ (A zászlőalj honvéddé történt átalakulásakor, vagy már azt megelőzően a tisztek egy része – Hamar Miklós és Szakall Elek százados, Busbach Ádám, Csikány József, Csillom József, Dömök Elek, Gonda Ferenc, Meskó Miklós és Prónay György hadnagyok és főhadnagyok – különböző okokból elhagyták a zászlőaljat. Miután ők nem lettek honvédtisztek, életrajzukat nem vettük fel a tanulmányba.)

Az 1848 szeptember második felében életbe léptetett katonaállítási törvény alapján Nógrád megyének 191.128 főnyi lakosa után 3030 honvédet – minden 127 lakos után 2 főt – kellett kiállítania. Ebből a megye azonban letudhatta említett önkéntes nemzetőrszázlőalj létszámát, így mintegy 2 ezer újonc volt a kötelezettsége. E kontingens kiállítását november végéig megtörtént. A megye újoncai Vácra kerültek. Itt részben a 18., részben pedig a 49. honvédszázlőaljhoz osztották be őket.⁽⁶⁾ A Komárom megyei újoncokkal közösen alakított 18. honvédszázlőaljban Antony Béla, br. Balassa Antal, Bán Béla, Bory László és Krudy Gyula, míg a 49. zászlőaljnál Dubraviczky Ádám és Nagy Iván lett tiszt a későbbiekben.

1848 őszén a Nógrád megyei újoncokból kiegészítést kapott két, a szabadságharchoz csatlakozó császári-királyi alakulat is. A 32. „d' Estei Ferdinánd főherceg” nevét viselő gyalogezred 3. zászlőalja és a 3. „Ferdinánd főherceg” huszárezred. Ezeknél az alakulatoknál szintén szolgált néhány száz nógrádi illetőségű katona, miután Nógrád megye e két ezred hadkiegészítő körzetéhez tartozott. Altszjtjei közül többen – így Szudy Károly, Dein Pál, Lányi Ferenc – szintén honvédtisztek lettek.⁽⁷⁾

1849 április végén a kormány az 1848 szeptemberi újoncállításhoz hasonlóan ismét 50 ezer katona besorozását rendelte el. Nógrád megye kontingensét ezúttal a losonci „újonc-telepen” gyűjtötték össze. Adatok hiányában nem tudjuk, hogy ezt az újabb 3 ezer főt sikerült-e teljes egészében kiállítani. Az viszont bizonyos, hogy a megye – valamint Árva, Liptó, Hont és Zólyom – itt összegyűjtött újoncaiból szerveződött a 100. honvédszázlőalj, valamint – részben – Tatán a 99., s hogy a komáromi várórség alakulatai is jelentős kiegészítést kaptak a losonci újonc telepről.⁽⁸⁾

Ugyancsak 1849 április elején alakult a „Felső-Magyarországi Védereg Nógrád megyei osztálya.” Az említett védereget Szemere Bertalan kormánybiztos szervezte, abból a célból, hogy a „senki földjévé lett” felső-magyarországi megyékben fegyveres helyőrség legyen, mely biztosítsa ezeken a területeken a forradalmi kormány hatalmát, egyben védelmet jelentsen kisebb ellenséges támadások esetében. A védereg Nógrád megyei osztálya, mely egy 150-200 fős alakulat volt, még áprilisban Görgei Ármán őrnagy felvidéki bányavárosok biztosítására küldött hadoszlopához csatlakozott. Részt vett a császári Vogel tábornok hadosztályával vívott sikeres harcokban, s május elején Liptó és Turóc megyét is megtisztították az ellenségtől. Július közepén Görgei különítményétől visszatértek Nógrád megyébe, ahol szeptember közepéig (tehát a világosi fegyverletétel után még egy hónapon át!) gerillatevékenységet folytattak az ellenség hátában. E csapat parancsnoka Bekény János, majd Kemény Károly százados, tisztsíjei pedig Bory Lajos, Csonka Mihály, Dobay János, Pokorny Sándor és Újházy Lajos főhadnagyok, ill. hadnagyok voltak.⁽⁹⁾

A honvédsereg 118 Nógrád megyei születésű tisztsíje közül tízen törzsztiszi, huszonhatan századosi, nyolcvanketten pedig főhadnagyi, illetve hadnagyi rendfokozatot viseltek.

A legmagasabb rendfokozatot és beosztást Kökényessy Szaniszló érte el, aki ezredes és a szabadságharc legkiválóbb magasabbegységének, a Damjanich, majd Leiningen tábornok parancsnokolta III. hadtestnek az egyik hadosztályparancsnoka volt.

Korának országosan ismert és ünnepelt tisztje volt Sréter Lajos, aki 1848 őszén az elfogatása esetén biztos halált vállalva Csehországból hazahozta huszárait a hon védelmére. Ő az emigrációban is jeles szerepet játszott.

A magasabb parancsnokok közül fontos szerep jutott még Károlyi Miksa alezredesnek. Ő 1849 májusában a bánsági hadszíntéren dandárparancsnokként elért sikeréért megkapta a katonai érdemjel 2. osztályát, melyet csak kiemelkedő fegyvertényért adományoztak.

A honvédseregben törzstiszti rendfokozatot értek többsége valamint a honvéd századosok egy része 1848-ig a császári-királyi hadsereg aktív tisztje volt. A főtisztek, ahogy akkor a századosokat, főhadnagyokat és hadnagyokat összefoglaló nevükön hívták, között három másik réteg dominált. A császári-királyi hadseregből átjött altisztek, az úgynevezett jurátus-íjjak, valamint a hivatlanok kategóriája. A jurátusoknak a jogi tanulmányokat folytató, vagy azt frissen végzett fiatalokat hívták. Tágabb értelemben azonban a jurátus ifjúsághoz tartoztak az egyéb magasabb iskolai tanulmányokat folytató ifjak – műszaki-, teológus-, orvostanhallgatók, stb. – is. A hivatlanok pedig általában vármegyei tisztségviselők, uradalmi gazdatisztek voltak. Ez utóbbiak között viszonylag jelentős volt az egykori „hadfiak” – vagyis a császári hadseregben korábban huzamosabb ideig szolgált tisztjelölteknek a – száma.

A honvédsereg Nógrád megyei születésű tisztjei között jóval magasabb volt a nemesi születésűek aránya, mint más megyék esetében. Ennek egy speciális oka volt. Az, hogy a nógrádi származású tisztek nagyobb fele a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszázalój tiszteként lett honvédtiszt. E zászlalaj tisztjeit pedig annak idején úgy választották – melynél pedig a tekintély-elv, tehát többnyire a nemesi származás érvényesült.

A nógrádi tisztikar döntő hányada a magyar etnikumhoz tartozott. Voltak köztük azonban a németek – Baumgarten, Lenk, Lestach, Rosemann, Spindler –, és a szlovákok – Ondrejovics, Pletrich, Suska – is. A megyebeli zsidóságot Kohn Emil és Schwarcz Fülöp hadnagy képviselte.

A tisztikar Nógrád megyei része általában jól megállta a helyét. A tisztek zömének neve ott szerepel a különböző fegyverletételi listákon, ami azt bizonyítja, hogy többségük végig, az utolsó pillanatig kitartott kötelessége mellett.

A szabadságharc folyamán hősi halált halt Csikány Ferenc és Révész László százados, valamint Hamar Ernő főhadnagy. E szám azonban valószínűleg magasabb lehetett, mivel több tisztről nem maradt fenn a szabadságharc utáni időből adat.

A szabadságharc leverése után a nógrádi tisztek a honvédsereg tisztikarának általános sorsában osztoztak. Négyen közülük – Károlyi Miksa, Kökényesi Szaniszló, Thomka Ferdinánd és Veres István –, mint volt császári-királyi tisztek hadbíróság elé kerültek és várfogságot szenvedtek. Harminckettőt pedig hosszabb-rövidebb ideig közlegényként beosztottak a császári hadseregbe. Megint mások, így Sréter alezredes, Benczúr őrnagy és br. Balassa főhadnagy az emigrációt választották, míg az itthonmaradtak egy része – például Márkus László főhadnagy – bekapcsolódott az itthoni önkényuralom-ellenes aktív ellenállásba.

Sorsuk, rövid életrajzuk „katonás sorrendben” – azaz rendfokozatuknak megfelelően az alábbiakban következik.

Törzstisztek

Benczúr Miklós 1819-ben Losoncon, más adat szerint 1821-ben Bánkon született. Apja B. Sámuel evangélikus lelkész volt, aki családjával az 1820-as években Nyíregyházára költözött. Miklós az eperjesi jogakadémia elvégzése után, 1842-ben ügyvédi vizsgát tett, s Nyíregyházán telepedett le. Itt hamarosan a politikai reformokat sürgető helyi reformmozgalom vezetője lett. Közben irodalommal is foglalkozott, több történelmi novellája jelent meg, mint például a kegyérmezei csatáról írott, 1846-ban, az Életképekben.

1848 őszén, Jellačić támadásakor egy önkéntes nemzetőrcsapat tagja lett. A szeptember 29-i pákozdi csatában könnyebben megsebesült.

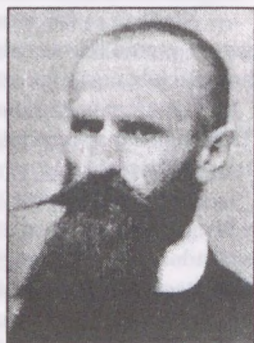
1849 áprilisában, a Felső-magyarországi Védserg szervezésekor – v.ö. a bevezetőben mondottakat – Szabolcs megyében is alakult egy védzászlóalj. Ennek százados-parancsnokává április 10-én Benczúrt nevezték ki. Az alakulat június közepén mintegy 460 főt számlált és a Bereg-Máramaros-Ugocsa-Ung megyében állomásozó tartalék hadosztály állományába tartozott. Feladatuk a Kárpátok itteni hágóinak védelme volt egy Galícia, vagy Bukovina felől jövő támadás esetére. A hadosztály parancsnoka Kazinczy Lajos ezredes volt. Az orosz főerők Felső-Magyarországra történt betörését (június 19-21.) követő hónap során Kazinczy hadosztályának létszámát – 4-5 ezer fő – újoncozással közel a duplájára emelte. A szervezés keretében a Szabolcs megyei Védzászlóaljból megalakult a 139. honvédzászlóalj, melynek őrnagy-parancsnokává Benczúrt nevezték ki (júl. 18.).

A Kazinczy-hadosztályáról a magyar hadvezetés azonban lényegében „megfeledkezett”. A seregtest csak augusztus első hetében kapott utasítást, miszerint vonuljon Erdélybe, Bem tábornok segítségére. Benczúrék két hetes menet után, augusztus 20-án Désre érkeztek. A háború a csatatereken eddigre azonban már eldőlt. A magyar honvédsereg főerői augusztus 9-én Temesvárnál döntő vereséget szenvedtek, következményeként Görgői serege Világosnál letette a fegyvert, s Erdély is már az orosz-osztrák szövetségesek kezén volt.

Kazinczy az erdélyi magyar haderő néhány ezer főt kitevő maradványának csatlakozásával viszonylag jelentős létszámú seregtest felett rendelkezett. (Kb. 12 ezer fő és 56 löveg.) Mivel azonban az általános katonai helyzet már kilátástalan volt, a sereg haditanácsa néhány kisebb összecsapás után a fegyverletétel mellett döntött. Erre augusztus 24–25-én az orosz csapatok előtt került sor. A zsidói fegyverletételt azonban csak néhány ezer katona és mintegy 60 tiszt hajtotta végre. A haditanács említett döntése és az orosz csapatok beérkezése közötti napon a sereg nagyobbik fele ugyanis feloszlott. A legtöbben hazatértek – miután az út észak felé még nyitva állt.

Mások, köztük Benczúr, emigrációba indultak. Benczúrnak kalandos utakon sikerült kiszöknie az országból és csatlakoznia a törökországi magyar emigrációhoz. 1851 novemberében feltehetően Kossuth megbízásából illegálisan hazatért. Ekkor folyt ugyanis az a titkos szervezkedés, melynek célja egy újabb szabadságharc kirobbantása lett volna. Benczúrt azonban a császári hatóságok hamarosan elfogták és Nagyváradra vitték. Az itteni hadbírószágon közel három éven át folyt vallatása, de semmit sem tudtak kihúzni belőle, illetve rábizonyítani. Ennek ellenére 1854 februárjában mégis kötél általi halálra ítélték. A siralomházban eltöltött néhány nap után azonban kegyelmet kapott.

Kiszabadulását követően hazatért Nyíregyházára. Alkalmi munkákból élt, miután a hatóságok forradalmi múltjára való tekintettel eltöltötték az ügyvédi gyakorlatától. Az alkotmány rövid életű visszaállításakor, 1861-ben Nyíregyháza városa közakarattal választotta meg ország-

gyűlési képviselőjévé. Az országgyűlésen a határozati párthoz tartozott, mely a nemzet mindefajta jogfeladását elutasította. Az alkotmány visszavonásakor – Schmerling-provizórium – pedig azonnal leköszönt megbízatásáról. Demokratikus nézeteit és nemzeti elkötelezettségét tehát a börtönévek sem törték meg.

Visszatért az újra engedélyezett ügyvédi pályához, ezt azonban már nem sokáig gyakorolhatta. 1862. június 14-én Nyíregyházán elhunyt betegségből.

Szinnyei: Magyar írók I. 812. és 816., Borovszky: Nógrád m. 264., Uő: Zemplén m. 525., Vas. Újs. 1862/28., Közlöny 1849/136. és 156., HL: Nagyváradi hadb. 101. cs. 1852/34.

Horváth Pál 1813 körül született, valószínűleg Losoncon. 1831-től 1841-ig a császári hadseregben szolgált, ahonnan, mint őrmester szerelt le. (Feltehetően azonos személy azzal a H. Pállal, akit Nógrád megye a 19. gyalogezred közvételeként 1835-ben sikertelenül ajánlott felvételre a magyar nemesi testőrséghez – v.ö. Hellebronth Kálmán 420.) Később kisbirtokán gazdálkodott, majd gazdatiszt lett, 1848 márciusában pedig Losonc város főkapitányává választották. Az 1848 tavaszán Losoncon alakuló nemzetőrség ugyancsak századosává választotta. A megye felterjesztésére a kormány augusztus 25-én a megyei nemzetőrség – melynek őrnagyá Freyburg Lajos őrnagy volt – segédtsíjtjévé nevezte ki.

Központi utasításra azonban ugyanekkor kezdődött meg Nógrád megyében egy 1200 főnyi önkéntes nemzetőrzászlóalj kiállítása, s Horváth ide vonult be. Katonai előképzettségére való tekintettel a megye szeptember 3-án az említett alakulat vezénylő kapitányává tette.

A zászlóalj hamarosan Ivánka Imre őrnagy váci nemzetőrtáborához csatlakozott, s ezzel, mely egy dandárt képezett a Jellačić ellen felállított magyar seregben, részt vett a pákozdi (szept. 29.), majd az október 30-i schwechat-i csatában. Ez utóbbiban Horváth már „számfeletti honvéd őrnagy rendfokozatot” viselt, melyre október 14-én léptette elő a hadügyminisztérium.

A Bécs felmentését követő sikertelen vállalkozást – Schwechat – követően Horváth zászlóaljával huzamosabb ideig Pozsonyban állomásozott. Innen december 10. táján Trencsén megyébe vezényelték őket. Horváth ezúttal egy kb. 2600 főnyi hadoszlopot vezetett, s feladata Felső-Magyarország nyugati felének védelme volt.

A császári hadsereg december közepén megindult általános támadásakor Horváth hadoszlopa Götz osztrák tábornok egy hasonló számú különítményével került szembe. A két fél 1849. jan. 3-án Budetinnál csatát vívott egymással, mely a magyarok visszavonulásával végződött. Horváth ezután csapataival az őt követő Götz elől Körmöcbány északi előterébe, a turcseki-szorosig vonult vissza. Ezzel kapcsolatba került a császári főerők elől a felvidéki bányavárosokba húzódott feldunai hadtesttel, Görgői csapataival.

A bányavárosokat észak felől fedező turcseki-szorost Götz január 17-én megpróbálta bevenni, Horváth katonáival azonban visszaverte őt.

Görgői ezt követően, hogy ne kerüljön a több irányból is közeledő császáriak egérfogójába, másfelől pedig mivel azt az utasítást kapta a hadügyminisztériumtól, hogy csatlakozzon Klapka tábornoknak a felső-Tiszánál álló hadtestéhez, elhagyta a bányavárosokat. Hosszú, fárasztó menet, és a branyiszkói áttörés – febr. 5. – után Kassáig hatolt. E híres téli visszavonulásnak, s a branyiszkói áttörésnek lett részese Horváth is zászlóaljával.

A „nógrádi honvédzászlóalj” – ahogy ekkor már a honvéddé alakult, de sorszámot csak április végén kapott önkéntes zászlóaljat hívták, ettől kezdve a szabadságharc végéig – a világosi fegyverletételig – a feldunai (VII.) hadtest kötelékébe tartozott.

A tavaszi hadjárat megindulása előtt azonban parancsnokváltás történt. Horváth tevékenységével Görgői nem volt elégedett, s valamilyen mulasztás következtében márciusban hadbírószág elé állíttatta. Ez március 22-én Horváthot megfosztotta rangjától.

A hadügyminisztérium fennmaradt iratai szerint a későbbiek folyamán Horváth több alkalommal is kérvényezte ügyének kivizsgálását, erre azonban nem került sor. Későbbi sorsát illetően csak annyit tudunk, hogy a szabadságharc után a császáriak Nagyváradon hadbíróági vizsgálatot folytattak ellene, de hamarosan szabadon bocsátották. Leánya 1868-ban benyújtott folyamodványa szerint ezt követően Élesden telepedett le, ahol ismét megnősült – első felesége 1849-ben Losoncon elhunyt –, 1860-ban pedig nyoma veszett.

Közlöny 1848/80. és 128., 1849/65., Borovszky: Nógrád m. 528., Steier Lajos: Trónfosztás 121., Hellebronth Kálmán 420., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 2811., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 4891.

Jakabfalvi és szászfai Jakabfalvay Antal 1815-ben Kisaranyi pusztán (ma Karacsberény része) született, ref. vallású. J. Miklós földbirtokos és Hegyessy Borbála fia volt. 1834-ben tisztjelölt lett a 32. gyalogezrednél, majd 1836-tól 1840-ig a magyar nemesi testőrségnél teljesített szolgálatot. Leszerelését követően, 1841-ben feleségül vette Darvas Borbálát – akitől négy gyermeke született – és kisaranyi pusztai birtokán gazdálkodott. Nógrád megye táblabírája volt.

1848. júl. 14-én hadnagyi rendfokozatban Bécs megye Dedinszky őrnagy vezette nemzetőrzászlóaljának segédtisztje lett, és részt vett a délvidéki harcokban. Nov. 11 (1)-én honvéd vezérkari főhadnaggyá, dec. 28-án (nov. 16-ával számítandó ranggal) pedig a Nógrád megyei önkéntes zászlóalj századosává léptették elő. 1849 március közepétől az említett zászlóalj ideiglenes, majd ápr. 1-től őrnagy parancsnoka volt. Azonban már ápr. 2-án tüdőbajjal az egri kórházba került. A zászlóalj máj. 31-i és jún. 15-én kelt kimutatása szerint az említett időpontokban a parádi fürdőben volt orvosi kezelés alatt. Alakulatához betegsége következtében már nem tért vissza.

Feltételezhetően említett tüdőbaja következtében hunyt el 1850-ben.

Közlöny 1848/35., 155. és 201., Hellebronth Kálmán 189., Kempelen V. 218., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 4269., Uo.: Hm. Ált. 1849. 10623., 18592. és 20899., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 1960.

Szentimrei és gotsíthi Károly Miksa Pincen (Pinciná) született 1816-ban, r. kat. K. Ferenc uradalmi jószágigazgató és Szentmiklóssy Klára fia volt. Gimnáziumi tanulmányait követően, 1833-ban beállt a 8. huszárezredhez, s a forradalom kitörésekor századosként a 6. Württemberg huszárezrednél szolgált.

1848 nyarán a magyar kormány kívánságára Galíciából hazatérő ezredének egyik osztályával augusztus közepén a Délvidékre vezényelték. Itt a szerb felkelők elleni harcokban vettek részt – azt követően is, hogy a hajdúsági és Bihar megyei, magyar legénységű császári-királyi ezred a Béccsel történt októberi szakítás után csatlakozott a honvédsereghez. November 25-én (dec. 1-ével) az ezred ezen osztályának (2 századának) parancsnoka az őrnaggyá előléptetett Károlyi lett.

1849 január végén Damjanich tábornok az akkor Erdély délnyugati határára, Dévára szorított Bem tábornok seregének támogatására egy kb. 6 ezer főnyi hadoszlopot küldött Temesvárról. Ehhez tartozott Károlyi is osztályával.

A sorra kerülő döntő ütközet, a február 9-én Piskinél vívott csata kimenetelét jelentős mértékben befolyásolták a Württemberg huszárok. Az összecsapás első felében ők állították meg – Czecz János ezredes parancsára kordon-vonalat húzva – a menekülő magyar gyalogságot, s fedezték annak harcrendbe állását. A csata végén pedig igen kitűntek az ellenség üldözésében. Parancsnokukat ezért Bem március 16-án alezredessé léptette elő. Az Erdély felszabadítását eredményező hadjárat végén, április 8-án pedig a katonai érdemjel 3. osztályát is megkapta Károlyi.

Ezt követően Bem két hadosztállyal a temesi Bánságba indult. A sereg egyik dandárát Károlyi alezredes vezette. A bekövetkező hadjárat során Károlyi igazi huszáros bravúrt hajtott végre. Május első hetében egy gyors mozdulattal megszállta Versecet és Fehértemplomot, s ezzel elvágtta egymástól a Bánság délnyugati felében tartózkodó szerb-osztrák hadtest, valamint az Erdélyből kivert, de Orsovánál ismét magyar földre lépett császári hadtest összeköttetését. Ez utóbbi, Bem szemben álló csapataitól is szorongatva, arra a hírré, hogy Károlyi-dandára az oldalába került, feladta eredeti célkitűzését, a császáriak kezén lévő temesvári vár felmentését, és harc nélkül kivonult az országból. Károlyi hadászati sikert eredményező ügyes fellépéséért a katonai érdemjel 2. osztályával jutalmazták (máj. 22.).

Júniusban Károlyi visszakerült Erdélybe. Osztályának, a megfogyatkozott „würt-emberek” – ahogy ennek katonái tréfásan hívták magukat – kiegészítése lett a feladata. Ezt Kolozsvárot végzte. Két századát sikerült is 300 főre kiegészíteni, az újoncok nagy része azonban sem megfelelő fegyverzethez, sem pedig betanult lovakhoz nem tudott jutni. Károlyi így csak augusztus közepe táján került ismét a harcra. Ekkor, Kolozsvár feladásakor Gál Sándor tábornok Bánffyhungyadra visszavonuló seregének maradványaihoz csatlakozott. Augusztus 19-én itt a magyar lovasság és az orosz kozákok között egy rövid, de véres összecsapásra került sor, melyben Károlyi is megsebesült. Életét huszárai mentették meg.

Gál és Kazinczy egyesülése után a zsigóói fegyverletétel következett, melynél Károlyi is fogságba esett. A honvédseregben szolgálatot vállalt volt császári tisztként hadbíróság elé állították, mely 1850 márciusában 5 évi várfogságra ítélte. A viszonylag enyhe ítélet annak volt köszönhető, hogy sikerült bírásával elhítenie, miszerint a függetlenségi nyilatkozatról – mellyel nem értett egyet – értesülve májusban beteget jelentett, s fegyveres harcokban többé már nem vett részt.

Az aradi várfogságból 1851 februárjában amnesztiával szabadulva pinci birtokán telepedt le. 1857-ben házasságot kötött Huszár Annával. 1867-ben és 1890-ben a Nógrád megyei volt honvédeket tömörítő Honvédegylet tagjaként tartották nyilván. 1890. nov. 25-én szülőhelyén hunyt el.

Nagy Iván pótkötet 305., Turul 1904. 128., Nemesi évkönyv 1935. 66., Mikár II. 232., Vas. Újs. 1890/48., Közlöny 1848/76. 1849/55. és 113., HL.: Aradi hadb. 113/17 2/383., KAW.: HR. 1841-1848 1/51.

Jobbágyi Kaszap János Pásztón született 1817. vagy 1819. febr. 16-án, r. kat. K. János földbirtokos és szolgabíró fia volt. A gimnázium 6 osztályát végezte el, majd 1833-ban az 5. tüzérezred iskolájának hallgatója lett. Innen 1839-ben a magyar nemesi testőrséghez, 1844-ben hadnagyként pedig a 4. huszárezredhez került. 1848 tavaszán az említett ezred főhadnagyaként szolgált.

A Sándor huszárok – az ezred névadója Sándor orosz cár volt – 1848 nyarán a magyar hadügyminisztérium alárendeltségébe kerültek. Szeptembertől részt vettek a Jellačić elleni harcokban, októberben pedig csatlakoztak a honvédsereghez. Ugyanekkor, okt. 28-án Kaszap családi okokból elbocsátását kérte, ami meg is történt. A magyar „ügyet” ekkor elhagyó sok tiszttel szemben Kaszapnál bizonyára nem a politikai megfontolások játszottak szerepet. Ezt bizonyítja, hogy december elején ismét szolgálatra jelentkezett a hadügyminisztériumnál. Ekkor a Hajdúságban szerveződő 17. Bocskai huszárezred századkapitányává nevezték ki. 1849. jan. 25 (16)-én őrnaggyá léptették elő, februárban hadrakész osztályával pedig bevonult a Törökszentmiklós körzetében állomá-

sozó Központi Mozgó Sereghez. A március végén kezdődő tavaszi hadjáratot e seregtestben – mely Aulich tábornok parancsnoksága alatt állt, s ekkor már a II. hadtest elnevezést viselte – küzdötte végig. Ennek során április 6-án Isaszegnél, valamint 11-én és 13-án a Pest alatti Rákosmezőn kerültek tűzbe.

A nyári hadjárat idején a Feldunai hadsereg részét képező II. hadtest számára kiemelkedő feladat jutott a Vág-menti hadjáratban (jún. 13–21.). Ennek során a megújuló magyart támadások ékét képezték. A hadtestben szolgáló Bocskai huszárok különösen június 16-án tűntek ki, amikor bátor ellenrohamokkal verték vissza a Zsigárdról visszavonult magyar hadtestet üldöző császári lovasságot. Parancsnokukat, Kaszapot Görgei tábornok a csatatéren a katonai érdemjel 3. osztályával tüntette ki.

A II. hadtest júl. 12-én, Görgei seregének elvonulásakor Komáromban maradt az erőd helyőrségének (VIII. hadtest) erősítésére. A „komáromi hadsereg” felett parancsnokló Klapka tábornok több kisebb kitörés után júl. 30-án előbb a Duna bal-, majd augusztus 3-án a Duna jobb partjáról is elverte a vár megfigyelésére visszamaradt császári csapatokat. E harcokban szintén kitűnt a Bocskai huszárok osztálya.

1849 szeptember közepén ez utóbbiak vívták a szabadságharc utolsó fegyveres összecsapását az ellenséggel. Az erődhez észak felől közelítő orosz lovasság számára lest vetettek, s azt hát- ill. oldaltámadással szétverték. Klapka e fegyvertényért szeptember 13-án alezredessé léptette elő Kaszap őrnagyot.

Kaszap, miként az egész őrség, a vár átadásának feltételeként amnesztiában részesült, szabadon hazatérhetett. A kiegyezésig Pencen gazdálkodott. 1869-ben, a magyar királyi honvédség felállításakor őrnagyként reaktiválták, 1872-ben azonban nyugalmaztatta magát. 1880 januárjában Losoncon hunyt el.

Nagy Iván VI. 116., Szinnyei: Magyar írók V. 1156–1157., Hellebronth Kálmán 204., Közlöny 1848/195. és 1849/12., HL.: Gen. Kommando zu Ofen 1868. 2. Abt. 21–8 148., Uo.: Tiszti akvi. lapok 28569.

Kökényessy (1848-ig Gärtner) Szaniszló 1817. nov. 13-án Kökényes pusztán (ma Kisterenye része) született, német eredetű, de már évszázadok óta itt élő, és magyar nemességet kapott családból. A r. kat. vallást követte. A gimnázium 6 osztályát végezte el, majd 1832-ben beállt a 39. gyalogezredhez. Később átkerült a 12. huszárezredbe, ahol 1844-ben főhadnagy lett. A forradalom kitörésekor ezrede jászberényi hadfogadó állomásának a parancsnoka volt.

1848 tavaszán a Batthyány-kormány utasítására részt vett az első honvédszászlóaljak önkénteseinek toborzásában, egyben – öntevékenyen – a Jászkerület nemzetőrségének szervezésében. Közben ezredénél századosná léptették elő (aug. 20.).

Batthyány 1848. aug. 13-án kiadott országos rendeletére a Jászkunságban is egy önkéntes nemzetőrszászlóalj alakult. Ennek parancsnoki posztjára a „közbizodalom alapján” a helyi végrehajtó hatalom Kökényesit javasolta. (Gärtner ekkor magyarosította nevét, 1848/49-ben a kor demokratikus hangulatának megfelelően ebben a formában írta, s csak később váltott a Kökényessy formára).

Szept. 21-én a kormány ki is nevezte Kökényesit őrnaggyá, aki zászlóaljával Görgei Szolonokon, illetve a Csepel-szigeten összegyűlt dandárában Jellačić inváziós hada ellen indult. Nevükhöz fűződik a horvát sereg tartalék hadtestének fegyverletételre kényszerítése október 7-én Ozoránál.

A jászkun önkéntes zászlóalj novemberben a bácskai hadtesthez lett beosztva. A szerb-osztrák csapatok ellen harcolt, s itt lett belőle dec. 28-án 65. honvédzászlóalj. A hadtest nagyobbik fele, benne Kökényesi zászlóalja 1849 január második felében megkezdte felvonulását Törökszentmiklósról. Itt a Temesi bánságból kivont csapatokkal egyesülve egy új – a későbbi III. – hadtest jött létre, melynek első fegyverténye a március 5-én kivívt szolnoki diadal. Ezt követően a Damjanich tábornok vezette hadtest a Feldunai hadsereg kötelékében diadalt diadalra halmozott. Ápr. 4-én Tápióbicskénél, 6-án Isaszegnél, 10-én Vácnál, 19-én Nagysallónál működött közre döntő módon a császáriak felett aratott győzelemben. Az említett csatában a 65-ösök is jól megállták a sarat. Parancsnokukat az isaszegi csataterén nyújtott teljesítményéért alezredessé léptették elő (ápr. 16.), majd a katonai érdemjel 3. osztályával tüntették ki (ápr. 30.). Kökényesi az ápr. 26-i komáromi ütközetben, majd Buda ostrománál (máj. 4-21.) már, mint dandárparancsnok működött.

Május végétől június végéig szabadságon tartózkodott, melyet nősülése – Massa Annát vette el – miatt engedélyeztek számára. Visszatérve III. hadtestéhez részt vett a júl. 2-i és 11-i komáromi csatákban, valamint a júl. 17-i váci ütközetben. Ezekben nyújtott teljesítménye alapján júl. 20-án ezredessé és hadteste egyik gyalogos hadosztályának a parancsnokává nevezték ki.

A világosi fegyverletétel után a császári hadbíróóság Aradon golyó általi halálra ítélte (1849. nov. 8.), melyet a „legfelsőbb kegyelem” azonban 18 évi várfogságra változtatott. Hét év után, 1856 júliusában az olmtúzi várbörtönből szabadult amnesztiával.

Ekkor földbérllőként Somogy megyében telepedett le, s itt élt 1867-ben is, amikor a Somogy megyei Honvédegylet tagja lett. 1887-ben a '48-as honvédek számára létesített otthon parancsnoka lett Budapesten. A Bihar megyei Margittán hunyt el 1889. febr. 27-én.

Pesti Napló 1887/27., *Mikár I.* 81., *Közlöny* 1848/106., 148. 1848/93., *HL.*: *Aradi hadb.* 113/3 2/239 b., *Uo.*: *Gen. Kommando zu Ofen* 1868. 2. Abt. 21-8 374., *Uo.*: *Orsz. Honv. egyeslet* 29. cs. 1907. 333.

Kuppis Gusztáv Jásztelek pusztán (ma Rétság része) született 1817. jún. 4-én, r. kat. K. János uradalmi jószágigazgató fia volt. A gimnázium 7 osztályát végezte el Nagyszombatban. Ezt követően az 5. tüzérezred tanfolyamán tanult (1835-1837), majd tisztjelölt lett a 23. gyalogezerdnél. 1845-től ugyanitt hadnagyként szolgált.

1848 májusában az elsők között kérte áthelyezését az alakuló honvédzászlóaljakhoz, mire jún. 13-án a Pozsonyban szerveződő 4. zászlóalj főhadnagya névezték ki. Alakulatával július végétől a délvidéki szerb felkelők ellen harcolt. Szeptember végén, amikor a Batthyány-kormány újabb 15 zászlóalj felállítását határozta el, százados lett a Bars megyében szerveződő 17. zászlóaljnál (szept. 23.).

Ez a csapattest decemberben a felső-tiszai hadtesthez nyert beosztást, mely Mészáros hadügyminiszter, majd Klapka vezetésével a Galíciából betört, Schlik tábornok irányította császári hadtest ellen harcolt. Ennek során Kuppis – csak a fontosabbakat említve – a dec. 28-i szikszói, az 1849. jan. 4-i kassai, jan. 19-i szántói, jan. 22-i tarcali és a jan. 31-én Tokajnál vívott összecsapásokban vett részt.

A zászlóalj parancsnoka, Bátor-Schulcz Bódog őrnagy februárban dandárnokká lépett elő, s ekkor annak ideiglenes vezetését Kuppis százados vette át. E minőségében vett részt a febr. 26-27-i kápolnai és az ápr. 4-i tápióbicskei ütközetben. Ezt követően azonban megbetegedett, és csak június közepén állhatott ismét szolgálatba. Előbb régi zászlóaljához tért vissza, majd júliusban egykori parancsnoka, a komáromi seregevezér, Klapka helyettesévé kinevezett Bátor-Schulcz alezredes segédtsíjje lett. A törzstiszti rendfokozatot aug. 18 (16)-án kapta

meg, amikor is az újonnan alakított 201. zászlóalj őrnagyává nevezték ki. Komáromi kapitulánssként amnesztiában részesült.

Az 1850-es években egy felső-magyarországi vasútépítő társaság titkáráként tevékenykedett. A kiegyezés után a Pozsony megyei ávaszék hivatalnokaként, ill. újságíróként kereste a nyeret, és a Pest városi Honvédegylet tagja volt. Pozsonyban halt meg 1901-ben.

Közlöny 1848/7. és 109., Komáromi Lapok 1849/64., Mikár I. 23. és 244., Vas. Újs. 1901/48., HL.: 1848/49 33/524., Uo.: Gen. Kommando zu Ofen 1868. 2. Abt. 21-8 102., Uo.: Rendőri megfigy. 610., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 356., KAW.: 23. LIR. 1841-1850 9/171.

Szandai Sréter Lajos 1811. okt. 15-én született Surányban (Cserhátsurány), evang. S. László földbirtokos, Nógrád megyei főszolgabíró és Beniczky Éva fia volt. Gimnáziumot végzett, majd 1829-ben beállt a 12. huszárezredhez. 1834-ben tiszt lett, 1848 nyarán pedig már századkapitány volt ezredénél a csehországi Saaz-Brüx városában.

A jászkunsági sorozású Nádor-huszárok 1848 nyarán-őszén egyre nyugtalanabbul hallgatták a Magyarországról érkező híreket. Annál is inkább, miután az ezrednél nyílt titok volt, hogy a Batthyány-kormány már több ízben követelte a bécsi hadügyminisztériumtól hazavezénylésüket. Ennek azonban nem lett foganatja. Csakúgy mint Mészáros magyar hadügyminiszter lépésének, aki Jellačić támadása után a hivatalos utat megkerülve közvetlenül az ezredhez küldte el a hazatérést elrendelő parancsot. Az ezred – különben magyar származású – parancsnoka nem merte, s a helyi katonai előjáró szerv engedélye nélkül nem is tudta Mészáros utasítását kivitelezni. Ekkor lépett a színre Sréter százados. Megbízhatónak tartott magyar tisztársaival megegyezett, hogy századaikkal hazaszöknek Magyarországra. Sréter maga járt elől a jó példával. Október 4-én 50 emberével és Dessewffy Dénes hadnagy tisztársával együtt megindult, s több száz kilométernyi út, egy hetes megfeszített lovaglás, és egy kemény összecsapás után – melyben néhány ember elvesztése árán áttörtek az útjukat álló császári katonaságon – szerencsésen megérkeztek Magyarországra. (Jókai elsősorban róluk mintázta Baradlay Rihárd századának szökését a Kőszívű ember fiai-ban.)

Sréterék példáját később az ezred valamennyi százada követte, de többségük nem járt eredménnyel. Csak Virágh Gedeon főhadnagy másfél századának sikerült megismételni a bravúrt október második felében, illetve még egy századnak, amely 1849 júniusában vágta át magát Ausztriából Magyarországra. A többi századot elfogták, katonáit pedig megtizedelték.

A hazatért Nádor huszárokból egy osztály alakult Frangepán-csapat néven. Ennek parancsnoka az okt. 16-án honvéd huszár őrnaggyá előléptetett Sréter lett. (Később visszakapták a 12. Nádor huszár nevet, s újoncokból megkezdődött az ezred kiállítása a honvédseregben.)

A téli hadjárat idején Sréter osztályával a „hagyományos magyar huszárfeladatot” látta el. A magyar főserég, a feldunai hadtest szárnyát biztosította, melynek során december közepén Sopronnál például szétvert egy ellenséges lovasosztagot. Ugyancsak kitűntek az 1849. jan. 3-i tétényi lovassági összecsapásban.

Balul ütött ki azonban számukra az 1849. jan. 21-én Szélaknánál vívott harc. A hegyi teren nehezebben mozgó huszárok a császári elit gyalogság, a vadászok tüzébe kerültek. Sréter itt lőtt sebet kapott, melynek következtében jobb karját amputálni kellett. Szabadságharcos karrierje ezzel deréba tört. Március 5-én ugyan még alezredessé léptették elő, né-

hány héttel később, mint katonai szolgálatra alkalmatlant azonban – ezredesi címmel – nyugalmazták.

A szabadságharc után Sréternek menekülnie kellett, hiszen a császáriak minden bizonnyal halálra, vagy legalább is súlyos börtönbüntetésre ítélték volna. Kiszökött tehát az országból, és Belgiumban telepedett le. Innen csak 1859-ben mozdult ki, amikor az olasz-francia-osztrák háború kapcsán úgy tűnt, hogy abból hazája számára is adódhat kedvező fejlemény. Ez hozta ekkor létre az olaszországi magyar légiót is, melyben a huszárezred parancsnokságát a sokat tapasztalt öreg huszár, Sréter vette át. A háborúhoz fűzött magyar várakozások azonban nem váltak valóra. A győztes franciák nem exponálták magukat a magyarok érdekében. Sréter visszament Brüsszelbe, ahonnan csak a kiegyezést követően tért haza. Magyarországon emlékeztek a vitéz huszárra, aki 1848 őszén élete kockáztatásával hozta haza katonáit a hon védelmére, s Srétert országgyűlési képviselővé választották. Közmegbecsülésben halt meg 1875. márc. 3-án Budapesten.

Kempelen IV. 437., Borovszky: Nógrád m. 620., Nemesi évkönyv 1925-1926, 270-271., Redvay István 81., Vas. Újs. 1875/10., Mikár I. 220., HL.: Gen. Kommando zu Ofen 1868. 2. Abt. 21-8 200.

Nádasi Tersztyánszky Zsigmond született Pusztaberkin 1811. márc. 21-én., r. kat. T. Bálint földbirtokos, megyei főszámvevő és Jeszenszky Teréz fia volt. 1829-től 1836-ig a 12. huszárezredben szolgált, s mint hadnagy szerelt le. 1836-tól birtokán gazdálkodott, Balás Izabellával, akit ugyanekkor vett feleségül, s akitől hat gyermeke született.

1848. szept. 3-án a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszázalój századosává választották, s részt vett a Jellačić elleni harcokban. Dec. 26 (16)-án a Hajdúságban szerveződő 17. Bocskai huszárezred századparancsnokává nevezték ki. Ide azonban csak 1849 április elején tudott eljutnia, miután 1849 januárjában, ezredéhez utaztában a császáriak fogságába esett. Tőlük szökéssel menekült. Ezredének utolsóként szervezett osztályával július elején a Tisza-Maros szögében összpontosított főerőkhöz nyert beosztást. S a Bánság területén lefolyt végső összecsapások során léptette őt elő Bem tábornok őrnaggyá.

A szabadságharc után Tersztyánszkyt Pesten hadbíróság elé állították. Az 1850 tavaszán kiadott – a korábban kilépett tisztekre vonatkozó – amnesztiarendelet alapján azonban szabadon bocsátották (1850 jún.). Visszatért birtokára, és itt gazdálkodott 1863. febr. 13-án bekövetkezett haláláig.

Nagy Iván XI. 113. és 115., Borovszky: Nógrád m. 528. és 625., Szinnyi: Magyar írók XIV. 38-39., Magyar Nemzeti Zsebkönyv I. 617., Közlöny 1848/199., 1849/43. és 71., HL.: Pesti hadb. 1850-6/123., KAW.: 12. HR. 1820-1840. 1/21., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 7167.

Krestyánfalvi Turcsányi János szül. Videfalva (Vidiná, ma Losonc része) 1818-ban, r. kat. Kereskedelmi iskolát végzett. 1838-ban beállt a Magyarországon állomásozó, csehországi sorozású 5. tüzezezredhez. Innen 1842-ben a magasabb tüzérségi ismereteket adó „bombászkarhoz” helyezték át, ahol a forradalom kitörésekor főtűzmester (őrmester) volt.

1848. szept. 14-én hadnagyként átlépett a honvéd tüzérséghez. Alapos tüzérségi ismeretire való tekintettel november elején főhadnagy, a hó közepén pedig már százados lett. 1849 január elején és közepén, valamint március elején kelt kimutatások szerint egy hat-fontos gyalogos üteg parancsnoka volt a Központi Mozgó Seregben, ill. az ebből létrejött II. hadtestnél. E hadtesttel 1849. július 11-én követően a komáromi várórséghez került. Klapka tábornok ott léptette elő őt őrnaggyá aug. 20-án.

Későbbi életéről csak annyi ismeretes, hogy 1867-ben reáltanodai tanárként a Buda váro-

si Honvédegyelet tagja volt, s hogy 1899. decemberében Kolozsvárott hunyt el nyug. főreáliskolai tanárként.

Közlöny 1848/98., 151. és 170., Komáromi Lapok 1849/64., Vas. Újs. 1899/52., MOL.: Hm. Ált. 1849. 9425., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 4192., KAW.: 5. FAR. 1841-1854 35/182.

Századosok

Porubkai Antony Béla Keszegen született 1827 körül. 1848 tavaszán Nógrád megye esküdtje Balassagyarmaton. Nőtlen.

1848. okt. 10 (1)-től hadnagy a Komáromban szerveződő 18. honvédszászlóaljnál. Decemberben áthelyezik az 54. zászlóaljhoz. 1849. márc. 1-ével főhadnagy. A téli és a tavaszi hadjáratot a „Központi Mozgó Sereg”, ill. a II. hadtest kötelékében harcolja végig. Júl. 19-től századosként a 61. (Somogy megyei) zászlóaljnál szolgál, továbbra is a II. hadtestben. Alakulatával Komáromban teszi le a fegyvert, a vár feladásakor, október elején.

Az 1850-es években Balassagyarmaton gazdálkodik. 1861-ben Nógrád megye alkotmányos esküdtjévé, 1867-ben a levéltárnokává választják. Később a balassagyarmati törvényszék jegyzője. Tagja a megyei honvédegyeletnek. (Horváth Petronellát vette feleségül.) 1902-ben Balassagyarmaton hunyt el.

Közlöny 1848/123. és 1849/50., Mikár I. 72. és I. 232., Vas. Újs. 1902/7., MOL.: Vitnyédy-család gyűjt. 1. cs. (A 61. honvédszászlóalj parancskönyve), HL.: Rendőri megfigy. 85., Borovszky: Nógrád m. 547.

Mikófalvi Bekényi János Nagyfalu (Losonc-nagyfalu, Vel'ká Ves) született 1801. nov. 7-én. Apja B. János földbirtokos, anyja Vattay Mária. Ügyvédi képesítést szerez. A szabadságharc kitörésekor már nős (felesége Sréter Mária) és családos.

1849 áprilisától a Nógrád megyében alakuló védzászlóalj századosa. Csapatával Görgei Ármin őrnagy felső-magyarországi különítményével részt vesz a bányavárosok, illetve Turóc és Liptó megye ellenségtől való megtisztításában. Június közepétől a Szolnokon működő sálétrom-üzem (puskapor-gyártás) felügyelője. Később birtokán gazdálkodik. 1890. jún. 17-én Szandaváralján hunyt el.

Steier Lajos: Tót kérdés I. 555. és 562., KLÖM. XV 243. és 540., Kempelen III. 35., Nemesi évkönyv 1925-1926., Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv I. 65.

Jeszenovai Csaplovics Lajos szül. Losoncon 1819 körül, evang. Az eperjesi jogakadémián vég. 1842-től köz- és váltóügyvéd.

1848. szept. 24-én hadbíróvá nevezik ki a Pesten szervezett „önkéntes csatárszászlóalj”-hoz (14. honvédszászlóalj). Okt. 19 (16)-től százados és főhadbíró a honvédsereghez csatlakozott 34. „Porosz herceg” gyalogezrednél. A téli és a tavaszi hadjárat idején hadosztály-hadbíró a feldunai (VII.) hadtestnél. 1849 májusától Görgei Ármin őrnagy hadoszlopánál szolgál. Júl. 20-án hadbíróági ítélettel megfosztják rangjától. (Az ítéletben szereplő indok: „becstelenség” – mibenlétét nem sikerült kideríteni.)

A szabadságharc végén szolgálatot vállal a Haynau által kiépített polgári közigazgatásban. 1853-ban ügyvéd Baján.

Közlöny 1848/122., 126., 145. és 202., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 4122., Uo.: 1848/49-es minisztériumok Folyamodványok II/182., Uo.: Hm. Ált. 1848. 9276., HL.: Rendőri megfigy. 81/114. Uo.: Görgey A. hadügymin. iratai 2. cs. sz.n.

Illyi Csikány Ferenc szül. Illy 1821., r. kat. Apja Cs. István. Volt hadfi tizedes (1840-től 1846-ig a 48. gyalogezredben szolgált), gazdatiszt egy bukovinai állami uradalomban. A forradalom hírére hazatér, Gyöngyösön a nemzetőrség tisztjévé választják. Nőtlen.

1848. jún. 19-től hadnagy a Veszprémben szerveződő 6. honvédszászlóaljnál. Okt. 3 (1)-től főhadnagy, nov. 20 (16)-tól százados és századparancsnok. Alakulatával 1848 júliusától 1849 januárjáig a Délvidéken, majd a Feldunai hadsereg kötelékében a főhadszíntéren küzd. Ápr. 4-én hősi halált hal a tápióbicskei ütközetben.

Közlöny 1848/13., 117. és 163., Szalkai Gergely 116. és 194., Borovszky: Nógrád m. 593., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 59., KAW.: 48. LIR. 1841-1850. 4/4.

Dein Pál szül. Losonc 1807., r. kat. „Jómódú polgári szülők” gyermeke. Gimnáziumot végez. 1826-ban beáll a 3. „Ferdinánd” huszárezredhez. 1833-tól tizedes, 1842-től őrmester. 1847-től nős, felesége Krajnyák Mária. Három gyermek apja.

1848 nyarán a délvidéki szerb felkelők ellen harcol, ősszel ezredével csatlakozik a honvédsereghez. Dec. 6 (1)-től hadnagy, 1849. márc. (jan. 16-ával) főhadnagy, jún. 19 (1)-től alszázados. A Délvidéken, a tavaszi és a nyári hadjárat idején a főszerepben – a III. hadtestnél – küzd a végig a háborút. Világosnál teszi le a fegyvert.

1851 áprilisában besorozzák a császári hadseregben újjászervezett ezredéhez, 1852-ben leszerelik. 1852. máj. 3-án hunyt el – feltehetően Göncön.

Közlöny 1848/186. 1849/58. és 139., Korponay János 743., MO.: Bm. Honv. segély 1868. 3308., HL.: 1848/49 51/17. és 61., KAW.: 3. HR. 1841-1848. 5/13. és 1850-1860 4/182.

Diószeghi (lasztóci?) Diószeghy Tádé szül. Pusztaberkin 1822-ben, r. kat., később áttér a ref. vallásra. D. Tádé, a napóleoni háborúk idején tiszt, földbirtokos és táblabíró, valamint Körössy Jozefa fia. Gimnáziumot végez. 1839 és 1842 között tisztjelöltként az 5. tüzérezredben szolgált. Később birtokán gazdálkodik. Nős, felesége Lisznyay Franciska, két gyermek apja.

1848. szept. 3-án a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszászlóalj főhadnagyaá választják. A szabadságharcot Jellačić támadásától a világosi fegyverletételig végigharcolja, 1849. máj. 19 (márc. 1-ével)-én százados lett alakulatánál (62. honvédszászlóalj).

Később Pencen gazdálkodik. A kiegyezés után a kékkői járás csendbiztosává választják. A Nógrád megyei Honvédegyet tagja. 1892-ben halt meg – valószínűleg Pencen.

Közlöny 1849/113., Mikár I. 72. és II. 232., Borovszky: Nógrád m. 528. és 547., Nagy Iván III. 319., HL.: Pesti hadbírótság 1850-6/123. és 1852-8/63., KAW.: 5. FAR. 1841-1854. 18/49.

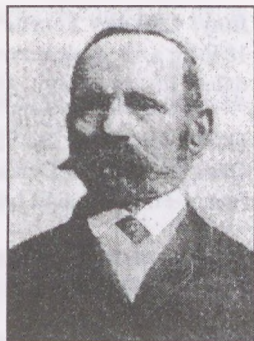
Szentannai Dobák Sándor szül. Vanyarc, 1810., evang. D. Mihály Nógrád megyei csendbiztos fia. Gimnáziumot végez. 1829-ben beáll a 12. huszárezredhez. 1839-ben tizedesként leszerel, de még ez évben ismét katona lesz – ezúttal a 3. huszárezrednél. 1847-ben tizedesként fejezi be a szolgálatot.

1848. szept. 3-tól a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszászlóalj főhadnagya. 1849. máj. 19. (48. dec. 1)-től százados az alakulatból szervezett 62. honvédszászlóaljnál. (Későbbi adat pályafutásával kapcsolatban nem került elő.)

Közlöny 1848/201. és 1849/113., Nagy Iván III. 323., Borovszky: Nógrád m. 528., KAW.: 12. HR. 1820-1840. 9/185. és 3. HR. 1841-1848 3/44.

Kisendrődi és széplaki Endrődy János szül. Csaláron (Čeláre) 1819-ben, r. kat. Apja kisbirtokos. Gimnáziumi tanulmányait követően, 1839-ben „hadfi” lesz a 32. gyalogezredben. 1845-ben tizedesként leszerel és gazdálkodó lesz.

1848. szept. 3-tól a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszázalóalj századosa. Alakulatával ősszel Jellačić ellen, a téli hadjárat idején a felső-magyarországi hadszíntéren harcol. (A pákozdi, schwechati, nagyszombati, budatini és branyisztkői összecsapásokban vett részt.) 1849. márc. 17-én Miskolcon családi okokra hivatkozva beadja lemondását, elbocsátják a szolgálatból. (Ápr. 1-én visszavételét kéri a hadseregbe, a hadügyminisztérium azonban elutasító választ ad.)

A szabadságharc után bujkál, majd birtokán gazdálkodik. Gazdasága 1881-ben tönkremegy, ekkor Egerben telepedik le, ahol honvéd századosi nyugdíjából él. A Nógrád megyei Honvédegylet tagja volt. 1906. jún. 10-én Hatvanban hunyt el.

Mikár I. 122. és II. 232., Borovszky: Nógrád m. 528., Tört. Lapok 1894/2. sz. 20-21., Hatvan és Vidéke 1906. jún. 17-i szám, MOL.: Hm. Ált. 1849. 8595 és 8784., KAW.: 32. LIR. 1841-1850. 16/69.

Nógrádi Horváth Valér szül. Petőpusztán (Szécsénykovácsi, Kováčovce), 1821-ben, evang. H. Dénes ügyvéd fia volt. 1841-től 1845-ig tisztjelöltként a 32. gyalogezredben szolgál. Később Nógrád megye esküdtje.

A szabadságharcban előbb – 1848. szept. 3-tól – a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszázalóalj főhadnagya. 1849. jan. 27 (16)-én százados lesz a Besztercebányán alakult (Zólyom megyei) önkéntes zászlóaljnál, mely ugyanakkor a feldunai (VII.) hadtesthez nyer beosztást. Zászlóalja júniusban a 124. sorszámot kapja, s a feldunai (VII.) hadtestből kiváló Kmety-hadosztályhoz tartozik, mellyel a délvidéki hadszíntérre veszénylik őket.

1890-ben közjegyző Alsórákancán, a Hont megyei Honvédegylet tagja. 1898-ban Hontfüzesgyarmaton hunyt el.

Közlöny 1849/145., Mikár II. 179., Borovszky: Nógrád m. 528., Vas. Újs. 1898/23., Nagy Iván V. 155., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 271., Hadtört. Múz. Kézirattár 9107/Eml., KAW.: 32. LIR: 1841-1850. 24/108.

Kazinczi és alsóredmeczi Kazinczy Sándor szül. Pásztón 1801. jan. 1-én, ref. K. Miklós (aki K. Ferenc, az író testvére), földbirtokos, táblabíró és Beöthy Viktória fia. Jogot végzett Sárospatakon. 1821-ben beáll a császári hadseregbe, ahonnan 1836-ban, mint az 5. könnyűlovasezred főhadnagya lép ki. 1838-ban megnősült – felesége Reisner Lujza lett –, majd Érsemjénben telepedik le, gazdálkodik. Három gyermek apja.

1848 tavaszán Bihar megye lovas nemzetőrségének egyik századosává választják. Mozgósított századával augusztus közepétől október végéig részt vesz a délvidéki (Nagybecskerek környéki) harcokban. 1849. ápr. 18 (16)-tól al-, júl. 20 (2)-tól főszázados a 12. Nádor huszárezredben. Az ezred tartalék – kiképző – századának a parancsnoka Földeákon.

A szabadságharc után hadbníroság elé állítják, de a honvédseregben szolgálatot vállalt, már korábban kilépett császári tisztekre vonatkozó amnesztia-rendelet következtében szabadon bocsátják. (1850.) 1861 augusztusában Érkeserűn (Bihar m.) hunyt el.

Közlöny 1849/85. és 156., Kempelen V. 410., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 2688. és 3073., Uo.: Hm. Ált. 1849. 25879., KAW.: 5. Chev. Lég. Rgt. 1820-1840. 72.

Kemény Károly szül. Losoncon 1817 körül. 1848. márc. 24-én Losoncon „lajtsromba veszik”, mint nemzetőri szolgálatra jelentkező polgárt.

1849. jún. 18. (ápr. 15)-től főhadnagy a Nógrád megyei Védzászlóaljnál. Július-augusztusban a védzászlóalj Losonc környékén visszamaradt részének százados-parancsnoka, gerilla-tevékenységet fejt ki az orosz főserég hátában. Csapatát a világosi fegyverletétel után, csak szeptemberben oszlatja fel.

1867-ben Nógrád megye várnagyává választják. Később szolgabíró majd ügyvéd, a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Karancsságon halt meg 1892-ben.

Közlöny 1849/136., Mikár I. 125. és II. 232., Borovszky: Nógrád m. 547., Vas. Újs. 1892/48., HL.: Rendőri megfigy. 65/157a.

Kiss Antal szül. Bussán, 1809-ben, r. kat., nemes. 1829-ben tisztjelöltként belép a 2. „Hannover” huszárezredhez. 1831-től hadnagy, 1838-tól főhadnagy, 1846-tól alszázados, 1848. júl. 1-től főszázados és századparancsnok. Nőtlen.

Ezredével 1848 nyarán a délvidéki szerb felkelők ellen harcol, októberben besorol a honvédseregbe. A magyar hadügyminisztérium 1849. jan. 17 (1)-én őrnaggyá léptetik elő, azonban elhagyja ezredét és elbocsátásáért folyamodik. Kinevezését visszavonják, és nyugalmazzák. Febr. 22-én ismét szolgálatba áll, a szegedi főtábori kórház egyik osztályának parancsnoka lesz. E beosztásában Perczel tábornok jún. 5-én honvéd őrnagyi kinevezésre terjeszti fel a hadügyminisztériumhoz.

A szabadságharc végén kimenekül. 1849 novemberében a menekültek nagyobb részével hazatér Vidinből. Hadbíróság elé állítják, amely megfosztja rangjától, de szabadon engedik (Pest, 1850. ápr.). 1868-ban Tatán él. A kiegyezés után visszakapja századosi rangját, illetve nyugdíját. 1887-ben Balassagyarmaton halt meg.

Közlöny 1849/4. és 20., Vas. Újs. 1887/21., KAW.: 2. HR. 1841-1848 2/92., MOL.: Hm. Ált. 1849. 11623., 18487. és 18963., HL.: Gen. Kommando zu Ofen 1868. 2. Abt. 21-8. 478. Uo. Pesti hadb. 1850-1/453.

Krudy Gyula szül. Szécsénykovácsiban 1823. dec. 27-én, r. kat., nemes. K. János birtokos, megyei várnagy és Virág Teréz fia. Jogot végz. Ügyvéd, Nógrád megye aljegyzője.

1848 augusztusában honvéd önkéntes lesz, a 7. (szombathelyi) zászlóaljhoz osztják be. A Jellačić elleni harcok során őrmesterré léptetik elő (okt. 1.). Dec. 28 (nov. 16)-tól hadnagy a feldunai hadtest hadfelszerelési bizottságánál Pozsonyban. December közepén beosztják a 18. zászlóaljba a komáromi várőrséghez. 1849. febr. (jan. 16)-tól főhadnagy ui. Végül aug. 29 (26)-tól százados a szintén Komáromban szerveződő 203. zászlóaljnál.

A komáromi vár feladása után hazatér. Később ügyvéd Debrecenben majd Nyíregyházán. 1884-ben a Szabolcs megyei Honvédegylet elnökévé választják. (Radics Máriát vette feleségül, akitől Gyula nevű fia és egy lánya született.) 1894-ben még élt Nyíregyházán.

Közlöny 1848/201. 1849/16., Mikár II. 282., Komáromi Lapok 1849/65., Nagy Iván VI. 472., Tört. Lapok 1893/10. 101., Borovszky: Szabolcs m. 524., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 7338.

Laváty János szül. Legénden 1815-ben, r. kat. Gimnáziumot vég. Volt tizedes (1833-tól 1846-ig a 32. gyalogezredben szolgált), mérnök Kaposvárott. 1848 tavaszán a helyi nemzetőrség századosává választják.

Mozgósított századával júliusban részt vesz a Dráva-vonal őrzésében. Szept. 16-tól a Somogy megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj századosa a Jellačić elleni seregben. Október végén alakulatából megalakul a 46. honvédezászlóalj, melyben szintén százados. Alakulatával a komáromi várőrséghez osztják be. Az 1849. febr. 10-i várbeli kitörés során Érsekújvárnál a császáriak fogságába esik. (A szabadságharc végéig hadifogoly Königrätzben.)

Később mérnök, Kaposvár város törvényhatóságának tagja. 1867-ben a Somogy megyei Honvédegylet tagja. Kaposváron halt meg 1889-ben.

Mikár I. 81., Vas. Újs. 1889/50., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 8140., Uo.: Hm. Ált. 1848. 12750. 19932., Uo. Bm. Honv. segély 1868. 4961., KAW.: 32. LIR. 1841-1850. 10/108.

Oldal Lajos előéletéből csak annyi ismeretes, hogy 1808-ban Bujákon született, r. kat. vallású volt, és 1826-tól 1837-ig a 32. gyalogezredben szolgált, ahol utoljára őrmester volt.

1848 júniusában beáll a Győrben szerveződő 5. honvédezászlóaljhoz, katonai előképzettségére való tekintettel őrmesterré nevezik ki. Alakulatával a bácskai hadszíntéren szolgált, okt. 6 (1)-től hadnagy, 1849. márc. 20 (jan. 29)-től főhadnagy. Június elején – máj. 16-ával számítható ranggal – századosrá léptették elő az alakuló 92. zászlóaljhoz. Ezzel július közepén a Cegléd körzetében alakult „Tiszai hadsereg”-hez nyer beosztást, és részt vett az újszegedi, szőregi és temesvári (aug. 9.) csatákban.

A fegyverletétel után besorozzák a császári hadseregbe. 1857-ben rokkantként elbocsátják. A kiegyezés idején szülőhelyén él, a Pest városi Honvédegylet tagja.

Közlöny 1848/121., 1849/59. és 129., Mikár I. 26., MO.: Bm. Honv. segély 1868. 1931., KAW.: 32. LIR. 1820-1840 38/74.

Ozmics (Ozmits) István szül. Losoncon 1815-ben, evang., nemes. Apja O. István császári-királyi kapitány. Ő maga 1844-ben ügyvédi vizsgát tesz, 1848-ban Nógrád megye tiszteletbeli alügyésze.

1848. szept. 3-án a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj hadnagyává választják. Ugyanitt – illetve a 62. honvédezászlóaljban – 1849. máj. 19 (márc. 1)-től főhadnagyként, végül pedig századosként szolgált.

1850. febr. 1-én közlegényként besorozzák a 14. gyalogezredhez, de már dec. 31-én elbocsátják a katonaságtól. 1867-ben Érkbölkúton él, a Bihar megyei Honvédegylet tagja.

Közlöny 1849/113., Mikár I. 17., Nagy Iván VIII. 310., Borovszky: Nógrád m. 528., Honvéd 1869/1., KAW.: 14. LIR. 1850-1857. 21/191.

Paczolay Nárcisz szül. Balassagyarmaton 1815-ben, r. kat., nemes. P. Jakab postamester és Miháلكovics Petronella fia. Gimnáziumot végez. 1832-ben beáll az 5. tüzezezredhez, 1841-ben leszerel.

1848. szept. 3-tól a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj (később 62. honvédezászlóalj) századosa. E rendfokozatban 1849 nyarán és a világosi fegyverletételnél zászlóaljának parancsnoka.

1861-ben Nógrád megye csendbiztosává választják. A kiegyezés után a megye honvédegyletének tagja.

Közlöny 1849/113., Mikár I. 72., Borovszky: Nógrád m. 528., Nagy Iván IX. 5., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: 5. FAR. 1851-1854. 1/136.

Paczolay Rázmás (Erazmus) 1810-ben Balassagyarmaton született és az előbbi bátyja volt. 1828-tól 1833-ig önkéntesként a 12. huszárezredben szolgált.

A szabadságharcban 1848. szept. 3-tól főhadnagy, 1849. máj. 19 (márc. 1)-től százados a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr-, illetve 62. honvédszászlóaljnál. Világosnál teszi le a fegyvert.

1861-ben Nógrád megye alkotmányos számvevőjévé választják.

Közlöny 1849/113., Nagy Iván IX. 5., Borovszky: Nógrád m. 528., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: 12. HR. 1820-1840. 8/72.

Tóthprónai és blatniczai Prónay István Romhányban született 1821-ben, vagy 1822-ben. Az evang. vallást követte. P. János földbirtokos, 1825/1832-ben Nógrád megye országgyűlési követe, és Kubinyi Ludovika gyermeke. Tanulmányait Rozsnyón végzi. 1839-ben beáll a 6. vértesezredhez. Innen 1841-ben a bécsi magyar nemesi testőrséghez kerül, ahol 1845-ig szolgál. Ezt követően beutazza Nyugat-Európát és Észak-Afrikát.

1848. okt. 19-én a Zemplén megyében szerveződő 43. honvédszászlóalj századosává nevezzik ki. Innen november végén átkerül a Pest megyében alakuló 16. „Károlyi-” huszárezredhez. 1849 januárjában megbetegszik és a Pestre bevonuló császári csapatok fogságába esik. Később kiszabadul és ismét szolgálatba áll. Neve szerepel a világosi fegyverletételi jegyzékben. (Ezredének négy százada a Feldunai hadsereggel adta meg magát.)

Egészségügyi alkalmatlansága miatt nem sorozzák be a császári hadseregbe. Később romhányi birtokán gazdálkodik. Zeneszerző, „Világosi katasztrófa” c. szimfóniáját előadják a Nemzeti Színházban. A Nógrád megyei Honvédegylet tagja. (Felesége 1854-ben Almásy Mária lett, akitől több gyermeke született.) 1898. júl. 29-én Romhányban halt meg.

Közlöny 1848/148. és 173., Mikár II. 232., Nagy Iván IX. 491. és 496., Hellebronth Kálmán 307., Borovszky: Nógrád m. 303. és 613., HL.: 1848/49 51/17., Uo. Rendőri megfigy. 70/303., MOL.: Hm. Ált. 1849. 2157.

Révész László szül. Szklabonyán (Sklabiná) 1821-ben, r. kat. Gimnáziumi tanulmányait követően, 1840-ben beáll a 19. „Schwarzenberg” gyalogezredhez. Ugyanitt 1842-ben tizedes, 1848. ápr. 15-én pedig őrmester lesz. Nőtlen.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán részt vesz a szerb felkelők elleni harcokban. Szept. 24-én hadnaggyá nevezik ki a Hódmezővásárhelyen alakuló 30. honvédszászlóaljhoz. Alakulatával ismét a bácskai hadszíntérre kerülve nov. 28 (16)-án főhadnagy, 1849. máj. 13 (ápr. 18)-án pedig százados lesz. Április 29-én súlyos sebet kap a Melencénél vívott ütközetben, melybe júniusban elhal.

Közlöny 1848/109. és 173., 1849/106., MOL.: Hm. Ált. 1849. 27106., KAW.: 19. LIR. 1841-1850. 17/89.

Somoskőy István Somoskőn született 1821-ben vagy 1822-ben, r. kat., nemes. S. József birtokos, megyei számvevő és Elek Erzsébet fia. Jogot végez. A forradalom kitörésekor ügyvéd, és a tiszolci (Gömör m.) kincstári uradalom ügyésze.

1848 augusztus végén beáll a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszázlójába, ahol szept. 3-án hadnaggyá választják. 1849. máj. 19-én (jan. 1-étől számítandó ranggal) az alakulatából szervezett 62. honvédszázlój főhadnagya. Június elején (máj. 16-ával) a Tattán alakuló 99. zászlóalj századosává léptetik elő. A komáromi vár feladásáig szolgál.

Az 1850-es években Szügyön gazdálkodik. Később ügyvéd Balassagyarmaton. A kiegyezés után a Nógrád megyei Honvédegyelet tagja. (Felesége Scholtz Fülöpke lett, akitől István és Anna nevű gyermekei születtek.) Az 1890-es években Somoskőn hunyt el.

Közlöny 1849/113. és 133., Mikár I. 72., Nagy Iván X. 295., Kempelen IX. 4141., Borovszky: Nógrád m. 528. és 620., HL.: 12848/49 28/414b., Uo. Rendőri megfigy. 72/308.

Szandai Sréter Béla 1822-ben Pásztón született, evang. vallású volt. Szülei: S. Antal és Lisznyay Damó Júlia. 1838-ben beáll a 32. „Estei Ferdinánd” gyalogezredhez. 1841-től őrzető, 1842-től tizedes.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 júliusában a Délvidékre vezénylik, részt vesz a szerbek elleni harcokban. Október közepén őrmesterként átkerül a Győrben alakuló 39. honvédszázlójhoz. Később alakulatával a feldunai (VII.) hadtest kötelékében szolgál. Dec. 14 (16)-tól hadnagy, 1849. ápr. 24 (márc. 1)-tól főhadnagy. Június elején a Vácott szerveződő 100. zászlóaljhoz helyezik át. Új zászlóaljával júliusban bevonul a Tiszai hadsereghez s végül százados lesz. Alakulata maradványával aug. 22-én Borosjenőnél teszi le a fegyvert.

Besorozzák a császári 42. gyalogezredhez, ahonnan 1851 áprilisában szabadul. 1852-ben megnősül, felesége Faltay Júlia lett, – akitől hat gyermeke született – és a Gömör megyei Pusztacsobánkán telepedik le. Ugyanitt halt meg 1886. (1866.?) márc. 12-én.

Közlöny 1848/189., 1849/88. és 133., Nemesi évkönyv 1925-1926. 268., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 8810., Uo. Hm. Ált. 1849. 1112. és 25985., KAW.: 32. LIR. 1841/1850. 15/34. és 42. LIR. 1841/1857. 34/98.

Szirmai és szirmabesenyői Szirmay Albert szül. Bercelen 1827-ben, evang. Sz. György föld-birtokos és Prónay Johanna fia. 1845-ben tisztjelöltként beáll a 32. gyalogezredhez. 1848. aug. 1-én felveszik a magyar nemesi testőrséghez. Szept. 20-án bécsi testőrtársaihoz hasonlóan lemond és hazatér, hogy szolgálatot vállaljon a honvédseregben.

Szept. 29-től az Aradon szerveződő 29. zászlóalj főhadnagya. Dec. 14 (16)-tól százados. Alakulatával a bánsági hadműveletekben, Arad, majd Temesvár várának ostromában vesz részt a szabadságharc végéig.

Később szülőhelyén gazdálkodik. (Mivel komáromi menlevéllel rendelkezett a császáriak – mint „szökött testőrt” – nem állították hadbíróság elé.) 1862. márc. 15-én Nógrádmarcalon hunyt el.

Közlöny 1848/109. és 189., Hellebronth Kálmán 358., MOL.: Hm. Ált. 1849. 25698., HL.: Rendőri megfigy. 72/67., KAW.: 32. LIR. 1841-1850. 32/246.

Tomkaházi Thomka Ferdinánd 1822-ben Losoncon született, evang. Gimnáziumot végez. 1842-ben beáll a 33. Gyulay gyalogezredhez. 1848 tavaszán részt vesz az itáliai hadjáratban, alhadnaggyá léptetik elő ezrede Magyarországon állomásozó 3. zászlóaljához (szept. 19.).

Hazatérve szolgálatra jelentkezik a honvédseregbe. Okt. 19-től a Pozsonyban szerveződő 15. zászlóalj főhadnagya. Zászlóalja megalakulását követően Komáromba kerül. Innen hat százada közül hármat novemberben Felső-Magyarország nyugati felének védelmére vezényelnek, s ez utóbbianál szolgál Thomka is. A téli hadjárat idején a feldunai (VII.) hadtest kötelékében harcolnak. Ennek során Thomka 1849. ápr. 24 (febr. 16)-én százados lesz. Márciustól Beniczky Lajos, majd Görgei Ármin hadoszlopával Felső-Magyarország középső és nyugati felét tisztítják meg, ill. fedezik az ellenségtől. Július közepén a Feldunai hadsereghez visszacsatlakozva folytatják a háborút a Világosnál bekövetkező fegyverletételig.

Thomkát, mint volt császári tisztet hadbíróság elé állítják és 1850. január 19-én Aradon 12 évi várfogságra ítélik. A február 25-én kihirdetett ítéletben ezt 2 évre mérséklék. A kiszabadulását követő években a gróf Forgács-család alkalmazásában áll Nyitraújlakon. A kiegyezés után Losonc város pénztárnoka, majd városi adószedő. A Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Az 1890-es években Losoncon halt meg.

Közlöny 1848/131. és 1849/88., Mikár I. 72. és II. 232., Borovszky: Nógrád m. 682., HL.: Aradi hadb. 113/13 2/327b., Uo.: Gem. Komando zu Ofen 1858. 2. Abt. 21-8 209., KAW.: 33 LIR. 1841-1850. 28/156.

Kalmári Várady Sándor szül. 1818-ban Bussán, r. kat. Jogakadémiát végez. 1838-tól az 5. „Radetzky” huszárezred katonája, a forradalom kitörésekor tizedes. Előzetesen vállalt tíz éves katonai szolgálata 1848 szeptemberében lejár, s ekkor egy kiszolgált huszárokból álló szállítmánnyal Lombardiából hazaindítják Magyarországra. (Kalandos útjuk során Horvátországban fogságba vetik őket, de megszöknek, s hazaérve szolgálatra jelentkeznek a honvédseregbe.)

Október 14-én hadnagy lesz a 12. Nádor huszárezred Csehországból hazaszökött és a honvédsereghez csatlakozott osztályánál. (Vö. Sréter alezredes életrajza.) Nov. 11 (1)-től főhadnagy, december közepétől a feldunai hadtest kötelékében részt vesz a császári fősergeleni harcokban. A tavaszi hadjárat végén alszázadosá „feljebbitik” (1849. ápr. 1.). A nyári hadjárat idején a Kmety-hadosztály katonájaként – ezredének nagyobb fele itt szolgál – előbb a főhadszíntéren, július-augusztusban pedig a Délvidéken küzd. Az említett hadosztály maradványaival Borosjenőnél teszi le a fegyvert (aug. 24.).

A kiegyezés idején Szécsényben él, a Nógrád megyei Honvédegylet tagja.

Közlöny 1848/155. és 1849/85., Mikár I. 72., Kászonyi Dániel II. 105-106., MOL.: Hm. Ált. 1849. 4604., Ua.: Bm. Honv. segély 1868. 4997., KAW.: Gb. 12. HR. 1841-1850. 6/200.

Farádi Veres István 1813-ban Kutasón született, V. Pál helyi földbirtokos és Meskó Magda gyermekeként. Evang. vallású volt. Jogakadémiát végez. 1832-ben beállt a 32. gyalogezredhez, ahol 1842-ben alhadnagy, 1843-ban pedig hadnagy lesz. A forradalom kitörésekor a Budán állomásozó gránátoszászlóaljánál szolgál. Nős, két gyermek apja.

1848. szept. 21-én – még a császári hadseregben – főhadnaggyá léptetik elő. A magyar kormány parancsára ugyanakkor a székesfehérvári magyar tábor erősítésére indulnak. A pákozdi csatát, illetve az október 3-i kiáltványt követően zászlóaljával – mely a 2., a 32. és a 39. magyar sorgyalogezred gránátos osztályaiból áll – csatlakozik a honvédsereghez. (A hadrendekben ez az alakulat „Weissl gránátos zászlóalj” néven szerepel, mivel a gránátos zászlóaljakat parancsnokukról nevezték el, ill. tartották nyilván – ez esetben az osztrák származású

Johann Weissl honvédőrnagyról.) Veres okt. 19-től honvéd százados, s egy ideig hadkiegészítő tisztként tevékenykedik. Decemberben visszatér alakulatához, átveszi osztályának (két század) vezényletét az említett gránátos zászlóaljban. A válogatott legénységből álló elitalakulat a szabadságharc folyamán a feldunai hadtest, majd hadsereg (Görgei) törzsének védelmét látja el, egyben a csatákban a „végső tartalék” szerepét látja el.

A világsi fegyverletételkor fogságba esett Verest Aradon előbb 15 (1850. jan. 19.), majd (febr. 25.) „kegyelemből” 10 évi várfogságra ítélik. 1852 nyarán az aradi várbörtönből szabadul amnesztiával. Hazatér kutasói birtokára, ahol 1858. márc. 28-án hunyt el.

Nagy Iván XII. 148. és 150., Borovszky: Nógrád m. 627., KAW.: 32. LIR. 1841-1850, 8/196., MOL.: Hm. Ált. 1848. 9276. és 9960., HL.: Aradi hadb. 113/13 2/373b., Uo. Rendőri megfigy. 75/91.

Főhadnagyk és hadnagyk

Báró Balassa Antal szül. Kékkő, 1822., r. kat. B. Sándor (1745-1832) cs. kir. kamarás fia. Vagyonából él. Nős, felesége Szerencsy Anna, családós.

1849 márciusában hadnagy a 18. honvédzászlóaljban a komáromi várőrségnél. (Feltehetően már 1848 őszétől szolgált az említett zászlóaljban.)

A szabadságharc után emigrál, az 1860-as években az olaszországi, 1866-ban a poroszországi magyar légio századosa. Később Genfben telepedik le. Heraldikai munkássága alapján a Svájci Tudományos Akadémia tagjává választják. A svájci Coppetben halt meg 1877. máj. 17-én.

Kempelen I. 267., Borovszky: Nógrád m. 588., Magyar Nemzetiségi Zsebk. I. 301., Vas. Újs. 1877/22., Szinnyei: Komárom 100., Ács Tivadar 16.

Nádasdi Bán (Baán) Béla szül. Ipolytarnóc, 1831., r. kat. B. Lajos és Dobay Franciska fia. Gimnáziumot végez. 1848. jún. 8-án beáll a 32. Esterházyi Ferdinánd gyalogezredbe.

1848. okt. 15-én őrmesterként átlép a Komáromban szerveződő 18. honvédzászlóaljhoz. A szabadságharcot alakulatával a komáromi várőrséggel küzdí végig, melynek során hadnaggyá léptetik elő.

1867/68-ban és 1890-ben a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Az utóbbi időpontban és halálakor szülőhelyén gazdálkodott. 1909. jún. 6-án Losoncon hunyt el. (Felesége az 1837-ben született Dobay Klára volt.)

Mikár I. 156. és II. 232., Kempelen XI. 232., Vas. Újs. 1909/25., KAW.: 32. LIR. 1841-1860. 39/149., MOL.: Hm. Ált. 1848. 8350.

Baumgarten Antal szül. Gács (Halić), 1818., r. kat. 1832-ben beáll az 5. tüzezredhez, három évig az ezred katonaiskoláján tanul Budán, majd beosztják az ezredhez. 1836-tól tizedes. 1842-ben áthelyezik a bombász-karhoz. 1848. aug. 16-tól tüzezségi szertárnok (őrmester) a budai helyőrségi tüzezségnél. Német anyanyelvű, nőtlen.

1848. okt. 21-től hadnagy a honvéd tüzezségnél, egy lőszerész (lőszerkészítő) század parancsnoka a komáromi várőrségnél. Nov. 29 (16)-tól főhadnagy ui., majd a Veres századosnál

említett honvéd gránátos zászlóaljban. A szabadságharcot az említett alakulattal a feldunai (VII.) hadtest kötelékében küzdi végig.

1849 szeptember végén közlegényként besorozzák a császári hadseregbe. 1854-ben elbocsátják, állami hivatalnok lesz Budán. A kiegyezés után számtiszt a magyar kereskedelmi minisztériumban. 1867-ben és 1890-ben – az utóbbi időpontban honvéd nyugdíjas Budapesten – a Pest városi Honvédegylet tagja.

Közlöny 1848/173., Mikár I. 27. és II. 55., MOL.: Hm. Ált. 1848. 9825., 12.409. és 1849. 1112., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 4192., KAW.: Zeuges-Artillerie zu Ofen 1841-1850. 4/89. és 9. LIR. 1841-1857. Landwehr 8/113.

Hódosi Bende Sándor B. Mihály nagykürtösi (Vel'ky Krtís) birtokos fia.

A szabadságharcban a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr-, illetve 62. honvédzászlóaljban szolgál. Örmester, 1849. márc. 6 (1)-től hadnagy. A zászlóalj máj. 14-i kimutatása szerint ápr. 2-án Hatvannál megsebesült, orvosi kezelés alatt áll.

1867/68-ban és 1890-ben a Nógrád megyei Honvédegylet tagja, az utóbbi időpontban szülőhelyén gazdálkodik. (Mihály fia főerdész lett Alsóesztergályban, László Zólyom megye főszolgabírája, míg Lajos nagykürtösi birtokán gazdálkodott.)

Közlöny 1849/113., Nagy Iván I. 290., Borovszky: Nógrád m. 590., Mikár I. 73. és II. 233., MOL.: Hm. Ált. 1849. 15062., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 7167.

Beniczky Ernő – feltehetően a beniczei és micsinyei Beniczky-családból származott. Szül. Losonc, 1824., r. kat. Joggyakornok. Nőtlen.

1848. szept. 5-től a 2. Pest megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj katonája, részt vesz a Jellačić elleni harcokban. Később számvevő örmester. 1849 május végén a 66. honvédzászlóalj számvevő hadnagya Győrben a VII. (feldunai) hadtestnél.

1849 decemberében közlegényként besorozzák a császári hadseregbe, 1850. október végén leszerelik.

MOL.: Hm. Ált. 1849. 1112. és 3463., KAW.: 27. LIR. 1841-1850. 71/147.

Tardoskeddi Bogyó Károly szül. Losonc, 1828., r. kat. Diák. Nőtlen. 1848 nyarán és őszén a budapesti nemzetőri tüzérség tagja. Később beáll a honvéd tüzérséghez. 1849 júniusában hadnagy as 13. hat-fontos ütegnél a Tiszai hadseregben.

1849 augusztus végén besorozzák a császári hadseregbe. 1857-ben tartalék állományba helyezik. Az 1859-es olaszországi háború idején bevonultatják, még ez évben hadnagy lesz a 39. gyalogezredben. A háború végeztével kilép a hadseregből. A kiegyezés idején a Pest városi Honvédegylet tagja. Budapesten halt meg 1878-ban.

Mikár I. 156., Vas. Újs. 1878/35., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 1291., Hadtört. Múzeum Kézirattár 1848/49 2421/Em., KAW.: 39. LIR. 1849-1857. 8/40.

Bori és borfői Bory Károly szül. Alsósztrégova (Dolná Strehová), 1824., ref. Jogot végez. Nógrád megye szolgabírája. Nőtlen.

1848 júniusában beáll a Veszprémben szerveződő 6. honvédzászlóaljhoz. A szabadságharcot a Délvidéken, 1849 tavaszán és nyarán a főhadszíntéren, az I. hadtest kötelékében küz-

di végig. 1849. jún. 8-án – ekkor őrmester – vitézségéért a katonai érdemjel 3. osztályára terjesztik fel. Aug. 10 (1)-től hadnagy.

A világosi fegyverletétel után besorozzák. 1857 nyarán tartalék állományba helyezik.

MOL.: Hm. Ált. 1849. 23909., HL.: 1848/49 61/1676., KAW.: 4. LIR. 1841-1853. 73/135. és 1853-1860. 5/24.

Bory Lajos 1849 áprilisától őrmester, június 28-tól hadnagy a Nógrád megyei Védzászlóaljnál (gerillacsapatnál). Részt vesz az orosz csapatok elleni harcokban.

MOL.: Hm. Ált. Aradi nem ikt. ir. 12. sz. (163 csomó fol. 310-330.)

Bori és borfői Bory László szül. Diósjenő. Valószínűleg B. István, Madách Imre tisztartójának a fia.

A szabadságharcban előbb önkéntes nemzetőr, majd 1848 szeptemberétől a 18. (komáromi) honvédszászlóalj katonája. Dec. 1-én kitűnik Magyarfalvánál. Később őrmester, 1849. febr. 1 (1)-től hadnagy, júl. 21 (16)-tól főhadnagy alakulatában a komáromi várőrségnél. A vár feladása előtt Klapka tábornok a katonai érdemjel 3. osztályával tünteti ki (szept. 28.).

Az 1850-es években a Pozsony megyei Csesztén gazdálkodik.

Közlöny 1849/16., Komáromi Lapok 1849/62., HL: Rendőri megfigy. 422.

Csonka Mihály – 1867-ben a Nógrád megyei Védzászlóalj (gerillacsapat) volt hadnagyaként a Nógrád megyei Honvédegylet tagja.

Mikár I. 73.

Melléthei Dévény Bertalan szül. Balassagyarmat, 1823., r. kat. D. István jegyző és Fekete N. fia. Jogot végez. Nőtlen.

1848 júniusában beáll a Pesten szerveződő 2. honvédszászlóaljhoz. A szabadságharcot a bácskai hadszíntéren, illetve a péterváradi várőrség kötelékében küzdi végig. Őrmester, 1848. okt. 19 (16)-tól hadnagy, 1849. ápr. 26 (márc. 16)-tól főhadnagy alakulatánál. A péterváradi vár őrségével teszi le a fegyvert (szept. 7.).

1850 januárjában besorozzák a császári hadseregbe. 1854 áprilisában őrmesterként szerel le. A kiegyezés után Nógrád megye esküdtjévé választják, a megyei honvédegylet tagja. (Felesége Novák Etelka, Gyula fia jegyző lett Budapesten.)

Közlöny 1848/137. és 1849/91., Mikár I. 72., Nagy Iván III. 310., Borovszky: Nógrád m. 594., HL: 1848/49 45/216., KAW.:3. LIR. 1841-1860. A-E 107/141.

Dobay János szül. Losonc, 1828 körül, ref., nőtlen.

1848. szept. 3-tól tizedes a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszászlóaljban. 1849 áprilisától őrmester, június végétől hadnagy a megye védzászlóaljánál.

A kiegyezés idején a Nógrád megyei Honvédegylet tagja.

Mikár I. 73., Borovszky: Nógrád m. 528., MOL.: Hm. Ált. Aradi nem ikt. ir. sz. n. (163., cs. fol. 310-330.)

Tápiószentmártoni Dömök József szül. Szirák, 1826., ref. D. János, Nógrád megye főadószedőjének és Böszörményi Krisztinának a fia. Ügyvéd és földbirtokos. Nőtlen.

1848. okt. 14-én beáll a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrzászlóaljhoz. 1849. máj. 13-án az alakulat – ekkor már 62. honvédszászlóalj – őrmestereként hadnaggyá javasolják előléptetni. A világosi fegyverletételi jegyzéken hadnagyként szerepel.

1849 novemberében közlegényként besorozzák, 1851 januárjában pénzért kiváltja magát a katonaságtól. 1867-ben és 1890-ben a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. 1872-ben a megye közgyámjává választják. 1890-ben Balassagyarmaton él. (Felesége Plachy Zsuzsa lett.)

Nagy Iván III. 371., Borovszky: Nógrád m. 553., Mikár I. 73. és II. 233., MOL.: Hm. Ált. 1849. 24091., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: 40. LIR. 1841-1850. 65/163.

Dubraviczki Dubraviczky Ádám szül. Pusztagéc, 1827., evang. D. Zsigmond, Nógrád megye adószedőjének és Lisznyay Damó Erzsébetnek a fia. Joggyakornok. Nőtlen.

1848. júl. 27-én beáll a Pozsonyban szerveződő 4. honvédszászlóaljhoz. A délvidéki harcok során őrmester lesz. Nov. 15 (17)-től hadnagy a 49. zászlóaljnál. Századával később Erdélyben, majd a partiumi román felkelők ellen harcol.

A fegyverletételi után a Cserhátban bujkál, majd haláláig géci birtokán gazdálkodik. 1890-ben hunyt el. (Felesége 1872-ben Szojka Szidónia lett, akitől több gyermeke született.)

Közlöny 1848/159., Nagy Iván III. 409., Turul 1914. 104., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 7555.

Endrődy István szül. Csalár (Čeláre), 1825., r. kat. Joggyakornok. Nőtlen.

A szabadságharcban a 24. (jászkunsági) honvédszászlóaljnál szolgál, 1848 őszétől a Délvidéken, 1849 februárjától Erdélyben. Őrmester, 1849. ápr. 20. (5)-től hadnagy.

1849 szeptemberében Nagyszebenben besorozzák a császári hadseregbe. 1857-ben tartalék állományba helyezik.

Közlöny 1849/87., Nagy: Háromszék XLIX., KAW.: 52. LIR. 1851-1860. 24/17.

Erdőtarcsai Fejér János (László, András, Sándor) szül. Erdőtarcsa, 1828. jún. 20., r. kat. Gimnáziumot végez. 1846-ban beáll az 5. tüzérezredhez, 1848 áprilisában leszerel.

1848 őszétől a honvéd tüzérség katonája. Tűzmester, 1849. jan. 29 (23)-tól tüzér hadnagy az erdélyi hadszíntéren.

1849 októberében besorozzák a császári hadsereghez, 1857 júniusában tartalék állományba helyezik.

MOL.: Hm. Ált. 1849. 2067., KAW.: 5. FAR. 1841-1854. 32/162. és 14. LIR. 1850-1857. 11/184.

Geduly Dániel szül. Losonc, 1828 körül, evang., nőtlen.

1848. szept. 3-án az alakuló Nógrád megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj tizedesévé választják. Őrmester, 1849. márc. 6 (1)-től hadnagy ui., illetve a 62. honvédszászlóaljban a feldunai (VII.) hadtestnél. Neve szerepel a világosi fegyverletételi jegyzékben.

1867–1868-ban a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Losoncon hunyt el.

Mikár I. 72., MOL.: Görgey-csal. gyűjt. 42. cs. sz.n., HL.: 1848/44 51/17.

Nemespanni és gyöngyöshalászi Hamar Ernő szül. Tereske (?), 1828., r. kat. H. Miklós, Nógrád megye jegyzője, majd pénztári ellenőre, 1848-ban önkéntes százados és Lieszkovszky Katalin fia. Teológushallgató a bécsi Pazmaneumban.

1848 október elején beáll a Bars megyében szerveződő 17. honvédszászlóaljhoz. Okt. 19 (16)-tól hadnagy, dec. 17 (16)-tól főhadnagy. Decembertől alakulatával a felső-tiszai (I.) hadtest kötelékében Schlik tábornok Galíciából betört hadteste ellen, majd a császári fősereg ellen harcol. 1849. ápr. 19-én hősi halált halt Nagysallónál.

Közlöny 1848/146. és 195., Nagy Iván V. 42., Kempelen IV. 467., Borovszky: Nógrád m. 598., Orosz Ernő 108., HL.: 1848/49 33/315.

Hankus József szül. Szügy, 1825., evang. Joggyakornok. Nőtlen.

1848 szept. 3-tól a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj tizedese. Később őrmester, 1849. ápr. 24 (1)-tól hadnagy a 24. (jászsági) honvédszászlóaljnál az erdélyi hadszíntéren.

1849 őszén Nagyszebenben besorozzák az 52. gyalogezredhez. 1857 júniusában tizedesként szerel le. A kiegyezés idején földbérlo Tapoly-Bisztrán, a Zemplén megyei Honvédegylet tagja. Törvényszéki hivatalnokként halt meg 1886-ban Sátoraljaújhelyen.

Közlöny 1849/87., Nagy: Háromszék XLIX., Mikár I. 109., Vas. Újs. 1886/7., KAW.: 52. LIR. 1851-1860. 30/165.

Havjár Sámuel szül. Losonc, 1815., evang. Csizmadiamesterséget tanul. 1835-ben beáll a 2. huszárezredhez, 1844-ben tizedesként szerel le. Losonc-Tugaron él. Nős.

1848 őszén beáll a 14. (jászkunsági) Lehel huszárezredhez. 1849. ápr. 16-tól hadnagy ezredénél az aradi- illetve temesvári ostrom-seregben (V. hadtest). A világosi fegyverletételnél hazaszökik.

A kiegyezés idején községi jegyző Pincen. 1867-ben és 1890-ben volt főhadnagyként (?) a Nógrád megyei Honvédegylet tagja.

Mikár I. 72. és II. 232., MOL.: Hm. Ált. 1849. 25691. és 31409., Uo.: Bem. Honv. segély 1867. 402., KAW.: 2. HR. 1841-1848. 3/128.

Mezőhegyesi Hegyessy Alajos szül. Karancskeszi, 1830., r. kat. H. Pál karancskeszi birtokos és Soltész Mária fia. Diák. Nőtlen.

Állítása szerint a szabadságharcban a honvéd tüzérségnél szolgált és végül hadnagy lett.

1849 augusztus végén Nagyszebenben besorozzák az 52. gyalogezredhez. 1859-ben tizedesként szerel le. 1867-ben a szécsényi járás esküdtjévé választják. Ekkor és 1890-ben a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. 1895-ben a kolozsvári honvéd-menházban él. (Felesége Ligetkúti Etelka lett.)

Nagy Iván V. 82., Kempelen V. 13., Borovszky: Nógrád m. 547., Mikár I. 233., KAW.: 52. LIR. 1851-1860. 31/69.

Horváth József szül. Losonc 1821. vagy 1822., r. kat. 1839-től közcitéz, 1841-től tizedes a 6. Württemberg huszárezredben. A szabadságharc alatt nősül.

1848. okt. 19-től őrmester a honvédsereg oldalára állt ezredénél. Nov. 7 (1)-tól hadnagy. (Dec. 15-én tévedésből, a 7. huszárezredhez is kinevezik.) 1849 február elején ezredénél szolgál.

1850 január végén besorozzák az 52. gyalogezredhez. Elhal betegségben, Sinigaglio, Vence, 1853. febr. 5.

Közlöny 1868/197. és 1849/30., MOL.: Hm. Ált. 1848. 9538. és 1849. 3479., KAW.: 6. HR. 1841-1848. 7/189. és 52. LIR. 1851-1860. 32/72.

Baráthi Huszár István szül. Tereske, 1826. szept. 4., r. kat. H. Károly (1803–1889) nagybirtokos, országgyűlési követ és Tersztyánszky Mária fia. Jogot végez. 1848 tavaszán Nógrád megye szolgabírája. Nőtlen.

1849 április végén önkéntes parancsőr lesz Görgei tábornok mellett. Máj. 16-tól hadnagy, kezelőtiszt a Feldunai hadsereg hadipénztáránál.

A fegyverletétel után rövid időre besorozzák. 1861-ben szolgabíróvá, 1865-ben országgyűlési képviselővé választják. 1867–1872-ben és 1884-ben ismét Nógrád megye egyik országgyűlési képviselője. (1856-ban megnősült, felesége ebeczki Blaskovich Anna lett.) 1889. okt. 18-án Budapesten hunyt el.

Közlöny 1849/131., Nagy Iván. V. 202., Borovszky: Nógrád m. 599., Kempelen V. 149., Nemesi évkönyv 1935. 64., Vas. Újs. 1889/47.

Jakabfalvi és szásfai Jababfalvay Károly szül. Kisaranyi pusztá (ma Karancsberény), 1825., ref. J. Antal földbirtokos és Darvas Borbála fia. Joggyakornok.

1848. jún. 5-én honvéd önkéntes lesz, a 8. (pécsi) zászlóaljhoz osztják be. A nyári délvideki harcok során tizedessé léptetik elő. Dec. 28 (nov. 16)-tól hadnagy a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr-, ill. 62. honvédszászlóaljnál. 1849. június elején áthelyezik a Tatán szerveződő 99. zászlóaljhoz. Aug. 20 (16)-tól főhadnagy a 202. zászlóaljbán a komáromi várórségnél.

Komárom feladása után szülőhelyén gazdálkodik. 1867-ben Nógrád megye házi pénztárnokává választják. Ekkor és 1890-ben a megyei honvédegylet tagja. (Az utóbbi időpontban Lapujtón gazdálkodik.)

Közlöny 1848/201., 1849/113. és 133., Komáromi Lapok 1849/64., Mikár I. 73. és II. 233., Borovszky: Nógrád m. 547., HOL: 1848/49 28/414b.

Jaskula Antal szül. Alsóesztergály (Dolné Strháre), 1825. nov. 8., r. kat. Apja uradalmi gazdatiszt. Jogot végez. Nőtlen.

1848. szept. 20-án beáll a Pesten szerveződő 13. honvédszászlóaljhoz. Okt. 21-től őrmester, 1849. jan. 1-ével hadnagy. A szabadságharcot januártól a feldunai (VII.), áprilistól a felső-magyarországi (IX.) hadtest kötelékében küzd végig alakulatával.

1849 augusztusában besorozzák a császári hadseregbe. 1856-ban őrmesterként szerel le. A kiegyezés idején és 1890-ben ügyvéd Bánon, a Trencsén megyei Honvédegylet tagja. 1869-től szabadságolt állományu honvéd százados, 1872-ben leköszön. (Felesége Grotovszky Ilona lett.) Meghalt Bánon, Trencsén megyében 1906-ban.

Közlöny 1849/38., Mikár I. 99. és II. 326., Szinnyei: Magyar írók, XIV. 1239., HL: Tiszti akvi lapok 32822.

Kisjeszeni Jeszenszky Dániel (Danó) szül. Losonc, 1824. jan. 5., evang. J. Sámuel birtokos és Árvay Anna fia. Jogot végez Pozsonyban. 1848 tavaszán ügyvédi vizsgát tesz. Nőtlen.

1848. szept. 3-tól a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszázlőalj hadnagya. Később – 1849-ben – fogalmazó a pénzügyminisztériumnál Debrecenben. 1849 nyarán hadnagy Losonc város katonai térparancsnokságán.

A szabadságharc után ügyvéd Balassagyarmaton. 1875-től közjegyző. A Petőfi Társaság tagja. (Felesége 1852-ben Tóth Vilma lett.) Meghalt Budapesten 1906. okt. 27-én.

Nagy Iván V. 343., Szinnyei: Magyar írók. V. 504-505., Borovszky: Nógrád m. 276. és 528., Nemesi évkönyv 1924. 117.

Kohn Emil (Simon, Manó) szül. Becske, 1815., izr. Volt tizedes (14 évig a 48. gyalogezredben szolgált). Nőtlen.

1848 májusában beáll a Pesten szerveződő 1. honvédszázlőalhoz. A Jellačić elleni harcot és a téli hadjáratot a drávai-, illetve feldunai (VII.) hadtestben küzdi végig őrmesterként. 1849 júniusában áthelyezik a Tatán szerveződő 99. zászlőalhoz. Szept. 8 (1)-től hadnagy ui. a komáromi várőrségnél, a vár feladásáig.

Az 1850-es években kiskereskedő.

Komáromi Lapok 1849/65., HL.: 1848/49 28/414g és 51/48., Uo.: Rendőri megfigy. 65/312.

Kossuthi és udvardi Kossuth László szül. Losonc, 1828. nov. 15., evang. K. János és Morvay Zsófia fia. Diák. Nőtlen.

1848 őszétől a 13. Hunyadi huszárezred katonája. Őrmester, 1849. jún. 4-től hadnagy ezrede Feldunai hadsereghez beosztott részénél a világosi fegyverletételig.

1849. nov. 1-én besorozzák az 59. gyalogezredhez, 1851 júliusában leszerelik. Később uradalmi írnok, majd tisztartó a br. Prónay-család Pest megyei uradalmában. 1890-ben ua. Rácalmáson, a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Meghalt Újszászon 1910-ben.

Közlöny 1849/141., Mikár II. 233., Vas. Újs. 1910/31., HL.: 1848/49 51/17., Uo.: Rendőri megfigy. 65/418., KAW.: I. Garn. Baon. 1851-1855. 3/17.

Kovács Gyula szül. Pásztó, 1829., r. kat. Diák. Nőtlen.

1848 augusztusától önkéntes, majd őrmester, 1849. jún. 8 (1)-től hadnagy a járszági önkéntes – nemzetőr –, 1849 januárjától 65. honvédszázlőalban. A szabadságharcot 1848 szeptemberétől Görgei Artúr tisztántúli önkéntes nemzetőr-dandárában, novembertől a Délvidéken, 1849 februárjától a III. hadtest kötelékében a főhadszíntéren harcolja végig alakulatával. Világosnál teszi le a fegyvert.

1850 februárjában besorozzák a császári hadseregbe, 1858 júniusában elbocsátják. Később községyi jegyző, 1867-től esküdt Gyöngyösön. 1867-ben és 1890-ben a Heves megyei Honvédegylet tagja. Feltehetően azonos személy az 1898-ban Abonyban elhunyt kovásznai K. Gyulával.

Mikár I. 47. és II. 153., MOL.: Hm. Ált. 1849. 31055., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 3951., HL.: 1848/49 51/17., Uo.: Perszonália Aggházy Kamil gyűjt. 200. doboz sz.n.

Kristóffy Imre (Antal) szül. Kiszellő (később Alsózellő, (Malé Zlievce), 1825., evang. Gimnáziumot végez. Családi nevelő.

1848. szept. 3-tól őrmester, okt. 24 (16)-től hadnagy a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr-, illetve 62. honvédszázlőalban. 1849 június elején áthelyezik a Komáromban szerveződő 98. zászlőalhoz. Aug. 20 (16)-től főhadnagy ui. a komáromi vár feladásáig.

1867-ben és 1890-ben a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Az utóbbi időpontban magánzó Szátokon.

Közlöny 1849/113. és 133., Komáromi Lapok 1849/64., Mikár I. 72. és II. 232., HL.: 1848/49 28/414b.

Krudy Kálmán. K. Gyula honv. százados öccse. A szabadságharc előtt egy ideig a 19. gyalogezredben szolgál.

1848 őszétől őrmester a 17. (Bars megyei) honvédszászlóaljnál. Dec. 17 (16)- hadnagyalakulatánál a felső-tiszai hadtestben. Később a 39/III. gyalogezredhez, 1849 februárjában a nyíregyházi fegyver- és ruharaktárhoz helyezi át.

Közlöny 1848/195., Nagy Iván VI. 472.

Kubini Kubányi József szül. Zselenyik, (Ipolszele, Zelené) 1824., evang. Gimnáziumot véggez. 1844-től önkéntes, 1847-től tizedes, 1848. ápr. 4-től őrmester a 60. Wasa gyalogezred 1. zászlóaljánál. Nőtlen.

1848 nyarán ezredével a magyar hadügyminisztérium fennhatósága alá helyezik. Szeptemberben részt vett a Jellačić elleni harcokban. Októberben alakulatával a honvédsereghez csatlakozik, s a feldunai (VII.) hadtest kötelékében harcolja végig a szabadság-háborút. 1848. dec. 16-ával hadnagya, 1849 február közepétől főhadnagya. (Alakulata 1849 júniusában a 119. honvédszászlóalj besorolást kapta.)

Később 18 éven át Balassagyarmat főjegyzője. A Nógrád megyei Honvédegylet tagja. 1857-ben született Béla fia a kunszentmiklósi piarista gimnázium tanára, Lajos fia (szül. Alsóesztergály, 1855.) pedig festőművész lett. 1894. márc. 23-án Balassagyarmaton hunyt el.

Közlöny 1849/36., Mikár I. 72. és II. 232., Pesti Hírlap 1894/85., MOL.: Hm. Ált. 1849. 3533. és 5255., KAW.: 60. LIR. 1841-1850. 29/129., HL.: 1848/49 14/159.

Lányi Ferenc szül. Jobbágyi (más adat szerint Szarvasgede), 1819., nemes, evang. Gimnáziumot véggez. 1841-től köztisztviselő, 1844-től tizedes a 3. Ferdinánd főherceg huszárezredben. Nőtlen.

1848 nyarán ezredével a délvidéki szerb felkelők ellen harcol. Ősszel ezredével besorol a honvédseregbe. Őrmesterként kitűnik az 1849. július 2-i komáromi ütközetben. Szept. 6 (1)-től hadnagya a 6. Württemberg huszárezrednél a II. hadtestben, a komáromi várőrségnél.

Komáromi Lapok 1849/65., HL.: Rendőri megfigy. 66/30., KAW.: 3. HR. 1840-1848. 12/16.

Lenk Miksa szül. Keresztúr pusztá (Kétkeresztúr, Nové Hony), 1815., evang. Német anyanyelvű. Gimnáziumot véggez. Volt őrmester (1834-től 1846-ig a 60. gyalogezredben szolgált), kalauz a Duna Gőzhajózási Társaságnál Pesten.

1849. jún. 23 (16)-tól főhadnagya a Csanádon szerveződő 90. honvédszászlóaljnál.

A kiegyezés idején Nagylakon él, a Csanád megyei Honvédegylet tagja.

Közlöny 1849/144., Mikár I. 39., MOL.: Hm. Ált. 1849. 20290., KAW.: 60. LIR. 1841-1850. 10/125.

Lesták (Lestach) Ede szül. Losonc, 1831., evang., nemes. Diák. Nőtlen.

A szabadságharcban őrmester, 1849. júl. 21 (16)-tól hadnagya a 64. (Zólyom megyei) honvédszászlóaljban a komáromi várőrségnél.

1852 májusában Zólyomban beáll a 33. gyalogezredhez. Az itáliai háborúban (1859.) hadnagy, az osztrák–porosz–olasz háború során (1866.) főhadnagy lesz ezredénél. 1866 augusztusában nyugalmaztatja magát.

Komáromi Lapok 1849/62., KAW.: 33. LIR. Effektive Stand 1/113.

Felsőlieszkői Lieszkovszky István szül. Karancsberény, 1830. szept. 14., r. kat. L. Ferenc uradalmi kasznár és Divich Mária fia. Joghallgató. Nőtlen.

1848 tavaszán beáll a Győrben szerveződő 5. honvédszászlóaljhoz. Július végén alakulatával a Délvidékre kerül, s a bácskai hadtest, majd a péterváradai várőrség, végül ismét a IV. (bácskai) hadtest kötelékében küzdi végig a szabadságharcot. Okt. 6-tól tizedes, 1849. márc. 18 (16)-tól hadnagy. Július végén a Titeli fennsíki ostrománál bal lábát átlövik, a szabadságharc vége a péterváradai honvéd kórházban éri.

1861-ben és 1867-ben Nógrád megye alkotmányos esküdtjévé választják. 1869-ben hadnagyként reaktiválják a magyar királyi honvédséghez. 1871-től főhadnagy, 1878-tól százados, 1887-ben őrnagyi címmel nyugalmazzák. 1890-ben a Nógrád megyei Honvédegyet tagja. Besztercebányán hunyt el 1900-ban.

Közlöny 1849/58., Mikár II. 233., Nagy Iván VII. 114., Vas. Újs. 1900/40., HL.: Tiszti akvi. lapok 28839.

Lieszkovszky József a szabadságharcban gyakornok, 1849. márc. 12 (16)-tól számvevő hadnagy a magyar Hadügyminisztérium Számvevő hivatalánál. Jún. 16-tól segédfogalmazó a Hm. Polgári-gazdasági osztályán. (Feltehetően a család Nógrád megyei ágából származott.)

Közlöny 1849/52. és 139.

Lisznyói Lisznyay Damó Ferenc szül. Herencsény, vagy Varsány, 1822. (?), r. kat. L. Márk Nógrád megyei hivatalnok és Damó Teréz fia. Ügyvéd.

1848. szept. 3-tól hadnagy a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszászlóaljban. 1849. márc. 6 (1)-tól főhadnagy ui., illetve a 62. honvédszászlóaljban. A zászlóalj május közepén kelt kimutatása szerint „beteg Komáromban”. Varsányban hunyt el 1867-ben.

Közlöny 1849/113., Nagy Iván III. 227., Borovszky: Nógrád m. 528., Szinnyei: Magyar írók VII. 1310., MOL.: Hm. Ált. 1849. 15/62.

Lisznyói Lisznyay Damó Kálmán szül. Herencsény, 1823. okt. 13., r. kat. Az előbbi öccse. Jogot végez Pozsonyban és Eperjesen. Ügyvéd és költő Pesten. A márciusi ifjak egyike. Nőtlen.

1848 őszén Kolozsvárott beáll az alakuló „Kossuth”-, ill. 15. Mátyás huszárezredbe. Részt vesz az erdélyi harcokban. 1849 áprilistól historiográfus – történeti jegyző – a Feldunai hadseregnél. E beosztásában – állítólag – honvéd hadnagyí kinevezést kapott.

A fegyverletétel után besorozzák a 7. gyalogezredhez. 1851 februárjában leszerelik. Költő és író Pesten. (1853-ban megnősül, felesége Halász Ida lesz. Gyermekei Elemér – szül. 1853., és Tihamér – szül. 1856.) Meghalt Budán 1863. febr. 12-én.

Szinnyei: Magyar írók VII. 1313-1315., Hellebronth: Családtört. Jegyzetek 1914/2., KAW.: 30. LIR. 1851-1857. 31/139.

Lovcsányi Pál szül. Szécsény, 1831., nemes, evang. Tanító Szécsényben. Nőtlen.

1848. szept. 3-tól őrmester, dec. 28 (1)-től hadnagy a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrzászlóaljnál. A világosi fegyverletételi jegyzéken alakulata – a 62. honvédszászlóalj – főhadnagyaként szerepel.

1849 augusztus végén Aradon besorozzák a 40. gyalogezredhez. 1852 júliusában rokkantként elbocsátják. 1867-ben mérnök, a Gyöngyös városi Honvédegylet tagja.

Közlöny 1848/201. és 1849/1134., Mikár I. 46., KAW.: 40. LIR. 1841-1850. 65/162., HL.: 1848/49 51/17.

Makray György szül. Nagyromhány (Romhány), 1804., r. kat. Előbb vadász. 1828-tól közvitész a 3. huszárezredben, az 1840-es években szekeres őrmesterként szerel le. 1843-tól nős.

1848 őszén beáll a honvéd szekereskarhoz. 1849. jan. (48. dec. 16)-től hadnagy, egy tüzeér üteg fogatparancsnoka. Jún. 26-i kimutatás szerint a bánsági (V.) hadtestnél szolgál. Augusztusban elhal kolerában.

Közlöny 1849/13., MOL.: Hm. Ált. 1849. 25698., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 922. és 3676., KAW.: 3. HR. 1820-1840. 2137.

Márkus László szül. Szécsény, 1818., nemes, r. kat. Gimnáziumot végez Selmechányán és Vácott. 1836-tól 1847-ig az 5. tüzérezredben szolgál, 1848 tavaszán vasúti hivatalnok.

1848. júl. 9 (1)-től hadnagy rangban számvevő tiszt az Országos Nemzetőri Haditanácsnál Pesten. 1849. jan. 17-én áthelyezik az Országos Ruházati Bizottmányhoz. Márc. 25 (16)-től számvevő főhadnagy a Tüzérségi Számvevő Hivatalnál Nagyváradon.

1851-ben a Kossuth-családdal tartott kapcsolata miatt, függetlenségi szervezkedésben való részvétel vádjával letartóztatják és 1853 március végén Bécsben 8 év kényszermunkára ítélik. 1857 januárjában Teresienstadtból szabadul amnesztiával. Később hivatalnok az Első Magyar Általános Biztosítónál Pesten. A honvédegylet tagja. (1870-től szabadságolt állományú honvéd főhadnagy.) Meghalt Budapesten 1888-ban.

Közlöny 1848/31., 1849/58. és 63., Mikár I. 29., Vas. Újs. 1889/1., HL.: Tiszti akvi. lapok 36890., KAW.: 5. FAR 1841-1854. 16/91.

Merényi Soma szül. 1808 körül Losoncon. Tanulmányait a losonci gimnáziumban végzi. 1848 tavaszán községi jegyző. Nős, négy gyermek apja.

1867-ben és 1889-ben volt hadnagyként a Pest városi Honvédegylet tagja, az előbbi időpontban Albertin él.

Mikár I. 33. és II. 60., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 1261.

Mészáros András (Andor) szül. Rád, 1821 körül, r. kat. Ügyvéd.

1848. okt. 27 (nov. 1.)-től hadbíró hadnagy, majd főhadnagy a 41. (Tolna megyei) honvédszászlóaljnban az eszéki várőrségnél. A vár feladása (1849. febr. 13.) után Debrecenben szolgálatra jelentkezik a hadügyminisztériumnál. Márc. 12-én a Tasnádon szerveződő 67. zászlóaljhoz osztják be. Július közepén a Kmety-hadosztálynál teljesít szolgálatot.

Közlöny 1848/140. és 145., MOL.: Hm. Ált. 1849. 7303. és 19060., Uo.: Igazságügy.min. Állad. ügyé-szi oszt. 1849. 8. doboz sz.n.

Mészáros Károly szül. Dejtár, 1829., r. kat. Családi nevelő. Nőtlen.

1848 őszétől a 28. (debreceni) honvédszászlóalj katonája. A Délvidéken, a tavaszi hadjárat idején a főszerepben szolgál alakulatával. 1849. ápr. 6-án Isaszegnél megsebesül. Ápr. 24 (1)-től hadnagy zászlóaljánál az I. hadtestben a világosi fegyverletételig.

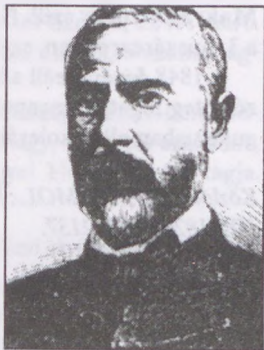
1850 februárjában besorozzák a 25. gyalogezredhez, 1851 augusztusában hatszáz forint váltságdíj ellenében elbocsátják. Feltehetően azonos személy azzal a M. Károllyal, aki 1867-ben volt hadnagyként a Battony városi Honvédegylet tagja.

Közlöny 1849/89., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: 25. LIR. 1851-1856. 16/60., Mikár I. 11.

Felsőgyőri Nagy Iván szül. Balassagyarmat, 1824. jún. 18. N. Ferenc, Nógrád megye főlevéltárnoka és Gebhard Anna fia. Jogot véggez Pozsonyban. Királyi táblai jegyző Pesten. Nőtlen.

1848. aug. 17-én Pápán beáll az alakuló 7. honvédszászlóaljhoz. Részt vesz a Jellačić elleni harcokban. Nov. 19-től őrmester a 49. (tartalék és kiképző) zászlóaljnál. Alakulata kiküldönített századával később az aradi-, illetve temesvári ostrom-sereghez, az V. (bánsági) hadtesthez kerül. 1849. jún. 29 (1)-től hadnagy, végül főhadnagy.

A facseti fegyverletételkor (aug. 18.) hazatér. Egy ideig családi nevelő Olaszországban. 1855-től a pesti egyetem könyvtárára. Történész, genealógus, 1867-től a MTA tagja. 1878-ban nyugalomba lép és horpácsi birtokán telepedik le. (1855-ben felesége Csátó Mária lett, akitől Aladár - sz. 1856. - és Boldizsár - sz. 1864. - nevű fiai származtak.) Meghalt Horpácson 1898. okt. 16-án.

Közlöny 1849/134., Szinnyei: Magyar írók IX. 620-629., Nagy Iván VIII. 67., Borovszky: Nógrád m. 610., Vas. Újs. 1870/12. és 1879/11.

Némethy György szül. Divény (Divín), 1826. Apja a gr. Zichy-család Nógrád megyei ágának levéltárnoka volt. 1842-től színész. Nőtlen.

A szabadságharcban az erdélyi hadseregnél szolgál. 1849. júl. 25 (jún. 1)-től főhadnagy a 4. vadászezred Kolozsvárott alakuló 1. századánál.

A fegyverletétel után ismét színész. 1866-tól különböző vidéki társulatok igazgatója. 1881-től a Magyar Nemzeti Színház jegypénztárnoka, 1889-ben nyugalomba lép. (Felesége 1859-ben Eötvös Borcsa lett.) Meghalt Budapesten 1901. dec. 9-én.

Közlöny 1849/160., Szinnyei: Magyar írók IX. 947-948., Vas. Újs. 1901/50., Schöpflin: Színész lex. III. 342-343.

Nigrovics (Nigrovits) Lajos szül. Fülek, 1823., r. kat. Nőtlen.

A szabadságharcban a 24. (jászszági) honvédszászlóaljban szolgál. Őrmester, 1849. ápr. 20 (1)-től hadnagy alakulatánál az erdélyi hadszíntéren.

1849 szeptember elején Nagyszebenben besorozzák az 52. gyalogezredhez. 1860-tól megyei útbiztos, 1861-ben szolgabíró, 1865-től és 1867-1868-ban megyei esküdt Hont megyénél. Az utóbbi időpontban Ipolyszalkán él, volt főhadnagyként a Hont megyei Honvédegylet tagja.

Közlöny 1849/87., Nagy: Háromszék XLIX., Mikár I. 52., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 4913., KAW.: 52. LIR. 1841-1850. 14/131.

Okolicsnói Okolicsányi István szül. Losonc, 1824. aug. 13., evang. O. Lajos földbirtokos és Okolicsányi Johanna fia. Ügyvéd. Nőtlen.

1848 őszétől őrmester, 1849. márc. 30 (1)- hadnagy és zászlóalj segédtiszt a 60. (Somogy megyei) honvédszászlóaljban. Perczel, ill. Aulich tábornok alatt (II. hadtest), részt vesz a téli és a tavaszi hadjáratban. Április közepétől parancsőrtiszt Schweidel József tábornok, pesti, majd szegedi hadparancsnok mellett. E beosztásában júl. 19 (aug. 1)-től főhadnagy a világosi fegyverletételig.

A kiegyezés idején közjegyző Szolnokon. Később kir. tanácsos. Az 1890-es években a Szolnok megyei Honvédegylet elnöke. 1918. dec. 11-én Budapesten hunyt el.

Közlöny 1849/68. és 156., Mikár I. 34. és II. 205., MOL.: Hm. Ált. 1849. 24346., HL.: 1848/49 51/17., Okolicsányi Zsolt (Budapesten élő leszármazott) adatai.

Okolicsnói Okolicsányi János szül. Pálfalva (Zagyvapálfalva), 1825., evang. O. Pál és Papp Éva fia. Ügyvéd. Nőtlen.

1848. szept. 3-tól tizedes, dec. (1)-től hadnagy a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszászlóaljban, ill. a 62. honvédszászlóaljban. 1849 május közepén ua. alakulatánál a feldunai (VII.) hadtestnél, Győrben.

Később Fábián pusztán gazdálkodik. A kiegyezés idején volt főhadnagyként a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. 1874. ápr. 23-án a Turóc megyei Ruttkán halt meg.

Közlöny 1848/201. és 1849/113., MOL.: Hm. Ált. 1849. 15062., Okolicsányi Zsolt (Bp.) adatai.

Okolicsnói Okolicsányi Pál szül. Pálfalva, 1822. dec. 23., evang. Az előbbi testvére. Jogot végz. 1848 tavaszán gyakornok a Ferenc-csatorna építésénél Zomborban. Nőtlen.

1848. nov. 21-én beáll a Pesten alakuló 38. honvédszászlóaljhoz. Részt vesz a Temesi bán-ság területén folyó harcokban. Őrmester, 1849. márc. 24 (16)-től hadnagy, jún. 15 (1)-től főhadnagy alakulatánál az V. (bánsági) hadtestben.

1867-ben Nógrád megye alügyészévé választják, a megyei honvédegylet tagja. (1859-ben felesége Plachy Lujza lett.) Vácon hunyt el 1888. nov. 27-én.

Közlöny 1849/67. és 135., Mikár I. 72., Borovszky: Nógrád m. 547., MOL.: Hm. Ált. 1849. 19203., Okolicsányi Zsolt (Bp.) adatai.

Szobotiszi Ondrejovics Sámuel

1848. szept. 3-tól tizedes, majd őrmester, 1849. márc. 6 (1)-től hadnagy a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr-, majd 62. honvédszászlóaljban. Márc. 22-én a feldunai (VII.) hadtest hadbírósága szolgálati mulasztás és gyávaság vádjával halálra ítéli és Dormándon kivégzik.

Kempelen VIII. 65., Steier Lajos: Trónfosztás 122., MOL.: Görgey-család gyűjt. 42. csomó 3. tétel 43., Közlöny 1849/65.

Paczolay Imre szül. Megyer (Nógrádmegyer), 1817., nemes, r. kat. Szügyi kisbirtokos gazdálkodó. Nős.

1848 őszétől a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszászlóalj katonája. Hadnagy, 1849. márc. 6 (1)-től főhadnagy ui., illetve a 62. honvédszászlóaljnál a világosi fegyverletételig.

1850 februárjában Pesten besorozzák a 32. gyalogezredhez. 1851 augusztus végén leszerelik. A kiegyezés idején a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Nyug. fogházfelügyelőként halt meg, Balassagyarmat, 1882.

Közlöny 1849/113., Mikár I. 74., Vas. Újs. 1882/30., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: 32. LIR. 1841-1860. 67/153.

Petykó Ferenc szül. Felfalva (Szécsényfelfalu), 1829., nemes, evang. P. Gábor Nógrád megyei esküdt fia. Joggyakornok. Nőtlen.

1848. máj. 23-án beáll az első tíz honvédzászlóalj egyikéhez. 1849 tavaszán Repetzky Ferenc Nógrád megyei kormánybiztos a 62. honvédzászlóalj őrmestereként hadnagyul terjeszti fel.

1849. aug. 26-án volt honvéd hadnagyként közlegényként besorozzák az 56. gyalogezredbe. Elhal szabadságon, 1853. febr. 10-én Losoncon.

Nagy Iván IX. 285., MOL.: Hm. Ált. 1849. 10256. és 24091., KAW.: 56. LIR. 1851-1857. 7/48.

Petykó Imre szül. 1824 körül, evang. Az előbbi testvére. Ügyvéd.

Nemzetőr százados, 1849. ápr. 19 (16)-tól hadnagy a 8. honvédzászlóaljnál a bácskai (IV.) hadtestben.

Az 1860-as évek első felében ügyvéd Losoncon. 1872-ben Losonc város tanácsnokává választják. 1867-ben volt hadbíró hadnagyként, 1890-ben hadbíró főhadnagyként a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. (Felesége Tóth N. lett.)

Közlöny 1849/84. és 86., Mikár I. 73. és II. 233.: Nagy Iván IX. 285., Borovszky: Nógrád m. 682., MOL.: Hm. Ált. 1849. 10256.

Pilliár Lázár szül. Szécsény, 1828 körül. Tanító Szécsényben.

1848 őszétől a 18., majd 57. honvédzászlóalj katonája a komáromi várőrségnél. 1849 júliusban őrmester ui. Kosztolányi Mór ezredes törzséhez beosztva. Aug. 30 (26)-tól hadnagy.

Az 1850-es években bírósági kiadó Vámosmikolán (Hont m.) 1867. és 1890. a Nógrád megyei Honvédegylet tagja, az utóbbi időpontban tanító Lócon.

Komáromi Lapok 1849/65., Mikár I. 174. és II. 233., HL.: Rendőri megfigy. 70/187.

Turócdividéki és nagypalugyai Plathy Zsigmond szül. Pásztó, 1831., evang. (ref.?). P. József földbirtokos és Guthy Erzsébet fia. Diák. Nőtlen.

1848. okt. 3-án beáll a honvédsereghez csatlakozó 6. Württemberg huszárezredbe. 1849. júl. (jún. 23)-tól hadnagy ezredénél.

Az 1850-es években tiszavárkonyi birtokán gazdálkodik. 1867-ben a Szolnok városi Honvédegylet tagja. (Felesége 1855-ben hubói Hubay Irma lett. Gyermekei: Klára, Mária és Zsigmond – szül. 1865.) Meghalt Szolnokon 1882. aug. 13-án.

Közlöny 1849/165., Mikár I. 63., Nemesi évkönyv 1924. 242., KAW.: 6. HR. 1841-1848. 17/59.

Pletrich Mihály szül. Horpács, 1819., r. kat. Gazdálkodó. Nőtlen.

1848 őszétől a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj katonája. Őrmester, 1849. márc. 6 (1)-tól hadnagy, a világosi fegyverletételnél főhadnagy ui., illetve a 62. honvédzászlóaljnál.

1849. augusztus végén besorozzák a 40. gyalogezredhez. 1857 június végén elbocsátják. 1867-ben és 1890-ben a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Az utóbbi időpontban írnok Balassagyarmaton.

Közlöny 1849/113., Mikár I. 73. és II. 232., MOL.: Hm. Ált. 1849. 7197., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: 40. LIR. 1841-1850. 61/10.

Podhorszky János szül. Losonc, 1824., r. kat. Nőtlen.

A világozi fegyverletételi jegyzéken hadnagyként szerepel.

1849. aug. 28-án volt honvédtisztként besorozzák a 25. gyalogezredhez. 1857. június végén tartalék állományba helyezik. A kiegyezés idején volt hadnagyként, 1890-ben őrmesterként (??) a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Az utóbbi időpontban községi jegyző Gácson.

HL.: 18948/49 51/176., Mikár I. 74. és II. 233., KAW.: 25. LIR. 1851-1860. 11/191.

Pokorny Sándor szül. 1826 körül Losoncon (?). A bécsi polytechnikumban végez. Gyógyszerész. 1848. okt. 21-én honvéd hadnagyságért folyamodik.

1849. jún. 18 (ápr. 15)-től hadnagy a Nógrád megyei Védzászlóaljnál. Repetzky kormánybiztos jún. 28-án főhadnagyi előléptetésre terjeszti fel.

1867-ben volt hadnagyként a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. Később Losonc város főbírája, 1872-től polgármestere. Felesége Liedemann Olga lett. 1881-ben Losoncon hunyt el.

Közlöny 1849/136., Mikár I. 73., Vas. Újs. 1881/39., Borovszky: Nógrád m. 677., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 6912., Uo.: Hm.: Aradi nem ikt. ir. sz. n. (163. csomó fol. 310-330.

Szentmiklósi és óvári Pongrácz István szül. Lóc (Nagylóc), 1828. aug. 19., evang. P. Boldizsár Nógrád megyei táblabíró és Dubraviczky Antónia fia. Joggyakornok. Nőtlen.

1848. szept. 3-tól tizedes, majd őrmester, dec. 28 (1)-től hadnagy a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr-, illetve 62. honvédszászlóaljnál. (1849. márc. 10-i kimutatás szerint jelen van alakulatánál.)

Később lóci birtokán gazdálkodik. (1866-tól nős, felesége Holczer Antónia, gyermekei: Dezső, Pál, Ilona, Erzsébet és Margit.) 1913. jún. 29-én szülőhelyén hunyt el.

Közlöny 1848/201., Nagy Iván IX. 416. és 432., Kempelen VIII. 391., Borovszky: Nógrád m. 612-613., MOL.: Hm. Ált. 1849. 7197.

Nagymegyeri Rajcs Nándor (Raits Ferdinánd) szül. Szirák, 1825., evang. Gyógyszerész-segéd.

1848. aug. 27-én beáll a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszászlóaljhoz. Szept. 3-tól tizedes ui., majd a 62. honvédszászlóaljnál. A zászlóalj 1849. május 13-án Győrben hadnaggyá terjeszti fel.

1867-ben volt hadnagyként a Nógrád megyei Honvédegylet tagja. (Felesége Nagy Ida lett.)

Mikár I. 73., Vas. Újs. 1918/5., MOL.: Hm. Ált. 1849. 24091.

Rozemann (Rosemann) Antal szül. Fülek, 1828., r. kat. Diák. Nőtlen.

1848 júniusában beáll a Veszprémben szerveződő 6. honvédszászlóaljhoz. A Délvidéken, a téli, a tavaszi és a nyári hadjárat idején a főhadszíntéren küzd alakulatával. 1848. szept. 16-tól

őrmester. 1849. jún. 8-án a katonai érdemjel 3. osztályával tüntetik ki és hadnagy lesz. Alakulatával az I. hadtest kötelékében Világosnál teszi le a fegyvert.

1850 júliusában beáll az 1. dragonyosozredhez. Elhal betegségben, Rozdol, Galícia, 1855. április 25.

Szalkai Gergely 1887. 207., MOL.: Hm. Ált. 1849. 23909. és 24140., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: 9. Kür Rgt. 1851-1860. 7/64.

Schwarcz Fülöp szül. Bercel, 1830. Gimnáziumi diák Budán.

A szabadságharcban honvéd, végül hadnagy és parancsörtszt Pósta Ferenc alezredes, a VII. (feldunai hadtest) egyik hadosztályának parancsnoka mellett.

1849 novemberében Balassagyarmaton besorozzák a 34. gyalogezredhez. 1866-ban hadnagy lesz, 1870-ben áthelyezik a m. kir. honvédséghez. Itt végül százados. 1867-ben és 1890-ben az Abaúj megyei Honvédegylet tagja. (Kornél fia, aki vezetéknévét Gáspárra magyarosította, honvédtiszt és csillagász lett.)

Mikár I. 3. és II. 3., Gulyás Pál X. 479., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 3808., KAW.: 34. LIR. Effektive Stand. 4/163.

Sipos Pál szül. Csécse, 1822., r. kat. Volt őrzetető (1839-től 1845-ig a 34. gyalogezredben szolgált). Nős.

1849. márc. 8 (febr. 20)-tól hadnagy a Nagyváradon szerveződő 1. honvéd vadászredben. Jún. 20 (máj. 16)-tól főhadnagy ezrede felső-magyarországi (IX.) hadtestbe beosztott részénél. Jún. 23-án a lemeszi csatában sebesülten orosz fogságba esik.

1849. júl. 12-én Tarnóuban besorozzák a 34. gyalogezredhez. Elhal betegségben, Kloster Hradisch, Cseho., 1853. nov. 23.

Közlöny 1849/50., 139. és 140., MOL.: Hm. Ált. 1849. 5505., KAW.: 34. LIR. 1841-1850. 14/71. és 1851-1857. 9/178.

Spindler Ferenc szül. Nagylibercse (L'uberec), 1824 körül, r. kat. Nőtlen.

1848. jún. 16-án Pesten honvéd önkéntes lesz – a veszprémi 6. honvédszászlóaljhoz kerül. Júliustól a Délvidéken szolgál alakulatával. 1849. febr. 16-tól őrmester. Jún. 8-án zászlóalja a katonai érdemjel 3. osztályára, 13-án hadnagyi előléptetésre terjeszti fel. A világosi fegyverleteli jegyzéken hadnagyként szerepel.

Szalkai Gergely 1887. 200., MOL.: Hm. Ált. 1849. 23909. és 24140., HL.: 1848/49. 51/17.

Suska István - zelenei (Ipolszele, Zelené) illetőségű.

1848 szept. 3-tól őrmester a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr, 1849. márc. 6 (1)-től hadnagy az ebből alakult 62. honvédszászlóaljnál.

A szabadságharc után nem tért haza (feltehetően elesett).

MOL.: Görgey-család gyűjt. 42. csomó 3. tétel 43.

Losonczy Szakall Lajos szül. Romhány, 1831. okt. 10., ref. Apja Sz. Lajos. Diák. Nőtlen.

A szabadságharcban végül hadnagy a 202. honvédszászlóaljbán a komáromi vörörségnél.

Az 1850-es években szülőhelyén gazdálkodik. (1862-től nős, felesége Madarassy Laura, gyermekei: Lenke - szül: 1863. - és Gyula - szül. 1865.) Később kataszteri hivatalnok. Rimaszombaton hunyt el 1905. febr. 18-án.

HL. Rendőri megfigy. 72/499., Vas. Újs. 1905/12., Borovszky: Nógrád m. 621., Nemesi évkönyv 1923., 178.

Szentpéteri József a szabadságharc kitörésekor Nógrád megye esküdtje.

A honvédseregben előbb számvevő gyakornok, 1849. máj. 11 (16)-tól számvevő hadnagy az alakuló 94. honvédszászlóaljnál.

A kiegyezés idején a Nógrád megyei Honvédegylet tagja, Losoncon él.

Közlöny 1849/106., Mikár I. 73.

Szigyártó (Szijjártó) Lajos szül. Losonc, 1816., nemes, ref. Gimnáziumot végez. Volt őrvezető (1834-től 1846-ig a 32. gyalogezredben szolgált), napidíjas írnok a pesti dohánybeváltónál.

1848 őszén beáll a honvédseregbe. Őrmester, 1849. júl. 21 (16)-tól hadnagy a 39. Don Miguel gyalogezred 1. zászlóaljából alakult 114. honvédszászlóaljnál a II. hadtestben. A komáromi vár őrsegével teszi le a fegyvert.

Az 1850-es években földbérló Csobánkán. 1867-ben a Nógrád megyei Honvédegylet tagja.

Komáromi Lapok 1849/63., Mikár I. 73., HL.: Rendőri megfigy. 72/448., KAW.: 32. LIR. 1841-1850. 11/14.

Szopkó József szül. Kisterenye, 1825 körül, r. kat. Mérnök. Nőtlen.

1848 december végén hadnagy, egy három-fontos félüteg parancsnoka a felső-tiszai hadtestnél. 1849 január közepén Klapka tábornok elbocsátja a szolgálatból.

A szabadságharc után mérnök. 1852-ben a pesti hadbírószágon a csendőrséggel való ellenszegülés miatt 5 havi elzárásra ítélik. 1867-ben és 1890-ben volt főhadnagyként (?) a Gyöngyösi városi Honvédegylet tagja. Meghalt Pásztón 1896 áprilisában.

Mikár I. 47. és II. 153., HL.: Pesti hadbírószág 67. csomó 1852-8/23., Tört. Lapok 1896/8-9. 81., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 3931.

Középszudi Szudy Károly szül. Cserhátszentiván, 1798., evang. Sz. József és Siraky Erzsébet fia. 1814-től közvitész, 1815-től őrmester a 32. gyalogezredben. 1818-tól nős, felesége Gay Mária, családös. (Henrik fia főhadnagy lesz a szabadságharcban.)

1848 októberében ezredes pesti hadfogadó állomásával csatlakozik a honvédsereghez. Nov. 18 (16)-tól hadnagy ezrede Pesten alakuló tartalék osztályánál. 1849. jan. 6-án jelentkezik a fővárosba bevonuló császáriaknál – előbbi beosztásába helyezik. Április végén a hadfogadó állomás személyzetével ismét csatlakozik a honvédsereghez. Júliusban a szegedi újonc-telegen teljesít szolgálatot.

Az 1850-es évek elején szülőhelyén él.

Nagy Iván X. 883-884., MOL.: Hm. Ált. 1848. 9612. és 1849. 530., 17142., 19060., KAW.: 32. LIR. 1841-1850. 418.

Folkusfalvi Thomka Lajos (Alajos) szül. Divény (Divín) 1810., evang. T. Sámuel uradalmi tisztartó fia. Nyug. főhadnagy (1830-tól 1843-ig a 8. huszárezredben szolgált), Pusztaszántón él. Nős, felesége Kalmár Ida, négy gyermek apja.

1849. jún. 11-től főhadnagy a losonci térparancsnokságon a honvédsereg oldalán. Az orosz csapatok közeledtekor, júl. 21-én hazatér.

A szabadságharc után a császáriak hadbírószág elé állítják, de felmentő ítéletet kap (Pest, 1850. febr. 12.).

Közlöny 1849/131., Nagy Iván XI. 178., Kempelen X. 222., KAW.: 8. HR. 1841-1850. 7/152., HL.: Pesti hadbírószág 20. csomó 1850. 1/549.

Thuránszky József szül. Kékkő, 1830., nemes, r. kat. Valószínűleg thurapataki és komjathnai T. Miklós és Kürthy Krisztina fia. Volt hadfi (1845-től 1847-ig a 14. gyalogezredben szolgált). Nőtlen.

1848 őszétől a 24. (jászsági) honvédzászlóalj katonája. Novembertől a Délvidéken szolgál alakulatával és őrmester lesz. 1849. márc. 25 (febr. 16)-tól hadnagy zászlóaljánál az erdélyi hadszíntéren. Máj. 3-án Bem tábornok a katonai érdemjel 3. osztályával tünteti ki. Júl. 19 (máj. 20)-tól főhadnagy a 24. honvédzászlóalj „tartalék”-zászlóaljánál, a 24. honvédzászlóalj szereződő ikerzászlóaljánál. Aug. 8-án Stein ezredes hadosztályparancsnok „gyáva magaviselete miatt” rangfosztását javasolja a hadügyminisztériumnál.

Meghalt Balassagyarmaton 1881-ben.

Közlöny 1849/63. és 153., Kempelen X. 349., Vas. Újs. 1881/12., MOL.: Hm. Ált. Aradi nem ikt. ir. sz. n., KAW.: 14. LIR. 1841-1850. 38/56.

Tóth Antal szül. Gács (Halič) 1814., r. kat. Volt tizedes (1831-től 1837-ig a 40. gyalog- és a 3. huszárezredben szolgált).

1849. márc. 8 (jan. 1)-tól hadnagy a Nagyváradon szerveződő 1. honvéd vadászezrednél. Alakulatával áprilistól a felső-magyarországi IX. hadtestben szolgál. Jún. 26-án Lázár Vilmos alezredes főhadnaggyá terjeszti fel.

1867-ben Székelyhídon él, a Bihar megyei Honvédegylet tagja. Bihardiószegen hunyt el 1868-ban.

Közlöny 1849/50., Mikár I. 180., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 4056. és 4304., MOL.: Hm. Aradi nem ikt. ir. sz.n. (163. csomó fol. 270-270.), KAW.: 3. HR. 1820-1840. 10/44.

Rozsnyóányai és budaméri Ujházy Lajos szül. Losonc, 1823. márc. 26., evang. U. András Losonc városi főkapitány és Glatz Judit fia. Ügvéd. Nős, felesége Rövid Hermina (öt gyermeke a szabadságharc után született).

1849. jún. 18 (ápr. 15)-tól a Nógrád megyei Védzászlóalj hadnagya. Jún. 28-án Görgei Ármín őrnagy, júl. 30-án Repetzky, Nógrád megyei kormánybiztos főhadnagyi előléptetésre javasolja. Részt vesz az orosz csapatok elleni harcokban.

1850 márciusában Pozsonyban besorozzák az 1. (komáromi) büntetőszázadhoz. 1852 január végén elbocsátják. 1867-ben volt századosként (!) a Pozsony megyei Honvédegylet tagja. Meghalt Nagyszombaton 1883. ápr. 11-én.

Közlöny 1849/139., Mikár I. 75., MOL.: Hm. Ált. Aradi nem ikt. ir. sz. n. (163. cs. fol. 310-330.), Nemesi évkönyv 1925-1916. 319., KAW.: 32. LIR. 1851-1860. 69/24.

Végh Antal szül. Szécsény, 1818., r. kat. Volt altiszt (1838-tól 1847-ig az 5. tüzérezredben szolgált.).

1848 nyarán beáll az alakuló honvéd tüzérséghez. Tüzmaster, dec. 14 (16)-tól hadnagy és egy fél hat-fontos üteg parancsnoka a felső-tiszai hadtestnél. 1849. június közepén a VII. (feldunai) hadtestnél szolgál.

Közlöny 1848/189., MOL.: Hm. Ált. 1848. 12409., HL.: 1848/49 33/188.é, KAW.: 5. FAR. 1840-1854. 10/159.

Villám (Villámi, 1848-ig Danner) József szül: Bucsány (Bučany), 1825 körül.

1848 júniusától a 2. (pesti) honvédszászlóalj katonája. A délvidéki harcok során őrmester lesz (szept. 27.). 1849. ápr. 26 (márc. 16)-tól hadnagy alakulatánál a péterváradai várőrségnél a vár feladásáig (szept. 7.).

HL.: 1848/49 40/154g. és 45/216., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 4625.

Zámpory Pál szül. 1825 körül.

Őrmester, 1849. márc. 6 (1)-től hadnagy a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr-, illetve 62. honvédszászlóaljnál. Állítása szerint végül főhadnagy lett ui.

1867-ben és 1890-ben a Nógrád megyei Honvédegylet tagja, 1896-ban elnöke. 1872-ben Losonc város számvevőjévé választották.

Közlöny 1849/113., Mikár I. 73. és II. 232., Borovszky: Nógrád m. 682., MOL.: Hm. Ált. 1849. 7197., Tört. Lapok 1896/10-11.

Zemányi Ferenc (Ferdinánd) szül. Felfalva (Szécsényfelfalu), 1814., evang. Volt önkéntes (1833-tól 1838-ig a 10. huszárezredben szolgált).

1848. okt. 31-től őrmester a Kassán szerveződő 20. honvédszászlóaljnál. Dec. 11-én Budamérnél megsebesül és fogságba esik, de visszaszökik alakulatához. 1849. márc. 18 (16)-tól hadnagy.

1867-ben és 1890-ben a Zemplén megyei Honvédegylet tagja, az utóbbi időpontban jegyző Sárospatakon.

Közlöny 1849/58., Mikár I. 183. és II. 361., KAW.: 10. HR. 1810-1840. 14/158.

Domanovecki és lestinczi Zmeskall Zsigmond szül. Fábiánfalva, evang. Z. Gábor Nógrád megyei szolgabíró és Máriássy Zsuzsa fia. Jogot végez.

1848 júniusában beáll a Veszprémben szerveződő 6. honvédszászlóaljhoz. A délvidéki harcok során tizedes, majd dec. 14 (16)-én hadnagy lesz. A tavaszi és a nyári hadjáratot az I. hadtest kötelékében a főhadszíntéren küzdi végig. Június közepén főhadnagy az említett hadtest törzsénél.

1867-ben Nógrád megye tb. főpénztárnokává választják. Volt századosként (!) a megyei honvédegylet tagja. (Felesége Benkő N. lett.) 1894. ápr. 20-án hunyt el.

Közlöny 1848/30. és 189., Mikár I. 72., Magyar Nemzeti Zsebkönyv I. 348., Borovszky: Nógrád m. 453., MOL.: Hm. Ált. 1849. 23012.

Zolnay Ede (Zsolnay Ödön) szül. Balassagyarmat, 1821., r. kat. Szabómesterséget tanul. 1840-ben beáll a 32. gyalogezredhez.

1848 szeptemberében őrmester lesz a „pesti csatár”-, illetve 14. honvédszászlóaljnál. Részt vesz a Jellačić elleni harcokban. 1849. febr. 24 (jan. 1)-től hadnagy. A téli és a tavaszi hadjáratot a feldunai (VII.) hadtest kötelékében harcolja végig alakulatával. Máj. (16)-tól főhadnagy a szerveződő 100. zászlóaljnál.

Közlöny 1849/38. és 133., MOL.: Hm. Ált. 1849. 1112. és 3553., HL.: 1848/49 28/414g., KAW.: 32. LIR. 1841-1850. 17/67.

JEGYZETEK

- 1 Bona Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje Hadtörténelmi Közlemények 1998. 1. szám. 3-25. p.
- 2 Bona Gábor: Hadnagys és főhadnagys az 1848/49. évi szabadságharcban I. kötet, Bp., 1998. 5-12. (Ez a létszám nem tartalmazza a nemzetőrség tisztjeit.)
- 3 A honvédsereg századosai, hadnagys és főhadnagysai egy részének születési helyét még nem sikerült megállapítanom.
- 4 Bona Gábor: Nógrád megyei 1848-as honvédek nyomában. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XI. 1985. 39. p.
- 5 Uo.: 37., 46-47. p.
- 6 Uo.: 41. p.
- 7 Uo.: 42. p.
- 8 Uo.: 54-55. p.
- 9 A Nógrád megyei védzászlóalj működésére töredékes adatok találhatók Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben 1-2., Bp. 1937. 1. kötet 555. és 562. p., a Kossuth Lajos Összes Munkái sorozat XV. kötetében (Kossuth Lajos Kormányzóelnöki iratai 1849. ápr. 15.- augusztus 15., S.a.r. Barta István, Bp., 1955.), valamint Repetzky Ferenc kormánybiztos ezzel kapcsolatos jelentéseiben (Magyar Országos Levéltár: 1848/49-es Hadügyminisztérium Aradi nem iktatott iratok sz.n.)

Jegyzetek feloldása

- Ács Tivadar - : Magyarok és a Risorgimento. Bp., 1961.
- Borovszky: Nógrád (Szabolcs, Zemplén) m. - Magyarország vármegyei és városai - Nógrád (Szabolcs, Zemplén) megye monografiája. Szerk. Borovszky Sámuel. Bp. 1896-1911.
- Hadtört. Múz. Kézirattár - Országos Hadtörténeti Múzeum (Bp.) Kézirattár.
- Hellebronth Kálmán - : A magyar testőrségek névkönyve 1760-1918. Bp. 1939.
- HL: Nagyváradi (Aradi) hadb. 101. cs. 1852/34. - Hadtörténelmi Levéltár (Bp.) - Abszolútizmus kori gyűjtemény Nagyváradi (Aradi) császári-királyi hadbíróság iratai.,
- Gen. Kommando zu Ofen 1868. 2. Abt. 21-8. 148. - Budai Főhadparancsnokság 2. osztály iratai 1868.,
- Tiszti akvi. Lapok 28569 - Tiszti anyakönyvi Lapok a m. kir. Honvédség tisztjeiről 1869-1900.,
- Orsz. Honv. egylet - A Honvédegyletek Országos Választmányának iratai 1868-1908.,
- Rendőri megfigy. 70/303. - Abszolútizmus kori gyűjtemény Rendőri nyilvántartó lapok 70. csomó 303. szű. irat.
- 1848/49 28/414b - 1848/49-es gyűjtemény 28. doboz 414b szű. irat.
- Honvéd 1869/1. - Honvéd (folyóirat) 1969. év 1. szám.
- Kászonyi Dániel. - Magyarhon négy korszaka. S.a.rendezte Kosáry Domokos, Bp., 1977.
- KAW: 6 HR. (23. LIR., 5. FAR., 5. Chev. Lég. Rgt.) 1841-1848 1/51. - Kriegsarchiv Wien (Bécsi Hadilevéltár), Ezred alapkönyvek 6. huszárezred (23., gyalogezred, 5. tüzérezred, 5. könnyűlovaszered) 1841-1848. 1. füzet 51. szű. lap.
- Kempelen V. 218. - Kempelen Béla: Magyar nemes családok. 1-11. kötet, Bp., 1911-1932.
- KLÓM. XIV. - Kossuth Lajos Összes Munkái XIV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén II. 1849. január 1. - április 14. S.a. rendezte Barta István. Bp., 1952-1955.
- Komáromi Lapok 1849/64. - Komáromi Lapok (folyóirat) 1849. év 64. szám.
- Korponay János - : Abaúj vármegye monographiája I. Sárospatak, 1866.
- Közlöny 1849/136. - Közlöny (az 1848/49-es kormány hivatalos lapja) 1849. év 136. szám.
- Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv - I. rész Bp. 1895. II. rész Bp., 1905.
- Mikár I. - Mikár Zsigmond: Honvéd Schematismus, vagyis az 1848/49-iki honvédseregéből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Pest, 1869.
- Mikár II. - Uő: Honvéd névkönyv az 1848-49-diki honvédségnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Bp., 1891.
- MOL: ONöHt. Ált. 1848. 2811. - Magyar Országos Levéltár (Bp.): Országos Nemzetőri Haditanács, Általános iratok.,
- Bm. Honvéd segély 1868. - Belügyminisztérium, Honvéd-segélyező Bizottság iratai 1868-1873.,
- Hm. Ált. 1849. 10623 - 1848/49-es hadügyminisztérium Általános iratok.
- Nagy Iván: Magyarország családai. 1-12. Pest., 1857-1865. Pótkötet Pest, 1868.
- Nagy: Háromszék - Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848-49. Kolozsvár, 1896.
- Nemesi évkönyv 1935. 66. - Nemesi évkönyv (éves genealógiai folyóirat) 1-13. Bp. 1923-1935. (Szerk.: Daróczy Zoltán), 14-53. Luzern, 1959-1972. (szerk.: Zoltán v. Barcsay-Amant)
- Orosz Ernő - Heves- és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906.
- Pesti Napló 1887/27. - Pesti Napló (napilap) 1887. év 27. szám.
- Redvay István: Huszáraink hazatérése 1848-49-ben. Bp., 1941.
- Steier Lajos: Tótkérdés - Uő.: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. 1-2., Bp.; 1937.
- Szalkai Gergely 116. - Szalkai Gergely: A VI. honvédszázalój története Hazánk (folyóirat) 1887. 116. lap.
- Szinnyei: Magyar írók I. 812.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái 1-14. kötet, Bp. 1891-1914 - 1. kötet 812. p.
- Szinnyei: Komárom - Uő.: Komárom 1848/49-ben (Naplójegyzetek). Bp., 1887.
- Tört. Lapok 1894/2. 20-21. - 1848-49-diki Történelmi Lapok (folyóirat) 1894. év 2. szám.
- Turul 1904. 128. - Turul (genealógiai folyóirat) 1904. év 128. p.
- Vas. Újs. 1862/28. - Vasárnapi Újság (hetilap) 1862. év 28. szám.

Vármegye a forradalomban

Feladatok, problémák a közigazgatás működtetésében 1848-ban

Cs. Sebestyén Kálmán

1848-49 Nógrád megyei eseményeivel több tanulmány is foglalkozott már. Részleteiben tárgyalta Belitzky János Nógrád megye története I. kötetében, s ugyanő az 1200 fős nógrádi önkéntes zászlóalj szervezésével is foglalkozott más helyen. Szabó Béla a „jobbágyfelszabadítás” összefüggéseit vette górcső alá. Praznovszky Mihály pedig Madách Imre közéleti tevékenységét elemezve tekintette át a korszakot.⁽¹⁾ Így az események ismertek. Jelen dolgozatban a hangsúly ezért az alcímben jelzett problémára került.

A vármegye 1848 egyik sarkalatos kérdése volt. Bár hatásaiban jelentősebb az áprilisi törvények többsége, hősiességében és példamutatásában közismertebb a szabadságharc számos eseménye. Mégis már a reformkori ellenzék egységes fellépésének, a közös program kidolgozásának és következetes érvényesítésének egyik kulcskérdése a vármegye jövőbeni szerepének megítélése volt. Csak felvillantva az álláspontok lényegét: Az egyik póluson a XIX. században magyar doktrínereknek emlegetett centralisták álltak, kik elvetették a megyerendszert, s a demokratizmus érvényesítését, a jog és birtokegyenlőségen túl a népképviseletben, a felelős minisztériumban, valamint a községek valóságos öngazgatása mellett a közigazgatás központosításában látták. Képviselőjük, Szalay László jogász, mint Korpona város követe, 1843-ban elmondott országgyűlési beszédében kifejtette: *„Nem hiszi, hogy municipális föderalizmus lehessen a végcél, nekünk száz különvált érdeket kell összpontosítani, nekünk több nemzetség fölébe kell emelnünk a magyart, – és mindenre vagy gyenge, vagy talán éppen visszas eszköz a municipiális daraboltság.”*⁽²⁾ Eötvös József 1846-ban írt Reform című művében a megyék működését vizsgálva három alapvető problémát lát: nincs szétválasztva a bírói és közigazgatási hatáskör, nincs egységes elve a közigazgatásnak, s a felelősség így megfoghatatlan, mert *„még az egyes járások szolgabírái is saját nézeteiket, buzgóságukat követve, amennyire hatáskörük terjed, megyéjük határozataitól kedvük szerint eltérnek.”* Kemény Zsigmonddal együtt pedig az ellen fordult, hogy a miszticizmusba hajló *„nemzeti génus”* elméletét a megyerendszerhez közelítsék, mintha az emebben nyerne megvalósulást.⁽³⁾ A másik oldalon lévők a megyének az alkotmányvédelemben betöltött szerepét hangsúlyozták. Ehhez többek között Deák Ferenc olyan megjegyzései adták az alapot, mely szerint a megyében *„nem csak a közigazgatás minden tárgyai, a törvények teljesítése, s minden önkényes sértéstől megóvása, de maga a törvényhozás is a nemzet törvényesen egybegyűlő tagjainak szabad tanácskozása alá tartozik.”*⁽⁴⁾ Tehát a végrehajtás mellett az alkotmányvédelem is, s végeredményben a megyék *„kis országgyűléseként”* funkcionálása.

A konzervatív tábor programjába felvette ugyan a megyék közigazgatásának rendezését, de gyakorlati szempontból közelítették meg a kérdést. Ha elképzeléseiket keresztül akarnák vinni, az országgyűlés alsó tábláján is többséget kell szerezniük. Ez pedig úgy volt lehetséges, ha a megyék konzervatív követeket küldenek. Részben ezt szolgálta Apponyi György, a magyar

kancellária vezetőjének azon intézkedése, mellyel adminisztrátorokat, főispáni helytartókat nevezett ki a megyék élére. Természetesen ez újra előhívta a sérelmi politikát /a Deáknál megfogalmazott alkotmányvédelem szellemében/, mely az 1847-es országgyűlésen nagy szerepet kapott az ellenzék egyesítésében.⁽⁵⁾

Az 1848. március 18-án tárgyalásait újra megkezdő országgyűlés deklarálta: nem tartja feladatának, hogy „mindazon törvényeknek részletes kidolgozásába és megállapításába eresz-
kedjék, amelyek a nemzet boldogságának felvirágzására általában szükségese-
nek”, mert „nem szabad a Pestre egybehívandó nemzetgyűlés elől más törvények alkotását elvonni, mint amelyek az ország belbékéjének és a nemzeti szabadságnak biztosítása végett rögtöni intézkedést kíván-
nak”. A megjelölt pontok között nem szerepelt a vármegye kérdése. Azonban nem lehetett ki-
kerülni, hisz a felelős minisztérium hatáskörét, a népképviselőket, a közös teherviselést stb.
tárgyalva, mindegyre beleütköztek.⁽⁶⁾ Az elképzelés, mely szerint a megyék eredeti hatáskörük-
ben meghagyatnak, nagy ellenállást váltott ki az ellenzék körében. A vitában Kossuth Lajos
kompromisszumos megoldást terjesztett elő: a népképviselőket alkalmazzák a megyékre is,
mellyel az önkormányzatiság elve érvényesülne, de: a felelős minisztériumnak joga legyen a
megyei gyűlés feloszlátására, ha törvénytelen eljárást tapasztal, mellyel a központosítás elve is
érvényesülne. Beszédében a kérdés fontosságát hangsúlyozta: „Hoztunk törvényeket, melyek a
nép irányában jótékonyak s az executiót (végrehajtást) oly megyére akarják bízni, mely neme-
sekből áll.” Például az úrbéri tartozások megszüntetése esetében: „hogy a kármentesítés meg-
történhessék, evalvatio (becslés) kell, ez pedig csak azon föltétel alatt lehetséges ha az evalvált
somma nem oly magas leendő hogy új adót kelljen a népre kivetni ... ami igen valószínű, ha a
demokratikus irányú törvény végrehajtása aristokratikus testületekre bízatik.” A közteherviselés-
nél szintén a megyéktől kapott adatok alapján tudja a minisztérium az adókulcsokat összeállí-
tani, s „ezen kulcs kidolgozás alapja, a revelatio (nyilatkozat), a nemesség kezében lesz, nem
szenvet kétséget, hogy oly munka fog dolgoztatni, mely talán mindent veszélyeztet s én ez esetben
borzadok attól, ami a nemességre vár. A törvények itt vannak, de papíron fognak maradni s en-
nek következményei elláthatatlanok.”⁽⁷⁾

Deák Ferenc közbelépése ugyan megakadályozta a szakadást, de csak úgy, hogy a döntést
elodázta. Így született meg a XVI. törvénycikk, mely a „megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról”
szólt. A bevezetőjében lényegében minden irányzat felé gesztust tettek a szövegezők, hisz a
megyét Magyarország „alkotmányossága védőbástyáinak” nevezték, célként szerepelt a „köz-
szabadsággal öszhangzásba hozatala”, illetve a „közigazgatásnak időközben is minden
megakadástól megóvása”. A népképviselői alapú megyerendszer kialakítását a következő or-
szággyűlés elé utalták, de a megyei közgyűlésekbe addig is be kellett vonni a községek képví-
selőit. Meghatározták a közeljövő feladatait, amennyiben a törvények kihirdetése mellett egy
állandó bizottmány választását írták elő, mely „mindazon hatóságot fogja ideiglenesen gyako-
rolni, melly törvény s alkotmány szerint a megyei közgyűléseket minden tekintetben illeti.” Ez a
bizottmány „egyenest érintkezésben álland” a felelős minisztériummal, másrészt pedig a tisz-
tikart irányítja. A XVII. törvénycikk az utóbbiról rendelkezik: „tiszújító székek tartatni nem
fognak” míg az országgyűlés nem rendezi a megyék helyzetét. A hivatalok betöltéséről addig
is a főispán és az állandó bizottmány együttesen gondoskodik.⁽⁸⁾

A vármegye tehát lényegében változatlanul megmaradt, úgy hogy egy új politikai-köz-
igazgatási szervezet utasításait kellett teljesítenie, melyek a mélyen gyökerező Werbőczy
szemlélettel ellentétes törvények alapján fogantak, s alapjaiban sértették a nemesség eddig al-
kotmányosnak vélt és védett jogait. Sőt, ebben viszonylag magukra is hagytak, mivel a mi-
nisztériumok felállítására, munkájuk megszervezése lekötötte az országos döntéshozók figyel-
mét. Majd csak az április 15-i minisztertanácsi ülés dönt arról, hogy a belügyminiszter „ren-
deletet bocsátand ki”: megerősíti a „közbátorság fenntartására” alakult választmányokat ad-

dig is, míg a választások után a „*helyhatósági ügyvezetés rendkívüli állapotából a rendesbe át nem menne*”. Ezzel együtt az adminisztrátori rendszer megszűnte után „*az alispánok fel fog-nak hivatni, hogy az ügyvezetést vegyék át.*”⁽¹⁰⁾

Természetesen a megyékben éberren figyelték az országgyűlési vitákat e kérdésről. Azokban, melyekben közeledett a tisztújítás időpontja, még feszültebb volt a várakozás. Például a szomszédos Hontban, hol a konzervatív megyei vezetés ilyen megmérettetés előtt állt, s a várható jövő „*mardosó balsejtelmekkel is tetőtől talpig átútatta őket.*” Az események elé menve ezért Batthyány Lajoshoz támogató feliratot intéztek, s utasították országgyűlési követeket, hogy Kossuth Lajos „*halhatatlan érdemű polgártársunk érdemeihez méltó s maradékinak szolgálendő országos megadományoztatását még ez ország gyűlésén sürgessék*”. Valamiféle megnyugvást csak a fentebb idézett törvény híre jelentett számukra. Hont első alispánja ekkor báró Majthényi László volt, ki 1842-től Nógrád megye tiszteletbeli aljegyzői között szerepelt, s 1849-ben a megye királyi biztosa lett.⁽¹⁰⁾

Nógrádban is várakozó állásponton volt a megyei vezetés, bár nem a tisztújítás miatt, mert az legutóbb 1846 nyarán volt, tehát még egy évig hivatalban maradhatott a tisztikar. A megyei vezetés is kiegyensúlyozottabb volt a hontinál, s a főispáni helytartó, gr. De La Motte Antal tevékenysége sem tudta megtörni az ellenzékét. Annak következtében, hogy a megyei vezetés nem volt „*egyneműen*” konzervatív, nem volt szüksége március végén az új szeleknek megfelelő hűségnyilatkozatok megtételére. Már csak azért sem, mert március 13-án – tehát két nappal a pesti forradalom előtt – „*közhelyeslést nyervén*” elfogadta a közgyűlés azt az indítványt, „*hogy Deák Ferencz, Batthyányi (sic!) Lajos és Kossuth Lajos Honfiaknak, mint a' magyar szellemi mozgalmak 's kifejlődés fő tényezőinek, nyilvánosság apostolainak, szóval, kiknek ajkain testesül meg a' magyar átalakulás olaj festmény arczképük a' megyei Tanácskozó terem-be függesztessenek ki*”. Ugyanekkor az országgyűlési követek jelentése mellett elhangzott a bejelentés, hogy Károlyi János, a megye konzervatív képviselője, „*követi pályája folytatásában, egészségi állapota által akadályoztatván, követi hivataláról*” lemondott. A közgyűlés tudomásul vétel mellett elhatározta, hogy a tanácskozást 24-én folytatja, a követválasztást pedig 28-án tartják meg.⁽¹¹⁾

A megyei ellenzék eddigi térnyerését az események méginkább elősegítették. A pozsonyi történesek mellett Pestről is első kézből kaptak információt. Ez tűnik ki egy későbbi – április 18-i – választmányi határozatból, mely szerint fáradozásaiért jutalomban részesítik Horváth Móricot, ki a pesti forradalom alatt tudósította a megyét, s ehhez egy-egy újságot is mellékel. Nevezett testvére volt Horváth Elek kékkői járási főszolgabírónak. Horváth Elek Madách Imre baráti köréhez tartozott, s Nagy Iván jellemzése szerint „*ritka népszerűsége mellett mint az ellenzéki párt egyik kiűnőbb tagja*” tartatott nyilván.⁽¹²⁾

A március 24-i közgyűlés Károlyi János első alispán elnöklete alatt a megváltozott helyzetből adódó teendőkkal kezdte tevékenységét. Dessewffy Jób követ jelentéseit tudomásul véve István nádornak „*köszönő és hála felírást*”, Batthyány kinevezett miniszterelnöknek pedig „*öröm felírást*” szavaztak meg. Ezután következett egy indítvány, mely szerint „*a haza körülményei soha nem szükségeltetvén a hazafiak buzgó közre munkálódását annyira mint jelenlegi átalakulás nehéz perceiben, 's e' tekintetből a megyének megürült egyik követsége rögtöní választás útján betöltendő*”. A határozatban érződik bizonyos fenntartás a gyors döntéssel szemben, mondván: „*jóllehet a követ megválasztása f. hó 28-ra tüzetett azonban ezen választó gyűlést kitűző közgyűlés óta, hazánk egén felűnt roppant következményű jelenségeknél fogva teljes visszhangra találván*” Kubinyi Ferencet választották meg. /Ő fél éve csak 56 szavazattal maradt el az ellenzék másik jelöltje, Dessewffy Jób mögött./⁽¹³⁾

A közgyűlés elé néhány hagyományos pont megtárgyalása után a „*közrend és törvényes végrehajtás biztosítása tárgyában egybeült választmány*” előterjesztése került. Az átmeneti

helyzetben, a törvények szentesítéséig, ennek a testületnek feladatául szabták a megyei közigazgatás irányítását. Elvileg ez nem okozhatott gondot, hisz tagjai a vármegyei vezetés eddigi tagjai, kiknek megvolt a gyakorlatuk. Elnöke az első alispán /akadályoztatása esetén a második alispán/. A papírra vetett előírások következetesen a rend fenntartását tartották szem előtt, ami érthető: a „*felfordulás*” miatt kiszámíthatatlanok a reakciók. A főszolgabíróknak, szolgabíróknak előírták, hogy a hivatalos ügyek intézésén túl lakhelyüket a választmány tudta nélkül nem hagyhatják el. A kerületi tisztviselőknek /előbbieken túl az esküdteknek is/ tíz naponként be kell járni a falvakat, ezekről naplót és jegyzőkönyvet kötelesek vezetni, a rendkívüli esetekről pedig azonnal értesíteni kell a megyét. Szankcióként beiktatták, hogy a szabályozásnak nem engedelmeskedő tisztviselő azonnal felfüggesztendő, a következményekért felelősségre vonandó.

A községekben a kerületi tisztségviselők közreműködésével „*rendőrségi bíróságot*” kell felállítani, mely intézkedéseiről „*rendes jegyzőkönyvet*” köteles vezetni. Tagjai ennek a testületnek a községi bíró, törvénybíró, jegyző, lelkész és egy közbirtokos /a jelentések szerint utóbbi több helyen kasznár, tiszttartó, azaz a földesúr képviselője volt/. Ha valamelyik akadályoztatva volt, egy esküdt helyettesítette. Végeredményben a falvak eddigi vezetőinek kollektív felelősségét növelték meg, számítva arra, hogy a köztelherviselés, úrbéri viszonyok és egyházi tized megszüntetéséről szóló törvények szentesítés előtti kihirdetése utáni hullámverések helyi szinten jelentkeznek. Erre mutat, hogy a tisztviselők feladatává tették: szólítsák föl a népet a kihirdetésekor a szolgáltatások teljesítésére a szentesítés megtörténteig. De ha a hangulat olyan – fűtétek hozzá –, a földesurakat kell ösztönözni a szolgáltatások azonnali elengedésére. A fentebbi intézkedésekkel egybehangzó az a pont is, amely szerint üdvös volna, ha „*nem eddigi módszerinti hatalom befolyásával, hanem saját önön erejével kezekedhetik*” a nép a megye rendjéről, ezért „*polgári fegyveres őrség*”-et kell alakítani. A választmány létszámukat megyei szinten 200 lovasban és 800 gyalogosban határozta meg, kik egyenruhában, fegyverrel, egy hónapos váltással teljesítenének szolgálatot napidíj fejében. Bár meghatározták az egyenruhát, rögtön hozzáfűtéek: ezzel nem tudják most ellátni őket, fegyvert pedig utólagos megtérítésre a miniszterelnöktől kérnek.⁽¹⁴⁾

A hol központi választmánynak, gyakrabban azonban „*tellyes hatalmú választmány*”-nak nevezett testület ezután naponta ülésezett és intézkedett. Másnap tárgyalta Prónay Ferenc losonci választmányi elnök előterjesztését, miszerint „*a' közbátorságot veszélyezhető nem várt esetek elleni biztosság tekintetéből egy század katonaságnak ide rendelését eszközölni kéri*”. A jelenlévők egyetértettek abban, hogy a nemzetőrség erre szolgálna, de azonnali felállítása nem lehetséges. Úgy tűnik a maguk nyugtatására, reménykedve kijelentették azt is, hogy „*az úrbéri szolgálatok teljesítésére erőszak különben sem fog használni, komoly rendelleniségtől tartani nem lehetne*”. Mégis kéri a miniszterelnöktől a katonaságot „*a' köz kormányzásnak, s' általában a biztosságnak nem várt esetekbeni épségben tartása tekintetéből*”.⁽¹⁵⁾

Ezen szavak mögött méginkább felfedezni azt a bizonytalanságot és félelmet a jövőtől, mely ott bujkált már az előző napi rendelkezések sorai között is. Nógrádban is, más megyékhez hasonlóan megdöbbenést keltettek a leérkezett törvényjavaslatok, melyek azonnali kihirdetése a nemesség gazdasági létalapját ingatta meg. Azonban végre kellett hajtani mégis. A nógrádi választmány a törvények kihirdetéséhez mintát adott ki. Hathatós segítséget nyújtott ebben, hogy március 29-én már tárgyalhatták és elfogadhatták pesti megbízottuk ajánlatát, ki 125 pengő forintért könyomdát vásárolt nyomókövekkel és nyomdászt is szerződttetett a működtetéshez. A választmány az első alispán feladatává tette a nyomda minél előbbi Balassagyarmatra szállíttatását és felszerelését. Kimondták ekkor azt is, hogy a sajtó felállítása után azonnal nyomtassák ki a törvényjavaslatokat és a községeknek küldjék szét. Április 9-én már

működött a nyomda, s Frideczky Lajos főjegyzőt tették felelőssé a választmányi határozat végrehajtásáért.⁽¹⁶⁾

Az első napok bizonytalanságai után a „tellyes hatalmú választmány” működése egyre magabiztosabb lett. Hozzájárult ehhez az a szervezési megoldás, hogy a választmány folytonos működésének biztosítására több napra előre kijelölték azt a hat tagot, kiknek jelen kellett lenni a választmányi ülésen. Majd a „felelősség eszméjével igen is egybe hangzónak találtatván” elfogadták, hogy a naponkénti tárgyalások jegyzőkönyvét a jelenlévő tagok személyesen írják alá. Egy hét múlva utasították a főjegyzőt, hogy a jegyzőkönyv tisztázata minden nap legyen kész az aláírásra délután négy óráig.⁽¹⁷⁾

Segítette a határozottság visszanyerését, hogy a törvények kihirdetése utáni első visszajelzések csak elvétve számoltak be nyugtalanságról. Főként Dél-Nógrádba, Szirák, Dengeleg, Lőrinci környékére kellett bizottságokat küldeni a törvények magyarázására és a nép csendre intésére. Gellén József főszolgabíró Losonc környékéről jelentette: *„tapasztaltam, hogy a nép kedélyei csendesek, – a megyei hatóság éránti tisztelet és engedelmesség a legkevesebbé sem csökkent... eddig némi elégtelenségnek jelei csupán a zsellérek között mutatkoznak, kik ezt azonban inkább a telket bíró Jobbágyok iránti irigységből, mint legkissebb rendzavarási indokból mutatták ki – megjegyzésre méltó azonban az, miszerint némelyeknek különösen a’ tótok közül, a földesúri viszonyok mikénti tellyes megszüntetése felől fogalmuk sincsen, – ‘s nem tudják képzelni azt, hogy köznép földes úr nélkül ezentúl létezhessek.”* Báthty Miklós főszolgabíró viszont azt írta, hogy *„Kerülem helyégeit ismét be utazván – a népet békén találtam, azonban az ur bért nem szolgállyák Etesen, Hartyánba, Sámson házán, azt az okát adván kötelességök mulasztásának, hogy ők félnek a Királytól ki, ha urbért járnának, minden házhoz nyolc katonát küldene ki aztán őket ki élné.”* A megye másik részéből Huszár István arról számolt be, hogy *„kerületembeli Helységekben rendre hálával köszöni a’ nép Istenének nyert szabadságait. – Nevezetesen: Nógrád M(ező)városában f. hó (április) 2-án a’ község egész népessége isteni tisztelet után zászlókkal vonult fel az ottani váromladék közé és zene kíséret, - taraczkok dörgése mellett a’ legnagyobb illedelemmel nép-ünnepet ült. – Hasonló nép-ünnepet tervez f. hó 8-ikra (Diós) Jenő községe is.”* /Mint egy későbbi bejegyzés mutatta, emlékezetes maradt az ünnepség, legalábbis a bírónak, kin *„némely méltatlanságok követtetek el”*. De hasonlóan járt a *„Lőrinczi helységben a’ helybéli bíró”,* ki *„egy némelly rakoncátlanok által, azokat fékezni akarva megveretett.”*⁽¹⁸⁾

Természetesen a problémák is jelentkeztek, s a választmánynak egyre nagyobb számban kellett ezeket tárgyalni. Nem várt módon szembe kellett nézni a pénzforgalom zavaraiival, amely minden bizonytalan időszakot jellemez. Nemcsak az okozott gondot, hogy maga a választmány szűkös keretekkel rendelkezett, hanem az április eleji főszolgabírói jelentés is. Eszerint a balassagyarmati vásáron többen nem fogadták el a papírpénzt, az ezüst pénzt pedig visszatartották. Így a kereskedésben nagy nehézségek jelentkeztek. A választmány a Miniszteri Ideiglenes Bizottsághoz fordult, kérve ércpénz küldését. Ugyanis a pénzforgalom ilyen anomáliái áttételesen a vármegyei közigazgatás működését is érintették, nem beszélve a közhangulatban gerjesztett feszültségekről. A választmány mindkettőt el akarta kerülni. A forgalom biztosítása érdekében ezért határozatot hoztak, hogy a főszolgabírók az aktuális adókat minden hónap 25-e körül szedjék be. Az így összegyűlt bankjegyeket az aladószedők a sóhivatalnál váltásák be ezüst pénzre, s azt küldjék tovább. Addig is megbízták a hadi főadószedőt, hogy a kéznél lévő bankjegyeket Ipolyságon váltsa át ezüst pénzre. Első alkalommal a tízezer forintnak egytizedét sikerült csak fémpénzre cserélni.⁽¹⁹⁾

A „tellyes hatalmú választmány”-nak a növekvő „ügyforgalom” következtében a szervezési feladatok, hivatalos jelentések mellett egyre többször kellett a törvények kihirdetésével, sőt értelmezésével kapcsolatban állást foglalnia. Báthty Miklós főszolgabíró például abban kért uta-

sítást a testülettől, hogy a dolányi zselléreknek kihirdesse-e a törvényeket, nem sokkal később pedig Várady István esküdt kérdezi ugyanezt a curialis pusztákon lakókkal kapcsolatban. Míg az utóbbira egyértelmű igen a válasz, a dolányiak szolgáltatásairól előbb jelentést kértek, majd csak a közteherviselés nyilvánosságára hozását tartották célszerűnek. De feltették azt a kérdést is a választmánynak, miszerint: „*vallon a Földes Uraságnak oly határokhba, melyekbe majorsága ugyan nincs, de legeltetési joggal bír, úgy tovább ott, hol majorsága sem volt, de legeltetést sem gyakorolta, ezentúl élhet e' legeltetési joggal*”. A legeltetés mellett az erdőhasználatból adódott sok probléma, mivel ezek korábban közös használatú területek voltak. Arányaiban utóbbi majdnem megegyezett a szántóterület nagyságával, a legelők pedig annak negyedét tették ki.⁽²⁰⁾

Egyszerűbb dolga volt a választmánynak az úrbérrel kapcsolatos panaszok ügyében. Az 1840-es évek eleje óta egyre gyakrabban kellett ilyen kérdésekben állást foglalnia a vármegyei közgyűlésnek. Pár nappal a márciusi események előtt, február 26-án Felsőáspról érkezett egy levél, mely mutatja e kérdéskör lényegét. Ebben azt írta a panaszos, hogy „*egész Jobbágy telkem, – melyet én s elődeim számtalan éveken át birtunk és használtunk, – minden ok nélkül elfoglalta*” a földesúr és másnak haszonbérbe adta. „*En többször alázattal kértem a földes uramat, hogy saját telkemet adná vissza*”, de ehelyett „*folyo február hó 21-én a belső telkemen lévő lakásomat is a helybéli bírák által megbecsültette*.” Pedig „*én a telektől mai napig a reám vetett adót fizetem, s az Urbéri munkát midőn a földes uram kívánja rendesen járom*.” Ezért „*esedezem a Tettes Alispány Úrnak ... méltóztassék az Urbéri Törvények értelmében a fentírt földes Uramtól saját telkemet elvéteni, nekem alólírotnak kezelésére vissza adatni*.”

A „*tellyes hatalmú választmány*”-hoz intézett beadványok többsége a fentivel megegyezően valamilyen módon elveszett telek, vagy annak egy része visszaszerzéséhez kért segítséget. De egy nagysztraczin lakos például abban reménykedett, hogy a választmány határozata nyomán olyan belső telket kap, melyre házat tud építeni, mivel a jelenlegi egyik fele hegyoldal, a másik pedig „*posványos*”. A kozárdiak az árendás ellen tettek panaszt, aki a falu közepén iskola építésére üresen hagyott térre „*korcsma állást*” akart építeni. Lőrinci lakosok pedig a „*mészárosnak eladott ház helyek jelen körülmények között visszavételét megengedni kérik*”. Más oldalról viszont tárgyalták gróf Forgách Ottilia panaszát, mert több helyen az urasági erdőt, Uhorszákn pedig a korcsmáltatást sajátították ki a lakosok. Még lehetne folytatni azon panaszok, kérések sorát, melyek az új törvények következtében az eddigieknél sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak, s családok megélhetése, egzisztenciális léte szempontjából sorsdöntőkké váltak. Az intézkedéseknek megvolt a maguk hagyományos hivatalos útja: az adott járás felelős megyei tisztségviselőjét utasították a kivizsgálásra jelentéstételi kötelezettség mellett, s ennek ismeretében döntést hoztak. Ezt vagy saját hatáskörben tették, s akkor a főszolgabíró felelőssége lett a végrehajtás, vagy az eljár bírósághoz utasították az ügyet. De hasonló eljárásban kellett részesíteni Berecz János horpácsi lakos beadványát, ki „*Dedinszky Elek és Marich Károly kutyái által megmaratását panaszolván elégtételért esedezik*”, vagy Szalai Pál felsőtiszovnyiki jegyző panaszát „*a' helybéli lelkész általi többszöri bántalmai*” miatt.⁽²¹⁾

Április első napjaiban megérkezett a korábbi feliratokra a Miniszteri Ideiglenes Bizottság válasza, mely nyugtázta a megye eddigi rendeleteit. Közölték, hogy sem fegyvert, sem katonát nem tudnak küldeni. (A minisztertanács majd csak április 20-án tárgyalja, hogy „*az ország több helyein a közcsend és rend részint ... megháborított részint fenyegetve van, s ekkorig huszonhat megye kér katonaságot*”. Ekkor döntenek arról, hogy két ezred „*magyar sorkatonaságnak az országba rögtöni behozatalát*” kérik.) Egyébként – szólt a válasz – „*a polgári szabadságra alapított társadalmi átalakulásnak biztosítékát nem annyira a katonai erőben, mint inkább a nemzeti örseregben keresvén, annak hova előbbi alakítására felszólít*”. Azaz a vármegye vezetésének magának kell megoldania a rend fenntartását. Ezután erőteljesebben indult meg

a polgárőrségek megszervezése. Április 3-án közgyűlési határozat születik arról, hogy a magyar minisztérium alakításáról szóló királyi leirat megjelenésére tartandó hálaadó istentiszteletet kössék össze a polgárőrök esküjével. Példaként április 9-én Balassagyarmaton az egész vármegyei tisztikar letette a nemzeti őrsereg tagjainak esküjét a vármegyei zászló előtt. A következő napon a választmány hirdetményt bocsátott ki, melyben a nemzetőri szolgálat és a sorkatonai szolgálat közötti különbséget igyekezett megmagyarázni.

Míg a nagyobb településeken többé-kevésbé sikerrel járt a szervezés, a falvakban felemás volt a fogadtatás. Zmeskál Sándor Kálnóról azt jelentette, hogy „*a sor 's nemzetőrségi katona-ság közötti különbség felvilágosító hirdetményt az illető községek között ki osztottam egyébiránt úgy látszik hogy a' nép a' nemzetőrségi eszmével eddig elé is már jobban meg barátkozott úgy annyira hogy az húsvéti ünnepek elteltével reménylem hogy a tellyes hatalmú választmányt a kel-lő sikerről tudósíthatom.*” Chikán Gábor esküdt Kalondáról ebben viszont nem reménykedett. Mint írta: „*a' rendeskatona és a Nemzetőr közti különbséget Tót nyelven magyarázatot nyom-tatásba, Helységenként egy egy példányba ki osztottam ..., melly alkalommal ..., ellenszenveket illy szavakban „inkább maradt volna a' Robot és Dézsma, hogy sem Katonák legyünk” nyilvání-tották, „ezen alaptalan előítéleknek Népközüli kiküszöbölésére azonban valamennyi Kerületembéli Lelkész Urak általam hivatalosan felhívtak*”. Ahol megalakult, mint Losoncugáron száz fővel, a nemzetőrség, ott a felszereléssel volt gond. Előbbi helyről is azt jelentették, hogy „*szegénységök miatt azonban fegyverrel 's egyen ruhával nem képesek magokat ellátni*”. A felszerelés megszerzésével ezért a szolgabírókat bízták meg.⁽²²⁾

A polgárőrség szervezése mellett a rendfenntartás másik eleme a községek „*rendőri bírósága*” volt, melyeket hamarosan községi alválasztmányoknak emlegettek. Ezek megalakításáról is érkeztek a jelentések (bár többet visszautasított a választmány, mert nevket nem közöltek), miközben a hatáskörük megállapításával megbízott Kacs Kovics Károly még dolgozott. Javaslatának benyújtásával egyidőben került a választmány elé Veres József horpácsi közbirtokos levele. Előadta, hogy a fősolgabíró „*megbízásából Horpáts Helysége feletti örködése tekintetébül Választmányi Elnökséget, noha nem örömet, de mind azon által a' köz csend fent tartását szemem előtt mindenek felett tartva elvállalván*” kihirdettetett. Ezután „*a' Nép egy némmel sellérek ellenszenve észrevétele után meg nyugodva széjjel oszlott*”. Azonban az elégedetlenkedők összegyűltek a törvénybírónál, s „*személyem és a' Jegyző iránti bizodalmatlanságokat azon tekintetből mert képzelt kívánságjukhoz nem járulnánk, ki jelent-vén, helyettünk más egyéneket ők ki jelelendők, részszerint részemről örülvén e' terhes felelősségtől meg-szabadulásomért, őket további rendelkezésig kívánságjukhoz képest vissza uta-sítottam.*” A választmányt kéri állásfoglalásra. Az a szolgabírózt küldte ki olyan meghagyással, hogy „*a nyugtalankodó népet tanítsa 's világosítsa fel*”, hogy az alválasztmány tagjai szabály szerint lettek megválasztva, s „*ellen nyilatkozataik rakonczállanságnak tekintetik*”. Ennek ellenpéldája a mohorai eset, ahol Slezinger Ábrahámot bírónak és a községi (vagy rendőri) alválasztmány tagjának választották. A központi választmány ezt megsemmisítette, s új választásokat írt elő. Indoka: „*Slezinger Ábrahám mint még nem polgárosított mózes hitű, a fennálló törvények értelmében keresztények felett nem bíraskodhatván - sem a szabályos munkálatban körül írt esküforma szerént érvényesen meg nem esküdthetvén alválasztmányi tagnak nem tekinthelik*”.⁽²³⁾

Ezután tárgyalták meg a „*községi alválasztmányok hatáskörét tárgyzó javaslatot*”, mely mindössze három pontból állt. Az első kettő a „tellyes hatalmú választmány” rendeleteinek megtárgyalását, végrehajtását és ennek jelentését írta elő. Az utolsónak viszont 13 alpontja volt, melyek valóban a helyi teendőkről szóltak. Így figyelni kell az átutazó idegeneket, a gyanúsakat a választmány elé kell állítani, hasonló célból ellenőrizni kell a határban álló magányos épületeket, csőszkunyhókat. Az előjáróságok hagyományos feladatainak felsorolásán túl (rend

megóvása, tüzesetek megakadályozása, a közjövödelmek ellenőrzése, ragályos betegségek jelentése stb.) előírta, hogy a szülőket „*minden szelíden felhasználható módon*” rá kell szorítani gyermekeik iskolába járatására. Az előterjesztést a központi választmány kis kiegészítéssel elfogadta.⁽²⁴⁾

Míg a községi alválasztmányoknál meg sem kérdőjeleződött a „teljes hatalmú választmány” jogköre, addig a losonci választmánnyal kisebb villongás támadt április elején. Utóbbi jegyzőkönyveinek beterjesztése mellett panaszt nyújtott be, mivel a járási főszolgabíró nem mutatta be nekik jelentéseit. A „teljes hatalmú választmány” ezt visszautasította, s kijelentette: „*a Losonci alválasztmányt egyedül olyannak tekintí, mint amilyennek a megyei szabályos végzés értelmében más városokban, s' községekben is a helybéli politikális intézkedések tekintéből alakultak, s azért szabály alkotásukat túl terjeszkedésnek nyilvánítván, ezennel oda utasítatí a losonci alválasztmány, hogy ezentúl mielött rendelkeznek, mindenkor a középponti választmány intézkedését s utasításait várja be.*” A feszültségek felszínre kerülésének hátterében a nemesi vármegye integritásának megkérdőjelezésén túl benne volt a renitenskedő polgárok megfélemezésének akarata. De a döntéshozók tisztában voltak Losonc városának a megyében betöltött szerepével, gazdasági erejével és kapcsolataival, ezért nem akarták szakadásig vinni az ellentéteket. Márcsak azért sem, mert az ország más területeiről - ami leginkább nyugtalanító volt, Galiciából - kezdtek szállingózni a hírek a nemzetiségek mozgólódásairól. A tekintély megóvása után két nappal saját kebelükből előadván újabb határozatot hozott a központi választmány: Losoncon és vidékén „*olly rendkívüli, 's előre nem látható események tűnhetnek elő*” melyek gyors intézkedést kívánnak. A távolság miatt ez nem oldható meg, ezért a losonci alválasztmány felhatalmaztatott, hogy ily esetekben saját belátása szerint intézkedjék a kerületi tisztviselők bevonásával. Erről sebes postán kell értesítenie a központi választmányt. Erre a célra Ludányba külön lovas tartottak készenlétbe. Egyébként is több panasz érkezett, hogy hivatalos ügyiratok, levelek nagyon lassan jutnak el a tisztviselőkhez. Utasították a főszolgabírókat: „*rendkívüli idő miatt szervezzék meg, hogy illető helységekben mindig készen álljon egy polgár, ki előmozdítsa a levelek továbbjutását.*”

A májusi megyei közgyűlés ezen túl még azzal is erősítette Losonc város szerepét, hogy a polgári és fenyítő igazságszolgáltatás bírósági tárgyalási központjává tette a két felső járás (losonci és kékkői) ügyeiben. Így a közigazgatási funkció mellett a nemesi vármegye másik feladatából, az igazságszolgáltatásból is engedett.⁽²⁵⁾

A „teljes hatalmú választmány”-nak nemcsak Losonccal szemben kellett megszilárdítani tekintélyét, hanem beosztott tisztségviselőivel szemben is. Az első napok bizonytalanságának, feszültségének oldódásával, főként hogy a törvények kihirdetése után komolyabb megmozdulások nem voltak a megyében, több esetben a kerületi tisztviselőknél visszatért a korábbi rutin. A központi választmány ezért kénytelen volt határozottan fellépni. „*Sajnosan tapasztalván ...* – hangzott a határozat –, *hogy a végrehajtó tisztikar hanyagul mellőzve a szabályos végzés... rendeleteit, a határ napul tűzött 10. napok múltával sem tettek jelentést, ez úttal ezen közömbösség rosszallatván, 4 j(árás)beli fszbírák urak oda utasítatnak, hogy jelentéseikkel hátra lévő kerületbeli Tisztviselő urakat ezen végzésnek egész terjedelembeni közlése mellett ollyformán figyelmeztessék, hogy f hó 10-ig hátra lévő jelentésüket itt B.Gyarmaton bemutatni polgári kötelességüknek* (kiemelés - S.K.) *ismerjék. Határozottan kijelentvén ez alkalommal, hogy azok, kik, jelentéseiket a kitűzött napra nem adják be, hivatalaikból felfüggesztettnek tekintetnek, és a' teljes hatalmú választmány helyettesítéséről gondoskodand.*”⁽²⁶⁾

Nem véletlen a kiemelés: a vármegyei tisztviselőkkel kapcsolatban most íródik le először, hogy feladatuk teljesítése polgári kötelességük. Ez jelzi a megkezdődő hangsúly-eltolódást. A nemesi vármegyében a tisztviselő legtöbb esetben nemesi származású, környezetében politikai szerepet játszó személy, hivatalát is e mentalitás alapján tölti be és éli meg. A polgári köte-

lességre hivatkozás e szerepet a politikai momentumokról a hivatal szakszerű ellátása irányába mozdítja el, s az Eötvös József által megfogalmazott felelősség elvéhez vezető úton az első lépést jelenti.

Az első másfél hónap intézkedéseit azért tartottam fontosnak részletesen ismertetni, mert ekkor dőlt el, hogy a tisztviselői kar milyen hatásokkal képes megoldani új helyzetben az új feladatokat. Főként olyan közegben, hol hasonló volt a reakció a változásokra, mint amilyen Sáros megyében, ahonnan ezt írták: „*A leérkezett törvényjavaslatoknak különösen azon cikkei, melyek az úrbéri tartozásokat rögtön megszüntetik, meglepőleg, mondhatnám leverőleg hatottak a nagyobb sokaságra.*”⁽²⁷⁾

Május több szempontból is választóvonal volt. Április 25-én a megye vezetői Losoncon tartottak úgynevezett kisgyűlést, melyen egyetlen témát tárgyaltak. Megérkezett Szemere Bertalan belügyminiszter utasítása a megyei közgyűlés összehívására népképviseleti alapon. A határidő május 1. volt. Ugyan létrejött már „*az országgyűlési követeknek képviselet alapján választásáról szóló V-ik tör. cikk életbe léptetése iránt tervet készítő választmány*”, de ez alig kezdte meg működését, s - hosszú neve ellenére - nem a megyei közgyűlési választások előkészítése volt a feladata. Az idő rövidsége miatt tehát úgy döntött a kisgyűlés, hogy a megyei közgyűlésbe küldendő képviselőkre a lakosságszám alapján szab ki kvótákat: az ezer lakos alatti községek két, kétezer lakosig négy, azon fölüliek pedig hat képviselőt küldhetnek. A megyék szervezetéről szóló XVI. törvénycikk alapján ezen a közgyűlésen kellett megválasztani az állandó bizottmányt. Tagjainak számát nem határozták meg, így Nógrádban 300 főben állapodtak meg. Feladatáról, jogállásáról és működésének időtartamáról már a bevezetőben esett szó.⁽²⁸⁾

Az így összeálló - számában és összetételében is a korábbiakhoz képest megváltozott - közgyűlés előtt iktatták be tisztebe az új főispánt, gróf Ráday Gedeont, s így „*gazdája*”, kinevezett vezetője lett a megyének. Ráday az eskü után mondott beszédében az 1848-ban történeteket a honfoglalás jelentőségéhez hasonlította, Nógrád esetében pedig kiemelte a megye szerepét a reformellenzék támogatásában. Pribényi Ferenc válaszában hangsúlyozta, hogy a jelenlegi egyszerű polgári beiktatás, de annál őszintébb, mivel a főispánban Ráday Pál leszármazottját tisztelik, aki Rákóczi mellett harcolt a szabadságért. „*Ezen tiszta kebelből eredett nyilatkozatok meglepőek voltak a' Törvényhatóság közönségére*”, olyannyira hogy elrendelték ki nyomtatásukat s szétküldésüket a községeknek.⁽²⁹⁾ A főispán beiktatásával a választmányi tagok, elsősorban az alispánok, ha nem is mentesültek a döntések felelőssége alól, de a rájuk nehezedő teher valamelyest megoszlott.

Májusra felálltak már a minisztériumok és egyre sűrűbben érkeztek a miniszteri rendeletek, utasítások, melyeket végre kellett hajtani. A megye vezetése így az eddigi önállóbb, de támasz nélkülibb helyzetéből gyakorlatilag egy alá-fölérendeltségre épülő, formálódó közigazgatási rendszerbe került. A fő feladatok irányvonalát a minisztériumok leiratai szabták meg, míg ezek végrehajtásának módzatait eldönteni és feltételeit megteremteni önállóan kellett.

A leiratok közül szám szerint legtöbb az igazságügyi minisztériumból érkezett. Ennek oka, hogy azon panaszokat, melyeket - sokszor törvény hiányában - a megye nem tudott megnyugtatóan megoldani, a panasztévők a minisztériumhoz adták be. Leggyakrabban a személyek, illetve területek jogi helyzetének és ebből következően szolgáltatások teljesítésének vagy elhagyásának kérdése adta a folyamodványok témáját. Július 12-én például a megyéhez kivizsgálásra visszautalták Jobbágyi, Lapujtő, Nemti, Karancsalja, Rád, Diósjenő, Nagyoroszi, Keszeg, Kozárd, Karancsság ilyen jellegű beadványát. Míg július - augusztus folyamán döntően nagyobb közösségek nevében születtek a minisztériumhoz íródott folyamodványok, szeptembertől egyre gyakrabban már egyéni problémákkal fordultak ehhez a hatósághoz. Mindezeknél újra indult a gépezet: a szolgabírók megkapták vizsgálat céljából, az eredményről jelentést terjesztettek a választmány elé, amely azt továbbította a minisztériumba. Hasonló volt az eljárás

rás a hadi témákat érintők kivételével a legtöbb miniszteri leirattal. Így például Klauzál Gábor ipar és kereskedelemügyi miniszter levele is a fősztolgabírókhoz került, melyben a „*De Porter féle szövölgének leírása áttétele mellett a' Gácsi posztó gyár igazgatót és a' B. Gyarmati posztó czéhet fent ki tett szövö gép alkalmazásából várható haszonra, különösen milty arányban állhat azon költséggel melybe kerülnének ? véleményes jelentés előterjesztésére felszólítatni rendeli.*”⁽³⁰⁾

A minisztériumi utasítások sokasodása mellett gondot okozott, hogy a megyei tisztviselők közül egyre többen mondtak le állásukról május – júniusban. Vagy azért mert nem akarták, vagy azért, mert nem tudták – egészségi állapotuk miatt – vállalni a további szolgálatot. Így például Károlyi János első alispán, ki eddig szétválasztva konzervatív politikai beállítottságát, s a megye vezető posztjából adódó feladatait, utóbbiakat tisztességesen ellátta. De lemondás miatt több szolgabírói és esküdti hely is megürült. Ezek betöltése mellett május végén határozat született a tisztviselői kar megerősítéséről. „*A megyei út kaparóknak a mostani sürgös körülmények között az illető kerületbeli tisztviselők rendelkezhetes könnyítése tekintetéből hadnagyokká átváltoztatása rendeltetik*” – szölt a rendelkezés. Azaz az egyszerű megyei alkalmazottak a tisztviselői jogkörből (melyben egybefonódott a közigazgatási és igazságszolgáltatási funkció) kaptak egy kicsiny szeletet, elsősorban helyismeretükre alapozva.

A megyei vezetésben az országgyűlési választások után a Károlyi János helyére választott Sréter László első alispán mint a balassagyarmati, Frideczky Lajos főjegyző mint a nógrádi választókerület képviselője vált meg pozíciójától. Júliusra tehát olyan emberek léptek előtérbe a megye vezetésében, kik addig – státusuk szerint – a második vonalat alkották. De volt közigazgatási gyakorlatuk, s a „*tellyes hatalmú választmány*” tagjai voltak, vagy napi kapcsolatban álltak vele. Azaz e tekintetben egyfajta folyamatosságot figyelhetünk meg. Hisz a július 10-én első alispánná választott Horváth Elek választmányi tagsága mellett a kékkői járás fősztolgabírója, majd rövid ideig másodalispán volt. Nagy Iván jellemzését már korábban idéztem róla. Madách Imre ugyan a Nógrádi Képcsarnokban szereplő versben megcsipkedi, de e mögött felsejlik a hivatalát tisztességgel ellátó ember is. Másodalispán Jankovich László lett, ki korábban a szécsényi járás fősztolgabírója volt. Bár őt a kortársak inkább a fehér asztal mellett tudták jobban elképzelni. Főjegyzővé Veres Pál lépett elő. Az őt jellemző képcsarnoki két sorból is a kötelességtudó hivatalnok tűnik elő. Végeredményben a személyi váltás összhangba került a megye szerepének fentebb említett módosulásával, a szakszerű végrehajtás hangsúlyosabbá válásával.

Ugyanakkor fel kellett figyelniük a közigazgatás alsóbb szintjein lévő jegyzők problémáinak változására is. Április – májusban inkább a tekintélyük megóvásán volt a hangsúly, a nyár közepén ez áttevődött az állásuk megőrzésére. Legtöbb községben a nemzetőrség szervezősekor a jegyzők is felkerültek a listára, vagy önként jelentkeztek. Július végén úgy tűnt, hogy az összes nemzetőrnek el kell vonulnia a váci táborba, majd onnan a délvidéki frontra. A jegyzők egy része biztosítékot kért arra, hogy hivatalaikat nem vesztik el távollétük alatt. A megyei választmány ezért kimondta, hogy helyettesítésük csak ideiglenes lehet. Bár ez nem történt meg, novemberben újra vissza kellett térni a kérdésre, mert több jegyzőt a helyi választmányok akartak elmozdítani állásukból. Az igazgató választmány határozottan kijelentette, hogy a jegyzők elmozdítására csak a megyei törvényszéknek van joga, míg külön törvény másként nem rendelkezik. Ehhez kapcsolódik az a határozat, mely szerint a községi előjárók hivatali határidejét meghosszabbították: a szokásos november 1. helyett január 1-én kell a választásokat megtartani.⁽³¹⁾

Július 11-én már az új megyei vezetők részvételével tartottak választmányi ülést. Ezen a közigazgatás és a döntéshozatal hatékonyabbá tétele szempontjából három jelentős határozatot is hoztak. „*Megeyi választmányi tanácskozásban* – szölt az első – *nem választmányi tagok részéről eddig tapasztalt egyes felszólalások, a' mennyiben azok elnézéssel gyakoriakká válhat-*

ván, a' tárgyallás nehezíthetnék, s a köz ügyek' elintézésére káros befolyással lehetnének", ezért megtiltatnak. Hasonlóan a választmányban a nem tag hallgatóság felkiáltásai döntéseknél, „elágazás eseteiben” zavaróak. Így „minden választásnál, midőn a' vélemények elágazók s' szavazást legalább 10 választmányi tag sürget, a választás minden esetre szavazásra bocsáttatván ekként kitudandó többséggel eszközöltessek.” A harmadik határozat pedig azért született, mert a „tisztületbeli Tisztviselők bizonytalan és tetemes száma” miatt „a' választmányi eljárások aggodalmassá válhatnak.” Ezért, aki továbbra is el akarja látni vállalt feladatát az alispánnál jelentse azt be. Ugyanekkor rendelték el a községi bizottmányok kiegészítését is a tagok fogyatkozása miatt.⁽³¹⁾

Megváltozott az ügyek intézésének módja is. A „tellyes hatalmú választmány” személyeket bízott meg egy-egy nagyobb lélegzetű, jelentősebb feladat elvégzésével. Júliustól ez a rendszer az egyszerű végrehajtási műveletekre korlátozódott. Az összetettebb, hosszabb időt igénybe vevő feladatokat bizottságok – de hívták választmányoknak is – oldották meg. Elsőként a már említett országgyűlési választások előkészítésére alakult bizottság, mely az összeírásoktól a választások megejtéséig tevékenykedett. Még májusban létrehozták a nemzetőrök toborzásával kapcsolatos intézkedéseket megtévő bizottságot. Ennek feladata egészült ki az „önkéntes sereg” felállítására indított adakozás szervezésével. Segítségükre kerületenként biztosokat jelöltek ki, akik a természeti adományokat azonnal pénzre váltották, valamint a toborzásban is közreműködtek. Utóbbit augusztusban átvette az újoncozási teljhatalmú bizottság, melynek teljes titulusa: „önkéntes sereg kiállítása tárgyában kiküldött teljes hatalmú választmány.” A katonai jellegű intézkedéseken túl az áprilisi törvények végrehajtásának gazdasági előkészítése is sürgetővé vált. Így júliusban kezdte meg működését az „elenyészett úrbéri haszonbérleteknek kárpótlással leendő összeírására és megbecsülésére választott bizottmány”, röviden az úrbéri becsülőküldöttség. A sor november elején kiegészült az „adók közteherviselés alapján kivetésére alakult bizottmány”-nyal. Többségük elnöke az első alispán volt, amely mindeképp a tevékenységek összehangoltsága irányába jelentős előrelépés, miközben a személyes felelősség jelentősen megnövekedett.

Júliusban és augusztusban kéthetente tartották az állandó választmányi üléseket, szeptembertől pedig rendszeresen négy naponként. Ezt a kiformalódó és gyakorlattá váló rendszert törte meg az újabb rendkívüli helyzet, mely már a szabadságharc kezdetét jelentette. A megyei választmány is átalakult: hol igazgató választmánynak, hol Honvédelmi és Forradalmi Választmánynak nevezték. Ennek ellenére működése kiterjedt az összes eddigi területekre, melyekről fentebb szó volt. Sőt újabb, eddig nem tárgyalt témákkal gyarapodott. A hadi események kiszélesedésével együttjáró feladat lett az elesett katonák halotti bizonyítványainak továbbítása a hozzátartozókhoz. Szintén új volt több kékői és losonci járásbeli lelkész, jegyző ellen indított vizsgálat, melyben pánszlávizmussal vádolták őket. Ezek eredménye az lett, hogy minden esetben alaptalannak nyilvánították a vádat. Megszaporodtak ugyanakkor a honvédségtől való elbocsátásra, vagy az összeírásból való kihagyásra vonatkozó kérelmek, melyeket legtöbbször a szülők nyújtottak be az újonc beteges állapotára, vagy családfenntartó feladataira hivatkozva. Október elején megtörtént Füleken az is, hogy gróf Czebiánn Ferenc ellenszegült annak, hogy a településre kivetett újoncozást – szolgabírói rendelet ellenére – sorshúzás által teljesítsék. Arra hivatkozott, hogy a miniszteri sorozási rendeletet ugyan elismeri, de az nem írja elő a sorshúzást, ha nem tudják kiállítani az előírt létszámot. S érkeztek olyan kérvények is az igazgató választmányhoz, mint „Horváth Bertáné születet Mészáros Veroniká”-é, melyben a következőket írta: „Egész alázatossággal könyörgöm az tekintetes allispány úrnak, és legyen oly kegyes erantam és külgyön nekem ezen emberenutól egy engemett szolgálattba ajánló levelett mivel most igen meg kívánják a vármegyétől való írást, csak úgy tessék be tenni hogy, férjem katona, én pedig el szegényültem és szolgálattba akarok menni”.⁽³²⁾

Természetesen az igazgató választmány tevékenységében októbertől egyre inkább az Országos Honvédelmi Bizottmány utasításainak teljesítése vált hangsúlyossá, mozgósítva a megye minden lehetséges erőforrását a honvédelem céljaira. Szeptemberben – majdnem szó szerint – megismételték a márciusi határozatot, mely megszigorította a megyei tisztviselők kötelességeit rendkívüli helyzetben. A szervezési feladatok végrehajtásában gróf Ráday Gedeon is aktívan részt vett. Az ő elnöklete alatt tartott megyei választmányi ülésen döntöttek december 20-án a gerillacsapatok szervezéséről. A mozgósításért felelős bizottságot az első alispán vezette.

A megyei választmány majd csak 1849. január 8-i ülésén hoz határozatot saját tevékenységének korlátozására, mikor kimondja: „*a haza jelenlegi nehéz perceiben kisebb érdekű ügyek elintézése nyugodtabb időre várakozhatván, igazgató választmányi ülések és törvénykezések, fenyítési eljárások egyedüli kivételével ideiglenesen felfüggesztetnek s Elnök Alispán úr igazgató választmányi csupán akkor fogja összehíni, midőn hazai tekintetben további megyei intézkedés szükségse előforduland.*”⁽³³⁾

Ez az időszak azonban már nem arról szól, hogy a megye közigazgatása forradalom idején miként látta el feladatát. Itt egyre inkább Paczolay Jakab keserű megállapítása válik helytállónak, mely szerint: „*az egész forradalomban a kisebb vagy nagyobb mértékben való résztvevés nem egyéb volt vak esetnél, melybe az, kit a sors kimért, mint tudtán kívül ragadtatott, s csak akkor eszmélvén, midőn az magával sodorta, s belőle visszahozni nem lehetett.*”⁽³⁴⁾

Hogy 1848 márciusától 1849 januárjáig a megyei közigazgatás átalakításában és irányításában szerepet vállalókra mennyire igaz ez, személyenként eltérő. Volt lehetőség, mód a kilépésre, mit néhányan meg is tettek. Viszont többségük július után döntően a szolgálatra, a szakszerűsége helyezve a hangsúlyt, megállta a helyét. Ez is jelentősen befolyásolta azt, hogy míg a hadi cselekmények nem érték el a megye területét, a megyei közigazgatás szinte zökkenőmentesen látta el feladatát.

JEGYZETEK

1. BELITZKY János: Nógrád megye története 896 - 1849. Salgótarján, 1973. 329 - 342. o.
Uő. : Az 1200 fős nógrádi önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj felszereléssel való ellátása. Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve X. Salgótarján 1984.
2. SZABÓ Béla: A jobbágyfelszabadítás és a honvédelem összefüggései 1848-49-ben Nógrád megyében. Nógrádi Történeti Múzeum Adattár 1701-74. ltsz.
3. PRAZNOVSZKY Mihály: Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846 - 1848. Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve IX. Salgótarján, 1983.
2. idézi: SZABÓ Ervin: Társadalmi- és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. Népszava Könyvkiadó /1946./ 62. o.
3. EÖTVÖS József: Reform i. m.: Eötvös József művei I. Magyar Helikon 1978. 354. o.
4. TAKÁCS Imre: Deák Ferenc és a magyar közjog i. m. : Tanulmányok Deák Ferencről /Zalai Gyűjtemény 5. /Zalaegerszeg 1976., 102. o.
5. HÓMAN Bálint - SZEGFÜ Gyula: Magyar történet VII. kötet Királyi Magyar Egyetemi Nyomda é.n. 217. o.
6. idézi: SZABÓ Ervin: i. m. 124-125. o.
7. A Pesti Hírlap április 11-i számát idézi SZABÓ Ervin: i. m. 137. o.
8. 1847/8-ik országgyűlési törvénycikkek /hasonmás kiadás 1988./
9. Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek szerk.: F. KISS Erzsébet Akadémiai Kiadó Budapest 1989. /Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 15./22. o.

10. Részletesen szól a honti eseményekről: SPIRA György: A honti álarcosdi című tanulmányában i. m.: Uő.: Jottányit se a negyvennyolcból, Gondolat, Budapest 1989.
11. Nógrád Megyei Levéltár IV. 102. 1. Nógrád vármegye közgyűlésének jegyzőkönyve 1848. / továbbiakban: NML. Kgy. jkv. /622., 623. szám
12. NML. Kgy. jkv. tellyes hatalmú választmány jkv-e ápr. 18. 142. szám
NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Ötödik kötet, Pest, 1859. 143. o.
PRAZNOVSZKY Mihály: Madách és a nógrádi köznemesi társadalom 1841-1848 között i. m.: Uő.: Madách és Nógrád a reformkorban /Tanulmányok/ Salgótarján 1984. 52. o.
13. NML. Kgy. jkv. 673. szám
BELITZKY János: Nógrád megye története 896 - 1849. 325. o.
14. NML. Kgy. jkv. 680. szám
15. NML. Kgy. jkv. Tellyes hatalmú választmány jkv-e márc. 25. 2. szám
16. u.ott márc. 29. 18 - 19. szám
17. u.ott ápr. 1. 36. szám, ápr. 7. 71. szám
18. NML. IV. 101. Nógrád vármegye Ideiglenes Választmányának /továbbiakban: NML. ID. V./ iratai 1. doboz 49., 76., 74. szám
19. NML. Kgy. jkv. Tellyes hatalmú választmány jkv-e ápr. 5. 56. szám, ápr. 9. 81. szám, ápr. 13. 105. szám
20. u.ott márc. 29. 23. szám, ápr. 7. 66., 76. szám, ápr. 26. 198. szám
21. NML. IV. 105. NVM. ID. V. iratai 1. doboz 113. szám
NML. Kgy. jkv. Tellyes hatalmú választmány jkv-e ápr. 1. 33., 35. szám, ápr. 2. 41. szám, ápr. 13. 117. szám, ápr. 26. 188. szám, ápr. 19. 153. szám
22. u.ott ápr. 2. 43., 44. szám
Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek 31. o.
NML. Kgy. jkv. Tellyes hatalmú választmány jkv-e márc. 25. 5. szám, Kgy. jkv. 689. szám, tellyes hatalmú választmány jkv-e ápr. 9. 83. szám, ápr. 10. 87. szám
NML. IV. 101. NVM. ID. V. iratai 1. doboz 185., 179. szám
NML. Kgy. jkv. tellyes hatalmú választmány jkv-e ápr. 4. 53. szám
23. NML. IV. 101. NVM. ID. V. iratai 1. doboz 50. szám
NML. Kgy. jkv. tellyes hatalmú választmány jkv-e ápr. 4. 50. szám, ápr. 18., 147. szám
24. u.ott ápr. 4. 55. szám
25. u.ott ápr. 4. 47. szám, ápr. 6. 58. szám, ápr. 8. 72. szám, Kgy. jkv. 711. szám
26. u.ott ápr. 4. 48. szám
27. idézi SZABÓ Ervin: i. m. 118. o.
28. NML. Kgy. jkv. 708. szám
1847/8-ik országgyűlési törvényczikkek - XVI. törvénycikk
29. NML. Kgy. jkv. 709. szám
30. Nógrádi Képcsarnok /Nógrádi irodalmi ritkaságok 3./ Salgótarján 1984. 25., 29., 53. o.
Köszönetet mondok FÜZESI Andrásnak, ki lehetőséget adott, hogy Horváth Elekről írt dolgozatának kéziratát átolvashassam.
NML. Kgy. jkv. állandó választmányi ülés júl. 12. 758. szám
31. NML. Kgy. jkv. választmányi ülés okt. 2. 1967. szám
NML. IV. 104. Nógrád megye alispánjának iratai 1848-1849. vegyes
32. NML. Kgy. jkv. állandó választmány jkv-e júl. 11. 643-645., 667. szám, júl. 20. 1132. szám, okt. 27. 2070. szám, nov. 13. ülés, máj 25. 107. szám
33. idézi Szabó Béla: i. m. 11. o.
34. NML. Megye főnök iratai 32. doboz 4558/851. 24. szám

Egy város a forradalomban

Losonc, 1849

Balogh Zoltán

Az 1849. év baljóslatú eseményekkel köszöntött Magyarországra. A császári és királyi seregek december közepén megindított általános offenzívája az év elejére a főváros vonalába vetette vissza a magyar haderőt. Az év első napján a forradalmi kormány Debrecenbe menekült, január 4-én Mészáros Lázár Kassa mellett vereséget szenvedett a gróf Franz Schlick vezette hadtesttől, másnap pedig Windisch-Grätz tábornagy seregei elfoglalták a fővárost, Budapestet. Az 1848 december közepén Északnyugat-Magyarországra tört Simunich altábornagy hadosztálya Lipótvárat ostromolta, Götz vezérőrnagy északról a Jablunkai-hágón át betört hadoszlopa pedig Zsolnától északra Budatinnál aratott győzelme után a bányavárosokat fenyegette. A január 2-án a fővárosba érkezett magyar hadsereg az aznapi haditanács határozata értelmében az éppen egyesült magyar haderő ismét két részre oszlott. Görgey tábornok feldunai hadteste északnyugat felé indult a császári és királyi csapatok által ostromolt Lipótvár felmentésére, Perczel Mór csapatai és Répásy Mihály tábornok tartalékhadteste pedig Debrecen felé, az országgyűlés és az OHB fedezésére indultak. Görgey közel 16000 főnyi hadteste 1849. január 3-ról 4-re virradó éjjel kezdte meg kivonulását Pestről Vác felé. A Windisch-Grätz által Görgey üldözésére küldött seregtest Vác megszállása után Csorich altábornagy vezetésével kb. 7000 fővel követte a feldunai hadtestet.

A losonci polgárság aggodalommal kísérte figyelemmel a magyar és az osztrák hadsereg pillanatnyi hadi helyzetéről szóló híradásokat. Görgey feldunai hadtestének Nógrád megyén át a bányavárosokba való vonulása pedig közvetlenül is érintette a várost.

A Csány László betegsége miatt kormánybiztos nélkül maradt hadteste mellé Görgey még január 5-én Vácon felkérte a szüleinél tartózkodó Nógrád megyei képviselőt, Frideczky Lajost, hogy polgári biztосként legyen segítségére a hadtest ellátásában. E megbízatás kapcsán utazott Losoncra, ahol az üzletekben talált alkalmas vásznat és a bőrgyár egész készletét megvásárolta, ott helyben a honvédek számára bakancsot, csizmát, a vászonból inget készített, s azt Görgey táborába szállíttatta. Január 18-án pedig hiába várták a Losoncon a Frideczky által Balassagyarmaton megrendelt bakancsokat és a nemzetőrök használatára szánt lőport. A már útnak indított szállítmányt, a január 18-án bevonuló cs.kir. elővéd árulása folytán lefoglalta.⁽¹⁾

A téli hadjárat januári hadmozdulatai egyenlőre megkímélték Losoncot a hadművelleti területté válástól. Február elejére azonban már a bányavárosokban osztrák helyőrség állomásozott, a cs.kir. polgári közigazgatás megszervezésével megbízott Majthényi László cs.kir. biztos a megyeszékhelyről, Balassagyarmatról hódolati eskütételre szólította fel a megyei tisztikart valamint elrendelte a helységekben a császári zászló kitűzését. Február 12-én gróf Wrba altábornagy a parancsnoksága alatt levő a budai katonai kerületbe sorolt Nógrád és Hont vármegyék területére ostromállapotot hirdetett. Eszerint minden polgári hatóságot katonai parancsnokság alá rendelték, a nemzetőrséget feloszlatták. Gyülekezési tilalmat vezettek

be és megtiltottak mindenféle összeköttetést a honvédelmi bizottmánnyal és a debreceni kormánnyal.

Február közepén szállta meg Losoncot a Görgey és Klapka harapófogójából Kassánál kiszabadult és Rimaszombat irányában visszavonult Schlick-hadtest egyik dandára. A Parrot tábornok vezette egység három napot töltött Losoncon, itt várva be a lőszerutánpótlás érkezését. A Parrot dandárt Schlick a gyöngyösi úton manőverező Colloredo herceg dandárának erősítésére Pétervásárára küldte, majd az egység részt vett a kápolnai csatában.⁽²⁾

1849 február végétől a császári haderőknek a főhadszíntérre, a kápolnai csataterre való felvonulása révén majd a Tiszavidékre összpontosításával Losonc és vidéke megszabadult a megszálló osztrák katonaságtól. Kihasnálva, hogy a környéken a legközelebbi osztrák helyőrségek a bányavárosokban állomásoztak, megeléknült a város vidékén a göjmöri és hevesi gerillák tevékenysége. Gácsott pl. lefoglalták a sóház pénzkészletét, a császári sast és a fekete-sárga zászlót eltávolították róla.

A losonci polgárok egy csoportja a fennálló ostromállapot ellenére méltóképpen és feltűnő módon meg akarta ünnepelni a közelgő március 15-e első évfordulóját, a nemzeti újjászülítés, a szabadság ünnepét. A veszélyes vállalkozásba csak néhány megbízható polgárt avattak be, akik titokban szóbeszéd útján terjesztették a tervet, hiszen az ostromállapotba helyezett megyében mindenféle megmozdulás rögtönítélő hadi törvényszék elé állítással fenyegetett.

Március 15-én este 8 órakor fáklásmenetet szerveztek, amelyhez zenei kísérettől felfogadták az egyik jónevű losonci cigánybandát. Amikor a zenészek a Sárkány fogadó előtt bekezdtek a Rákóczi indulóba több ezer ember éltette Kossuthot, a szabadságot, március 15-ét, a hős honvédeket valamint szidalmazta Jellačićot és Windisch-Grätz-et, a hazaárulókat, Lamberg és Latour sorsát előlegezve meg számukra.

A menet a Rákóczi induló hangjaira Kossuth folytonos éltetése közben lassan lépdelt a vásártér felé, ahol a szervezők által készített áldozatoltárnál, amely oszlopokon elhelyezett katalanokban égő görögtüzekből állott, elénekelték a Himnusz, majd innen a városházára ment a tömeg. Az ünneplők útjába eső templomok tornyáról a polgárok a fekete-sárga zászlót ledobták és helyébe a nemzetiszín zászlókat tűzték ki, mialatt a tömeg odalent a Kossuth-induló énekelte.

A városi hatóság még a március 15-i eset kivizsgálásával volt elfoglalva, amikor március 17-én Gömör felől egy gerillacsapat érkezett Losoncra. Az újból kitűzött császári zászlókat leszaggatták és nemzeti lobogókat tűztek ki, a Parrot tábornok által rendelt bakancsokat kocsira rakták és elszállították. A gerillák elhurcolták a vizsgálatot vezető járási főszolgabíró is. Majthényi László, Nógrád megye cs.kir. biztos a március 15-én Losoncon végbement zavarások szigorú megtorlását helyezte kilátásba és ehhez legalább egy zászlóalj gyalogságot és egy lovasosztályt kért Windisch-Grätz-től. Windisch-Grätz már másnap március 17-én parancsot küldött Almásy Kálmán ezredesnek, hogy különítményével a rend helyreállítása céljából a bányavárosokból Losoncra vonuljon. Együttal közölte vele, hogy Zaitschek alezredesnek egy gyalogos zászlóaljjal és két röppentyűvel Budáról szintén március 24-én kell Losoncra érkeznie. A feladat teljesítése, vagyis a gerillák szétszórása után Almásy maradt volna különítményével Losoncon, mivel „éppen Losonc vidékén egy rebellis horda garázdálkodik, amely mindenestre rászolgált a kemény büntetésre.” Windisch-Grätz Losonc felé való előnyomulásuknál a két büntető expedíciós parancsnokot a legnagyobb óvatosságra intette, mert Losonc felé előnyomulásuknál könnyen a Mátrában és Eger környékén portyázó gerillacsapatokba ütközhetnek.⁽³⁾

A losonci csata: 1849. március 24.

Március közepén a főváros bevételére indított tavaszi hadjárat első ellentámadása kudarcba fulladt. A magyar főserég kitért a döntő összecsapás elől és a Tisza mögé vonult vissza. A támadó hadművelet egy különítmény kiküldését tette szükségessé a Putnok-Losonc útvonalra, hogy a magyar hadsereg jobbszárnyán levő országrészben: a Szepességben, Nógrád, Hont és Zólyom megyékben az ellenség által hátrahagyott különítmények és helyőrségek mozgásáról, létszámáról, lehetséges összpontosításairól pontos híreket szerezzenek. A különítmény feladataul jelölték ki egyúttal az újoncok gyűjtő- és hadfelszerelési helyének, Miskolcnak egy lehetséges rajtaütés elleni védelmét. A különítmény élére Görgey „*egy ügyes, elszánt, s a vakmerőségig bátor portyázó vezért*” választott ki, Beniczky Lajos honvédőrnagy, volt bányavidéki kormánybiztos személyében, aki rátermettségét a szabadságharc idején már eddig több ízben bizonyította. 1848. december 11.-én, a budatini csatában az általa szervezett bányavidéki üteg élén megakadályozta a Friescheisen altábornagy vezette osztrák seregek átkelését a Vágon.

A feldunai hadtestnek a bányavárosokon és Szepességen át a Felső-Tiszához való visszavonulása során január 26-28-án Beniczky készítette elő a meredek Stureci-hágón át az északi hadoszlop átkelését Rózsahegyre majd a Vág felső völgyén át Lőcse felé tartó hadosztályok menetét biztosította utóvédként különítményével.

A haditervben kitűzött feladat végrehajtására Görgey Miskolcon egy önálló oszlopot különített ki hadtestéből, amely a 15. honvédszászlóalj 3 századából, 2 század Beniczky-féle gyalogságból és vegyesen egy szakasz Nádor- és Vilmos-huszárból, tehát összesen mintegy 500 honvédből, 34 huszárból valamint a pozsonyi üteg két ágyújából állott. Beniczky március 21-én indult különítményével Miskolcra és még aznap elérte Putnokot. Másnap úton Rimaszombat felé Szemere Bertalan kormánybiztostól Rimaszécsen azt a hírt kapta, hogy Losonc ellen büntető expedíció indult Budáról, hogy március 24-én 1 gyalogszászlóaljjal és rakétaüteggel a várost megszállja. Rimaszombaton a felderítő szolgálatra jelentkezett Búsbak Ádámtól és néhány losonci társától Beniczky őrnagy úgy értesült, hogy az osztrák szálláscsinálók már 23-án este valóban előkészítették a szállást, de csak 500 ember és a rakétaüteg marad Losoncon, a csapat többi részét máshová rendelték. A kedvező hírek hallatán Beniczky elhatározta, hogy Losonc ellen vonul, és ha az ellenség a várost már elfoglalta, egy huszáros támadást intéz ellene.⁽⁴⁾

Március 23-án éjjel ért a különítmény Osgyánba, ahol Beniczky megtudta, hogy a Losonc megszállására küldött gyalogszászlóalj mellé császári lovasság érkezik Besztercebányáról erősítésként és március 24-én Losoncon egyesülnek. Az Osgyánban tartott pihenő után március 24-én kora reggel sűrű hóesésben indult Losonc felé a kis csapat. A Losonctól 1500 lépésnyire fekvő Apátfalvát dél körül érte el, ahol jelentették Beniczkynek, hogy a Wimpffen gyalogszászlóalj röviddel ezelőtt bevonult Losoncra és már beszállásoltak. Beniczky már éppen támadásra szánta el magát, amikor lovassági zenét hallva, megbizonyosodott a besztercebányai Almásy különítmény Losoncra érkezéséről. A váratlanul megérkezett erősítés szinte csaknem lehetetlenné tette a támadást, de a túlerő szomszédságában bizonytalanná vált Beniczky Apátfalván maradása is. Kockázatos volt azonban a visszavonulás is, mivel a Losoncon levő ellenség rögtön értesült volna a különítmény ittlétéről, és az üldözőbe vett Beniczky csapatot hamar felmorzsolta volna. Ugyanakkor egy meglepetésszerű támadás sikerrel is járhatott, amelynek esélyeit jelentősen növelte a reggel óta tartó sűrű hóesés. Megkönnyítette Beniczkynek a támadás melletti döntését az ellenség is, amely teljes biztonságban érezte magát Losoncon, sem felderítő őrjáratot nem küldött ki, sem előőrsöket nem állított.

Beniczky március 24-én déli 1 óra körül egyidejűleg három oldalról támadta meg a losonci helyőrséget. Két század csatárlánchban a szántók és kertek felől közelítette meg a várost,

A losonci csata: 1849. március 24. (Anton Strassgschwandtnér litográfiája)

hogy a rimaszombati irányról elterelje a figyelmet. A különítmény másik két része pedig zárt egységekben ellentétes irányból nyomult a városba. Egy század a gácsi úton hatolt a városba, mialatt a maradék két század a két hatfontos ágyúval a rimaszombati útról futólépésben nyomult előre, hogy a főtéren egyesülve a csapat több részével, ágyútűzzel támogassa az ütközetet. Beniczky a huszárok élén vágatott a városba, akik lefegyverezve az út végén álló őrszemeket kisebb csapatokra szétoszolva száguldozták be a várost és akadályozták meg az ellenséges erők összpontosítását, amíg a támadás a többi irányból is bekövetkezett. A huszárok sokféle egyenruhája csak tovább erősítette a félelmet az osztrákokban, hogy Görgey egész serege tört Losoncra.

Néhány század Wimpffen gyalogost sikerült azonban a Tugár patakon átvezető híd mellett csatasorba állítani és a szállásaikból kitóduló ulánusok is lassanként támadásba lendültek. A főtéren levő kaszinóépület és vendéglő ablakaiból a huszárokra zúdított puskatűz szinte az egész vállalkozás sikerét fenyegette, amikor a két ágyú és a fedezetére kijelölt gyalogság előnyomult a meghatározott pontig. Beniczky kartácstűzet zúdított a kaszinóépület és a vendéglő ablakaira, miközben másik ágyújával a hídnál levő gyalogságot lőtte. Ezután Beniczky személyes vezetésével szuronyrohamot indított a hídnál elhelyezkedő császári erők ellen, amelyeket az eközben az ellenség balszárnyán megjelent harmadik osztagával együttesen kiszorított a városból.

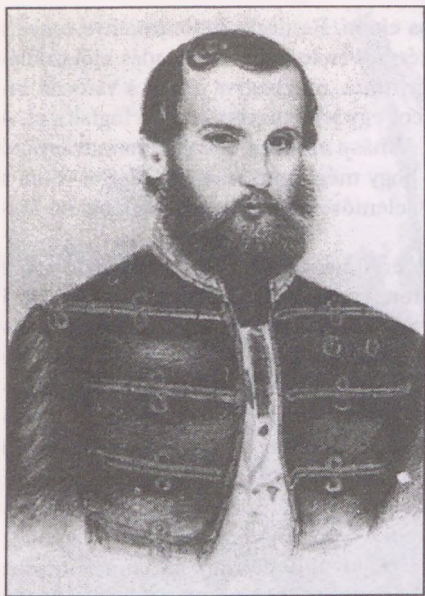
Egy ulánus osztagot kapitányának sikerült összegyűjtenie, amely megrohamozta az ütközetben döntő szerepet játszó ágyúkat, a rájuk irányzott kartácstűz azonban végképp elvette a kedvüket a támadástól és nyomukban a Nádor-huszárokkal elhagyták Losoncot. A csata ezzel eldőlt, de még nem ért véget. A kaszinóépületben és a vendéglőben levő helyőrség heves ellenállást fejtett ki, ember ember elleni közelharc bontakozott ki, de végül is sikerült

Beniczkynek felülkerekedni és a császáriakat fogságba ejteni. Beniczky különítménye csekély létszáma miatt lemondott a menekülő ellenség üldözéséről és osztagát a támadás elől szállásaikba visszavonult ellenséges katonák elfogására irányította, meghagyva a már a városban kívülre hátrált ellenséget abban a hitében, hogy Losoncot egy jelentősebb haderő foglalta el. A városból kiszorított büntető expedíció parancsnoka Almásy ezredes seregei maradványával visszavonult Ludányon át Balassagyarmatra anélkül, hogy még egyszer megkísérelte volna a város elfoglalását, szentül híván, hogy Losoncot egy jelentősebb ellenséges haderő, de legalább is egy hadtest avantgardja vette be.

A támadás fényes sikerrel ért véget. A győzelem eredményére nézve rendelkezésünkre álló többféle adat szerint több mint 200 ellenséges katona esett fogságba. Beniczky szerint 11 tisztet, 190 Wimpffen és 51 Baumgarten-gyalogost valamint 36 ulánust ejtettek fogjul, a losonci csata katonái leírásának szerzője 7 tisztról, 170 gyalogosról és 36 ulánusról tud. Szemere kormánybiztos 5 tisztet, 174 gyalogost, 48 ulánust említ. Halottakról csak Szemere tesz említést, 4 tisztet, 42 gyalogost és 37 ulánust szerepeltet az elesettek közt. Szemere jelentése szerint Beniczky csapatából néhány honvéd esett el. (A Nógrád Megyei Honvéd Egylet 1897. évi adatai szerint a csata 4 áldozata nyugszik a losonci temetőben. A kiegyezés után a csata első áldozatának, a losonci piactérre elsőként bevágató Debrődi János huszárkáplárnak és a felmentő csata emlékének Losonc polgárai közadakozásból a belpiacon emlékoszlopot emeltek, ahová minden március 15-én kivonulnak ünnepelni.) Ezenkívül Beniczky csapatainak kezébe került az ulánuszred teljes poggyásza, az ezredzászló és az ezredkassza, zsákmányoltak még 56 lovat, sok fegyvert és felszerelést.⁽⁵⁾

Volt azonban a losonci ütközetnek egy a losonci lakosságra nézve kellemetlen következménye is. A csúfos vereséget szenvedett Almásy ezredes, hogy kudarcára mentséget találjon, árulással vádolta meg Losonc polgárait. Almásy első jelentésében azt állította, hogy a polgárok a házakból, a tetőkről és a kapukból lőtték az osztrákokat, a honvédeket és a 6 ágyút már előre elrejtették a templomokban. A feltételezett losonci magyar haderő megállítására a Balassagyarmat-Losonc útvonalra küldött Ramberg altábornagyot Windisch-Grätz egyúttal Losonc szigorú megbüntetésével és a város vezetőinek Budára rendelésével is megbízta. Szigorú büntetést követelt Losoncra Majthényi László megyei cs.kir. biztos, aki szerint a jelenlegi anarchikus viszonyok között a törvényes rend és nyugalom fenntartása érdekében a losonci lázadók ellen a legszigorúbb, a proklamációban elrendelt büntetést kell alkalmazni, vagyis rögtönítélő haditörvényszék elé kell állítani. Losonc megfenyítéséről egyenlőre le kellett mondania Rambergnek, mert március végén Windisch-Grätz erői Gödöllőre koncentrálása végett visszarendelte Vadkertre. Ramberg április 4-én Schmidt kapitányt küldte egy könnyű lovasosztállyal, hogy tartson vizsgálatot Losoncon. A kapitány megsemmisítette a templomokat, ajtajait külön leemelve meggyőződött, az Almásy ezredes jelentése által terjesztett vádak alaptalanságáról, miszerint az ágyúkat a templomban rejtették el. Schmidt kapitány elégedett volt a losonci kórházban ápoltságot sebesült osztrák katonák bánásmódjával is. Annak ellenére azonban, hogy az események fenyegető zivatarra keresztül vonult Losonc felett, az osztrákok nem tudtak megbocsátani Losoncnak. Losonc augusztus eleji cári csapatok általi felgyújtása legalábbis az ő asszisztálásuk mellett zajlott.⁽⁶⁾

A losonci rajtaütés legfontosabb eredménye mellett, hogy április közepére felszabadult a megye az volt, hogy Windisch-Grätz főerőit a magyar sereg új haditervének elképzelése szerint Gödöllő környékén vonta össze. Almásy ezredes jelentése a losonci rajtaütésről miszerint seregét több mint 6000 fős magyar seregtest támadta meg, tovább erősítette Windisch-Grätz tábornagnak azt a nézetét, hogy a magyar sereg az Ipoly völgyön át Komárom ostromzár alá felmentésére indult. A magyar haderő feltartóztatására a már korábban – Vácra rendelt Ramberg-hadosztályt az Ipoly völgybe, Balassagyarmat térségébe helyezte át, megerősítésére pedig a Csorich-hadosztályt irányította Vácra, míg a Schlick-hadtestet Hatvan és Gödöllő

A losonci csata hőse: Beniczky Lajos
örnagya (Licenmeier vízfestménye)

közé vonta vissza és Gödöllőre irányította Jelachich I. hadtestét is. A losonci győzelem másik fontos eredménye volt, hogy a császári főhadiszállásnak majd egy hétig a magyar csapatok szándékáról, helyzetéről, mozgásáról, erejéről semmi megbízható értesülése nem volt. Beniczky portyázó különítménye mögött Görgey hadtestét vagy annak egy részét sejtették, amely a bányavárosokon át Komárom felmentésére vonul. Még március 30-án is olyan hírek érkeztek a főhadiszállásra, hogy Görgey a parancsnoksága alatt álló Guyon és Klapka hadtesttel Pásztón át Vácra készül, hogy onnan talán Komárom felmentését vegye célba. Egy héttel a losonci rajtaütés után, március 31-én Csorich altábornagy hada még mindig Vácra állt, Ramberg altábornagyot pedig Windisch-Grätz arra utasította, hogy fokozott figyelmet fordítson Losoncra. Az eltelt idő alatt, március végére a magyar sereg így rendezhette sorait, hogy a főhadiszíntéren ismét támadásba lendüljön.

A tavaszi hadjárat Szolnokkal kezdődött, Erdély felszabadítása után a losonci diadallal folytatódott győzelmi nyitánya tehát kedvező feltételeket te-

remtett és a hadsereg soraiban is lelkesítő hangulatot biztosított a hadműveletek további sikeres folytatásához. Büszkén jelenthette tehát Szemere kormánybiztos a Honvédelmi Bizottmánynak az újabb diadalt és kürtöltethette szét a Közlöny által:

„Minden tiszt, minden honvéd és természetesen minden huszár teljesíté kötelességét s a fogoly tisztok bámulva beszélék, mi képzelhetetlen vakmerőséggel támadta meg a 32 huszár az egész dzsidásszázadot s széltverte összeszedhetetlenül. Éljen Beniczky, az okos és szerencsés vezér, ki oly kevés erővel oly szép győzelmet vívott ki. Kövesse Isten áldása hadi lépéseit.”

Losonc: 1849. április — augusztus

A tavaszi hadjárat során felszabadított Nógrád megyében egyre jelentősebb szerep jutott Losoncnak. Április közepétől *„ideiglenesen, politikai tekintetben”* Losonc lett a megye székhelye. Ez azt jelentette, hogy Repetzky Ferenc kormánybiztos ezentúl itt tartotta a megyei választmányi üléseket, Losoncról irányította rendeleteivel a megye életét. Április végétől a kormány elrendelte az újoncozást és Losoncot jelölte ki a Nógrád, Hont, Zólyom, Lipót és Árva vármegyék területéről kiállítandó honvéd újoncok gyülekezési helyéül. Repetzky már a kormánybiztosi megbízását közzétevő rendeletében utasította a községek előljáróságát, hogy április 25-ére minden ellenséges kiáltványt hozzanak magukkal Losoncra, ahol a piactéren nyilvánosan elégették ezeket. A kormánybiztos egyúttal lelkükre kötötte a küldötségeknek azt is, hogy ne feledkezzenek meg a magyar kormány iránti hódolati nyilatkozatról sem.

Az április 25-i losonci népgyűlés fénypontját azonban a Függetlenségi Nyilatkozat ünnepélyes kihirdetése jelentette, amelyet Losonc és a vármegye népe hálaadó istentisztelettel üdvözölt, majd népiünnepel emlékezett meg az eseményről. A megyei tisztikar – élén Repetzky kormánybiztossal – hűen végrehajtva a kormány utasításait, gondot fordított arra is, hogy a megye népével megismertesse a függetlenségi nyilatkozatot, annak jelentőségét elmagyarázza

a megye polgárainak. E célból Repetzky április 29-én kelt kiáltványában adja tudtul a megye széles közönségének, hogy a magyar nemzet független, felszólítva egyszersmind azt: „*Komolyan tartásotok meg a függetlenségi ünnepélyt Nógrád népe ...*” A megyei választmány május 22-én Losoncon, 23-án Divényben, 30-án Balassagyarmaton rendezett függetlenségi ünnepélyt. A szó szoros értelmében fényes függetlenségi ünnepélyt tartottak Losoncon május 22-én, ahol méltón koszorúzta meg a város kivilágítása az egész napi eseményeket.

A május végi függetlenségi ünnepélyeket azonban már erősen beárnyékolta az Ausztria megsegítésére Magyarország északi határainál felvonultatott félelmetes orosz haderő fenyegető közeledése. Rossz ómennek bizonyult a május 22-i losonci ünnepélyt estefelé félbeszakító vihar, de még inkább baljóslatú előjeként tekintették azt, hogy az ünnep tiszteletére felcsendült harangok közül „*a református torony kisebb harangja mintegy fájdalmas nyögéstől kísérel megrepedni.*”⁽⁸⁾

A fenyegető orosz beavatkozás hírére a kormány általános nemzeti összefogásra szólított a „*magyarhon népei*” és a hadsereg támogatására általános fölkelésre buzdította Magyarországon szabad polgárait, „*hogy bármely nap lépjen határainkba az északi zsarnok, egy nemzetet lásson maga előtt megtörhetlen erejében.*” A népfölkelést és a keresztes hadjáratot elrendelő kormányrendelet nyomán született Repetzky – rendeletek jelentősen elősegítették a Nógrád megye területén levő gerillacsoportok további szervezését.

Az orosz főerők június közepén 2 főoszlopban 3 hadtesttel több mint 120 ezres haddal vonultak be Észak-Magyarországra. A főszereg Pavel Hrisztoforovics Grabbe vezérőrnagy által vezetett mintegy 18000 fős különítménye július elején szállta meg a bányavárosokat. Repetzky június 23-i rendeletében tájékoztatta a megye lakosságát a cári sereg Magyarországra való beözönléséről, de az orosz csapatok Árva és Szepes megyei kegyetlenkedéseiről már korábban is borzalmas hírek érkeztek. A kormány június 27-én Budapesten kelt újabb keresztes hadjáratot elrendelő kiáltványa a „*hon- és vidékvédelem*” megszervezésére utasította a kormánybiztosokat. Grabbe tábornok seregének Losonc felé közeledésének hírére Repetzky kormánybiztos a főlelki és losonci nemzetőröket július 9-13-ig a kriváni hegyszorosban táboroztatta, hogy Zólyom vármegye felől egy váratlan támadást megelőzzön.⁽⁹⁾

Grabbe tábornokot, aki mind a váci, mind a rétsági csatát lekéste, megelőzte Zassz altábornagy Görgey üldözésére küldött 4000 főnyi lovassága, amely július 21-én vonult át Losoncon. Görgey a váci csata (július 15-17.) után kényszerült kerülő útra, hogy a parancsnoksága alatt álló hadtestek egyesülését a délvideki hadakkal Losonc, Miskolc és Tokaj felé kísérelje meg. A magyar tábor július 18-án érkezett Losoncra, ahol Görgey tábornoknak Komáromnál kapott kiújult fejsebe miatt kényszerpihenőt kellett tartania. A magyar utóvéd, Nagysándor tábornok I. hadteste még Losonc mellett Apátfalván tartózkodott, amikor az üldöző orosz sereg elővédjének parancsnoka, Hruljov ezrede két tisztjét küldte Görgeyhez követségbe fegyverszünet céljából. A hadicselt, amely a Görgey sereg utóhadával veszélyes közelségbe került két lovasszázadnyi orosz elővéd lövegeinek visszavonását szolgálta, Görgey azonnal felismerte és visszautasította, a fegyverletételi felszólítást. Pár nappal később Grabbe tábornok hadosztálya vonult Losoncon át Gömörbe és ettől kezdve szinte mindennap vonultak el Losonc mellett kisebb-nagyobb Zólyom megyéből jövő orosz csapatok, amelyeket a Gömörben portyázó gerillák rajtaütéseikkel állandóan nyugtalanítottak. Mindennaposá vált a Repetzky kormánybiztos működését biztosító gerillacsapatok be- és elvonulása is, aszerint, hogy éppen tartózkodtak-e Losoncon orosz alakulatok. Július végén egy 4000 fős orosz sereg szállta meg Losoncot, amelynek parancsnoka Gollicin herceg a piactéren Te Deumot tartatott, majd hódolati nyilatkozatot szerkesztetett a várossal és kitűzte az osztrák császári zászlókat. Az orosz sereg elvonulása után Losoncra jöttek a gerillák és érvénytelenítették a hódolati esküt, valamint bünte-

tésként rekviráltak a városban. A város folytonos rettegésben élt a Losonc környékén portyázó gerillák és az orosz csapatok közötti összefüggések következményei miatt.⁽¹⁰⁾

Losonc feldúlása: 1849. aug. 8-10.

1849. augusztus 1-én reggel a beszercebányai úton a Grabbe tábornok Miskolc környéki táborába igyekvő gyógyult katonák mintegy száz fős orosz csapata vonult be szekereken Losoncra. A 10 tiszt a Sárkány vendéglőben, a legénység pedig a kenyérárus sátrakban kezdett el reggelizni. A közeli fürdőben táborozó mintegy 150 fős gerillaosztag követve a gerillákat a városban támadta meg a Losoncon átvonuló orosz katonaságot. A rajtaütés során a gerillák 3 tisztet és 3 közlegényt lelőttek, 7 tisztet pedig fogságba ejtettek, mire a legénység Rimaszombat felé elmenekült. A város végzetes pusztulását előidéző támadásról sem a város tekintélyes emberei, sem a lelkészek nem tudták lebeszélni a gerillákat, akiknek számtalan hely és alkalom kínálkozott volna még a támadásra Losonc területén kívül is. Grabbe tábornok augusztus 3-án értesült a táborába tartó különítmény elleni támadásról és szigorú büntetést helyezett kilátásba Losonc ellen. Grabbét a gesztelyi ütközet után, eredeti állomáshelyére az északi megyék és Galícia határának védelmére rendelték vissza, majd csatlakozott a Komáromot ostromzár alatt tartó osztrák seregekhez.

A 30 ezres orosz büntető expedícióról és a város elpusztításáról érkezett hírek szinte állandó rettegésben tartották a losonciakat. A lakosság egy része állandó készenlétben várta a rettenetes had jövetelét, előjelzését, hogy még időben elhagyhassa a várost. Sokan bíztak azonban a város ártatlanságát bizonyító okiratban, amelyet a támadás során fogságba ejtett bizonyos Gallicin herceg állított ki. Mások pedig egyszerűen nem voltak abban az anyagi helyzetben, hogy kocsikat készen tartva elmeneküljenek a városból.⁽¹¹⁾ Augusztus 7-én délelőtt azonban az orosz elővédnek a Losonctól alig 1 órányi távolságra levő Pincre érkezését és sebes előnyomulását jelentő hírek hatására kitört a pánik. Eszeveszett futkosás kezdődött, jajveszékelés, sírás közt kétségbeesetten menekült a lakosság a losonci erdő felé. A Losoncot elérő kozákokból álló orosz elővéd bekerítve a várost, üldözőbe vette a menekülőket, sokakat a mezőről kancsukával kényszerítettek vissza. Rövid idő múlva a városházán egy orosz őrnagy jelent meg Grabbe tábornok rendeletével, amely az augusztus eleji támadás megtorlásaként a következő sarcot vetette ki Losoncra: 24 óra alatt 100 db ökröt, 1000 kila zabot, 10.000-10.000 q szénát és szalmát, 4000 db kenyert, 200 akó pálinkát, 500 akó bort, 4000 kila krumplit, 60-60 kila lencsét és babot, 100 q szalonnát, 10 q sajtot és 100 q dohányt kellett a táborba szállítani. A táborban lévő 200 tiszt számára rangjuknak megfelelő ebéd elkészítését valamint 20 akó bor, 5 akó szilvórium és 40 fehér kenyér azonnali kihozatalát rendelte el Grabbe, a pénzbüntetés összegét később határozta meg. Ha a város a követelést nem teljesíti, szabad rablást engedélyez 6 órai időtartamban, utána pedig felgyújtatja a várost. Losonc sorsa megpecsételtetett: ezt a hatalmas mennyiséget talán még az egész vármegye sem tudta volna beszerezni 24 óra alatt, nem beszélve arról, hogy a néhány hete átvonult Görgy sereg és az őt üldöző orosz had szinte mindent felélt. Ennek ellenére a sarc egy részét előteremtette a város.

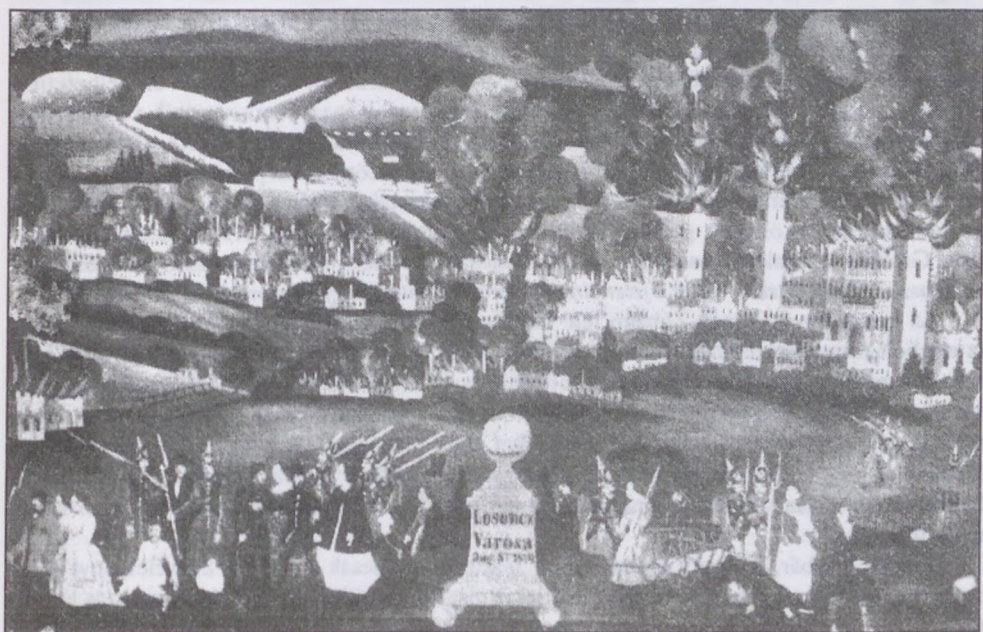
Grabbe tábornok főhadiszállását Apátfalván a Prónay-kastélyban rendezte be, az orosz tábornok a Losonc és Apátfalva között réteken állították fel. A parancsnok fogadására fehér zászló alatt indult küldöttség Apátfalvára, hogy igazolja a város ártatlanságát és kegyelmet kérjen számára. Az orosz táboron áthaladó küldöttség szitkok özönében súlyos megaláztatások között és az agyonlövétéssel fenyegetve érte el a főhadiszállást. A forradalmi kormány által kinevezett elmenekült városi hatóság helyébe választott helyettes előljáróság azonban nem megfelelő összetétele miatt nem járulhatott Grabbe elébe. A kastély udvarán szuronyos gyalogosok vették körül a küldöttséget és a forró napra hajadonfőtt kiállított 50-60 éves öregeket folyton az

agyonlövétéssel fenyegették. Ez idő alatt a várost elárasztó orosz katonaság be sem várva a hátridő lejártát, szabadon rabolt, erőszakoskodott.

Ékszer, órát, sőt a jó ruhát is elvették a lakosságtól egy szennyes inget odadobva neki kárpótlásul. Lanczinger orvost 25 kancsukára ítélték, mert pincéjét feltörve a katonák orosz egyenruhát találtak, amelyet gazdasszonya vett a gerilláktól fiának, s a háziúr tudta nélkül a pincébe rejtette. Éjjel 10 óra után egy kozáksapat vágatott be a városba, amely az utcán levő lakosságot körbefogta és sűrű kancsukázások közepette az augusztus elején lelőtt orosz katonák sírjához parancsolta őket. A szerencsétleneknek pusztá kezeikkel kellett kiásni a sírgödört, megmosdatni és felöltöztetni a holttesteket és a közlegényeket visszatemetni. A tiszteket a katolikus templomba vitték és másnap katonai szertartással temették el.

Éjjel után, augusztus 8-án trombitaharsogás adta meg a jelt a rablás megkezdésére. Az ezredenként egymás után bevonult katonaság kegyetlensége nem ismert határt. Mindenekelőtt, pénzt és ékszereket követeltek, de minden mozdítható tárgyat a szekerekre raktak, sőt még a rajtuk levő ruháiktól, csizmaiktól is megszabadították a losonciakat, némelyeket teljesen meztelenre vetkőztettek. Grabbe még az előző nap kihirdette, hogy a katonaság a nyitva tartó boltokban vásárolni fog, a bezárt üzleteket pedig feltöri és felprédálja. A kereskedők bezárt boltjaihoz kirendelték a lakatosokat és kovácsokat, feltörték a vasajtókat és azokból a mindent szekerekre raktak. A nagyobb bútordarabokat, tükröket, zongorát összeűzták, az ágyneműből a pelyhet kieresztették az utcára. Mindenütt feltörték a pincéket s a bort kieresztették. Kirabolták a gyógyszerárat és a templomokat is. A részeg katonák erőszakoskodtak a nőkkel, lányokat erőszakoltak meg.

A másfél napon át tartó szabad rablással, a lakosság folytonos üldöztetésével még nem ért véget Losonc kálváriája, a losonci nép szenvedése. A városban erőszakkal benntartott lakosságnak az oroszok kárörvendő hahotája és szitkai közepette, végig kellett nézniük városa pusztulását. Augusztus 9-én délután tábori zene jelezte Losonc felgyújtásának kezdetét. A pusztítás minél teljesebbé tételéhez röppentyűket bocsátottak a városra és minden házat kü-

Grabbe serege felgyújtja Losonc városát (Zámpory lajos olajfestménye 1854/)

A leégett város litográfált formában terjesztett ábrázolása

lön gyújtottak fel. A szobákban hagyott összetört bútorokból máglyát raktak és szurokkal öntötték le, hogy minél jobban égjen. A tűzoltás megakadályozására őrzőjáratok cirkáltak és az oltáson rajtakapott lakókat kancsukával büntették. Rövidesen a lángok mindent elborítottak, lángtengerré válva elhamvadt a város. Estefelé, amikor a városban a hőség már elviselhetetlen lett, az oroszok a lakosokat Apátfalvára hajtották. Az oroszok azzal rémíszttgették a lakosságot, hogy a város felgyújtását lakóinak felkoncolása követi. Augusztus 10-én a főhadiszállásra terelt losonciakat összehívták és száraz prófuntot osztottak ki közöttük, kárpótlásul pedig 2 forintot kaptak személyenként. Ezentúl pedig az oroszok el akarták hitetni a losonciakkal, hogy a várost parasztruhába öltözött gerillák és losonciak gyújtották fel, nem Grabbe adott rá parancsot. Grabbe 11 órakor díszmenzét tartott hadosztálya felett, majd felharsant az orosz cári himnusz, „s azon értelme adott e jelenetnek az oroszok által, hogy Losonc most temetetik..”⁽¹²⁾

Az oroszok még aznap Zólyom felé indultak zsákmánnyal megrakott szekerekkel, ahol az elrabolt tárgyakat eladták. Grabbe tábornok azzal nyugtatta saját lelkiismeretét, hogy Losonc felégetésével csak az Úr akarata teljesült és az általa elrendelt 24 órás szabad rablást mindössze kihágásnak tekintette. Még inkább megnyugtatta az a tudat, hogy ismerve az orosz katonák zsákmányszerzési vágyát, a történeteket előre megérezte. A teljes felmentést és bűnbocsánatot még is csak az jelentette Grabbe számára, hogy a gerillák fogságából kiszabadult őrmester vallomása szerint Losoncnak csaknem minden fiatalja, több mint 200 ember a felkelőknél szolgált.

Losonc barbár, Timur Lenktől tanult feldúlása nemcsak a magyar közvéleményt döb-bentette meg, de még maguk Grabbe tisztjei is elszörnyülködtek az esztelen pusztítás láttán, sőt a visszaemlékezők szerint meg is könnyezték a virágzó város lerombolását. Grabbe maga is elismerte, hogy a losonci tűzvész és a város kirablása aláásta a rendet hadseregében. Losonc

szörnyű megbüntetésére nem találni magyarázatot. A katonák bosszúvágya és még a virágzó város által kínált gazdag zsákmányszerzési lehetőség sem indokolta a megszállók fékevesztett tombolását. Teljesen érthetetlen a város feldúlása, amikor Paszkevics tábornagy a város felgyújtását határozatban meg is tiltotta Grabbenak. A cár pedig az orosz katonaság által elkövetett rablásokról értesülve, a tábornagyot azoknak felszámolására utasította, mert Oroszország nem tűnhet barbárnak Európa szemében. Teljesen következtelen Grabbe önmagához is, mert Losonc esetében figyelmen kívül hagyta a tábornagy véleményét, ostoba fenyegetésnek titulálva azt. Gesztelynél azonban Paszkevicsnek a Görgey hátvédjének megsemmisítését előíró parancsára eleve kudarcra ítélt súlyos áldozatokat követelő támadást hajtott végre, hogy bizonyítsa a parancs kivitelezhetetlenségét, mert közte és a Paszkevics között fennálló ellenséges viszony miatt végre kellett hajtania a főparancsnokság utasításait.⁽¹³⁾

A magyarországi hadjáratból dicső haditettek nélkül visszatérni kénytelen Grabbe Losonc feldúlásával és felégetésével az osztrák hadvezetés malmára hajtotta vizet. A Grabbe hadtestéhez beosztott osztrák kísérő Gablenz báró alezredes így írt erről: „*Grabbe tábornok keservesen bánja, hogy Losonc felégetését elrendelte, én nagyon is örülök neki, mert ez a tett és kegyetlen módja elkeseredést kelt és kítőrölhetetlen marad. Az orosz tábornagy kifejezetten meg is tiltotta.*” Grabbe dicstelen tettét Horváth Mihály Csongrád és Csorna Haynau parancsára történt feldúlásával állította párhuzamba. A különbség csak annyi volt az osztrák és az orosz vezér eljárása között, hogy Grabbe az embereket csak verette, kiraboltatta s pusztította, Haynau pedig a rabláson s pusztításon felül halomra is lövette őket.

A Losonc elpusztítását megörökítő krónikás reménykedik abban, hogy Losonc – mint már annyiszor történelmi sorsfordulók után – hamvaiból fönixként felemelkedik: „*Losonc idővel ismét virágzó magyar várossá lehet. Lakói egykor majd anyagi, szellemi jólétet is foghatnak benne élvezni. – A sebek begyógyulnak, – az emberek kihalnak, s nem lesz, kinek a sors legújabbán éreztetett csapása fájjon. Amde az emberiség és történet soha nem bocsátandja meg a rajta elkövetett méltatlanságot.*”⁽¹⁴⁾

JEGYZETEK

1. Hermann Róbert: Görgey és a felvidéki kormánybiztosok. 1849. január 5- február 10. Hadtörténelmi Közlemények 1991/3. 123-124. – Varga János: Középszinten a történelemben. Fridetzky Lajos memoárja. Salgótarján, 1988. 16-17., 43-44.
2. Belitzky János: Nógrád megye története I.k. H.n. é.n. 344. – Az ostromállapot kihirdetése: Kubinyi Ferenc Múzeum Dokumentum tára. Ltsz.: 79.222.1. – Johann Nobili: Winterfeldzug in Ungarn. Wien, 1851. 243., 253., 257. – A lőszerutánpótlásra: Dr. Petrik Jánosné: Rejtőzködő kincsek a levéltári iratok között. /5/. Fragmentumok 1848/49-ből. Balassagyarmati Honismereti Híradó 1988/1-2. 11. 1849. február 17. – 239. sz.a.
3. Emlékirat a losonci eseményekről 1849-ik év Martius 15-kétől ugyanazon és Augusz-tus 8-ik napjáig /Emlékirat/ KFM Adattár. Ltsz.: 100-81. 687-688. – Evangélikus Országos Levéltár V. 118. b. Búsbak Ádám: Életem s tapasztalataim történeti leírása. Kézirat 1896-1897. 2.k. 502-504. – Búsbak kézirata: Terray Barnabás: Veszprém megyei utóvédharcok a pákozdi csata előtt 1848-ban. Veszprémi Történelmi Tár, Veszprém, 1989. I. 90-100. – A büntető expedícióra: Hadtörténelmi Levéltár /HL/. Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai /1848- 1849/ 17/347. – A március 17-i gerillatámadásra: OL D8 Windisch-Grätz iratok 1277/PAS.
4. Bayer József: Die beiden Streifkorps der magyarischen Hauptarmee. I. Streifkorps des Majoren Ludwig Beniczky. HL 1848-49. 21/317. 687-688. – Az idézet: Görgey Kossuthoz. Steier: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp. 1924. 686. – Budatinra és Sturecra: U.o. 87-89., 634-635. – A losonci felderítők: Búsbak Ádám, Keller Lajos, Piskálszki Endre, Filó János és József, Tatár Pál és István, Koller János. Búsbak. i.m. 505.
5. A losonci csata hiteles leírását adja: Bayer i.m. 689-696., – Beniczky a losonci támadásról Steier i.m. 299-305., Steier elemzése 123-132., – Losonc bevétele. Egy sárosmegyei honvéd naplója. Villeczy Boldizsár 1848/49-i honvéd százados elbeszélése után írta Villeczy János. Losonc és vidéke /LV/ 1899. március 26. és április 9. számai. Losonci szemtanúk a csatáról: Búsbak i.m. 512-517. – Jeszenői Danó: Losonc története. Losonci Phönix. Losonc, 1851. 19-20. – A losonci eseményekről megemlékezik: Mátray Gábor: Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben. Szépirodalmi Könyvkiadó H.n. é.n. 136-138. – Pulszky Terézia: Egy magyar hölgy emlékiratai B.p. é.n. 343-349. – Szemere jelentése: OL OHB 1848. 4005.
6. Almásy ezredes első jelentése 1849. március 24. Ludány HL. 1848-49. 18/425 a. – Losonc megbüntetésére: Windisch-Grätz utasítása Csorich altábornagynak. Buda, 1849. március 29. HL 1848-49. 19/147. – Majthényi cs.kir. biztos jelentése Windisch-Grätznek. Balassagyarmat, 1849. márc. 29. Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49- ben. Bp., 1965. III. k. 122-123. – A visszavonulásra: HL 1848-49. 19/274. – A vizsgálatra: Emlékirat, 689.
7. A Gödöllő környéki összpontosításra: Bona Gábor: A tavaszi hadjárat. A magyar szabadságharc katonai története. Szerk.: Bona Gábor Bp., 1998. 208-209., – Nobili i.m., 400-401. – A magyar hadsereg helyzetére: Nobili i.m., 424-427. – A losonci diadalra: Szemere jelentése Miskolc, 1849. március 27. Közli: Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. /Okmánytár/ összeállította: Hermann Róbert és Pelyach István. Szépirodalmi Könyvkiadó. H.n. é.n. 437, 668.
8. Belitzky János: Nógrád megye története I.k. H.n. é.n. 350. Repetzky kinevezésére és rendeletére; NML IV. 102. Eger, 1849. április 14. – Repeczky híradása. Magyarország függetlenségéről a megye közönségének: NML IV. 102. 7. Losonc, 1849. április 29. – A losonci függetlenségi ünnepélyre: NML IV. 103. vegyes iratok – Búsbak Ádám im. 549-557.

9. Szemere körrendelete a kormánybiztosoknak. Debrecen, 1849. május 18. Okmánytár, 487- 489. – Repetzky „Népfelkelési rendelete”: NML IV. 102. Losonc, 1849. május 31. – Az orosz bevonulásra: Magyarország hadtörténete. Szerk.: Borus József, Zrínyi Katona Kiadó Bp. 1985. I.k. 533. – A kriváni táborra: Emlékirat, 691. – Búsbak i.m. 662-680.
10. Pavel Hrisztoforovics Grabbe gróf Naplójegyzeteiből: /Naplójegyzetek/ A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Katona Tamás és Rosonczy Ildikó Bp., 1988. 473. /A továbbiakban: Orosz szemtanúk/ – Görgey Artúr: Életem és működésem S.a.r. Katona Tamás. Bp. 1988. 264, 282. – Emlékirat 692-693.
11. Naplójegyzetek, 477. – Emlékirat, 693. – Búsbak i.m. 559-560. – Gerrich cs.kir. kapitány hadoszlop kísérő az osztrák hadsereg főparancsnokának: HL 42/245. Losonc melletti tábor, 1849. augusztus 8.
12. Az „orosz catastrofára”: Búsbak i.m. 721-752. – A sarcra: Kunszt János: Egy adat Losonc történetéhez. LV. 1889. április 14. – Jeszenői Danó: Losonc története. Losonci Phönix, Losonc, 1851. 23-29. – Grabbe rendeletére: Naplójegyzetek, 479-480.
13. Naplójegyzetek, 479-483. – Hunfalvy Pál: Napló 1848-1849. 1849. szeptember 4. Bp. 1986. 351-352. – Vác kirablásáról, Tokaj nyugati felének feldúlásáról, Mezőcsát felégetéséről a szabadságharc orosz szemtanúi is megemlékeztek: Andrej Ivanovics Delvig báró: Fél évszázad az orosz életből. Orosz szemtanúk, 582-583, 591. – Pjotr Vlagyimirovics Alabin: A magyar háború. Uo. 180-182., 204-205. – Mihail Dormidontovics Lihutyin: Feljegyzések az 1849. évi magyarországi hadjáratról. Uo. 690-691, 713. – A cár parancsára: Andrej Ivanovics Delvig báró: Fél évszázad az orosz életből. Orosz szemtanúk, 582-583. – Gesztelyre: Nyikolaj Vasziljevics Iszakov: A magyarországi hadjárat 1849-ben. Orosz szemtanúk, 422-426.
14. Gablenz báró Schwarzenberg hercegnek. Zólyom. 1849. aug. 23. Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Ismeretlen adalékok az 1848-49-iki szabadságharc történetéhez. Bp. é.n. II.k. 331. – Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Pest, 1872. 373-375. – Jeszenői im. 30.

Zemlinszky Rezső

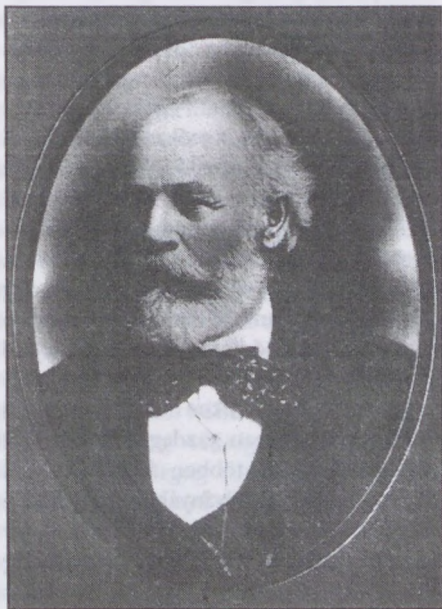
Egy bányagyakornok nemzetőr útja a bányaigazgatóságig

Szvircsek Ferenc

Nógrád megye üzemszerű barnakőszén bányászata kibontakozásának időszakában élt és tevékenykedett Zemlinszky Rezső, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. első bányaigazgatója. A szénmedencében kifejtett tevékenysége nemcsak a bányászat, hanem a település kiépítésében is meghatározó értékű volt, hiszen a munkássága egybeesett Salgótarján nagyközség fejlődésének megindulásával.

Neve lassan a köztudatban mára összeforrt a nógrádi szénbányászattal, azonban magáról az emberről – közéleti, műszaki, településfejlesztő és kultúraszervező szerepéről – felemás értékelések jelentek meg a megyei összefoglaló művekben, különféle szakfolyóiratokban. A megjelent csekély információk nem mentesek a torzításoktól, hibáktól – mivel nem rendelkezünk memoárral Zemlinszky Rezsőtől. Személyét, a korszakról alkotott felfogását a szerzők szabadon asszociálták. A történeti kutatás által napjainkra feltárt életrajzi töredékek lehetővé teszik életének összefoglalását, életpályájának objektív megrajzolását. Az összegzés feladatát nem pusztán összefoglalásnak tekintjük a felkutatott tények-adatok alapján, hanem pontosított, részleteiben élesebben kirajzolt képhez szerettünk volna a kutatás eredményeivel hozzájárulni.

Zemlinszky Rezső a Nyitra vármegyei Újhelyen* a későbbi Vágújhelyen /Nové Mesto n. Váhom/ született 1824. augusztus 22-én. A hajdani mezővárosban a szlovák, német lakosság mellett jelentős számú zsidó lakosság is élt a Vág jobb partján, Trencsén vármegye széléhez közel. Apja, Zemlinszky József postamester és anyja, Cservenka Johanna még a németes hangzású Rudolffként anyakönyveztette a fiát. Ismereteink szerint Zemlinszky csak 1866-tól használta a Rudolf magyar megfelelőjét, a Rezsőt.

* Fényes Elek 1847-ben Kiszucza Újhelynek, 1851-ben Újhely (Kisucza) (Nové mesto) ill. Vágújhelynek írta. Tót mezőváros 2024 kat., 1 evangélikus és 6 zsidó lakossal. A Nagyszombattól Zsolnáig vezető országút a mezővároson át vezetett. Vámszedő hivatalán kívül nem volt említésre méltó épülete. A település fő kincse szép fenyeserdeje és juhászata.

Elemi tanulmányait szülőhelyén, középiskoláit Győrött, Komáromban majd Pozsonyban végezte. Az iskolaváltások okát nem ismerjük, vélhetően apja szolgálati helyeit jelölik. A pozsonyi kir. akadémia /álladalmi academia/ 1843. július 31-én kiállított bizonyítványának /Testimonium Scholasticum/ másolata szerint a bölcsészeti tudományokat a „*pozsonyi fötanodán*” jó előmenetellel végezte el 1842/43-ban. Itt a mechanikát, az építészetet és a vízszabályozást tanulta eredményesen. 1843-ban iratkozott be a nagy múltú selmecbányai bányászati akadémiára. Érdemes egy pillanatra itt megállnunk. Az udvari kamara a bányászati akadémián /Bergakademie/ 1809-ben erdészeti tanintézetet is létesített, mely 1846-ban az akadémia egyik tanszéke lett. Ettől kezdve használták a Bányászati és Erdészeti Akadémia /Berg- und Forstakademie/ megnevezést. A tanulmányi időt is ekkor emelték fel négy évre. Kétféle képesítést lehetett ekkor szerezni: bányászati /kohászati - pénzverészeti/ és erdészeti. Selmecbányán 1735-1872 között egységes bányász-kohász képzés folyt, külön oklevelet ekkor még nem adtak, a végzettséget külön nem jelölték. 1875-től vezették be, de nem tették kötelezővé az abszolutórium utáni államvizsgát. Szakképzett bányász megjelöléssel adtak ezután oklevelet a végzett hallgatónak. 1894-től szerepelt csak az okleveleken a bányamérnöki megjelölés. Kosáry Domokos írja tanulmányában, hogy a hazai műszaki értelmiség nagy része, a bányászat esetében majdnem egésze a kamarai szolgálat keretei között tevékenykedett. „*A bányamérnököket az ekkor már nemzetközi hírű selmeci akadémia képezte, amely 1763, illetve 1770 óta gondoskodott az egész Monarchia szakember-utánpótlásáról*”. Az oktatás nyelve 1867-ig német volt, viszont, ingyenes, sőt a rászoruló, tehetséges hallgatók ösztöndíjban is részesültek. Zemlinszky ismereteinek sokoldalúsága a pozsonyi és selmeci akadémiaira vezethető vissza. Maga írta, hogy 1843-1847 között „*a Semecezi bányászati fötanodán*” a bányászati tudományokat: matematikát, mechanikát, vegytant, földfeletti és földalatti mértant, az általános bányászati géptant, földfeletti és földalatti építészetet, rajzolást sikerrel elsajátította. 1847. augusztus 3-án a német nyelven kiállított „*Absolutorium*”- az elméleti és a gyakorlati ismereteit kiválóan minősítette. A selmeci éveket követő időszak nem rekonstruálható pontosan, mivel nem tudjuk, hogy mikor nevezték ki a körmöcbányai ezüstkohóhoz bányagyakornoknak. Dzsidá József adatokban gazdag, kiváló megyei bányászati monográfiájában 1847-es dátumot közölt, amit azután többen átvettek. Zemlinszky a hadügyminisztériumhoz írt 1849. június 24-én keltezett beadványában mint bányászati gyakornok és volt nemzetőrségi tűzér főtiszt a „*hadütechnikai karhoz való felhívást megértvén*” utász hadnagy alkalmazást kérvényezett. Ekkor Körmöcbányán élt mint pénzverdei gyakornok. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban játszott szerepe is Körmöcbányához kapcsolódik. 1848. október 20 – november 4. között Freiherr Balthasar Simunic altábornagy Trencsén megyei hadjárata során Zemlinszky Rezső a körmöcbányai ágyúkkal Beniczky Lajos nemzetőr őrnagy táborában káplár (tizedes - SzF) rangban szolgált. Mint írta, a bécsi tűzérségi tanodán a „*tüzérművet*” megtanulta s mint „*nemzetőrségi önkényes tűzér*” négy hétig vett részt a harcokban. Simunic Morvába történt visszavonulása után visszatért Körmöcbányára. Nem volt pihenésre, munkára ideje, mert a körmöci gyalog nemzetőrség kiképzésébe kapcsolódott be. Miután Simunic egy hónappal később, december 3-án ismét betört különítményével, a Jablunkai-hágón Christian Götz tábornok 5000 fős serege veszélyeztette a magyar csapatok hadmozdulatait. Ekkor ismét a hadszíntéren találjuk a 24 éves Zemlinszkyt, s mint írta: „*a Götz elleni táborában /Beniczkyre utal - Sz F./ pedig Zsolnánál és Árvában mint ütegvezető négy hétig működött*”. Bona Gábor hadtörténész írja, hogy „*Ezúttal Frischeisen alezredes ütött be Sziléziából Jablunkánál 800 főnyi császári katona és 200 szlovák felkelő élén. A sebtében mozgósított nemzetőrök Beniczky Lajos őrnagy és kormánybiztos, valamint Querlonde Ferdinand honvédőrnagy vezetésével Budetinnál útját állták a betolakodóknak. Ugyanitt december 11-én csatára került sor, melyben a nemzetőrök*

nagy része hamarosan kereket oldott, de a helyálló néhány újonc honvédszázadnak, főként pedig a Beniczky szervezte tüzerűtegnek végül is sikerült megállítania a támadókat.”

Frits Miklós helyettes kormánybiztos 1848. december 11-én írta, hogy „a derék selmeci gyakornokok szinte minden hadi szolgálatra készeknek ajánlkoztak”. Jelentéséből az is kitűnik, hogy a „bányagyakornokok részint az ágyúk mellett szolgáltatokat teendőik” részint felfegyverezve nemzetőrként vettek részt a harcokban, Szentpétery János szerint „ezek nemcsak tehetséges szakemberek, hanem lelkes hazafiak is” voltak.

December 30-án Götz tábornok újabb támadást indított Jablunkánál. A 2500 fős császári hadoszloppal, 12 löveggel szemben a magyar tábor 2600 főt és 10 löveget tudott kiállítani. A nógrádi honvédszászlóalj, a 15. honvédszászlóalj mellett budai önkéntes nemzetőrök, bars megyei (itt volt Zemlinszky Rezső is) nemzetőrök, nemzetőri lovasszázad és Trencsén megyei vadászok és tüzéség vette fel a harcot. A magyar seregből csak a nógrádiak rendelkeztek hadi tapasztalatokkal (Pákozdi, Schwechat). Miután a magyar tüzéség 3 fontos lövegekkel rendelkezett, az osztrák 6 fontos, nagyobb űrméretű lövegekkel tüzéségi fölényre tett szert. A magyar csapatokat Horváth Pál őrnagy, a nógrádi honvédszászlóalj parancsnoka vezette. Az 1849. január 3-án Budetinnál létrejött összecsapásnál a magyarok kénytelenek voltak visszavonulni a bányavárosok védelmére. Így vonultak Körmöcbánya előterébe, a turcseki szorosba. A visszavonulást Horváth Pál január 3-án keltezett jelentése szerint azért volt kénytelen végrehajtani, mert a „megnyomorult készülletű álgúium tehetetlensége – többnyire Nemzetőri szedett s vedett tüzéség által kezelve, – két álgúy összeve lövetése után ..., megfutott.”

Hamarosan a bányavárosokba érkezett az OHB által mozgósított Görgey serege is. Mögötte menetelt az osztrák Csorich altábornagy császári hadosztálya, északról pedig Götz csapatai közeledtek. A január 17-én a turcseki összecsapásban a magyar sereg győzedelmeskedett a nógrádi honvédszászlóalj jóvoltából, miután oldalba támadta Götz jobb szárnyát. Csorich azonban január 21-én győzött a selmeci szorosban, majd Hodrusbányánál, így Görgey seregei elhagyták a bányavárosokat.

Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos jelentése pozitívan ítélte meg a nemzetőrök teljesítményét: „Az általom nagy hirtelen alakított Bányavidéki Üteg valósággal csodát vitt véghez, a tüzéség csupa 18-19 (éves - Sz.F.) fiatalokból áll, kik egytől egyig mint valóságos vitézek viselték magukat, meg nem foghatom hogy 8 napi gyakorlat után képesek valának oly gyorsan és oly renddel tüzelni...”

A harcokat követően a császári csapatok megszállták Körmöcbányát is 1849. február 26-án. Letartóztatták „Planka Károly, Martiny Lajos és Zemlinszky bányahivatalnokokat, akiket Pozsonyba börtönbe vetettek”. A rabság nem tartott sokáig, mert Missura Jenő körmöcbányai helyettes főjegyző által kiállított igazolás szerint /1849. május 29./ „Zemlinszky Rudolf” ellen semmi panasz nem merült fel a városban való tartózkodása idején, sőt a „magyarhoni szabadság eránt rokonszenvvel s lelkesedéssel viseltetvén” az őrseregnél káplár /tizedes-Sz F./ minőségben a város ágyúival 8 hétig önkéntes tüzerként szolgált.

A Szemere-kormány az orosz beavatkozás nyomán 1849. május 18-án „keresztes háborúra” hívta az ország népét. (A felhívást június 27-én megismételték, mivel a kíváncstosnál csekélyebb volt a foganatja.) Zemlinszky Rezső a májusi felhívás nyomán jelentkezett június 22-én katonai szolgálatra, s mint írta: „lángoló hazafiúi buzgóságtól áthatva, magát a pályára alkalmasnak érezvén, a mostani pályáját mint pénzverdei díjas gyakornok, emezzel az utászival szeretné felcserélni.” Indoka egyszerű volt „így a nemzet szent ügyét elszánt tettekkkel előmozdítván édes hazájának leghasznosabb szolgálatot teend”.

Annál is készebb volt felajánlani „újonann vérét és életét a haza önállóságáért, minthogy Götz alatti fogságból szerencsésen megszabadulván” ezt mindjárt szentül megfogadta. A Görgey vezette hadügyminisztériumhoz írt beadványát – mivel június 5-én Görgey lemondott a

miniszeri posztról, a tárca betöltéséig, július 14-ig Kossuth Lajos intézkedett hadi ügyekben – maga a kormányzó támogatta június 24-én keltezett átiratában. Zemlinszky Rudolf bányagyakornok és nemzetőrségi tűzértiszt folyamodványát az utász hadnagy kinevezéshez „*a tekintetbe vételt megérdemelni látszik*” megjegyzéssel látta el. A hadügyminisztérium június 27-én vette előjegyzésbe a kérvényt. A további katonai pályája ismeretlen, bár nekrológjában méltatója versci és temesvári ütközetekről írt, amiben Zemlinszky is részt vett volna. A közvetett bizonyítékok szerint júliustól szállhatott hadba, mivel a Közlöny 1849. augusztus 11-i számában Zemlinszky Rudolfot július 23-tól zászlóaljbeli őrmesternek nevezték ki, illetményét is július 23-tól számították. Zemlinszky Rezsőt körülvevő megbecsülés és szeretet érződik ki a halála után írt sorok közül, megszépítve a katonai múlt rideg valóságát: „*Szinte újra érzem egy délczeg galambösz fiút, vasmarkú ember kézszorítását, azt a két öreg könnycseppet a kezem fejen, s szívembe néma fájdalom sajgása nyilal. Ki végigküzdötte a forradalom harczeit, majd leoldva az ezredesi kardbojtot aczélerejét, a magyar bányaiipar rendezésére, Tarján felvirágoztatására szánta, beteg munkások segítő egyesületét s temetkező együletét alakítja, hasznos s nem-mes munkásság közepett élt mindvégig, lehunyta szeme pilláját örökre. Zemlinszky Rezső volt a neve, az ég áldása legyen húnó porán, amott a tarjáni sírboltban.*”

A világosi fegyverletétel után Zemlinszkynek is bujdosnia kellett, neve az elítéltek között szerepelt. Először Pesten tűnt fel, ahol Haynau pribékjei elől egy özvegyasszony fiaként bújta a nyomorúságos körülmények között. Bécs biztonságosabbnak ígérkezett – itt tanult korábban, volt helyismerete, valamint a német nyelvet szinte anyanyelvként bírta – ezért 1850-ben ide menekült. Hamarosan állást kapott s a semmeringi alagút építésénél mérnöki feladatot látott el. Még ugyanebben az évben a csehországi Klostergrábban az ezüstkohóknál kohómesteri állást kapott, majd a niklosbergi ezüsbányák üzemvezetője lett. A Laibach /Ljubljana/ melletti Knaponisen ólomércbányának 1853-tól lett a bányagondnoka. Itt olyan sikeres feltárásokat végzett, hogy eredményeire felfigyelve 1858-tól már a Schatzlár melletti /Észak-Csehország/ szénbányák igazgatói székét foglalta el. Itt átszervezte az üzemet, növelte a termelést s egy új technikán alapuló eljárással kokszosította az aprószenét, mellyel újabb dicsőséget és elismerést szerzett magának. Az örökösen kutató, szakmájának élő bányászati szakember a szénbánya közelében vasérctelért fedezett fel s ezzel a vasércbányászat alapjait vetette meg a területen. Nemcsak mint bányász, hanem mint kereskedelmi szakember is gyakorlatot szerzett Schatzlárban, melyet később a salgótarjáni szénbányáknál kamatoztathatott. Ebben az időszakban utazásokat tett Svájcban, Franciaországban és Angliában, ahol tapasztalatokat gyűjthetett szakmai fejlődéséhez.

Magyarországra 1861-ben térhetett vissza, ennek okát szintén nem ismerjük, hiszen sikeres életszakaszt zárt ezzel le. Előbb Pesten mérnökként és bányászati tanácsadóként /consulant/ dolgozott, sőt bekapcsolódott a hazai barnaköszénbányák szervezési munkálataiba is. A Szent István Köszénbánya Társulat alapszabály tervezetének 6. §-ában az alapító bizottmány tagjai között találjuk nevét 1861. október 24-én. További kapcsolata a társulattal ismeretlen, majd csak 1865-ben került ismét előtérbe a neve. A csödeljárás alatt álló cs. kir. szab. Pest-Losonc-Besztercebányai Vasút és Sz. István Köszénbánya Társulat vezetői a salgótarjáni üzemvezetőségük élén vezetőváltást hajtottak végre. Schmidt Pál bányafelügyelő ugyanis lemondott, a bánya vezetését Pancaldi Márkus bányászra /bányamérnökre/ bízta 1865. augusztus 9-én. Brellich János osztrák illetőségű bányavállalkozó, volt vasúti mérnök, a társulat egyik igazgatója, a feltárt barnaszénbányákat szerette volna megmenteni, ezért 1866. október 6-án ideiglenes minőségben Zemlinszky Rezsőt alkalmazta bányafelügyelőnek /főinspektornak/ valószínűleg a gazdag gyakorlati és szervezési tapasztalatai miatt. Alkalmazásához az is hozzájárulhatott, hogy a Pesti Naplóban 1866. május 16-19. között négyrészes cikksorozatot jelentetett meg: „*Észrevételek a magyar bányászat felett, különös tekintettel a köszénre és vasgyártás-*

ra” címmel. Ebben a tanulmányában síkra száll a szabadverseny mellett a köszénbányászatban azzal, hogy a földesúri jogok nem csorbulhatnak.

Közkeletű tévedés ebben az időben a nevéhez kapcsolni a vasútvonal szállítási-vontatási programjának megváltoztatását, azaz a lóvontatás helyett a gőzüzemű vontatás megvalósítását. Ez már ugyanis 1860-ban eldöntött kérdés volt. Brelich János vállalkozó kísérletei, melynek során a Délkeleti Vasút mozdonyai a nógrádi szénnel üzemeltek, eredményezte a gőzmozdonyok elsőbbségét a lóvontatással szemben. Zemlinszky ebben az esetben csak támogatásával erősítette Brelich álláspontját, idejének nagy részét a csőd miatt majd két évig üzemszünet alatt álló bányászat termelésének megindítása kötötte le. Erről a munkáról, maga számolt be 1868. május 8-án keltezett jelentésében.

A vasútvonal megépítésének az ügye ekkor már túlnőtt a vállalat keretein. A magyar állam tulajdonába 1868. július 1-én áment vasút nélkül a felszámolás alatt álló társulat csak a bányák és tartozékaik felett rendelkezett. A szénbányák üzemvitelére 1868. augusztus 6-án alakult meg a Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársulat, melynek első igazgatójaként a korrumpálódott, erkölcsi hitelét veszített társulati vezetők helyett Zemlinszky Rezső kapott megbízást. Ezt a beosztást 16 éven keresztül töretlen kitartással, szorgalommal, hittel és fényes eredménnyel töltötte be. A társulat nógrádi szénbányáinak termelése a gazdasági válság ellenére is emelkedett. Az 1867. évi 360 ezer mázsáról 1884-re, nyugdíjba vonulásakor elérte a 4,8 millió mázsát. A szénbányák az általa kialakított két kerületben: az inászóiban és a salgótarjániban fejtették a barnaszénét. (Salgótarján: Ó- vagy Emma akna, Zweierka, Újakna (1869), József akna (1882), Forgách akna (1883), Rezső táró (1867), Király táró (1879). Inászó: II. Sz. Mária táró (1867), László táró (1880), Zichy akna (1880)). Ezek a barnaszénbányák szakszerű telepítésük és felszereltségük révén a hazai bányavállalatoknak is mintaképül szolgáltak. Zemlinszky tevékenységének értékelésekor szólni kell arról is, hogy 1872-1880 közötti dekonjunktúra idején a termelés csökkentésére vonatkozó határozatokat hozott az igazgatóság, mely 1876-ig igazgatótanácsként működött. Gazdasági megfontolások miatt munkáselbocsátásokat, munkabércsökkentéseket írtak elő, Zemlinszky a csökkentett üzem termelését, a feltárt bányavágatok karbantartását az 500-600 főnyi törzsgárda megtartásával igyekezett megoldani. Amikor a piaci igények újabb munkaerő bevonását tették lehetővé a termelés növelése érdekében, a már némi gyakorlattal is rendelkező, elbocsátott bányászokat szerezte vissza Zemlinszky Rezső. Ez beleillett abba az elképzelésébe, melyért szívósan küzdött, hogy saját lakással rendelkező, megélhetési körülményekkel viszonylag elégedett bányamunkás törzsgárdát alakítson ki. Ezért az üzemgazdálkodás szálai is a salgótarjáni bányagazgatóság kezébe futottak össze. A bányagazgató, aki tagja volt az igazgatóságnak, teljhatalmú képviselő volt a helyszínen. Az egyszemélyi vezetést csak Zemlinszky Rezső halála után szüntette meg a társulat budapesti vezetősége.

Zemlinszky Rezső nemcsak bányagazgató és a társulat nagyobb számú részvényének a tulajdonosa, hanem közéleti szereplő is volt. Az igazgatósági iroda falain túlnövő problémák egész sorával foglalkozott. Mindent, ami a község és lakóinak anyagi, szellemi érdekének előnyére szolgált, azt teljes odaadással igyekezett előmozdítani. Világos, tiszta gondolatok, gyors felfogás, éles ítélet, magas műveltség, széles ismeret, lovagias jellem, hazafiság jellemezte egyéniségét kortársai szerint, amihez kitűnő vezetői talentum is járult. Ezekre a tulajdonságokra szüksége is volt, hiszen jelentős munkásállományt kellett irányítania. Zemlinszky Rezső meg tudta őrizni, de meg is őrizte azt, ami egy ember becsületét és értékét emeli. Őt nem emelték, ő saját erejével emelkedet magasba. A termelés növekedése a munkások számában is változást eredményezett. Míg 1867-ben 217 fős, 1884-re 1959-fős munkásállománynak kellett megélhetést biztosítania. Ekkor bontakoztak ki a szénmedencében az első gazdasági sztrájkok, megmozdulások, melynek megfékezésére katonaságot, csendőrséget is igénybe kellett

venni. Fontos momemtum, hogy ezek a megmozdulások főleg a szomszédos, konkurens vállalat /ÉKI Rt./ telepein jelentkeztek.

Ugyancsak ezekben az években alakult ki Salgótarjánnak, a bányagazgatóság központjának az új arca is, melyet a szénbányászat hatására idetelepült ipar is jelentősen formált. A község viszonyai tükrözték mindazokat a közállapotokat, melyben a helyi munkásság élt, hiszen a község vezetése gazdaságilag a vállalatok kezében volt. A községen kívüli telepeken a vállalat törvényei uralkodtak. Zemlinszky Rezső mint a bányavállalat vezetője, tevélegesen vett részt a község képviselő-testületének munkájában, életének irányításában, a község építészeti képének alakításában. Salgótarján mint nagyközség, az üzemek nélkül kis falu volt csak, vezetői ennek ellenére a külsőségekre sokat adtak, lakói maguk is városnak nevezték településüket. Díszes községházat építettek s megragadtak minden alkalmat, hogy legalább városi rangnak megfelelően ünnepeltessék magukat. Deák Ferenc halálakor, 1876-ban a pótolhatatlan veszteséget jegyzőkönyvi bejegyzéssel örökítették meg, a gyászbeszédet Zemlinszky Rezső mondta. Amikor Ferenc József 1880. október 17-én keresztülutazott Salgótarjánon, az előjáróság és az üzemek küldöttségét Zemlinszky vezette a vasútállomáshoz. Az ötpercnyi ünnepi szónoklatot – melyben „népéhez kegyelmesen leereszkedő” Ferenc Józsefet Mátyás király nagyságához hasonlítva üdvözlí, aki felkeresi „hű népeit iparos tevékenységükben” – szintén a bányagazgató mondta, feledvén az emberöltőnyi idővel előtte történeteket, vagy már maga is kiegyezett az idő múlásával.

Zemlinszky Rezső mint községi képviselő 1867-től több bizottságban – számvizsgáló, építészeti, tanügyi – tevékenykedett. 1876-tól megyebizottsági tag volt. Lakóházak, kolóniák, élelemtárak, iskolák, kórházak épültek vezetése idején a bányatelepeken illetve a községben. Érdemeket szerzett a községháza és a takarékpénztár építésekor, felújításakor, melynek az elnöke is volt.

Nemcsak a bánya műszaki vezetése foglalkoztatta, 1871-től a bányatörvény szerkesztői közé delegálta a társulat. Ennek az időszaknak lett az eredménye az 1877-ben közzétett „A hazai közsén. Észrevételek az új bányatörvény javaslatához” című tanulmánya.

Felfogását legjobban egy kiemelt gondolata tükrözi: „.....annál inkább haladunk az igazi szabadság terén, minél jobban tiszteljük a tulajdont és mindenkinek törvényes jogát...”. A földbirtoktól elidegeníthetetlennek tartotta a közsén kitermelési jogát, melynek értelmében a tulajdonos joga azt kitermelni vagy bérbe adni. Ez a felfogása konzervatívizmusát tükrözi, nem volt képes felülemelkedni egyéni és a vállalatának érdekein.

A Salgótarjáni Casino Egylet elnökének 1879-ben választották meg, 1880-tól a Nógrád Megyei Gazdasági Egyesület létrehozásán fáradozott, melynek 1882-től lett tagja. Szervezte a községi Vöröskereszt Egyletet. Az 1885-ös országos kiállítás megyei előkészítésében 1883-tól vett részt, mint az ipari csoport elnöke.

A Szabadelvű Párt tagjaként 1884-ben még elnökölt a füleki kerületben a képviselőválasztáson. Egyetlen kitüntetését 1884. márciusában kapta meg, amikor királyi tanácsossá nevezték ki. Több szerzőnél tévesen lovagi címmel kapcsolták össze nevét, valójában a Ferenc József rend lovagkeresztjét az igazgatói székben utódja, Gerber Frigyes kapta.

Magánemberként visszavonultan élt az igazgatósági épületben lévő lakásában nővérével és fogadott lányával. Lassan elhatalmasodó betegsége következtében 1884. októberében 60 évesen nyugalomba vonult és Budapestre költözött. Halála 1885. március 15-én következett be. Ötven bányász és a társulati zenekar hozta tetemét vissza Salgótarjánba, ahol óriási részvét mellett helyezték örök nyugalomra. Sírkövére – mely Gerber Friggyessel (1856-1897), annak feleségével Herlep Máriával (1865-1948) és Zemlinszky Mária Amáliával (1821-1903), nővérével közösen – a következő sorokat vésték tisztelő: „Elhunyt a Haza egy kiváló polgárt, a bányászat egy kiváló szakembert, a társadalom egy feláldozó emberbarátot veszített el.”

Zemlinszky Rezső kora tőkés-vállalkozó menedzsereinek tipikus képviselője volt. Ő mutatta meg, hogy a tudás, a munka, a szorgalom és becsületesség milyen tiszteletet képes biztosítani. Életműve, a megyei barnaszénbányászat technikai-műszaki alapjainak megteremtése nemcsak szűkebb hazájában, hanem országosan is elismertséget, tiszteletet szerzett számára. Halálával a magyarországi barnaszénbányászat is egy jeles, a bányáipar technikai fejlődését támogató szakemberét veszítette el.

IRODALOM

A tanulmány a T 014812 sz. OTKA kutatási program keretében készült

1. Dzsida József: A Salgótarjáni Köszénbánya Rt. nógrádi szénbányászatának története. 1868-1943. Salgótarján, 1944. 140-141. o.
2. Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1885. március 22., 1885. március 29.
3. MOL. Z. 221. 1. cs. 1. sz. 1866/545., 1868/507., 1871/308.
4. Bányászati és Kohászati Lapok. 1885. 7. sz. 60. o.
5. Liptay Pál: Magyarország és a Nagyvilág. 1868. 39. sz. 465. o.
6. Pesti Napló. 1866. május 16.
7. Múzeumi Füzetek. 1964. 7. sz. 13., 27. o.
8. Szinnyi József: Magyar írók élete és kora. 1914. XIV. k. 1781. o.
9. Vasárnapi Újság. 1885. 12. sz. 198. o.
10. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. III-IV. k. Pest. 1851. Új kiadás I-II. k. Bp. 1984. 237., 254-255. o.
11. A selmecbányai akadémia oktatóinak lexikona. 1735 -1918. Miskolc. 1983. Szerk: Zsámboki László. 14., 47., 50., 79. o.
12. MOL. Hm. Ált. 1849. 23149. sz.
13. Lassan József: Zemlinszky Rezső munkássága a nógrádi szénbányászat kifejlesztésében. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1980. 11. sz. 773-775. o.
14. Magyarország története. 1848-1890. I. k. Bp. 1979. 286., 398. o.
15. Magyarország hadtörténete. I. k. Bp. 1985. 481., 487., 526., 613., 615. o.
16. F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. Bp. 1987., 363-368. o.
17. Közlöny. 1849. 165. sz. 607. o.
18. Nógrádi Lapok: 1886. Egy utazás a rónáról - Nógrádon át - a felvidékre
19. Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1880. október 24.
20. Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei. Bp. 1987. 287., 314. o.
21. Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. Bp. 1937. 396. o.
22. Steier Lajos: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp., 1924. 634., 638., 649., 661. o.
23. Bona Gábor: Nógrád megyei 1848-as honvédek nyomában. In.: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1985. XI. k. 45-46. o.
24. Dr. Ján Žilák szíves közlését ezúton köszönöm meg. Az adatok Nová Mesto nad Váhom születési anyakönyve 1807-1832-es kötetének 172. oldalán találhatók.
25. Fényes Elek: Magyarország statisztikai és geográfiai szótára. Pest, 1851. 600-609. o.
26. Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. 140. o.

„Harci pacsirták, hadi Tacitusok”

A forradalom és szabadságharc érzelmi-lélektani közállapotának krónikája Nógrádból

Kovács Anna

A történelmet éljük, majd rögzítjük tanúságul és okulásként a tények és a megértett korszalem szaván alapuló tiszteletreméltó, tudományos munkákban.

A XIX. század; a reformkor, majd a forradalom és szabadságharc mámoros korszak, mely „annyi magasztos, lelket emelő példáját mutatja fel a katonai képességnek, oroszlányi bajnokságnak, az önmegtagadás és önfeláldozásnak”, hogy szükséges „*e szent harcnak nemcsak nagyobb méretű lenyomatát hagyni az utókorra, hanem lélekemelő s bámulatra ragadó egyes hőstettek emlékét is ajándékuul átadni*”.⁽¹⁾ – fogalmazza meg az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. március 11-én az események megörökíttetésének szükségességét és igényét azzal a romantikus forradalmi pátozzsal, ahogy az utókor hosszú ideig viszonyult e korszakhoz. A tudomány árnyalta ezt a képet, az események jelentőségét nem csökkentve s a magasztos célt változtatlanul követve.

Ám a jelent – az írók, akik politizáltak, és a politikusok, akik írtak – ezzel a szenvedéllyel élték, s a személyes jelenlét lelkesültségével örökítették meg. S e személyes jelenlét fordítja érdeklődésünket a „*harci pacsirták*” és „*hadi Tacitusok*” felé, akár egy történettudományi konferencia ellenpontozó, kiegészítő színfoltjaként is.

Akkor is, ha e személyes jelenlét nem mindig azt a politikai tisztánlátó radikalizmust, következetességet, megalkudni nem tudást, önfeláldozást, poétai tehetséget, ihletettséget mutatja, mint Petőfinek az irodalomtörténet és a történelem által forradalmi krónikaként is értelmezett versei.

Nógrádból kapcsolódott be a „*korszellem*” szavára a közéletbe: Madách Imre (született 1823-ban) Nagy Iván (1824-ben), Bérczy Károly (1821-ben) és Lisznai Kálmán (1823-ban).

Petőfi kortársai, Nagy Iván kivételével mindnyájan Pesten éltek, vagy ha nem is volt ez a 40-es évtized egészére érvényes, hisz Madách 1840-ben haza költözött – a közélet, a művészet eszméi elragadták, kötelezték őket arra, amit Jókai fogalmazott meg:

„*Az irodalom hivatása az igazság eszméit terjeszteni, az igazság eszméinek tetsző alakoi adni. ... tudni szólni és tenni a jó ügyért.*”⁽²⁾

S az idő –, melyben a fiatalok, az új Magyarország fiataljai jól érezték magukat, s e jóérzésüket elragadtatott minősítésekkel fejezték ki: „*Mi a legújabb jelenkor gyermekei vagyunk... Szeretjük pedig a jelenkort rontva teremtő irányú romantikájával*” – s a jövő is távlatos és ígéretes számunkra:

„*Nagyszerű idők elébe megyünk*” – ez az idő számtalan módot kínált „*szólni és tenni a jó ügyért*”.⁽³⁾

Bérczy Károly és Lisznai Kálmán a Tizek Társasága majd a Márciusi Ifjak tagjaként forradalmi szerepet töltenek be.

Madách Imre és a történész Nagy Iván a század második felében emelkedik az irodalmi és a tudományos élet alkotói magaslatára, bár a forradalom és szabadságharc ideje alatt, ha nem is az irányítók között, teljesítik „*honfiai kötelességeiket*”: Madách többek között megéji hadbiztosa Nagy Iván katona-honvéd, őrmester, hadnagy – a harcok során mindvégig.⁽⁴⁾

A „*harci*” vagy „*hadi pacsirták*” kifejezés Jókai Mór leleménye. „*A kormány ugyan küldött minden hadparancsnokhoz egy-egy tollforgató poétát, hadi tudósító címmel (én elneveztem őket „hadi pacsirtáknak”), akiknek ott jó dolguk volt, együtt vacsoráltak a táborokkal, de hogy valaha egy közülük valami tudósítást küldött volna a magyar kormánynak, arra ugyan nem volt eset.*” – írja visszaemlékezésében.⁽⁵⁾ Arra a tényre utal itt, amiről korábban részletesebben 1849. június 5-én az Esti Lapok hasábjain is értekezett.

„*Hadjáratunkban annyi nagyszerű, annyi költői lélek van, hogyha valaki azt mind följegyzné, egy új odysseát írhatna belőle... pegazus huszáraink már idestova három hónap óta élnek valahol és annyit se tudunk felőlük és énekeikről mintha kútba estek volna.*”

„*Harci pacsirták, megnémultatok-e?*”⁽⁶⁾

Jókai Mór nagyon is konkrét történelmi szituációban, számonkérő jelleggel alkalmazta ezt az elnevezést, ám valójában a romantika egyik kedvelt motívumát használta fel.

A pacsirta magasztos líra képe a szabadságért daloló költőnek, s a kép megalkotója maga Petőfi Sándor.

Idézhetnénk az 1845-ös költői versenyt /Kerényivel és Tompával/, amelyben Petőfinél a madárdal a szabadság kozmikus himnusza, de A csalogányok és pacsirták /1846/ című versében kiteljesedett, egyértelmű költői tartalmat nyer a képi motívum:

„A hajnal közeleg;

Most a világnak

Nem csalogányok,

Hanem pacsirták kellenek.”

A Pacsirtaszót hallok megint pacsirtája 1849 márciusában Erdélyben a nyugodalmas, harmonikus, szerelemmel, költészettel és reménnyel teli élet vágyódó dalát zengi.

A forradalom idején az események megörökítését – jelentőségüket tudva és átérzve – Petőfi szavaival sürgette a nemzedék:

„Magyar történet műzsája,

Vésőd soká nyugodott,

Vedd föl azt s örök tábládra

Vésd föl ezt a nagy napot.”

/15-dik március, 1848. Petőfi/

„*Írjunk mémoire-okat*” – követelte Vasvári is.

A hadtestekhez krónikáíróként kiküldött tollnokokat Mészáros Lázár jóízűen élcelődve nevezte magyar „*Tacitusoknak*”.

Hogy mi előzte meg az Országos Honvédelmi Bizottmány felhívását, mikor és ki vetette föl a hadtörténeti jegyzők kinevezésének szükségességét – a gondolat születéséről keveset tudni, még az érdekeltek írásai sem árultak el semmi közelebbi részleteket. 1849-ben a szabadságharc vezetői elérkezettnek látták az időt az események minél alaposabb dokumentálására. A polgári személyek haditudósításai már a szerb fölkelés óta tekintélyes terjedelemben jelentek meg az egyes napi- és hetilapokban, – az OHB szervezetszerű keretet kívánt adni ennek a dokumentációnak meggátolva az ál-, vagy téves hírek dezinformációs áradatát és ébren tartva a közérdeklődést, közszellemet. A hadtörténeti jegyzőnek kinevezettek mindegyike a szabadságharc fiatal, radikális értelmiségéhez tartozott.⁽⁷⁾

S megörökítődnek a nagy események a nógrádi dalnokok, történetírók tapasztalataiban, érzületeiben is: példái a „*katonai képességnek, oroszlányi bajnokságnak, önmegtagadás- s ön-feláldozásnak*” a nagyobb méretű harcokban és a „*bámulatra ragadó egyes hőstettekben*” is.

Krónikaikban másfajta történelem íródik, mint a valót, az eseményeket rögzítő hiteles, tényszerű történelmi munkákban, krónikákban. Az események kiváltotta érzelmi vulkánok lélekrajza tárul fel a költők műveiben, s ebből rajzolódik ki az érzelmi-lélektani közállapotok történelmi krónikája.

Úgy énekeltek, ahogy Bérczy megfogalmazta:

„*Vedd a szívet az ész vezéréül* -”.

Az elv a történetírás módszerének, stílusának ellentettje. Valóban az érzelem vezette őket, az értelem ellentmondásosabb, ridegebb, tényszerűbb hangjait nem mondták ki, s később már nem is akarták, mikor az emlékezés legendává vált.

De kétséggkívül, a kor teljes és igaz képét a kétféle krónika együttesen rajzolja meg. A „*szent harc lenyomata*”, az „*egyes hőstettek emléke*” így öröklődhet, ezt és így kell az „*utódoknak ajándékolni átadni*”.

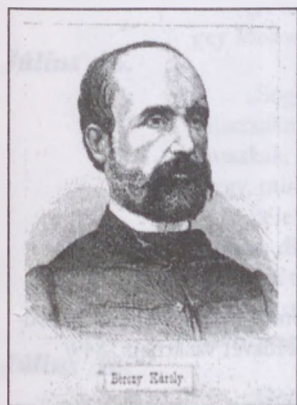
S mikor Tacitusként az események hiteles krónikásai, a krónikaíró nem titkolt személyes érzelmei is a lélektani közállapotok tükré, amelyben egy nemzet lelke viharzik, hullámszik, majd dermed döbbsé és bénult fájdalomba.

Jelentőségüket, történelmi szerepük kétségbevonhatatlanságát igazolja, hogy akkor váltak ezt, amikor – ahogy Jókai fogalmazza: „... *jött a szurony missiója, s az elvitte a poétákat, kit erre, kit arra, kit a csataterre, kit a politika mezejére, ahol egyformán meg lehet halni a költőnek.*”

Petőfi, Kerényi, Vajda ... *Liszniai a harctérre siettek. A lírautúra ment legelől a vért pazarolni.*”⁽⁸⁾

A tények, történések ismeretében tétessék történelmi igazság: a poéták „*oroszlányi bajnoksága s önmegtagadás-önfeláldozása*” nem volt olyan erejű – számtalan esetben –, hogy vérüket pazarolták volna. Bár áldozatai lettek meggyőződésüknek, tevékenységüknek.

Lisznijait besorozták a bűntetős századba, Nagy Iván ettől úgy menekült meg, hogy a Berchtold család házitartójaként külföldre távozott, Madáchot börtönbüntetésre ítélték, Bérczy mint „*megbízhatatlan*” hónapokig bűdoszik. Bérczy Károly és Nagy Iván a szabadságharc leverése után, az 50-es évtized idején megírják utolsó verseiket, s a költészettől elbúcsúzva más közéleti szerepekben, önkifejezési területeket keresve maradnak használni akaró polgárai a nemzetnek. S ebben az időszakban érik be, teljesedik ki Madách Imre politikusi és művészi pályája. Addig „*lelkük istene*”: „*a szabadság, jogegyenlőség, függetlenség*” rajongó eszméinek megvalósítása az irányadó szavaikban és tetteikben a politika mezején a közélet küzdőterén és a csataterén is.

Liszniai Kálmán költő az, a nógrádi csoport tagjai közül, aki a legsajátosabb következetességgel marad önmaga a történelmi sorsfordulók áradatával sodortatva.

BÉRCZY Károly⁽⁹⁾ számára igazi tragédiát jelentett, hogy rajongott eszméinek megvalósításától távol kellett maradnia. 1840-től Széchenyi mellett szolgál hűen a Márciusi Ifjak szelleméhez. Ám a szabadságharc utolsó hónapjaiban még ezt a szolgálatot sem tudja ellátni: távol a politika mezejétől, súlyos szív-bajából gyógyulva éli át a vereséget. Aníben fizikuma meggátolja, szellemében szárnyalva pótolja; együtt létezve-lélegezve követi a nemzettel a harc eseményeit, fordulópontjait.

Versei 1846-tól 1849-ig követik a közélet változásait; 1848-ban válik a „*szabadság - szerelem*” az ő költészetének is irányadójává.

1848 novemberében keletkezett verse (a harcok megtorpanása, az egyezkedések bénító időhúzása idején) izzik a zsarnokgyűlölettől, s ennek lerázására lázít, érvel, ígéz. Kölcséy komor, baljóslatú, s Petőfi szenvedélyesen lázító hangnemében egyidejűleg.

*„Balviszályok átka ezredévig űze
Régen vár, remél és szenved árva népünk -,
Ha e csaták lángja a tisztító tűz-e
Melytől boldog honba, szebb jövőbe lépünk?
Vagy békódat e hon tán örökre hordta
S túrnöd kell ha kebled zsarnokok kifosztják?
És megosztjuk égbe felkiáltó sorsod
Megfeszített Krisztus árva Lengyelország?”*

(Búcsú Hajnalostól/

1849 márciusában – úgy érzi – újra és újra meg kell fogalmaznia a már sokszor hangoztatott honfiúi köteleességeket:

*„Légy ember, s honfi? S hön szeresd a hont,
Tégy, munkálj érte csüggedetlenül,
Vedd a szívet az ész vezéreül -
Ez a szellemi Himalája.”*

(Gróf Keglevics Bélának/

Még ekkor, márciusban írt három versében: Március 15-én, 1849. Pesten, Imádság, Felcsatára – az aggodalom, a lelkesült bizakodás és a sikerek hatására kiváltott ujjongó örömmármor érzelmeinek és szenvedélyes érveinek ad hangot.

*„Hol a szent nap lelkes ifjúsága?
Hol a bátor szabad nemzedék?
Hol a zászlók három szín világa,
És a nép mely új örömben ég?
Hol a boldogabb jövő reménye?
És a zaj, s az ezer ablak fénye?*

Költői imája változatlanul az Egyenlőség, Szabadság Istenéhez szól. S ha már nem vehet részt a csatákban, „a la Marseillaise” harci dalt ír:

*„Fel csatára, fel Magyar nép!
Fel a dúló csorda ellen,
Mely hazánkat jött rabolni
S kincsben vérben telhetetlen:
Felgyújtotta falvainkat
Mégmérgezte testvérünket,
Elpusztított földeinkre
Magyar vérből magot hintett.
Villám karddal minden honfi lóra üljön
Fel csatára!
Más határra
Futva gyáván meneküljön.”*

1849 márciusában a magyar sereg győzelmei kiváltotta virágözönös, harsogó éljenzést örökíti meg himnikus ujjongásban. /Hölgyeknek küldött virágfüzérhez Húsvét vasárnap 1849/

Buda visszafoglalása személyes élménye Bérczy Károlynak. Az Április 24-én Pesten című verse a százezrek ajkáról felzengő örömkialtást, a vitatott hadi eseményt követő országos lelkiállapotot teszi halhatatlanná.

*„Száz ezer örömhang riadása
Százszorozva harsog át a légen:
Fény s dicsőség a Magyar Hazára
A gyáván futó ellenre Szégyen!
Fény s dicsőség a nemzet nevére
Melly honát megvédeni síkra lépett
S melly rabolni tört be tűzhelyére
Ki verte a bitor szolga népet!”*

Ugyanez az esemény a témája egy másfajta tudósításnak, amely tárgyilagos-leíró személytelenségével a jelentős esemény lenyűgöző hitelességű krónikája, s egyben Görgey személyiségének írói igényű vázlata is.

A részlet Bérczy Károly 1849. május 21-én Hajnaloson keltezett leveléből való, melyet leendő feleségéhez, Frivaldszky Annához írt. Bérczy Görgey főhadiszállásán, a svábhegyí „óravillában” tartózkodott, s nézte végig Buda ostromát.

„Jeles volt az ostrom egész menete alatt látni Görgeyt. Ő legfeljebb 32 évű. Naptól és zivartól barnult arcából véghetetlen értelmiség, éles, nyugodt ész sugárzik elő. Outhon, szabad ég alatt is, mindig födetlen fővel, egyszerű őrnagy ruhában jár. Haja lehető legkurtábbra van nyírva, szemén üveg, természetben erő és hajlékonyság.

Az egész ostrom alatt hidegen osztá ki rendeleteit: midőn Buda fokán a nemzeti zászlót meglátta, arca kigyúlt, de nyugodt maradt. A nép s katonaság „éljen”-t rivalgott körülötte. Ő, a tubuson nézve, csendesen monda a mellette állóknak: Éljenekkel még egy várat sem vettek be.”

S a véget, távol az eseményektől, Vanyarcon éli meg Bérczy „számkivetésben”, „a legnagyobb magányban”, ahová még hírek sem érkeznek.

Hírek és álhírek keresztttüzében, – kétség és remény között vívódva és várakozva néz szembe a feltartóztathatatlannal, és örökíti meg 1849-es Naplótöredékeiben.

Július 13.

„Ma híre jött, hogy kedden Budára, csütörtökön Pestre vonult be az ellen,...”

Július 14.

„A tegnapi híreket ma ellenkezők cáfolták meg - ezek szerint Görgey Mosonynál iszonyúan megverte az ellent...”

Július 16.

„Sógorom tegnap egy Hatvanhoz közel eső faluból tért vissza, hol muszkákat látott, s beszélt velük tolmács által. Ezek szerint nem annyira muszkák, mint cserkeszek és mongolok, vad, éhes nép, mely amerre megy, pusztít és rabol. Öltözetük, fegyverük a középszádokra emlékeztet.

...élelmet, pénzt durván zsaroltak, és saját szemeivel látta, hogy éretlen dinnyét, uborkát, tököt, sőt bürökszárat is mohón ettek. Azt mondták tisztjeik, hogy Kossuthot keresik, hogy az országot a cár számára jöttek meghódítani, s innen többé visszamenni nem fognak – Elhiszem, hogy mindezt szeretnék!”

Július 18.

„Gödöllőről és Pestről (a honvéd sereg) a túlnyomó erő elől makacs és hős ellenállás után visszavonulni kénytetett... Görgey Losonc felé vo-

nul biztosított mozdulattal s a legnagyobb rendben... A szomszéd falukban lefelé már mindenütt van muszka, cserkesz, kozák és mongol. E vad népeket hozza Ausztria ellenünk! Ezek a gulyákat, méneseket elhajtják, zsarolnak és rabolnak, s a vidéket oly félelembe ejték, hogy mindenki ássa, rejtí előlük menthető vagyonát.”

Július 20.

„E ház előtt (ahol Bérczy lakott) állt meg ma két muszka dzsidás – az elsők, kiket életemben láttam. Két magas szál, szakálltalan, nagy bajuszú közember, úgy hiszem lengyel-oroszok voltak. Bort, kenyeret, szivart kértek, de a házbelieknek elébb mindent meg kellett ízlelni. Aztán a faluba mentek széna s zabért. Beszélni nem tudtunk velük, de magyarul minden jót kívántam nekik...”

Július 21.

„Az egész rövid hír, mit Pestről ma hallottam, abban áll, hogy ott Ramberg tábornok osztja parancsait, melyeknek egyike a magyar bankjegyek értékét semmisíté meg; hogy vad rablások nem üzetnek, s hogy a közlekedés Bécs és Pest közt megnyílt.”

Július 27.

„Képzelttem a béke megkötését európai garanciák mellett, képzeltem az újracleedő szabad országban egy felvirágzó fővárost, e hazában s fővárosban sok boldog embert, ezek közt mintául magamat Ninámmal, – ... hogy a szív százszorosán fáj, hogy sújtott országban számkivetve él...”

De még fennmarad a remény, s ezért... "Türni, várni!" a jelszó."

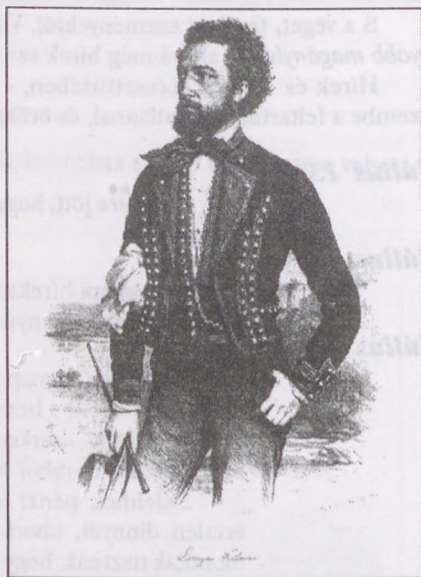
Bérczy Károly még verseiben elsiratja a szabadságot, s többet nem ír.

LISZNYAI Damó Kálmán ⁽¹⁰⁾ az, akit az OHB választmánya a számtalan jelentkező közül kiválasztott a „Hadi Tacitus” feladatára. Azt a költőt, akiről a történész jogosan állapítja meg, hogy „alkalmatlannabbat lámpással sem lehetett volna találni e feladatára”, melyre „gyakorlott tollú s egyszersmind tiszta jellemű egyén kíváncsítatik....”

A külön, bohém palóc, a nyárspolgárt meg-hökkenteni akaró magatartásával, kifogyhatatlan anekdoták hőseként, aki kebelbarátja volt minden ivócimborájának is, s akit súlyos alkoholizmusa ölt meg fiatalon, – sajátos értelemben besorolható a tiszta jellemű egyének közé – kedvesen felelőtlen, őszintén gyerekes lélekként.

„Aki kedélyes poéta, ki nagyon keveset törődött a politikával.” S akiből „a forradalomban csak a lázas idő beszélt – nem a forradalmi káté papja volt.” – mint barátja, Vadnai Károly jellemzi őt.

A gyakorlott tollú poéta ráfogás is hízelgő a különösebb költői hitvallás nélkül alkotó költőre, aki az irodalmi népiességet már Petőfi barátjaként és követőjeként is aprópénzre váltotta. Egyik legnagyobb költői teljesítménye 1848 előtt egy Petőfihez írt vers, az 1847-ben megjelent Petőfinék ajánlott jelképes értelmű Tavasz dalok című kötetből. A XL. számú négy verssoros négy versszakos költemény – a szokványos képi világot, hasonlatrendszer alkalmazva a polgársza-

badtság tavaszdalát fogalmazza meg. A nemzettavas éneklő madarai a költők között kiemeli, megkülönbözteti Petőfi költészetét.

*„S a népszabadságról,
Melly lelket gyújt s emel
Egy árva csalogány:
- Petőfi énekel.”*

Pedig hogy is mondta már 1846-ban Petőfi:

*„Most a világnak
Nem csalogányok
Hanem pacsirták kellenek.”*

A 8 hadosztályhoz kiküldöttek, a „*hadi pacsirták*” közül Lisznai Kálmán Görgey hadosztályához került. Küldetését úgy értelmezte, hogy Görgeyhez nevezték ki, s egy pillanatra sem hagyta el a kényelmes, biztonságos főhadiszállást, hogy a katonai életről, a fegyelemről is tapasztalatokat szerezzen. Mikor Görgeyt követve csatában is részt vett (no nem 100 véresben, mint későbbi versében büszkén hirdeti), közszájon forgó anekdota örökölte meg gyáva félelmét.

„*Aki fél, hazamehet*” – utasította rendre a június 21-ei peredi csatában Görgey a látszólag érte aggódó, ám valószínűleg a saját testi épségét féltő, kíséretében tartózkodó „*hadi Tacitusát*”.

Lisznai négy hónap alatt egyetlen tudósítást sem küldött. Iszogat, tréfálkozik, tábori magatartására az az anekdotikus könnyelműség jellemző, amit Jókai 1861-es visszaemlékezése is megörökít.

„Egy muszka hadi-fogollyal találkozánk, kit egy hadiköltő barátom vezetgetett karonfogva. A fogoly vulomi herceg fia volt (van az oroszoknál elég), s jól beszélt franciául, értett németül is. Csak mosolygott midőn a hadi pacsirta szokott enthusiasmusával hegyestül-völgyestül odaajánlotta Muszkaországának Magyarországot és a forradalmi seregeket.”

Egyetlen költői tette egy igen hosszú, Görgeyhez intézett költemény volt, mely a már idézett Bérczy készítette Görgey-portréval való összevetés miatt is érdemes lehet figyelmünkre:

*„Te lől oly forradalmi meteor,
Mely, ahol kell, ott lelkesítve gyújt,
S hol bűn van, bármily magason, oda
Mint csaták véres villáma sújt.*

*Arcodon oly tiszta, nyugodt fenség,
S szent bosszú borongott lelkened.*

*S csak egy intés, dúl a szuronyerdő,
Megdöntöd a zsarnokóriást,
S a tábor érted törött koronából
Királyi vérrel iszik áldomást.”*

A magyar Odüsszeia tehát nem íratott meg, ha nem is a Lisznaiéhoz hasonló magatartás, küldetés-értelmezés miatt.

A próbálkozók is merev falba ütköztek a civilekkel szembeni katonai tartózkodás miatt, valamint amiatt a félelem miatt, hogy „*sok katonai egyén kompromittálnék*”, s a katonai regula betartásában is sok hiányra bukkannának.

Lisznyai „pacsirtából” a forradalom és szabadságharc leverése után a Madarak pajtásává vált (mint 1851-es verskötetének címében bejelenti), s új tartalmú dalaiból „két sorát sokszor nemezisként idézték”:

„Lityi-lüty,
Kígyófüty”

Az íróként méltán feledhető Lisznyai tevékenységének vizsgálata tanulságul szolgálhat – az ő szerepvállalása, szerepjátszása mintegy a forradalmi magatartás paródiája, fonákja.

NAGY Iván ⁽¹¹⁾ 1848. aug. 17-én jelentkezik honvédnek ellentétes érzelmek között hányódva, hisz előtte éppen ő ostorozta szenvedélyesen a nemzetőrség szervezése körüli visszaéléseket és huzavonákat. De hű marad világnézetéhez, ahhoz a baloldali radikalizmushoz, melynek irányzatát egy vékony értelmiségi réteg képviselte a forradalomban. Eszméi Petőfiével azonosak, eszményképe Kossuth.

S Petőfihez hasonló hűséggel harcolja végig a maga harcát lanttal és karddal a legvégsőkig. Részt vesz a temesvári csatában, de nem akar hinni a vereségben, még a világosi fegyverletétel után is szabadságvágya és reménye Bem alakja köré fonódik. Augusztus 16-án veszi tudomásul a vereséget, mikor Vécsey Világos, Bem Törökország felé veszi útját. Ekkor befejezi katonaeletét, nekivág az útnak egyedül, hazafelé. Árulásnak tartva a megadás minden formáját, Júdás-vásárnak, ahol a hon és a becsület kerül áruba.

Szeptember 4-én megérkezik Nógrád megye határához.

Nagy Iván – nem csatlakozva írói csoportosulásokhoz –, késztetést érez megfogalmazni, versbe foglalni az új idők eszméit, bár saját magát nem tartja költőnek, jó költőnek, valódi művészek. Témái, hazafias eszméi, képi világa és kifejezőkészsége Petőfi tagadhatatlan jelenlétét mutatják. De érzelmei átélten őszinték, tisztán becsületesek: meggyőzően szép tükrei egy szerényen heroikus ember elhűségének, következetességének, bátor kitartásának.

Március 1848. márc. 18. Pozsony című versében természetesen ő is lelkesen üdvözlöi a diétán tartózkodva a szabadság-egyenlőség-függetlenség eszményeinek közeli megvalósulását:

„Ki hitte volna, hogy a mért
Három századig küszködénk
A szabadság, egyenlőség
Ismét legyen a miénk.
Függetlenek leszünk Béctől,
Saját kormányunk lesz Budán,
S a dicsőség arany napja
Ismét ragyogni fog a hazán.

Öröm, piros kedv /a láng-vér-szabadság kedve/ tölti el szívét ünneplve a népszabadságot:

„Imádlak népszabadság
Te égi származás
E földön nincs hozzád
Hasonló eszme más.

*Én élni, igen élni
kívánnék éretted,
De ha kell, felszentelem
E fiatal életet.*

*Piros véremből ekképp
Piros rózsá terem,
A szabadság rózsája:
Fömládozott életem.”*

Hasonló utánérzéssel, ám őszinte átéléssel vállalja a cselekvő hazafiság idő szabta parancsát: hogyha kell elszánta életét áldozni hazája szabadságáért. Meghalni - harcban, nem rest párnák közt, vagy idősen, unokái körében kívánt. /Meghalni, 1848. szept. 2. Pápa/

Az Elszántság a harcoló fejfája, végrendelete:

*„A temesvári határon
Temessenek a nyáron
El engemet,
Hogy hol a hős Losonczy
Vitézül mulla ki,
Ontsam véretem...”*

/Temesvár, jún. 15. 1849./

A lelkesítő, magasztos eszmék és a katonai akciók megörökítése mellett különleges jelentőségűek Nagy Ivánnak azok a versei, melyekből részletes képet kapunk a táborról, a honvédek életéről, arról, hogy milyen volt a katonák s közöttük Nagy Iván élete, milyenek voltak a tábori körülmények. A tábori életet bemutató verseire jellemző megoldás, hogy a rossz körülmények ábrázolását, vagyis hogy éhesek, fáradtak, fáznak; a külső hideget - a belső hévvel: a katonák lelkesülésével, hitével, akarásával állította szembe. /Tábor, 1848. szept. 17. Keszthely: A tábori, 1848. okt. 7. Győr, Hidegem van, 1848. okt. 21. Pandorf Bajaim, 1849. máj. 28. Radna/

Nagy Iván lelkiállapotából következően tábori helyzetére jellemzőnek tartjuk a Most már c. életképet /1849. márc. 11./, melyben magát egy kis oláh gunyhóban, embertelen főnökétől távol, húst falatozva, pipázva, verselve, hazája sorsán tűnődve mutatja be.

Fontosnak tartotta, hogy megörökítse szállásait sőt a tábori ellátásra is következtettünk abból, hogy versbe kívánczolt - olyan prózai dolog, mert nagy érték volt - mit a „*thea, csibuk, dohány*”. /Sivár élet, 1848. okt. 8. Magyaróvár, Terhes élet, 1848. dec. 10., Komárom, Benned vagytok, 1849. jan. 11. Debrecen, A lakásom, 1849. febr. 22. Órad./

Ilyen körülmények között alapvető volt a segítség, a bajtársiasság - katonatársai, pajtásai verseiben is megjelennek. /Bajtársaimhoz, 1848. okt. 13. Pandorf, A székelyekhez, 1848. okt. 16. Pandorf./

De bekerültek verseibe katonai előjárói igazságtalanságai, kegyetlenségei, visszaélései is. Az az eset például, amivel Naplójában is részletesen foglalkozik, amikor igazságtalanul /1849 januárjában/ kurtavasra ítélték „... és így kellett a csikorgó hidegben Nádudvarig gyalogolnunk. Ez is a haza védelméhez tartozott.” /Napló. I. köt. 172.1./

*„Furcsa törvény az a' katonai
A felsőbbnek van, - vagy nincs
Igazsága
Mikor tetszik: az alattvalókon
Csörög a' rövid vas bilincs -
Igazság - a' ?”*

De katonai előjáróit, vezetőit, valamiféle közös honvédérzelem alapján elsősorban a szabadságharc kimenetele – vagyis saját reményei – szempontjából értékelte. /Ezekben a verseiben gyakori a többes szám használata/ Kossuthot megjelenésekor a honvédek határtalan lelkesedéssel fogadták *„velünk van a magyar Istene és Kossuth”*. /A legelső magyar, 1848. okt. 24./

De napok alatt is fordulhatott bizakodása, a jó vezér, jó táborban – felháborodott vádaskodássá – a vesztett csaták után. /Valahára, 1849. aug. 1., Szeged, No ez dicső, 1849. aug. 6./

Ez a krónika sem követi és nem is követheti a történeti stílust, hisz a mindezt átélő krónikás egy állandóan változó öröm-bánat, lelkesedés-csüggedés és felháborodás között ingadozó lelkiállapotban volt. Még lelkesítő csatadalt ír a temesvári ostromló seregnek:

*„Rohanjunk az ellenségre
Folyják annak undok vére,
Ontsuk azt az undok vért,
Szabadságért, hazánkért.
Rajta hát.*

*Rajta tehát jó vitézek,
A harczi koszorúk készek?
Ki vitéz lesz megnyerendi,
Rajta hát!”*

/Rajta hát, 1849. jún. 27., Temesvár/

Azután a csatavesztések, a világosi fegyverletétel után a fegyvert nem téve le, az utolsó szégyent, a teljes megadást elfogadhatatlannak tartva más irányba veszi útját, mint a vesztes seregek.

*„Ti hát mentek?! - jól van
Menjetek,
Ha fegyvert letenni van
Kedvetek!*

*Oda én nem megyek
Sohasem,
Kardom inkább földbe
temetem.*

*Nem! - megadni magam!?
Nem fogom!
Életemért a hont nem
Árulom.*

*Nem nyughatnám, míg tart
Életem,
Ha e honárulásban meg-
egyezem.*

/Ti hát mentek...1849. aug. 17., Soborsin./

*„Gyönyörűen voltam, mondhatom
Rabság vagy halált,
Ezekből kellett választanom,
De lelkem rést talált.*

*Sem halál, sem rabság, ha
Szolgál a szerencse.
E volna csak a szép, hogy a hitvány faj
Mérgét rajtam töltse.*

*De ha választanom mégis
Ezekből kellene,
Inkább halál, de nem ingyen, -
Mely engem temetne."*

/Gyönyörűen... aug. 18. Soborsin/

A hősi áldozathozatal helyett szembe kell nézniük a bujdosás keserves megaláztatásával.

*„A hazáért nem veszett el
Bús életem,
És most a kákatengerben
Sírom lelem.*

*Ez cudar gyalázat lenne
Nagy istenem!
Ha élsz? - másképp fogyjon el
Az életem! -"*

/A hazáért... Kis-Ér határ, aug. 29./

Idézhetnénk még bőven Nagy Iván költeményeit, de talán az eddigiek is érzékeltetik, amiről a verses naplója tanúskodik, hogy elfogadja a korszellem hívását és meggyőződéssel vallja magáénak eszméit. Kiemelkedő történeti értéket mutatnak a katona- és táborélet, valamint a csaták leírásai verseskötetében. Ezekből a versekből Petőfiéhez hasonlóan feltárul a küzdelmek érzelmi, lelki s történeti krónikája.

S ha mindehhez még hozzátesszük prózai naplójának szövegrészleteit túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Nagy Iván megbízás nélküli, de tényleges történetírója volt a kornak. (Példaként Sárossy Gyula Aranytrombitája vezette, amely tábori életében mindvégig ihlető olvasmánya volt.)

Krónikájában valóban él Tacitus szelleme: „a hazudni büszke íróé”, az erkölcsi nagyság megtestesítőjéé, akit olvasni annyi, mint „megerősíteni hitünket a történelmi igazságtevésben, táplálni ragaszkodásunkat az emberméltósághoz.”⁽¹²⁾

Szándéka a történetírói és költői szerepnek megfelelően kettős: megőrizni, rögzíteni a jövő számára és közölni az eseményeket, azonnal, közvetlenül hírt adni róluk a jelen kortársaknak.

MADÁCH Imre⁽¹³⁾ viszont, mint ismeretes, alkata következtében nem az eseményekre azonnal reagáló művekben lesz a korszak tanúja és eszméinek őrizője. Verseinek keletkezése máig megoldatlan filológiai kérdés, pár költeményéről – az életrajzi adatokkal történő összevetés alapján – feltételezik, hogy a szabadságharc alatt írta őket.

Noha kutató, mérlegelő, tisztán látó elméjét nem ragadja el úgy a közszellem, mint költőinket általánosan, ezért a feltételezés helytál-

ló lehet. Ám ha később keletkeztek is ezek a művek, a kétségeken, a keserű tapasztalatokon felülemelkedő, az eszményeket hűen őrző, azok elvesztését visszafogott fájdalommal elsirató Madách költeményei mindenképpen krónikái a nagy időnek.

A Nem féltelek hazám! című versének Berzsenyis, mélyzengésű ódaisággal megfogalmazott mondanivalója aktualitást naprakészséget sejtet.

*„Az ősi bűn küldött ránk sujtoló kart,
A lánc helyét csak szent vér mossa le,
Hogy a jobb gyermek győzzön, Mózes elhalt
A pusztában s egy nemzedék vele.
Nem féltelek hát hazám!”*

Népszemlélete sem az „istenadta nép” magasztos értelmével azonosul a Mária testvérem emlékezete c. versében – sokkal inkább a Tragédia ellentmondásosabb, ám igazabb népszemléletét előlegezi:

*„Ott láttátok, hogy álmokkép csak az,
Miért szenvedtetek oly hősieken,
Ott láttátok, hogy aki még csatáz
A nép javáért, milyen esztelen.*

*Igen, mert bilincs van sütvé a
Nép bölcsőjére, sorsa szolgaság;*

*De még nehezebb embernek lenni, hogy
ne szállja meg lelkünk népgyűlölet.*

*S a nép hadd tűrjön, hogyha oly silány
Sorsát szenvedni hagyjátok csak itt.*

*De hogy ha a nép is megnevesül,
Ha emberré lesz, gondolkodni fog,
Lengetni zászlóit szellemetek
Lejő megint, s ti megbocsájtotok.”*

A nemzeti önazonosulás, a harc nagysága, a résztvevők pótolhatatlanságának fájdalma a forradalom után születik meg Madáchban, s elmélyült líraisággal siratja a vértanúkat (Petőfi sírján, Az aradi sírra, Egy régi házra), „*emlékkő*” helyett versbe foglalva emlékezetüket:

*„Emléked nincsen és mégis kiáltva
Beszéli, hogy nem élsz, hogy megbukál,
A népszabadság, mely nyög eltiporva,
A bűn, mely ismét emelt fővel jár.*

/Egy mártír sírján/

Ebben a korban a „*Tűrni, várni!*” parancs – egy egész nemzedék életelve lett. E nemzedék tagjai közül sokaknak nem volt ideje, hogy megérje a Bérczy által áhított újjraéledő szabad ország kivirágzását. Lisznyai meghal 1863-ban, Madách Imre 1864-ben, Bérczy 1867-ben, egyedül Nagy Iván idősen 1898-ban.

A történelem s az egyén úgy látszik olykor azonos pályát jár be. Egy korszakos történelmi pillanat felvillanásának és egy zseniális nemzedék szellemi felszíkrazásának találkozása történt.

Hogy is mondja Madách A szabadságháborúról szóló négy sorosában:

*„Mint villámlás valál, fényes, rövid,
Nem tudni honnan, nem tudni hová,
Azt sem tudnók, voltál-e igazán?
Ha a rom mit hagyál, nem mondaná.”*

Ám a hadi költők, hadi Tacitusok munkájának köszönhetően a költeményekben, krónikákban emlékmű épült a romokból.

JEGYZETEK

1. Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. március 11-én Debrecenben kelt felhívása magjelent a Közlöny 1849. március 13-i (51.) számában.
2. Jókai Mór: Az irodalom hivatása. In.: Jókai Mór Művek. (Vál. és a bevezetést, jegyzeteket írta: Fábry Anna (1998. Magyar szabadelvűek 52.)
3. Idézi és jellemzé Lukácsy Sándor: A márciusi ifjak. In.: Uő: A hazudni büszke író. (Válogatott tanulmányok, 1995. 259.)
4. A nemzedék jellemzéséhez alapvető munkaként használtuk Lukácsy Sándor fent idézett munkája mellett:
Kerényi Ferenc: A Tizek Társasága. In.: Petőfi tüze. Tanulmányok Petőfi Sándorról. (Szerk.: Tamás Anna, Wéber Antal 1972. 115–141.)
Kerényi Ferenc: Bérczy, Madách, Balassagyarmat. (Egy irodalomszociológiai elemzés vázlata) In.: Palócföld, 1981. 3. sz. 19–21.
5. Jókai Mór: Emlékek a szabadságharcból. In.: Uő: Az én életem regénye. (Jókai Mór hátrahagyott művei V.) 1912. 52–53.
6. Jókai Mór: Cikkék és beszédek. III. 1980. 292–293.
7. Az OHB által kinevezett történetírók – közöttük Lisznai Kálmán – munkásságának legátfogóbb feldolgozása:
Hermann Róbert: A szabadságharc hadtörténetesei. In.: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. (Szerk.: Tusor Péter 1998. 536–557.)
8. Jókai Mór: Az én kortársaim. In.: Uő: Írói arcképek. (Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Egyed Ilona) 1993. 106.
A kortársak között megtalálni Bérczy Károly és Lisznai Kálmán érzékletes bemutatását is (85–87).
9. Bérczy Károly kéziratainak lelőhelye: Nógrádi Történeti Múzeum irodalomtörténeti gyűjteménye, ltsz.: 83. 11. 332–83. 11. 368.
Balogh Károly: Bérczy Károly élete és kora. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Kerényi Ferenc. Kézirat: Nógrádi Történeti Múzeum, irodalomtörténeti gyűjtemény, ltsz.: 95.44.181.
Kerényi Ferenc: A homályból. Bérczy Károly írói hagyatéka. In.: Irodalomtörténet, 1997. 3. sz.
Kovács Anna: Történelmi emléklapok – kordokumentumok Bérczy Károly írói hagyatékából. In.: Köszöntés R. Várkonyi Ágnes születésnapján. 1998. 17–19.

10. Lisznyai Kálmán Görgeyhez írt versét közli: Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története I-II. 1994. I. 84.; az idézett anekdota In.: Jókai Mór: Cikkek és beszédek VI. 1975. 37.
Vadnai Károly: "Madarak pajtása". In.: Uő: Elmúlt idők. Emlékezések. 1886. 171–195.
Bányai Elemér: Lisznyai Kálmán élete. 1901.
Kerényi Ferenc: Lisznyai Kálmán és a palóc „kegyelmiség”. In.: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve (Szerk.: Domonkos Alajos, 1976. 281–297.)
11. Nagy Iván verskéziratának lelőhelye: Nógrád Megyei Levéltár, N.I. XIV. 3.3.; Nagy Iván naplója, I–II. köt. Palóc Múzeum Adattára, ltsz.: 2–86. sz.
Szabó Károly: Nagy Iván a szabadságharcban. In.: Nagy Iván verses naplója. 1967. 54–69.
Kovács Anna: Tények és adatok egy XIX. századi történetíró művészeti kapcsolatairól. In.: Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. 1984. 63–69.
Kovács Anna: Nagy Iván. In.: Reformgondolkodás Magyarországon a XIX. században. 1989. 147–238.
Horváth István: "Mezőre táborba szállottunk". Adatok Nógrádból a márciusi ifjak eszméiségéről. In.: A tavaszi hadjárat. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13. 1996. 75–82.
12. Lukácsy Sándor: A hazudni büszke író (Magyar Tacitus). In.: Uő: A hazudni büszke író (Válogatott tanulmányok) 1995. 5–8.
13. Madách Imre költeményeit Halász Gábor 1942-es közléséből, Madách Imre Összes Művei második kötetéből idézzük.
Madách költészetéről Horváth Károly és Sőtér István elemzéseivel együtt:
Kiss Aurél: A lírikus Madách. In.: Madách tanulmányok (Szerk.: Horváth Károly) 1987. 255–264.

Repetzky Ferenc kormánybiztos, a seregszervező

Vágvölgyiné Bene Orsolya

Nógrád megye az 1848-49-es szabadságharcban hadászatiilag nem játszott kiemelkedően fontos szerepet. A megye földrajzi helyzeténél fogva csak felvonulási területe volt a hadműveleteknek. Területén nem voltak a szabadságharc kimenetelét befolyásoló csaták, csupán kisebb ütközetek. A megye azonban nemzetőrök, honvédek, gerillák kiállításával az egész szabadságharc alatt részt vett a fontosabb csatákban, ütközetekben.

Nógrád megyében az első fegyveres alakulatok az 1848 márciusában önkéntesen megszervezett, felállított nemzetőrök voltak, mely nemzetőri egységek szinte kizárólag a mezővárosok lakosaiból verbuválódtak. Március 24-én a megyei közgyűlés 200 lovas és 800 gyalogos kiállítását határozta el. Az áprilisi XXII. tc. alapján megkezdődött a megyében a nemzetőri szolgálatra kötelezettek összeírása (összesen 7693 nemzetőrt írtak össze). A nógrádi gyalogos nemzetőrök őrnagy-parancsnoka Freyburg Lajos lett, míg Nógrád, Hont és Esztergom közösen kiállított lovas nemzetőr osztályát szentgyörgyi Horváth Rudolf vezette. Az összes nógrádi nemzetőrnek Batthyány július 13-án kelt rendelete értelmében az ókanizsai táborba kellett volna levonulnia, ám a mozgósítás nagyon lassan haladt. Tervet dolgoztak ki a nemzetőrök Vácig közfuvarral történő szállítására, míg Váctól Bajáig, a gyülekezési helyig hajóval szállították volna a nógrádiakat. Amíg azonban a gyülekezőhelyre eljuthattak a nemzetőri alakulatok, a megyének számtalan feladatot kellett megoldania az egységekkel kapcsolatban. Egy párat megemlítenék ezek közül.

A megyei központi választmánynak kellett intézkednie a nemzetőrök felfegyverzéséről. A megyében sem fegyverraktárak, sem fegyvergyárak nem voltak, ezért elrendelték, hogy legálább kaszákkal, vadász fegyverekkel lássák el a hadra kelt nemzetőröket. Nógrád megye mondhatni túlteljesítette az összeírást, illetve a nemzetőri kötelezettek számba vételét. Ezeknek a majdani katonai alakulatoknak azonban sem fegyvere, sem pedig harci tapasztalata nem lévén, a katonai erőt egyelőre a forradalmi lelkesedés pótolta.

Mészáros Lázár július 26-diki „*Mindkettő hiba: a túlságos lelkesedés, és a nem lelkesedés...*” kezdetű rendeletében Nógrád megyét 2200 „*jól felfegyverzett, vadászpuskákkal és kaszákkal ellátott, gyakorlott*”⁽¹⁾ nemzetőr kiállítására utasította.

Augusztus elején azonban teljesen leállították a készülődést. Ennek oka a nemzetőrség szervezésének reformja volt. A gyakorlatban ugyanis bebizonyosodott, hogy a megyék képtelenek jól felszerelni csapataikat, és a fegyelemhez nem szokott, alacsony harcértékű csapatok rontják a reguláris csapatok fegyelmét és harcértékét. Batthyány ezért augusztus 13-án, majd 15-én új rendeletében arra utasította a megyéket, hogy kezdjék meg az önkéntes nemzetőrök kiállítását.

Ennek szellemében a megye augusztus 21-én egy 1200 fős zászlóalj szervezését határozta el. A községekre az összeírt nemzetőrök számának arányában kivetették a kötelező nemzetőri kvótát, és a községekre bízták, hogy azt hogyan állítják ki. Ezzel a toborzás elvének fenntartása mellett áttértek a sorozásra, de egyben lehetőséget adtak arra, hogy a szükséges létszá-

mot a községek sorshúzással illetve helyettesek fogadásával biztosítsák. Ám ezeknek a nemzetőröknek csak a nevük volt önkéntes. Egy részük valóban önként jelentkezett, a többség azonban nem. Sokan közülük vagyoni helyzetük alapján sem lettek volna nemzetőri szolgálatra kötelezhetők, mint az iparos legények, a szolgák és a zsellérek.

Életkor tekintetében is csak mintegy fele volt 20–30 év közötti, a többi ennél fiatalabb. A megye vezetőségének azonban döntenie kellett, hogy mihez ragaszkodik jobban: az önkéntesség szigorú betartásához, vagy a nemzetőrök kiállításához. Összeírták a falu szegényeit, szolgákat, munkanélküli mesterlegényeket, akik eleinte önként, lelkesedve sereglettek a zászlók alá, ám a tehetősebb rétegek igyekeztek őket pénzért maguk helyett táborba küldeni, ezért a kivonuló önkéntes mozgó nemzetőrség túlnyomórészt a megye szegényeiből állt.

A megyei választmány az 1200 nógrádi önkéntest 6 századba osztotta és kinevezte tisztikarát: a megyében birtokos, tisztséget viselő nemes vagy polgári családok fiait, akik szinte egyáltalán nem értettek a harcászathoz. Parancsnokuknak Horváth Pál nyugállományú őrmestert tették meg. A megye szeptember 1-jére kiállította 1200 önkéntes nemzetőrét, de sem egységes egyenruhával, sem pedig harctéri szolgálatra alkalmas fegyverekkel ellátni nem tudta. A fegyver és a ruházat a megyének 80000 váltó forintjába került volna.⁽²⁾

A kormány Jellačić betörésének hírére négy önkéntes nemzetőr táborot hozott létre, melyek közül a váci táborot Ivánka Imre vezette. Ebbe a táborba kerültek a nógrádi nemzetőrök is. Így vehettek részt a nógrádiak a pákozdi csatában, majd a schwechati ütközetben.

A nógrádi önkéntes nemzetőrzászlóalj december első felében honvédzászlóaljja alakult, de hadrendi számot csak 1849. március végén kapott: ekkor vált a 62. honvédzászlóaljja, és így harcolta végig a szabadságharcot.

A nemzetőröket novembertől már nem mozgósították, kivétel ez alól 1849 májusa-júniusa, amikor Repetzky Ferenc kirendelte a nógrádi nemzetőröket a kriváni szoros védelmére az orosz betörés hírére. Ennek két oka volt: egyrészt nyilvánvalóvá vált, hogy a kapával-kaszával „*felfegyverzett*” nemzetőrök nem alkalmazhatók sikeresen nyílt csatákban, másrészt pedig ekkorra már létrejött a reguláris honvéd hadsereg, amibe betagozódtak az ütőképes nemzetőri egységek. Ez a hadsereg már fel tudta venni a harcot a császári haderővel is, míg a nemzetőrök a délvidéki szerbek és Jellačić ellen voltak sikerrel alkalmazhatók.

Az első tíz honvédzászlóalj kiállításáról május 15-én hozott határozatot a minisztertanács. Az 1. és a 2. honvéd zászlóalj Pesten alakult, toborzási kerülete a főváros, Pest, Heves, Szolnok, Nógrád megyék és a Jászkun kerületek voltak.⁽³⁾ A nógrádi önkéntesek toborzása június elején kezdődött, az újabb honvédalakulatok szervezése azonban csak az első honvédzászlóaljak felállítását követően, szeptember végén indult meg.

Batthyány szeptember 14-én adott ki rendeletet a honvédtoborzás megindítására és a kötelező újoncozásra. A rendelet értelmében minden 127 lakos után 2 honvédet kellett kiállítani a 19–22 évesek közül, ez Nógrád vonatkozásában 3030 újoncot jelentett. A gyakorlatban azonban csak 1830 újoncot állított ki a megye, mert a korábban megszervezett megyei önkéntes zászlóalj 1200 emberét a megye eleve beszámította a kivetett kvótába.

Az 1848. szeptember 2-i választmányi ülésen a megyét körzetekre osztották, s minden körzetben a főszolgabíró vagy a szolgabíró mellé két megyei választmányi tagot és egy orvost rendeltek ki az újoncozás végrehajtására. Az első lépés a 19–22 éves hadkötelesek községenkénti összeírása volt. Az összeírások során azonban nemcsak a községbelieket, hanem a más helységekből ott tartózkodókat is összeírták.

A megyében a honvédújoncok kiállítását ugyanazzal a közömbösséggel fogadták, mint az önkéntes mozgó nemzetőrökét. Sokan még az orvosi vizsgálat elől is elbújtak, így például Kutasó 9 összeírt sorköteleseből 8-at nem tudott az orvos megvizsgálni.⁽⁴⁾ Véleményem szerint ez a sorozásnak való ellenszegülés egyik formája, bár Bona Gábor a Belitzky János által írt

Nógrád megye történetének I. kötetére hivatkozva úgy véli, hogy „*Nógrádban sehol nem volt ellenszegülés a sorozással szemben – legalábbis erre utaló forrás eddig még nem került elő.*”⁽⁵⁾

Az összeírások után szeptember 14-ével megkezdődött a toborzás, majd a toborzásra engedélyezett hat nap elteltével a sorshúzás. Az összeírt újoncok közül a jelenlevők saját kezűleg húzták ki számaikat, ha pedig az újonc nem volt jelen, a tisztviselő húzott helyette számot. A 48-as törvények a helyettes fogadást tiltották ugyan, de Nógrádban szinte általánosnak mondható még 1848 végén is. Olyan eset is előfordult, hogy egy szegény szolga több gazda fia helyett, vagy több faluban is beállt katonának, és a helyettesítést pénzszerzésre használta fel. Néhány, pénzért katonának álló fiatal nemcsak Nógrád megyében, hanem más megyékben is eladta magát. Ilyenkor megindult a megyék közti levelezés és kérték egymástól vissza az újoncokat.⁽⁶⁾

Szeptember 21-28. közt alig tudtak néhány katonát besorozni, de Jellačić betörésének hírére tömegesen jelentkeztek a férfiak katonának. E fellendülés során alig egy hónap alatt 1550 újoncot soroztak be, így október 24-én a megyére kivetett 3030 újoncot 300 híján sikerült kiállítani.

Ez azt jelentette, hogy nemcsak az első újoncjutalék részletét állították ki, hanem szinte az egész 48-as évre eső egész hányadot. Ez a „buzgóság” nehéz helyzetbe hozta a Haditanácsot, mert sem ruházni, sem fegyverrel ellátni nem tudta az újoncokat, ezért arra kérték a megyét, hogy „*a még hátralévő újoncoknak továbbításával a későbbi felszólításig felhagyni*”⁽⁷⁾ szíveskedjen.

A megye ezt a kérést nem vette figyelembe, és katonáit folyamatosan indította útnak. Ennek oka nemcsak a hazafiúi buzgalom volt, hanem az is, hogy ha az újoncok lelkesedése alábbhagy, nehezen lesznek besorozhatók. A szeptemberi sorozás után novemberben és decemberben nagyobb arányú mozgósítás már nem történt.

A megye által kiállított újoncok a Komáromban megalakult 18. honvédszászlóaljhoz kerültek. A zászlóalj felét nógrádiak alkották (550 fő). A tömegesen bevonuló fölös újoncokból alakították meg októberben a 37. zászlóaljat Majthényi Kálmán őrnagy vezetésével. Novemberben a 18. zászlóaljhoz bevonult szám fölötti újoncokból még két zászlóaljat, az 54.-et és 57.-et hozták létre.

Adott a megye újoncokat még a 32. serezed 3. zászlóalja feltöltéséhez, és a Feldunai magyar hadsereg megritkult zászlóaljainak pótlására is. A 18., a 37. és az 58. zászlóaljak Komárom védőihez tartoztak, míg az 54. zászlóalj részt vett az őszi visszavonulásban, a tápióbicskei, isaszegi csatákban, Buda ostromában és a pered-zsigárdi harcokban.

Nógrád megye mintegy 80 tisztet és körülbelül 5-6000 katonát adott a honvédseregnek. Ebbe beletartoznak az önkéntes nemzetőrszászlóaljak és az őszi sorozás során bevonultak. Ezen kívül 1849. április 29-én a Szemere-kormány újabb 50000 újonc sorozását rendelte el az 1848 őszén megállapított kvóta alapján. Nógrádnak tehát újabb 3000 újoncot kellett kiállítania.

A hadiesemények miatt – a megye 1849 első három hónapjában császári katonai megszállás alatt volt – a megyében újoncozást csak a császáriak elvonulása után tudták végrehajtani. Egyes szórványos források azonban ez alatt az idő alatt is jelentős gerillatevékenységet sejtetnek.

Mint már fentebb utaltunk rá, a nemzetőrök és a honvédek mellett irreguláris csapatok is harcoltak az osztrák és az orosz csapatok ellen. Ezeknek a csapatoknak a megszervezése, ellátása a megye kormánybiztosának, Repetzky Ferencnek a feladata volt.

Előljáróban néhány életrajzi adattal szolgálnék Kossuth Lajos teljhatalmú kormánybiztosáról. Repetzky Ferenc 1801-ben Mucsinyban született. 1824-ben Kisterenyére költözött, miután feleségül vette az ottani földbirtokos lányát, Ternyei Esztert. Bár kevés iskolával rendelkezett, a megyei élet alsóbb szintjein teljesített közszolgálatot, mint a losonci és a füleki já-

rás főszolgabírája, majd a megye adószedője. Erről a tisztjéről 1848 májusában lemondott, hogy majd 1848-tól a füleki kerület országgyűlési képviselője lehessen. Az országgyűlés egyetlen bizottságba sem választotta be, de 1848. szeptember 28-án Móga táborába küldték, azzal a megbízással, hogy ütközetre kényszerítse Mógát. Ekkor figyelt fel rá Kossuth, és 1848. december 30-án Hont, 1849. február 5-én Heves, áprilistól pedig Nógrád kormánybiztosává tette. Karrierjét kiváló szervezőképességének köszönhette, ami a reá bízott megyék közigazgatásának, védelmének megszervezésében is megmutatkozott.

A megye védelmét Repetzky irreguláris csapatok megszervezésével biztosította. Ezen nem honvédségi kötelékbe tartozó csapatok szervezésének jelentősége 1849 elején nőtt meg, miután a magyar csapatok Buda és Pest érintésével Vácon át a bányavárosok felé Nógrád megyén keresztül vonultak vissza. Görgeyt Csorich osztrák tábornok csapatai követték, kik január folyamán lényegében csak a Vác-Ipolyság és a Balassagyarmat-Vác országút mentén fekvő helységeket szállták meg, innen terjesztve ki fennhatóságukat kelet felé.

Hogy ekkor milyen mérvű volt a megye katonai megszállása, pontosan nem tudható, de valószínű, hogy csak a főútvonalakra és a csomópontokra korlátozódott. Bár Görgey Artúr január elején gyorsan átvonult a megyén (január 6-9 között), arra azért szakított időt, hogy találkozzon Horváth Elek alispánnal, aki január 7-én felajánlotta Görgeynek a nógrádi szabadcsapatok szolgálatát, ám azt Görgey visszautasította.

Szabadcsapatokat nagyobb számban az 1848. évi szeptemberi horvát támadás után állítottak fel. Kossuth felhívása a mozgó (gerilla) csapatok alakításáról 1848. december 18-án láttat nyomtatásban napvilágot. Az 1848. december 10-i Közlönyben 192. szám alatti kormányrendelet értelmében a szabadcsapat négy hónapra alakult. ⁽⁸⁾

A csapatvezér megválasztása a megye főispánját, annak távollétében az alispánt vagy a kormánybiztost illette meg. A 100-200 fős csapat vezére századosi, a legalább 400 főből álló csapat vezetője őrnagyilag illemtényt kapott. A szolgálat idejére rendes katonai szold járt. A csapat köteles volt magát felfegyverezni, „*azonban mérsékelt fegyverválsági díjt az állománytól fog nyerni.*” ⁽⁹⁾ A rendelet szerint „*ezen szabad mozgó csapatok a rendes hadsereghez nem csatoltatnak, hanem minden csapat maga kezére szabadon fog az ellenség ellen működni, azonban ha megyéjükben nincs ellenség, tartoznak a kormány felhívására a szomszéd és második szomszéd törvényhatóságokba is általmenni.*” ⁽¹⁰⁾

Ezen csapatok feladata eltért a honvéd egységek feladatától. Feladatuk nem az volt, „*...hogy csatarendben álljonak az ellenség ágyúi elé, hanem, hogy hangya mód az ellenséget körüllepjék, azt szüntelen nyugtalanítsák, soha békét nem hadjanak, az élelmiszereket elülle eltakarítsák, társzekerüket elfoglalják, éjjelenként az előttük ösmeretes utakon és ösvényeken oldalt és hátul megtámadják és pusztítsák.*” ⁽¹¹⁾ „*Ami zsákmányt az ellenségtől elfoglalnak az ő tulajdonuk, minden fogolyért, melyet átadnak 5 pengő forint díjt nyernek, minden szuronyos fegyverért pedig 8-12 pengő forintot.*” ⁽¹²⁾

Kossuth a szabadcsapat szervezésével és azok ellátásának biztosításával Hont, Heves és Nógrád megyékben Repetzky Ferencet bízta meg, annak ellenére, hogy a szabadcsapatok nem mindig tettek eleget az elvárásoknak, és Mesterházy őrnagy portyázóit kivéve még egyetlen szabadcsapat sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, csak felesleges anyagi áldozat volt a kormány részéről. ⁽¹³⁾ Szemere is osztotta Kossuth ezen aggályait. Tapasztalatai szerint a szabadcsapatok haszontalanok, költségeik is túl magasak. ⁽¹⁴⁾ Görgey Artúr – a tanult katona – pedig kijelentette, hogy „*az önkéntes csapatok hadi szolgálatánál nagyobb haszna van az országnak, ha a hadi szerek rendes, fegyelemre szorítható kezekbe tételnek le.*” ⁽¹⁵⁾

Ezért utasította vissza tehát Görgey január 7-én a nógrádi szabadcsapatok szolgálatát, és felszólította Nógrád vármegye közönségét „*hogy a megyebeli önkéntesek lovaikat, fegyvereit, ruha és hadiszer neműit nyugtatványozás, vagy pénzbeli megváltás mellet adja által.*” ⁽¹⁶⁾

Görgey gerillaellenes álláspontját tudomásul véve a megyei választmány január 8-án úgy döntött, hogy mivel „*új fegyveres erőnek összevonása s kimozdítása nem eszközöltetvén, újabb kormányrendelet vételéig nemzetőrségnek mozgóvá tétele felfüggesztetik. A magukat felajánlott önkéntes mozgó csapatok pedig kimozdítás nélkül, jelenlegi alakulási állapotban tartandók*”.⁽¹⁷⁾

A katonai felszerelésekre nézve pedig úgy döntöttek, hogy „*az állami költségen készült bakancsok, felszerelések, mindennemű fegyverek valamint azok is, amelyek egyes polgárok által a haza védelmére részint már felajánlottak, részint még felajánlatni fognak. A Görgey által megbízott Horváth János őrnagy kezéhez ingyen, lovak pedig amennyiben azok az önkéntes csapatok használatára polgárok által. . . aduttak, becsárnak azonnali megfizetése mellett átadhaszanak*”.⁽¹⁸⁾

Mindezekből kitűnik, hogy Nógrádban január elején voltak részben vagy egészben megszervezett gyalogos és lovas gerillacsapatok, ám számuk nem lehetett jelentős. Ezt a feltételezésünket erősíti meg január 15-én Liedemann Lajos őrnagy azon jelentetése, amelyet a honvéd választmányi ülésen tett. Tudniillik gerillának „*kellő számú egyének az önkéntes csapatokhoz nem ajánlkoztak*”.⁽¹⁹⁾

A két ellentmondó tartalmú irat közül a valóságnak ez utóbbi felelhet meg. Vagyis január 7-én és 8-án még úgy tűnt, hogy a gerillaalakulatok szervezése komoly sikerrel járt, és ebben a hitben tettek ajánlatot Görgeynek. Egy hét múlva azonban már tudták, hogy nem kielégítő a jelentkezők száma.

A gerillaháború Nógrád megyében 1849. első három hónapjára és az 1849. július utáni időszakra tevődik. Amikor Görgey csapatai január elején elhagyták a megyét, lemaradt huszárokból és honvédekből, népfelkelésre jelentkezőkből alakult gerillacsapatok – létszámukat pontosan nem ismerjük – az osztrákok utánpótlási vonalait támadták. Így február 23-án a császári seregek hátában, Debercsénytől Szécsényig heves összecsapás bontakozott ki, valószínűleg a Gracza Antal és Záhony István vezette Honi megyei gerillák és a császári katonaság között. Ez a támadás összefüggésben állhatott a Rimaszombatban állomásozó osztrák csapatoknak a Guyon és Pillert által vezetett magyar csapatok előli, február 22-e táján Losonc, majd Pétervársára felé történt visszahúzóódásával.

Egy névtelen visszaemlékezés – valószínűleg a Losonci Főnixben is leközöltek szerint – Losonc környékén „*március közepe táján, a császári hadak összevonása miatt, a Nógrádban maradt, de kisebb számra beszállott katonai erő nem volt képes fedezni a megye éjszakai részét, hevesi, gömöri, sőt pesti querillacsapatok kezdtek mutatni magokat e vidéken, s fegyveres hatalommal a lefegyverzett lakosságon erőszakos hatalmat gyakoroltak, s ijesztgetések, fenyegetések által intimidálni kívánták az egyes közönségeket, hogy őket rendes systemajokban megakadályozzák, vagy abból erőszakosan kiszorították*”.⁽²⁰⁾

Nógrádban az első nagyobb arányú nyílt megmozdulás a császári rendszerrel szemben 1849. március 15-én Losoncon volt. A Losoncot megszállva tartó Parrot dandárját Schlick Sajószentpéterre rendelte, hogy részt vegyen a kápolnai csatában. Damjanich március 5-i szolnoki diadala után Görgey Eger felé tört, és a császáriak megkezdték visszavonulásukat. Ekkor Losonc jóformán császári katonaság nélkül maradt.

Ezt használták ki a Gömör megyében működő gerillák, mikor a védtelen városra törtek, letépték a fekete-sárga zászlókat és énekelve végigvonultak a városon. Ottlik János főszolgabíró nyomban megindította a vizsgálatot, a császári biztos pedig egy zászlóalj gyalogságot és egy lovas osztályt kért a város védelmére.

A gerillák azonban gyorsabbak voltak, mert március 17-én mintegy 40 gerilla elfogta a főszolgabíró, és nemzetiszínű zászlókat tűztek ki az épületekre. Megfenyegették a városi tanács tagjait, hogyha még egyszer ki merik tenni az osztrák zászlót, életükkel fizetnek érte. Azokat a felszerelési tárgyakat, amelyeket a császári hadsereg számára készítettek, kocsikra

rakatták és elszállították, Bubla Károly közigazgatási biztost pedig megláncolva a tiszafüredi táborba vitték, ahol Repetzky eljárást indított ellene.⁽²¹⁾

A városi tanács ekkor segítséget kért Windisgretztől, és Zaitsek alezredes egy zászlóalj gyalogsággal, gróf Almássy Kálmán ezredes Besztercebányáról 160 lovassal és 400 gyalogossal érkezett Losoncra. Az osztrákok érkezéséről tudomást szerzett a Losonctól alig három órányi járásra lévő Ozsgyánig előrenyomult magyar honvéderők parancsnoka, Beniczky Lajos. Beniczkynek csak 400 honvédből, 33 huszárból és két ágyúból álló kis serege volt. A 33 huszár hirtelen tört rá a városra, és a rajtaütés okozta zavart kihasználva indult támadásba a 400 fős honvédsereg.

Az osztrák egységek Balassagyarmatra, majd onnan Vác felé futottak, poggyászuk, gyógyszerük, hadipénztáruk és egyéb felszerelésük a honvédség kezébe került. A császáriak úgy vélték, hogy a losonciak elárulták őket, és a honvédeket már az ő megérkezésük előtt elrejtették a templomban. Götz tábornok ezért Schmidt kapitányt 400 emberével Losoncra küldte, hogy az igazságot kiderítse. A császári csapatok érkezésének hírére a lakosság nagyrészt elmenekült. Schmidt, miután meggyőződött a hír alaptalanságáról, csapataival visszavonult.

Repetzky április közepén kezdte meg újra Nógrád és Hont vármegyékben az önkéntes szabadcsapatok újbóli szervezését. A toborzás irányításával Pintér Károlyt bízta meg. Sikertörténet is a két megyében mintegy 3000 kaszákkal és vasvillával felfegyverzett gerillát mozgósítaniuk. A szabadcsapatok többsége azonban 1849 nyarán feloszlott vagy megsemmisült, értékesebb elemei pedig honvédzászlóaljakká alakultak át.

Repetzky kormánybiztosként a gerillacsapatok mellett a védvadászok és a népfelkelés megszervezéséért is felelt.

Repetzky 1849 júliusában alakította meg a „véd vadászokat a megye körére szorítkozva”.⁽²²⁾ A védvadász alakulatok szolgálata addig tartott, míg orosz vagy osztrák volt a megye területén, vagy a megyébe betöréssel fenyegetett. Fegyveréről mindenki maga gondoskodott, akinek pedig nem volt fegyvere, az a vezetőtől kapott. Az ellenségtől elvett zsákmányt mindenki a sajátjának tekintette, de a csapat vezetőjének be kellett jelenteni, aki mindenről naplót vezetett. Naponta 12 krajcár zsoldot és 2 font kenyert, míg lovaiknak élelmet a megye egész területén nyugta fejében ingyen kaptak. A csapat századokra és tizedekre oszlott, vezetőiket, tisztjeiket maguk választották.⁽²³⁾

A Repetzky által kiadott nógrádi védvadászok alakulási szabályai szerint „minden járásban főszolgabíró alakítja a védvadászokat. Fráter Pál a lovas vedeket. Jelentéseiket naponta hozzám, Losoncra tegyék. Az alakulatok ... előbb a főszolgabíróhoz a járások ... székhelyén ... azután Losoncra gyülekezzenek. Öt nap alatt kiálljanak, nincs veszténivaló idő. A szécsényi, kékkői járásnak alakulási nehézségeit elintézi Gyarmaton az elnök-alispán, Prónay József a losonci, füleki járást intézi az alulírt kormánybiztos: Repetzky Ferenc.”⁽²⁴⁾

Repetzky 1849. június 30-án a hadügyminisztériumhoz írt jelentése szerint a nógrádi vadászcsapat 71 főből állt.⁽²⁵⁾ A csapat csak 4 hónapra szerződött, de Repetzky reméli, hogy akár egy évre is újraalakíthatók lesznek. A csapatot Vörös István vezette, kit is Görgey Ármin „századosi rangnak emeltetésére”⁽²⁶⁾ ajánlott, mert „az egész csapat ellenség előtti férfias működéséről, lelkiismeretes legjobb bizonyítványt adhatom”.⁽²⁷⁾ Repetzky is szorgalmazta Vörös István századosi rangra emelését, mert így ismét „meg leend alapítva egy vadász század, mely ha biztos állású százados parancsnoka leend terjeszkedni fog és hasznos szolgálatot teend a hazának”.⁽²⁸⁾

A reguláris csapatok tevékenységét a népfelkelők is segítették. Népfelkelést azonban az ellenség hátában, katonai támogatás nélkül alig lehetett kirobbantani, mert az emberek féltek a megtorlástól. Ezért a honvéd seregek győzelmük előtt nem számíthattak a népfelkelés segítségére. Ennek ellentmond az, hogy Nógrád megyében 1849 tavaszán a magyar seregek megér-

kezését megelőzően mindenütt népfelkeléssel találkozunk. Minutilla ezredesnek április 3-án kelt jelentése szerint „a Buják körüli hegyekben és a juhászszállásokon több mint 5-6000 felfegyverzett ember tanyázik... Az országút melletti helységek, erdők teljesen meg vannak szállva, felfegyverzett népfelkelőkkel, gerillákkal, katonákkal”.⁽²⁹⁾

Repetzky 1849 februárjában elrendelte a hevesi népfelkelőknek, hogy gördítsenek akadályt az Eger felé vonuló ellenség elé. Pedig ha tudta volna, hogy ezért nem fogják megdicsérni! Kossuth február 17-i levelében keményen meg is róta Repetzkyt, amiért rendeletével megakadályozta Dembinszky tervének sikerét⁽³⁰⁾, ugyanis a főparancsnok minél távolabb akarta Pesttől csalogatni az ellenséget.

Ráadásul ezzel a rendeletével a magyar sereg egy részének Gömör felőli szabadabb mozgását is megakadályozta. Ezért Kossuth nyomatékosan utasította a kormánybiztost, hogy ha máskor tudomása lesz az ellenség mozdulatairól, ne avatkozzék a hadi eseményekbe, hanem értesítse a parancsnokságot és Dembinszkyt.

Repetzky február 19-én kelt válaszelevelében⁽³¹⁾ azt írja, hogy ő csak arra adott utasítást, hogy az ellenség közeledésekor értesítsék a legközelebbi hadsereg parancsnokát, és tőlük kérjenek segítséget. Torlaszokat pedig csak akkor építsenek, ha az ellenség mozgási iránya biztos. Repetzky Ferencnek egyetlen olyan torlaszról sem volt tudomása, amely a magyar sereget feltartóztatta volna.

Ez a kis melléfogás azonban nem kedvetlenítette el az ügybuzgó kormánybiztost. Balasagyardmat 1849. május 29-i választmányi határozata kimondta, hogy az orosz betörés előtt népfelkelést kell hirdetni.⁽³²⁾ Bizottságokat küldtek ki a helységekbe (melyek egy papból és két polgári személyből álltak), hogy írják össze, kik alkalmasak népfelkelőnek: a lelkészek, az „értelmesebb osztályba tartozók”⁽³³⁾, és a 17 évesnél idősebb nőtlen férfiak. Ha egy háznál két férfi volt, abból egy ment el, háromból kettő, négyből és ötből három, hatból négy. Fontos, hogy a béres szolgák is a család férfitagjai közé számítottak! A tiszti kar pedig hivatalból volt köteles a népfelkelésben részt venni.

1849. május 31-én pedig Losoncon adott ki rendeletet a papsághoz, majd a néphez és a nemzetőrökhöz népfelkelés ügyében.⁽³⁴⁾ A papságtól azt kérte, hogy hirdessenek keresztes háborút, buzdítsák a népet fegyverfogásra, és maguk a lelkészek is készüljenek a táborba szállításra. Azok, akik a harcra már öregek imádkozzanak, bőjtöljenek és tartsanak búcsúkat.

A néphez szóló, június 23-án kelt rendeletében a cári csapatok betörését közölte, és fegyveres készülődésre hívta fel a megye lakosságát. Figyelmezteti a parasztságot, hogy ne üljön fel a kósza híreknek, folytassa a mezei munkákat, de ha ő (Repetzky) hírt ad, három nap alatt legyenek készek a fegyveres ellenállásra. „Község, bíró vegyen vasat, kovács csinálja a dárdákat nyakra főre, népfelkelési őrnagy, kapitány, hadnagy, lelkész, szolgabíró három nap alatt a nép dárdáit megcsináltassa.”⁽³⁵⁾

A betegeken kívül minden nemzetőrnek részt kellett vállalnia a népfelkelésben, melynek Kossuth szerint az a feladata, „hogy az ellenség jobbra és balra és hátul és elől fegyveres erőt találjon melly ne engedje, hogy magát újólag csatarendbe állíthassa és szétvert hadait összegyűjtse.”⁽³⁶⁾

Ám a gerillák, a vadászok és a népfelkelés együttes ereje sem volt elég a térség megvédésére. Ezért Szemere 1849. március 16-án Repetzkyhez írt levelében egy Felső-magyarországi védsereg felállítását javasolja.⁽³⁷⁾

Szemere a következőket írja ebbe a levelében: „...felhívom Önt a haza szent nevében, hogy a védsereg előteremtésében mozdítson meg mindent, eget és poklot. 1000-el sokat tehetünk 2000-el többet 3000-el mindent, mert ehhez szerencsére fog és kell hogy csatlakozzék a nép. Itt az időpont: most vagy soha!”⁽³⁸⁾

Ezt a védsereget azért kellett létrehozni, mert a nép egymaga nem merte megtámadni az ellenséget, de egy fegyveres erővel összefogva sikereket érhetett el. A hadsereg ezért Eger,

Miskolc, Putnok, Rozsnyó, Torna(alja), Kassa, Eperjes, Lőcse, (Sátoralja)Újhely és Tokaj között állomásozott. A toborzásban részt vevők az új seregben főtisztí rangot kaphattak, és ha jól soroztak, jutalomban is részesültek. A toborzáskor a vadászok és erdőkerülők elsőbbséget élveztek, és minden addigi gerillacsapatot is ebbe a seregbe olvasztottak be.

Szemere felhívásában a következő alapelveket szögezi le:⁽³⁹⁾

1. A védsereg legalább 3000 fős legyen, így két nap alatt össze lehet vonni a különböző helyre kitett csapatokat. Minden osztályban környékbeli emberek legyenek, akik ismerik a rejtett utakat, ösvényeket, csapásokat.

2. Egy osztály 500 főből áll és önálló kapitány vezeti őket. A kapitányok mind egymással, mind Szemerével, mind a tábori fővezérrel állandóan kapcsolatot tartanak. Az osztályok kisebb csapatokra oszlanak, ezért minden osztályban még egy kapitány és összesen öt főhadnagy és öt alhadnagy legyen, hogy minden 50 emberre legalább egy tiszt jusson.

3. A védsereg főtisztjeit az országos biztos nevezi ki, mint a kormány tagja. Ezeket a tisztet úgy tekintik, mintha hadseregbeliek lennének, úgy is jutalmazták és léptetik elő őket. A hadi fegyelem és a haditörvények itt is érvényesek.

4. A védsereg tagjai legalább egy évig tartoznak szolgálni. Szűrt és csizmát, valamint 9 pengő forintot kapnak. Az ő esetükben az egyenruha – feltűnősége miatt – célszerűtlen.

5. Az ellenségtől elvett zsákmány a védseregé, de a zsákmányolt fegyvert az állam készpénzzel megveheti tőle.

6. Lovat az állam biztosít számukra.

7. Elszámolással az országos biztosnak tartoznak, aki viszont értesíti őket az ellenséges és a magyar csapatmozdulatokról.

8. Az 500 ember fizetése havonta 4000 pengő forintba kerül, míg a foglalópénz (5 forint/fő), a csizma és a szűr további 8500 pengő forintot tesz ki egy évre. Mivel a sereg a kijelölt terület városait védi, így az állam megelőlegezi a kiállítás és a felszerelés költségeit, de ennek felét Szepes, Gömör, Sáros, Abaúj, Torna, Borsod, Heves, Szabolcs, Zemplén, Ung megyék átvállalják.

Minden község tartozott a csapatnak vezetőt, betegnek szekeret és menhelyet adni, valamint a község bíráinak be kellett számolniuk az ellenség mozgulatairól. Ha ezeket nem tették meg, mint hazaárulót halállal büntették. A hazaárulók felett azonban a sereg nem ítélezhetett, hanem a népgyűlés megtartása után a bűnösöket sértetlenül egy felsőbb helyre kellett szállítani.

Az ellenség megtámadásához, felszereléséhez, poggyászának elrablásához köteles volt a bíró segítséget adni. Ennek a seregnek a felállítása a polgárok biztonságát szolgálja, hisz ezek után nem kell majd a városoknak 100-200 ellenséges katona betörésétől és pusztításától tartaniuk; elejét lehet venni az esetleges nemzetiségi lázongásoknak; meg lehet rendesen tartani a népgyűléseket; a nép soraiban terjedni fog a harcias szellem, és a nép összeolvadva a védse-
reggel maga védi meg saját magát.⁽⁴⁰⁾

Szemere felhívása nyomán meg is indult Heves és Nógrád megyében a védsereg megszervezése, amit végül Repetzkynek áprilisban sikerült kiállítania. A sereg pontos létszámát nehéz megállapítani, valószínű azonban, hogy számuk nem sokkal haladta meg a 400 főt. Erre lehet következtetni abból a zsoldfizetési jegyzékből, amely szerint 1849. június 1-jén áprilisi, májusi járandóság címén 347 katonának fizettek ki foglalópénzt, csizmapénzt, szűr- és kalap-pénzt.⁽⁴¹⁾

A losonci katonák száma 1849 júniusában 311 fő volt. Ebből 281 közbíró, 20 tizedes, 7 őrmester, 2 hadnagy és 1 főhadnagy. Egy 1849. április 7-i létszákimutatás szerint a Fel-

ső-magyarországi védsereg első századában 135 közbíró, 4 őrző, 8 tizedes, 1 őrmester, 1 alhadnagy és 1 főhadnagy volt.⁽⁴²⁾

A nógrádi védsereg valójában a kormánybiztos belső rendfenntartó, katonai erejeként tevékenykedett. A jelentősebb kormánybiztosi intézkedések végrehajtását a védsereg tagjaira bízta, és ők adták a végrehajtáshoz, újoncozáshoz szükséges karhatalmi erőt is.

1849. július 11. után a Komáromból visszavonuló magyar főszereg Nógrád megyén keresztül Balassagyarmaton és Losoncon át Rimaszombat - Tokaj irányába haladt. A főszereg július 17-én Balassagyarmatra érkezett, de 18-án már Szécsényben és Ludányban táboroztak. 19-én hajnalban az egész honvédtábor útra kelt, és reggel Losoncra érkeztek, ahonnan Görgey még aznap Rimaszombatra tette át főhadiszállását. A cári előhadjak július 18-án Balassagyarmatot, 19-én Szécsényt, 20-án pedig Losoncot szállták meg. A Balassagyarmat körül táborozó 25-30 ezer főből álló cári haderő július 19-én felhagyott Görgey seregének üldözésével és Becske-Nógrádbercel irányába délnek elvonult, sőt július 23-án Losoncról is kivonták a csapatokat.⁽⁴³⁾

A magyar honvédség második visszavonulása is gyors ütemben történt, július 21-én az utolsó magyar katona is elhagyta a megye területét. Július közepén kapott parancsot Freyburg Lajos, a nógrádi nemzetőrök parancsnoka, hogy nemzetőreivel szállja meg a kriváni táborot, és zárja le a Losoncról Zólyomba vezető utat. Freyburg 1200 felfegyverzett és 1200 kaszás népfelkelővel, 1200 kapás nógrádi paraszttal és a nógrádi, gömöri, zempléni gerillák mintegy 700 főnyi seregével, összesen több mint 4000 emberrel megszállta a kriváni útszorost. A tábor nyolc napig állt fenn, vagyis amíg Görgey a magyar főerőkkel keresztülvonult a megyén. Ez a nemzetőr tábor nem tudta volna a támadó orosz erőket feltartóztatni, de a tábor létszáma óvatosságot megalapozott Grabbe tábornokot.⁽⁴⁴⁾

Repetzky Ferenc ez idő alatt Kossuthnál volt, majd július 24-én, a cári csapatok kivonulása után visszatért Losoncra. Nógrád megyében 1849 augusztusában és szeptemberében mindazokon a területeken, ahol nem állomásozott jelentős császári katonaság, fennmaradt a magyar uralom.

Augusztus végén, két héttel a világosi fegyverletétel után Nógrád megyében még mindig ülésezett a megyei forradalmi választmány, és a katonai akciók sem szüntek meg. Ezt bizonyítja Losonc városának augusztus 8-áról 9-ére virradó éjszaka történt felgyújtása is. A várost Repetzky gerilláinak támadása miatt büntették meg az oroszok. A tűzben elpusztult a város levéltára és a megye Losoncra került iratanyaga is. A város pusztulása maga után vonta ideiglenes megyeszékhely jellegének megszűnését is.

A nógrádi gerillák és felkelők fegyverletételére csak szeptember 29-én került sor. Salgótarjánban gyűltek össze a visszavonuló gerillák, ahol mintegy 1300 fegyvert raktak kocsikra és szállítottak el titokban a megye különböző pontjain kijelölt rejtékhelyekre. A salgótarjáni fegyverletételén még részt vett Repetzky Ferenc, és csak október legelején menekült be a komáromi várba. A fegyverletétel nem az ellenség előtt történt, és a fegyvereket olyan családok birtokain rejtették el, akiknek jelentős szerepük volt a megye honvédelmének irányításában. Így többek között 133 lőfegyvert szállítottak Madách Imre alsósztrégovai Újvilág pusztán lévő csőszkunyhójába, amit azonban a császári csendőrség felfedezett.

Nógrád megyében a szabadságharc katonai küzdelmeinek végét tehát a szeptember 29-i fegyverletétel jelentette. De a világosi fegyverletételt követő másfél hónapi ellenállás elképzelhetetlen lett volna a megye népének tényleges támogatása nélkül. A megye lakossága több mint 18 hónapig kitartott a szabadságharc eszméi mellett, fiait katonának küldte, és az otthon maradtak is különböző keretek közt, de vállalták a fegyveres ellenállást.

JEGYZETEK

1. Urbán Aladár: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán Bp., 1973, Akadémiai Kiadó, 151. o.
2. Szabó Béla: A jobbágyszabadtatás és a honvédelem összefüggései 1848-49-ben Nógrád megyében. In.: Nógrád Megyei Múzeumi Közlemények 1974. 153. o. (továbbiakban: Szabó)
3. Bona Gábor: Nógrád megyei 48-as honvédek nyomában. In.: A megye lakossága több mint 18 hónapig kitartott a szabadságharc eszméi Nógrád Megyei Múzeumi Évkönyvek 1985. 39. o. (továbbiakban: Bona)
4. Szabó 161. o.
5. Bona 41. o.
6. Szabó 162. o.
7. Szabó 164. o.
8. Magyar Országos Levéltár H100.3;91 (továbbiakban: MOL)
9. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerkesztette: Hermann Róbert. Bp. 1996, Videopont Kiadó. 233.o. (továbbiakban: Hermann)
10. Hermann 233. o.
11. Hermann 233. o.
12. Nógrád megye története I. kötet Salgótarján, 1973, Sajtó alá rendezte: Balogh Sándor, 340. o. (továbbiakban: NMT)
13. MOL H2.1849:1918
14. MOL H110.3;164
15. NMT 340. o.
16. NMT 340. o
17. NMT 341. o.
18. NMT 341. o.
19. NMT 341. o.
20. Nógrádi nemzetőrök, honvédek, gerillák (kézirat)
21. Szabó 173. o.
22. MOL H2.2849:8921
23. Nógrád Megyei Levéltár IV. 102 (továbbiakban: NML)
24. NMT 354. o.
25. MOL H75.307.
26. MOL H75.312.
27. MOL H75.312.
28. MOL H75.307.
29. Szabó 174. o.
30. MOL H2.1849:2153
31. MOL H2.1849:2353
32. NML IV. 102.
33. NML IV. 102.
34. NML IV. 102.
35. NML 353. o.
36. MOL Pesti főállamügyészi iratok. Repetzky lefoglalt iratai, 201
37. MOL H110.4;365
38. MOL H110.3;365
39. MOL H110.4-2;365
40. MOL H110.4-2;365
41. Szabó 177. o.
42. MOL H110.4;463
43. NMT 354-355. o.
44. Szabó 178. o.

Motívumok Mikszáth Kálmán 1848-as képéhez

Praznovszky Mihály

Egyáltalán nem állítható, hogy teljességében ismerjük Mikszáth életművének 1848-as tárgyú írásait. Szépprózai munkái e vonatkozásban még úgy-ahogy áttekinthetők, de publicisztikája ebben a pillanatban még felmérhetetlen nagyságú. Éppen ezért a következőkben Mikszáth politikai magatartásának e meghatározó beállítódását csak a szegedi évek befejezéséig, 1882-ig tárgyaljuk. Választásunk bár önkényes, még sem logikátlan. Kis kitérőtől eltekintve, Mikszáth ez idáig ellenzéki magatartású, azaz teljes egészében élhette át a 48-as hagyományt, a negyvennyolcasság eszmeiségének lényegét. Budapesti élete azonban már fokozatosan eltávolítja őt ettől.

Le kell szögeznünk, kétség sem fér az író demokrata szellemiségéhez. Erre predesztinálta származása, erre az a számos jellempróbáló és jellemerősítő sérelem, amely származása, társadalmi helyzete miatt ifjúkorában érte. Különösen tettenérhető ez a már említett életszakasz lezártáig. Mint parlamenti képviselő, élete végéig dilemmában maradt: elveinek képvislete és hűsége a kormánypárthoz (amely azért inkább személyes jellegű volt, mintsem elvi alapú), olyan ellentmondást teremtett számára, amelyet nem is tudott feloldani. Kicsit távlatosan azt mondhatnánk: író és hatalom, a szellemi önállóság és politikai függőség mindenkor ellentmondásos kapcsolatát élte át. Amelyet még az is tovább bonyolított, hogy a függetlenség, a liberalizmus, amelyek követendő eszmények voltak számára, egyre többet veszítettek eredeti tartalmukból. A jelszavak és a valóság olyan ellentétét látta, élte át, hogy minden korábbi eszményét veszni érezte.

A 48-as forradalomhoz fűződő viszonyát egy Jókai-párhuzammal tudjuk felvázolni. Jókai szemlélete a forradalomban szereplő kortársáé. Mikszáth a forradalmat már az idő távlatából nézte. Jókai visszaemlékezik és emlékezésének pontosságát a nosztalgia könnyű-párája homályosítja el. Mikszáthot nem zavarják az érzelmek, ő viszonyít: mi lett a forradalom célkitűzéseiből és mi saját korának viszonya 1848 emlékéhez. Jókai érzelgős, Mikszáth ironikus. Jókainak örök lelkiismeret-furdalása van Petőfivel szembeni magatartása miatt, Mikszáth átéli a Petőfi-élményt és ugyancsak szembesíti azt a kortárs valósággal.

A 48-as érzelmeit meghatározó eredendő élmények

Mikszáth 48-as ismereteit s főleg érzelmeit három forrásból származtatjuk. Ez a család, a szklabonyai környezet és az iskola. Életművében mindháromnak megtaláljuk a konkrét jeleit, ámbar az elsőt, a családi hagyományokat inkább csak közvetetten. Nem tudjuk, hogy a közvetlen Mikszáth családból ki vett részt a forradalomban. Talán senki, hiszen ekkor ő még karonülő gyermek, apja pedig nem volt katona. Legalábbis ezt⁽¹⁾ az eddig ismert levéltári források alapján mondhatjuk. De bizonyos források idéznek egy történetet, amely szerint az író a nyolcvanas években elküldte műveit az azok iránt érdeklődő Kossuth Lajosnak egy levél kíséretében, amelyben az állt, hogy ő „láthatta, hallhatta szónokolni a gyarrnati megyeháza erkélyé-

ről, mint hatéves gyermek.”⁽²⁾ Ez a levél sajnos nincs meg, kétséges, hogy létezett-e valaha. A játshi fantázia mondatta vele ezeket, hiszen ebből semmi sem igaz: Mikszáth két éves ekkor, nem hat, Kossuth nem szónokolt Balassagyarnaton és a megyeházának sincs erkélye. Inkább olyan kései érzelmi azonosulással állunk itt szemben, amely a 48-as élmény átélésének hiányát, a „nem lehettem ott” gondolat fájalmát, fogja össze.

A családi hagyományok feljegyeznek olyan élményeket, amelyek a kisgyermeki emlékezet mélyében elrejtőztek, s csak később álltak össze a forradalom gondolatiságának emlékére. Ilyen pl. az apjára fegyvert emelő császári katona s az azt átélő gyermeki ijedelem. Valami ilyesmi rögzült emlékezetében, amikor 1884-ben papírra veti a rövid, tízmondatos kis írását. *A fehér kakasunk* címmel⁽³⁾, amelynek hőse az udvaron peckesen sétálgató Pepi kakas, amelynek fehér farktollára valamelyik tréfás kedvű rokon felfestette az „éljen Kossuth Lajos!” feliratot, minek következtében a harsány jószágot sem ellopni, sem agyonütni nem merték a falusiak.

A tágabb családban, akikkel később Mikszáth sokáig tartotta a személyes kapcsolatot, valóban volt 1848-as katona. Ez apai vonalon számontartott kapcsolat a nagyapa testvére, József vonalától indul. Az ő fia volt Mikszáth József, aki a Tótpelsőccel szomszédos Bábaszék iskola-i rektora volt, amellet Tótpelsőcön jegyző és részt vett a forradalomban, 1849 után vizsgálat is indult ellene, de felmentették. (Az ő fia volt az a Mikszáth János, a majdani breznóbányai főorvos, aki annyi pillanatnyi pénzzavarból segítette ki az író az 1870-es évek közepén.)⁽⁴⁾

A falusi környezetből egyetlen alakot kell kiemelnünk, a Mikszáth által sokat említett Suska Mihályt, a család mindenését, kocsisát. Mikszáth tollán afféle szklabonyai Hány Jánossá változott, akinek emlékezetében az idő múlásával a mesék minőségébe emelkedett 1848. Az 1874-ben írt első Suska-történetben⁽⁵⁾, a szájatva hallgató falusiaknak azt meséli, miként vette be Branyicskó várát, így megmentve ezzel Guyon Richárd katonai becsületét is. Mikszáth tollán sorjáznak az élőbeszéd nyelvi fordulatai, amelyben olyan katonai kifejezésekre ismerhetünk, amelyek azt bizonyítják, hogy ezeknek a történeteknek a hallgatója volt ő is kisgyermek korában, amikor a gyermeki lélek nemcsak a nemzeti nagyság és hősiesség példázatán nevelődött, de bevészte emlékezetébe a nagy események nagy tanújának szövegét is. Néhány példa: „... *dibdáb emberek; annyira összevertük a németet, hogy nyálat eresztett; nem kapitulál a herkó páternek sem; kezdtünk igazán csehül lenni; seregünk egynegyede beadta a kulcsot; ezer milliom borjú; helyén vagyunk mint Gyöngyös.*”

Öt évvel később írta meg ennek a történetnek a második variációját s adta ki. *Az igazi humoristák* című kötetében, amely már a szülőfaluja lakói életének első megörökítési kísérlete. Ebben a rövidebb változatban tovább erősödik a mesei elem, hiszen a kiszolgált honvéd így bizonyítja igazát az őt kételkedve hallgató falusiaknak: „*olyan igaz, mint ahogy út kendteknek most ezt a tengerit morzsolom.*”⁽⁶⁾

Többször rögzítettük már, hogy a nógrádi azaz a nagykürtösi környéki anyakönyvekben nem fordul elő Suska Mihály neve. A Suska családé viszont igen. Sőt, azt is tudjuk, hogy egy bizonyos Suska István a Nógrád megyében toborzott honvéd zászlóalj tagja volt, sőt 1849 március 6-tól hadnagyi rangot is viselt. Maga a nógrádi zászlóalj 1848 decemberétől végig harcolta a háborút, sőt valóban részt vett Guyon hadosztályával a február 5-i branyiszkói ütközetben.⁽⁷⁾ Volt, lehetett tehát valóságos modellje Suska Mihálynak, akitől a gyermek Mikszáth a hiteles tanú élményeit hallgathatta 1848 dicső napjairól.

Tudjuk, Mikszáth számára milyen fontos volt íróvá válásában a szklabonyai, az ebecki környezet, a palóc nép hiedelemvilága, a babonák, a mesék ereje s így bízást ide sorolhatjuk a forradalomnak a falusiak emlékezetében frissen élő emlékét, a bukás utáni jövővárás reményét, a hatalommal való szembenállás népi fortélyainak kitalálását és elmondását.

Mindez felerősödött és tudatosodott, amikor Mikszáth 10 éves korában beiratkozott a rimaszombati evangélikus gimnáziumba. Ma már tudjuk, ez az iskola, megannyi más társával együtt, valóban a hazaszeretet fellekvára volt, ahogyan azt Mikszáth egy emlékező írásában megfogalmazta. Mikszáth érzelmvilágában a tudatos hazaszeretet, a nemzeti öntudat, a magyar mivolt tudatos átélése ennek az iskolának, még inkább tanárainak köszönhető. Kedves nevelőjéről, Fábry Jánosról írott nekrológjában az író ezt így foglalta össze: „Ezek a férfiak, akik akkor itt tanítottak, nem afféle tanügyi bácsik voltak ... hanem utolsó generálisok, ügyes politikusok, akik óvatosan, nagy felféleggel belecsepegtetik a rideg, száraz tananyagba azokat az édes érzéseket, melyekből a hazaszeretet lombosodik ki, bűvészek voltak, akik úgy tudják muto-
gatni a múltat, hogy benne látszik kidomborodva a jövő.”⁽⁸⁾

Ezek a tanárok saját sorsukon keresztül, személyes példázatokkal igazolták a diákok előtt, hogy a hazaszeretet nem elvont fogalom, hanem tettelesen megélhető érzelem. Az iskola hét tanára közül három katona volt 1848-49-ben. Fábry János (1830-1907) tüzér volt, Szeremley Károly (1828-1871) úgy szintén, és Severlay Károly (1828-1870) is a hadseregben szolgált. De nem lehetett s nem volt más érzelmű az iskola igazgatója, az önképzőkör vezetője, Terray Károly (1812-1881) sem, aki 1848-49-ben még a losonci evangélikus líceumban tanított s minden tudományos, pedagógiai könyve, jegyzete elpusztult 1849 augusztusában, amikor az oroszok felgyújtották a várost.⁽⁹⁾

Mikszáth tagja volt a gimnáziumi önképzőkörnek s a köri jegyzőkönyvekben megőrződött írásainak témája kivétel nélkül a haza múltjához, hajdani nagyságához, a hazaszeretet érzelméhez kötődik. Az 1861-ben, azaz 14 évesen írt *Hunyady* című óda egyik szakasza így szólt:

**„Egy talizmán védett,
a hazaszeretet.
S kardod csattanása
Ellenid romlása
Volt egykoron.”**

Az egy évvel későbbi önképzőköri allegorikus költeménye *A bizonytalan hajó* a jelen idejű helyzet reményét-reménytelenségét fogalmazza meg, s amelynek alapja természetesen 1848 példázata, a szabadságharc bukása:

**„Magyarország, drága ország
A te bús képed ez
Bizonytalan jövőd vagon
Halálad életed
Ha kiderül, mindjárt borul
szabadságod sose virul.”⁽¹⁰⁾**

Még egy kései írása mintha a rimaszombati hatást igazolná vissza. Az öreg Dankó bácsi című elbeszélése ez, amelynek diákhőse bátran kiáltja oda az önkényuralom császári biztosának: a legfontosabb érzés a szabadság szeretete. Ez a diák lehetett volna maga Mikszáth is.

Rimaszombati emlékeit idézve említi, hogy Teleki László halálát megverselve ő maga olyan ódát írt, hogy a fél tanári kar összeszaladt ijedtében-bámulatában. Csodálkozott is Fábry tanár úgy negyedszázad múlva, amikor Mikszáthból mameluk, azaz korrnánypárti képviselő lett, mondván: „Olyan rebellis fiú volt uramöcsém, hogy bizony sosem hittem volna.”⁽¹¹⁾

A középiskolai tanulmányait lezáró selmecbányai diákevek Mikszáth 48-as ismereteihez egy újabb s rendkívül erős motívummal járultak, a Petőfi-kultusszal. Számos emlékező írása igazolja, hogy a költő szeretete, tisztelete innen, Selmecbányáról, a közös iskolából eredeztethető. Írásai közül most emlékeztessünk pl. a *Petőfi legenda Selmecen* című korai elbeszéléseire. Miután ez is fikció, csak az írás hangulata ad támpontot, hogy Mikszáth miként élte át a

hajdani diák-előd emlékezetét s néhány ott élő, így talán Mikszáth által is gazdagított legenda tovább adását.

A motívum megjelenése az első írói korszakban

Magától értetődőnek kell tartanunk, hogy az önmagát kereső Mikszáth első szépprózai írásai-ban számtalan esetben feltűnik 1848 motívuma. Magától értetődő, mert alkotói eszközeinek ez begyakorlott része volt immár, hiszen a forradalom után két-két és fél évtizeddel nem volt ember Magyarországon, aki valamilyen módon, önmaga vagy családja révén ne lett volna részese 1848-nak. Még akkor is állandósuló élethelyzet ez, ha az időközben megöregedő 48-as nemzedék különböző politikai érdekek mentén kezd polarizálódni.

Mikszáthnak a negyvennyolcasság ekkor még valóban motívum, az elbeszéléseknek nem központi témája, nem tartópillére, hanem csak a hősök előéletének fontos része, egy-egy mondattal megjelölt cselekedet értelmezés. Miután egyformán megemlíti ezt a pozitív vagy negatív szereplőnél, amolyan írói készlet darabnak kell tekintenünk, amelyet szívesen alkalmaz.

Mindenesetre szimbolikusan is felfogható, hogy az 1870-ben írt első elbeszélésének első sorai egy 48-as hős jellemzésével indulnak. *A kemény ember* szereplője Kakuk János „*fiatal korában honvéd volt, sokat tudott beszélni Bem apóról ... a piski hídról, a segesvári csatáról ... Ilyenkor aztán úgy nézett ki az öreg János bácsi, mintha kicserélték volna: apró, szürke szemei villogtak, hajlott háta kiegyenesedett...*”⁽¹²⁾

A továbbiakban, főleg a nógádi szereplőkkel gazdag elbeszélésekben majdnem mindenki majdani 48-as honvéd volt. Turcsányi Ezékiel éppúgy, mint Sramkó fiskális. A dolog érdekessége, hogy ők ketten, létező balassagyarmati, ebecki személyek voltak, s így Mikszáth a valóság eszközével is dolgozhatott.⁽¹³⁾

Az első írása, amelyben már nem mellékes gondolat 1848, hanem a szereplők sorsát irányító és befolyásoló történeti esemény, az 1877-ben írt *A selyemkórkárda*.⁽¹⁴⁾ Sajnos, a történet erejét erősen gyengíti a megfogalmazás didaktikussága, hiszen gyermekek számára íródott. Ezzel együtt talál lehetőséget arra, hogy majdani ironikus stílusának megfelelő formát találjon. Főleg, amikor nemzeti jellemünk állandósult hibáiról szolt. Mint például a tétovázás, a bizonytalanság, a kivárá. 1848-ban is új levegője volt Magyarországnak s „*ehhez az élesebb levegőhöz új tudó kellett*”. Az országnak egy kis része köhögni kezdett tőle: azoknak nem kellett, ami az új levegőben terjengett: „szabadság, testvériség, egyenlőség”. Véleménye szerint a magyarok nagyon nehezen tudnak változtatni gondolkodásukon: „*küzdeni lovagiasságból királynő könnyéért – azt igen, de szabadságért és egyenlőségért – nos, ezen már el kell gondolkodni.*” S bár afféle isteni beavatkozás menti meg az elbeszélés bizonytalan magatartású arisztokrata főhősének életét, s lesz így végre a forradalom híve, a végső tanulság mégiscsak tanízűre sikeredett: „*semmi sem veszedelmesebb, mint az emberek közönyössége. Mikor a haza van veszélyben, akkor a mi veszedelmünk szóba sem jöhet.*”

S a további néhány írásban sincs változás. Dankó bácsi természetesen Kossuth husárja volt, mint megtudjuk az említett novella 1881-ben írt változatában. *A kormányzó úr iskolalátogatása* címűből. *A fekete asszonyban* újra feltűnik egy pillanatra Suska Mihály, aki „*közember volt Guyon Richard alatt.*”⁽¹⁵⁾ *A csatakép* című ugyancsak ifiúági célzatú írásának öreg múzeumszolga hőse Damjanichot szolgálta s harcolta meg a szolnoki csatát. *A mi jó tanárunk* című elbeszélése pedig a későbbiekben majd gyakorta visszatérő motívumát előlegzi meg: a forradalom forduló pillanatában a tankönyvet becsukó öreg pedagógus alakját, aki tanítványai élén indul a haza megvédésére. Mintha valahol a rimaszombati emlékek téméinek vissza egy olyan

tanárról, aki legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy megtanítsa tanítványait a hazaszeretet állandósuló érzelmére. Ez az öreg tanár beutazta a világot „*de csak egyet szeretett: a saját édes hazáját és nemzetét - hanem azt aztán valamennyinél forróbban szerette.*”

48-as motívumok politikai cikkeiben

A még erejét kereső szépiró másik műfajában, a cikkeiben, a napilapoknak szánt írásaiban már sokkal egyértelműbben fogalmaz. Véleménye, álláspontja mindig a viszonyítás jegyében hangzik el: mi lett a nagy idők szereplőiből és hogyan viszonyul a politika a múlthoz, 1848-49-hez, annak politikai eszmerendszeréhez. Mondanunk sem kell, hogy az eredmény mindig a saját korára nézve elmarasztaló. Mikszáthban ekkor még nincs nyoma a megértésnek, a politikai rendszerváltás okozta magatartás váltás elfogadásának. Olykor indulatból fogalmaz, olykor felületesen. Ámbár első írásaiban még önmaga sem tudja egyértelműsíteni: mi a fontosabb számára: negyvennyolcasság, a 48-aiság romantikus attitűdű feltétlen tisztelete, vagy az egyre nagyobb számban megmutatkozó negatívumok elítélése. Különösen így van ez, amikor a 48-hoz kötődő ünnepekre szánt vezércikkeit fogalmazza, amelyekben, de majd csak korszakunk végén, már korának elmarasztalása lesz a meghatározó.

Ezt az ellentmondást a pályakezdő újságíró két cikkével tudjuk igazolni. 1874-ben számolt be a Magyar Néplapban az aradi országos honvéd gyűlésről. Már látja, hogy ezek a hajdani hősök mintha nem vennék észre, hogy az idő halad, sőt elhalad mellettük. Lassan anakronisztikussá váló létük már nem tiszteletet, hanem sajnálatot vált ki az utódokból. A régi deli honvédek most már „... köszvényes, krahogós öreg emberek. Hangzott a sok nagy szó. Hajdani nagy tettekből devalválódott nagy szavak. Mintha kicseréltek volna mindenki.” S mintha már a késői, a parlamenti karcolatok nagy szatirikusát hallanánk ebből a mondatból: „Hja! Bizony nagy hazafiak vagyunk mi - de csak ünnepélyeken és banketteken.”⁽¹⁷⁾

Pár hónappal később ugyanebben a lapban írt cikkében, amelyben beszámol a létesítendő honvéd egyletekről már a megszokott képekben idézi vissza 48 eseményeit: „Az ország fiatal-sága mint egy ember talpra kelt az édesanya hívó szavára. S az eke szarva mellől, a tudományok csarnokaiból, és a műhelyek nyüzsgő világából ezemiy ezer számmal rajzott elő a lelkesült sereg, hogy ifiúságát, épségét, csendes örömeit megáldozza a haza oltárán, hol vérrel írják a dicsőség könyvét ...”⁽¹⁸⁾

Mikszáth politikai cikkei 48-at illetően március 15-éhez és október 6-hoz köthetők. Ezek kimondottan érzelmi töltésűek, a történelmi tényeket általában nélkülözik. Úgy véljük, kivethető belőlük Mikszáth elbizonytalanodása saját eszmevilágát illetően. Már sokkal bonyolultabbnak ítéli meg a magyar valóságot, hogy a fekete-fehér egyszerű képletével ítélkezessen felette. S bár majd szegedi éveit alatt írt ilyen jellegű cikkeiben lesz legélesebb a hangja, mintha mi is úgy éreznénk: Mikszáth a maga kiegyezését készíti elő. Még ha nem is tudatosan, de távolodik ifjúkori eszméitől, eszményeitől. Leszámol idealizmusával: sokat szenvedett és sokat látott ahhoz, hogy a világ összetettségéről ne így gondolkozzon.

Ezzel együtt számos eredeti gondolatot találni nála, amelyek aforisztikus tömörséggel fejeznek ki fontos mikszáthi erkölcsi és politikai elveket. Egy korai, 1874-i írásában az aradi tizenhárom példázata a jövő feladatát jelenti számára. Már nem harcra van szükség, hanem előrelépésre. A hajdani katonai vezényszó, az előre, nem támadásra hív, de a haladás igényét fogalmaztatja meg a nemzettel. Ugyanígy az aradiak emléke egyúttal erő is, az erő pedig a nagyság és a dicsőség emlékezetéből keletkezik, a nemzeti nagyság és dicsőség minden időben jeletmet forrnáló eszme. „A szerencsétlenség csak iskolája a nagy nemzeteknek, mely megtanítja őket azokat kikerülni: az iskolára pedig visszaemlékezni jó.”⁽¹⁹⁾

Későbbi vezércikkeiben október hatodika kezd veszíteni jelentőségéből. Egyre inkább közhelyekben, frázisokban gondolkozik, a kötelező írás ismételteti vele az ünnepek frázisait. A világ keresztényeinek egy halottja van, nekünk „tizenháromezer” ilyen halottunk van. Az aradi vesztőhely „a szabadság bevetett földje” s az olyan szent helyet „rabnépek nem taposhatják, s az ellenség nem foglalhatja el.”⁽²⁰⁾

Ez a változat oda vezet, hogy 1879-ben már egyenesen úgy ír, Arad a megbocsátás szimbóluma. Az aradi vértanúk által a nemzet már megbékélt a királlyal. „Magyar lett újra a magyar. Nemzet, király egyet érez. A sír nem okoz olyan mélyen sajgó fájdalmat többé...”⁽²¹⁾

Ez a magatartás azért is furcsa, mert az ellenzéki Mikszáthnak még mindig vannak kemény szavai a kormány ellen. Az előbbi emlékező írás után két héttel, 1879. október 19-én jelent meg egy írása Tisza Kálmánról. A legenyhébb kifejezések így hangzanak: „Tisza Kálmán maga a megtestesült csapás ... minden tette jezsuitaság, zsarnokság, átok, lába nyomán kiszárad a fű, leheletéből méreg keveredik a levegőbe”. Az országot kifosztja, szellemét megöli, jogaitól megfosztja, örvény szélére veti.⁽²²⁾ E bibliai méretű gonosz a magyar közéletben egy évtized múltán Mikszáth állandó tarokkpartneré lesz ...

Az októberi emlékező írásokkal ellentétben Mikszáth számos március 15-i cikkében következetesen képviseli önnön 48-as eszméit. Ezekből az írásokból általánosíthatóan az alábbi gondolatait találhatjuk:

- Március 15-e számára a szabadság örök nemzeti szimbóluma. Rendszerint a naphoz hasonlítja, amely fényt, meleg, életet ad.
- Változatlanul bízik a nap újra vihart kavará erejében, visszatérésében.
- Egy történelmi folyamat szükségszerű bekövetkezésének tartja, amely folyamat Árpádtól indult el és Szent Istvánon, Hunyadin, Rákóczin át haladt 1848-ig.
- Rendszeresen összeveti saját korával. S e párhuzamba állítás eredménye, mint említettük, mindig a jelenkorra nézve elmarasztaló.

Ez az elmarasztalás mindig a legerőteljesebb képekben nyilvánul meg nála. 1848 álmaiból nem lett semmi mára, köd takarja el a jövő panorámáját, „a magyartalanság, a hazafiatlanság, és a korrupció lehelle, mely elborít völgyet, bérceket, mezőt”⁽²³⁾ – írja egyhelyütt a jelenvalót elemezve. Úgy véli, eljön majd az az idő, amikor március 15 nemcsak az ifiúság ünnepe lesz, hanem az egész nemzeté, „mert amely nép nem becsüli a szabadságot, nem is érdemi”. S mintha még a régi, a Dankó bácsi tanítvány hangja sütné át ezeken a sorokon, amelyekben arról ír, hogyha a királyoknak vannak hagyományaik, amelyekkel a népek imponálnak, akkor „nekünk, a népnek is kell, hogy legyenek hagyományaink, emlékeink, és imponáljanak a királyoknak”.⁽²⁴⁾

Ez talán az utolsó rebellis megszólalás. Hangja ettől kezdve inkább a rezignációé, azé a felismerésé, amely a rá egyébként is jellemző abszolút tisztán látás mondat ki: „Nem az a nap süt az égen, ami akkor ... elfásultunk, hidegebbek lettünk. ... minden úgy van jól, ahogy van.”⁽²⁵⁾

S eltávozva Szegedről, de még nem beilleszkedve a pesti létbe, még csak ismerkedve leendő, életre szóló kapcsolatával, a Pesti Hírlappal sem változik már meg véleménye március 15-ről. Mintha a Szegeden felismert igazságot írná tovább 1882-es ünnepi cikkében: „Március tizenötödike! De van is már március 15-ike? A márciusi dolgoknak lejárt a kora. Se márciusi hangulat, se márciusi forradalom. Ami még megmaradt eddig – az a márciusi sör. Ezt még tisztelik és isszák. Híznak és butulnak tőle az emberek.”⁽²⁶⁾

S bár az ekkor már egyre sűrűbben jelentkező, a kortársakról vagy a kortársak közül örökre eltávozókról írott cikkeiben az értékelés egyik alapjelensége a 48-as közszereplés taglalása, ezekben az írásaiban sem tud már az illúzióvesztés nélkül szólni a márciusi forradalomról. Vetter Antalról írván ezt a gondolatot fogalmazza meg: „A szabadságharc ideje már nagyon messze van, s még igen közel. A szívek, amelyek az eszmékért dobogtak akkor, már kihűltek, s a

történelem még nem melegedett át.” A távlat, „a mesés kód” kell ahhoz, hogy tisztán látni lehessen az egészet. A még élő kortársak, az aktualizálni akaró politika, a 48 eszményeit sajátosan felfogó politikai közgondolkodás továbbra is jelentősen eltorzítja 1848 igazi, valós jelentőségét, kérdéseit. Súlyos gondolatának igazsága végig vonul a magyar történelmen: „Semmit sem szabad látni a forradalomból, hogy egészen látható legyen.”⁽²⁷⁾

A Petőfi- és a Kossuth-kultusz jelenléte

Mikszáth Petőfi-kultusza minden bizonnyal a már említett selmecbányai diákevek hatása alatt keletkezett. Ugyanannak az evangélikus líceumnak volt a hallgatója, amelynek két évtizeddel korábban Petőfi. Még éltek azok a személyek, akik köré egy fajta Petőfi legendakör szövődött. Mikszáth őket szerepeltette írásában, Shuhajda tanár urat és leányát, Mariskát, akibe reménytelenül szerelmes volt a költő – legalábbis a legenda szerint, hiszen valójában Suhajda tanár úr élete végéig agglegény maradt, s gyermeke sem volt. Feltűnik nála a Petőfinek szállást adó Szurina János kamarai hajdú, aki sehogysem értette miért tartják olyan nagyra hajdani kosztos diákját? „*Verseket írt? Hát olyan nagy dolog ez, amiről érdemes annyit beszélni? Azt tette volna, amű egyszer ő tett huszár korában, hogy húsz ember közül szabadította ki a főhadnagyát. Az volt az igazi virtus.*”⁽²⁸⁾

Mikszáth írói periódusának ebben a szakaszában figyel fel a Petőfi-jelenségre. Látja, hogy olyan irodalmi kultusz kezd kibontakozni, amelynek nagyon kevés köze van és lesz magához az irodalomhoz és a költőhöz. Kezdetben csak apró adalékokat közöl, ezzel is gazdagítva a Petőfi-gyűjteményt. Mint szerkesztő, ő is közreadta a hírt Petőfi szülőházának megvásárlási szándékáról, ír az új Petőfi díszkiadásról, hiányolva bizonyos kimaradt Petőfi verseket, sőt egyet ő maga is közread, s ez valóban ismeretlen volt a Petőfi filológus szerint.⁽²⁹⁾

Majd pár év múlva őt sem hagyja érintetlenül a Petőfi-keresés első nagy botránya a Manasses ügy. Kezdetől fogva tudja, hogy egy szélhámos szédíti a nemzetet. Közöl is tehát egy „hiteles” Petőfi levelet, amelyben a költő a Budapesti Napilap szerkesztőségébe címzett Szibériából. Ebben a levélben tudatja a költő, hogy él, köszöni, jól van, türelemmel beszél oroszul, s már nem akar visszajönni. „*Itt általánosan tisztelt költő vagyok*” – írja tovább. Nincs más hátra, fűzi hozzá Mikszáth, Petőfi meghalt a magyarok számára. Így jó lesz nekünk nemzeti költőnek, Prém József is.⁽³⁰⁾

S a kisebb adalékok sora még folytatható s egyre nyilvánvalóbb, Mikszáth 48-as képéhez Petőfi éppúgy szervesen hozzátartozott, mint szülőfalujának jó szándékú honvéd-Háryja. Olvas-hatunk történeteket a Petőfi legendárium újabb és újabb eseteiről, hiszen az is nyilvánvaló volt, hogy Petőfivel kapcsolatban mindenkinek van legalább egy hiteles története.⁽³¹⁾ De az igazán fontos esemény számára az első nagy Petőfi szobor, a budapesti emlékmű felavatása volt.⁽³²⁾

Több írásában is említi ezt, de valójában a szoboravatásról írt riporter hangú beszámolója fogalmazza meg először a kisajátított Petőfi-kultusszal szembeni ellenérzéseit. S szinte láttatja velünk a majdani jeles évfordulós ünnepek mindenkori politikai motivációi valóságát is, amelyek aztán teljesen eltakarják a közönség elől a költő hiteles alakját. Ebben az írásában egyrészt megfogalmazza véleményét Petőfiről, aki mellett szerinte minden földi nagyság eltölpül s ő maga lesz az örökkévalóság. „*Nyarat évente csak egyet ad az isten, Petőfű egyet ezer évre adott*” – fogalmazza meg a minősítését, s hozzáfűzi immár a kultikus beállítódás szubjektív megállapítását: „*Ha száz lelkünk volna, mindennikkel külön szeretnénk.*” Ám ennél sokkal fontosabb annak az igazságnak a kimondása, amely a hivatalos, a politika által, a legitimizációs szándék által vezérelt ünnep talmi külsőségei és az eredeti szándék ellentmondása láttán fogalmazódott meg benne. „*Ti nem az örökséget becsülitek meg, amű hagyott. Ti*

csak tort ültök, lakomát csaptok, mert az nektek jólesik.” Úgy véli, Petőfi személyisége, egyénisége és költészetének lényege ellen szól az a hamis, túlcifrázott, külsőségeiben agyon díszített ünnepség, amely most zajlik. Vajon mit szólna Petőfi mindehhez, ha most hirtelen betoppanna Szibériából – kérdezi, azaz szembesít újra csak 48-at korával. A válasz éppúgy elítélő, mint a más esetekben: Petőfi tiltakozna mindezek ellen s csak azt mondhatná: „*Akasszatok inkább egy ócska tarisznyát a nyakamba. Az az igaz!*”⁽³³⁾

Tisztánlátása a mind erőteljesebben kibontakozó Kossuth-kultusz esetében még lényegibbnek tűnik. Természetesen szívesen alkalmazza a sajtóból immáron véglegessé váló megállapításokat „*ő a nemzet szívébe van zárva mindörökké ... az öreg száműzött ... a fáradt orosz-lán*”. Vagy más helyütt, még 1874-ben a kinyilatkoztatás erejével szinte „*Kossuthot szeretni annyi, mint hazát szeretni – ez ő szíve a hazáéval van összefonva.*”⁽³⁴⁾

Valójában azonban érzi, hogy Kossuth egyre inkább elszakad a reális magyar és európai politikától. Szerepe és személyisége inkább lehet a kultikus tisztelete tárgya, mintsem a valóságos helyzetmegítélésre alkalmas és követendő politikus egyénisége. 1878-ban Kossuthnak a keleti politikáról írott leveléhez fűzött megjegyzése szerint Kossuth gondolatainak „*sok köze van a fantáziának és pesszimiztikus világnézetnek – de nincs köze a valósághoz.*” S így Kossuth most már valóban nem más, mint a „*nemzet legmeseszerűbb legendáinak élő alakja.*”⁽³⁵⁾

A Szegedi Naplóban 1880-ban már ennyi érzélem sincs benne. Kossuth frissen megjelent művét, az Írataim az emigrációból első kötetét bemutatva így írt, bár ez nagy könyv esemény, de mégis hiányérzetet támaszt az olvasóban, mert „*amint olvassuk a nagy hazafi gyönyörű sorait, mindinkább közeledünk szívéhez, mindinkább távolodunk a politikájától.*” S ez a politika immár végleg a múlté: „*nem lehet az program többé a jövőre nézve, hanem mindössze egy szomorú tanulság a múltból.*”⁽³⁶⁾

Mikszáth 48-as motivációinak továbbélése 1882 után

Életművének bármely további részét tekintjük át, nyilvánvalóvá válik, hogy ugyan nem egyforma súllyal, de ez az eszmekör Mikszáthot elkíséri élete végéig. Vissza-visszatér a Petőfi kérdésehez, hiszen a Petőfi keresők buzgalma sohasem csökkent a kétes értékű kutatás hevülete nem csökkent. Joggal írta le 1885-ben: „*Mert vegyük fel, hogy semmi se hoznak haza: az akkor fiaskó. Vegyük föl, hogy nem Petőfit hozzák haza Petőfinek: ez akkor botrány. S végre vegyük föl, hogy magát Petőfit hozzák haza, de akad-e olyan magyar ember, aki azt elhiszi nekik?*”⁽³⁷⁾

1898-ben már kevésbé ironikus, amikor ezt kérdezi, mi lenne Petőfiből most, ha élne? (Ekkor foglalkoztatja a feltámadó Zrínyi problematika is). Mi más lenne, mint képviselő, válszolja meg kérdését. Mert „*mi más lehet itt az ember? A jó időben megválasztották volna, s most a rossz időben megbuktatták volna.*”⁽³⁸⁾

Prózai műveiben is végig kíséri őt ez a téma. Érdekes módon igazán meghatározó erejű műve nem született, amely ebben a korban játszódik, inkább vitte hőseit a Rákóczi szabadságharc megpróbáltatásai közé. Lehet, hogy hű akart maradni idézett mondásához és még túl sok minden látszott a forradalomból ahhoz, hogy az ne befolyásolná meseszövegét. A *Nemzetes uraimékban* egy fejezetet kap a forradalom, a *Huszár a teknőben* egy szellemes anekdota inkább, melyekhez keretet a forradalom ad. A *Szent Péter esernyőjében* Gregorics Pál esernyője alapvető szerepét a forradalomban kapja, kifúrt nyelében viszi a titkos iratokat a szomorú sorús hős. A *Chorin császári biztos* magyarságunk egyik negatív jellemének a gyávaságból áruulóvá válásának adja találó példázatát. A *titokzatos fekete láda* nem más mint egy közismert európai mese motívum, részben 48-ba helyezése. Az *Egy éj az Arany Bogárban* teljes egészében a forradalom adja a hátteret, de valójában ez is egy vándoranekdota, egy szerelmi história történel-

mi díszletek közötti eljátszatása. *A fekete fogat* a palóc nép babonásságának ábrázolásához választja háttérül 1848-at. Talán legteljesebben a Jókai életrajzban ír 48-ról, de ebben elsősorban a forradalmat megvívó márciusi ifiakról ad találó és szemléletes képet.

Ugyancsak e korhoz kell csatolnunk a megtorlás éveivel kapcsolatos írásait is, amelyekben azért elsőrendű motívum a szerelmi cselszövés, az anekdota mint pl. a *Krúdy Kálmán csínytevései*, *Az utolsó oligarcha*, *A mi hőseink*, *Az amerikai nyulak*, amelyekben egy mondatával mintha önmagát igazolná: „*a magyar ember, bármilyen párton legyen is, mind rebellis.*”⁽³⁹⁾

Publicisztikájában is helyet kap 1848 emléke. Számos írásai közül kell kiemelniünk az egyik legutolsót, az 1908-ban írt *Március tizenötödike* címűt.⁽⁴⁰⁾ Mintha ebben sajtósági összefoglalását kapnánk annak a bonyolult viszonyoknak, amely az író a nemzeti történelem nagy eseményéhez fűzi immár élete alkonyán, annyi politikai tapasztalat birtokában.

A forradalom napjával összefüggő líra, meghatottság és pátosz csak egy pillanatra villan fel: „*máshol egy kalendáriumi nap – nekünk egy varázsszó*”. Az irónia csak pillanatokra deríti fel a sorokat. A maga sajátos szemléletével összefoglalja e nap eseményeit, a 12 pont összeállításánál írja le, hogy a tervezett követelések közül egyet törölni kellett, mert véletlenül kimaradt a Nemzeti Bank követelése. „*... azt pedig nem lehet elengedni, mert szabadsághoz nem árt egy kis aprópénz.*”

De mindezeket háttérbe szorítja immár eluralkodó kiábrándultsága, amely csak látszólag szól a fényes márciusi nap egyre távolodó eseményének s a jelenvaló kiábrándító mivoltának. Március 15 mára nem más, mint kötelességszerűen megünneplendő nap: „*... a lankadó magyar belemártogatja lelkét évenként egyszer a március 15 emlékeibe, és azt hiszi, hogy megint erős és újra kezdheti a gyengeségeket.*” Nem kevésbé hiteles és fontos az írás végső summázata sem, amelynek állandósultságát a nyilvánvaló párhuzam kézenfekvősége miatt sem említjük: A márciusi ifjak „*... nem fontolgattak semmit, hanem nekivágtak, és megcsinálták március tizenötödikét, egy verssel és egy pár csörömpölő jurátus-karddal. S mi most is abból élünk.*”

JEGYZETEK

1. Szomszéd András levéltáros összeállítása Nógrád megye 1848-as szereplőiről. A kéziratot műben nem található Mikszáth-név. Köszönet Szomszéd Andrásnak az információért.
2. Várdai Béla. *Mikszáth Kálmán*. Bp. 1910. 14.15.
3. A fehér kakasunk, *Mikszáth Kálmán munkái* (A továbbiakban *MKM*) 11. Bp. 1968.
4. Miskolczi Simon János, *A Mikszáth-család eredete*, Bp. 1914.
5. Az én öreg Miska kocsisom (Böngészetek a baka-történelemből) *MKM* 9. Bp. 1967.
6. Hogyan vette be falunk hőse, Suska Mihály Branyickót. (Elbeszéli ő maga). Uo. 762.
7. Bona Gábor, *Nógrád megyei 48-as honvédek nyomában*, Nógrád megyei múzeumok évkönyve, Salgótarján, 1985, 49.
8. Fábry János, *MKM* 15. Bp. 1970. 464.
9. Rejtő István, *Mikszáth Kálmán a rimaszombati diák*. Bp. 1959. Akad. Kiadó. 15-19.
10. Uo. 52-53, 65.
11. Fábry János, *MKM* 15. 1970. 467.
12. A kemény ember (1870), *Mikszáth Kálmán összes művei, Kritikai kiadás* (a továbbiakban *Krk*) 27. Bp. 1967. 5.
13. Mikor az új kastély füstbe ment, Uo. 86-87, Sramko bácsi, Uo. 101.
14. *MKM* 9. 410, 424.
15. *Krk*. 30. Bp. 1965.
16. *Krk*. 33. Bp. 1969. 65.
17. Az aradi országos honvédgylésről, *Krk*. 51. Bp. 1964. 185-186.
18. Magyarország beváltja szavát, *Krk*. 52. Bp. 1964. 122.
19. Október 6-dika, Uo.
20. 1849 október 6-án, *Krk*. 55. Bp. 1966. 97.
21. Október hatodika. *Krk*. 57. Bp. 1968. 115.
22. Kálmán napja, Uo. 116-1 17.
23. Március 15-e, *Krk*. 58. Bp. 1968. 122.
24. Levél a fővárosból, *Krk*. 60. Bp. 1970. 135.
25. A szabadság születésnapja, *Krk*. 63. Bp. 1973. 64-66.
26. *Krk*. 63. Bp. 1973. 69.
27. Egy közbeszólás (Vetter Antal életéből) 9. *Krk*. 64. Bp. 1974. 51-54.
28. A Petőfi legenda Selmecen, *MKM* 10. Bp. 1968.
29. *Krk*. 51. Bp. 1964. 304; *Krk*. 52. Bp. 1964. 10.,
30. Jegyzetek a Manasses ügyről, *Krk*. 53. Bp. 1968. 47, 53, 63, 167.
31. Petőfi és szülei, *Krk*. 54. Bp. 1968.; Fővárosi tárcalevél *Krk*. 60. Bp. 1970.
32. A szabadszállási ember a Petőfi szobornál, *Krk*. 64. Bp. 1974.; Egy elkésztett koszorú, Uo. 139-140.
33. Petőfi Sándor budapesti szobrának felállítása alkalmából *Krk*. 64. Bp. 1974. 135-137.
34. Kossuth panasza, *Krk*. 61. Bp. 1970. 44.; Kossuthról,
35. *Krk*. 52. Bp. 1984. Kossuth megint szólt, *Krk*. 55. Bp. 1966. 109.
36. Kossuth iratai, *Krk*. 58. Bp. 1969. 156.
37. A Petőfi-keresők, *MKM* 11. Bp. 1968. 666.
38. Ha Petőfi élne, Uo. 15. Bp. 1970. 627.
39. Az amerikai nyulak, Uo. 12. Bp. 1969. 20.
40. Március tizenötödike, Uo, 15. Bp. 1970. 628, 631, 637.

Szellemiség és magatartás

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékezete

Vahot Imre: Losonci Phönix c. könyvében

Horváth István

A segélyezés mint a közösségi cselekvés megnyilvánulása

A XIX. század első évtizedeitől újra jelentkező és keletkező gazdasági és társadalmi bajok első-sorban az alacsonyabb sorban élőket sújtották, közülük kerültek ki a leszakadók, az elszegényedő csoportok. Az aszály okozta rossz termés, az időjárás szeszélyessége, a nagy járványok, a gyakorta visszatérő kolera a falun, mezővárosokban élő nem nemesi rétegek sorsába szült bele első-sorban, és életüket a nyomorúságos nélkülözés irányába taszította. A jelenség a mindennapok életét gyakorta jellemezte Nógrádban is. Ezért aztán természetesnek kell tekintenünk, hogy a század harmincas éveitől a megyegyűlésen rendszeresen napirendre került az az igény, hogy az éhezők megsegélyezését az adományokból, a termékleleslegekből összegyűjtött, és felállítandó gabona magtárak révén bonyolítsák le. Ebben az értelemben elmondható, hogy a karitativitás motívuma egybekapcsolva a terméklelesleg méltányosabb – vagyis a piaci ártól alacsonyabb – eladásával a közösségi gondok megoldásának ismert, ha nem is gyakori gyakorlata volt. A forradalom és szabadságharc időszakában a segélyezés motívuma is újabb színekkel gazdagodott. Széles körben ismertek azok az esetek, amikor szegény és gazdag, egyén, család vagy nagyobb közösség ajánlotta fel személyes tárgyait, arany, ezüst, készletét a szabadságharc katonáinak megsegítésére, ellátására. 1849. nyár végén Nógrád legnagyobb településén, Losoncon a fenti két irányú buzgalomra igen nagy igény mutatkozott. Amint az már ismeretes az előző dolgozatból, a visszavonuló cári orosz csapatok augusztus 8-án és 9-én felgyújtották, rabolva, fosztogatva feldúlták a várost, lakóit a pusztába kergetve magára hagyták. A korabeli viszonyok közepette is viszonylag gyorsan elterjedt a hír. A forradalmi és katonai események tragikus vége – hivatalosan – ugyan még nem érkezett, nem érkezhett meg a megye székhelyére, Balassagyarmatra, de a vármegye élén állók munkájának lecsendesedése már jelezte az országos bajokat is. E tények döntő szerepe lehetett abban, hogy a megyei választmány 1849. augusztus 21-én Báthly Miklós főszolgabíró vezetésével tartott ülésen foglalkozott a Losoncon történetekkel. Chikán Gábor szolgabíró jelentésének meghallgatását követően az azonnali segítség mellett döntöttek. Szakall Elek főjegyző által aláírt határozatuk azt rögzítette, hogy a megye valamennyi helyiségéből „minden házhelytől hetenként egy-egy kenyér ajándékoztassék.” A lakosságot önkéntes pénzadakozásra szólították fel, valamint szekeres és gyalog munkásokat rendeltek ki Losoncra.

A döntés foganatja ugyan csekély volt, a nemes szándék azonban nyilvánvalóan kitűnt a megyei vezetés második vonalából kikerült testület állásfoglalásából. Volt viszont az írásban rögzített dokumentumban olyan fogalomhasználat amely más ok – első-sorban politikai felhangja – miatt volt figyelemre érdemes. A választmány tagjai úgy gondolták, hogy a „Losonci

nép hazafiságának áldozata” lett. Ennek kimondása – tekintetbe véve az időpontot – bátorságra utalt.⁽¹⁾ A vármegyei választmány állásfoglalása nem volt az egyedüli. Ahogy az országban elterjedt a Losoncon történet híre, sokfelé megmozdult a segítő szándék. Elsőként Rimaszombat és Szécsény városa nyújtotta segítő kezét. Az ország akkori vezetése húzta-halasztotta a segélyezési kötelezettségének teljesítését, mígnem aztán a Besztercebányán székelő, de Nógrád megyére is kiterjedő hatósági jogokkal felruházott császári és királyi biztos Andreánszky Gábornak a Magyar Hírlap 1850. július 4-i számában meghirdetett felhívása mozdította ki az ügyet álló helyzetéből. Andreánszkyról mindenki tudta, hogy meggyőződéses aulikus volt. Állásvállalása is bejátszott, hogy őt is „*muszkavezetőnek*”, azaz a magyar ügy elárulójának tekintették.⁽²⁾ A Losoncot megsegítő akciójával mindkét nézetet valló csoport ellenérzését csönDESítette.

Tudunk arról is, hogy az 1851. április 10-én a helyhatósági kormányzói székbe került báró Geringer Károlynál a vármegye nevezetes családjai, a losonci illetőségű Gyürkyek és Szilassyak országos ezüst sorsjátékot jártak ki.⁽³⁾

A többféle, Losoncot megsegítő akciók sorozatához kapcsolódott a vállalkozó szellemű szerkesztő Vahot Imre, amikor is több kötetesre duzzadt könyvének kiadásával a kultúrát is segítségül hívta a városi élet megindulásához, felvirágzásához. Akciójával az összes befolyt segélypénz – 19.529 Ft – közel egynegyedét teremtette elő. Állítása szerint a kötetnek 2000 előfizetője volt országszerte.⁽⁴⁾ Nemcsak a szerkesztő-író Vahot Imre volt szokatlan célú, a megvalósulás eredménye sem elhanyagolható. Most nem is elsősorban az anyagi haszonra gondolok, – bár az sem volt elhanyagolható – hanem arra, hogy kezdeményezésével példa nélküli esetet produkált és példát mutatott – mutat – a sikeres kulturális vállalkozásra is. Hasonlóval csak Eötvös Józsefnek az 1838-as pesti árvízkárosultak megsegítésére megjelentetett un. Árvíz-könyve kísérletezett.

A jó cél érdekében kora sok jelentős – olykor a legjelentősebb – magyar íróit, költőit tudta megszólaltatni. Így a számukra biztosított nyilvánossággal nemcsak rajongóikat nyerte meg, hanem az általános közfigyelmet is Losoncra és magára irányította. Tudvalévő, hogy a Losoncot ért sérelem és veszteség okozói az osztrák császár szövetségesei, az orosz cár katonái voltak, akik fölött a politikai szövetségesi akarat uralkodott. Ha csak a sérelem okozta sebek bemutatására vállalkozott volna ez már akkor – alig két évvel a világsi fegyverletétel után – is bátor tettnek minősíthető. Ha pedig az alkotók sorát tekintjük át, akkor kiderül számunkra, hogy többnyire protestáns alkotókat – gyakran evangélikusokat – szerepeltetett, közülük is többnyire olyanokat, akik az 1848-as forradalom előkészítésében, a forradalom és szabadságharc idején a független magyar kormány érdekében tevékenykedtek.

Összefoglalóan: úgy vélem az előzetesen elmondottak is jelzik nemcsak a nógrádiak számára tanulságos esettel találkozhatunk Vahot könyvkiadása kapcsán, hanem még ma is szélesebb körben is, érdeklődést válthat ki a száznegyvenkét évvel ezelőtt megtörtént kultúrhistoriai esemény.

Vahot Imre és Nógrád kapcsolata

A Vahot család nem nógrádi eredetű. Az ősök a magyar felvidéken, Turócz vármegyében voltak várjobbágyok.⁽⁵⁾ Vahot Imre 1820. február 25-én Gyöngyösön született evangélikus családban. Apja a herceg Eszterházy család ügyésze volt. A helyi katolikus iskolában kezdte tanulmányait, 1831-től azonban már az eperjesi evangélikus iskolában folytatta azokat. Jogászként elsősorban a magyar nyelv és irodalomról tartott előadásaival hívta fel magára tanulótársai és tanárai figyelmét. A Lovassy László és társai elleni tiltakozás és fáklýásmenet szervezése miatt a hatóságok számára is érdekessé vált. Rövid időre bebörtönözték. 1838-ban került Pestre joggyakor-

noknak, de irodalmi irányultságú magatartásával vált ismertté. 1839-ben Graefenbergben kezeltette magát, és az ott alkalmazott gyógymódról írt könyvének töredékei nyilvánosságot is kaptak. Beutazta Cseh és Poroszországot, hosszabban időzött Bécs műkincseinek tanulmányozásával. 1841 után Pesten teljesen az irodalomnak szentelte életét. A kora híres kiadóinál és újságjainál – Atheneum, Regélő, Pesti Hírlap, Kossuth Pesti Hírlapja – dolgozott. 1844–1848 között a Pesti Hírlap szerkesztője lett, amely irodalmi fórumot a „középosztály” lapjává kívánt tenni, és e tekintetben a nemes-ség és a polgárság összefogásának szükségességét hirdette. Ebben az időben dolgozott – más fiatal tehetségek mellett – segédszerkesztőként környezetében Petőfi Sándor. 1848-ban Nemzetőr címen politikai napilapot jelentetett meg. A szabadságharc idején – 1849 elején, amikor a császári csapatok Pestre bevonultak –

egy rövid időre őt is lefoglalták. Korai életrajz írói mindezek mellett érdemeiként hangsúlyozták, hogy a „közfilymet régi építészeti műemlékeink”, valamint a népviselet iránt felkeltette. E tekintetben is említésre méltó a Kubinyi Ferencsel együtt, 1853–1854-ben kiadott Magyar és Erdélyország Képekben című könyve. Sikra szállt a magyar színjátszásért. A Bach-korszakban írásaival igyekezett a nemzeti öntudatot ébren tartani. 1879. február 11-én Buda-Ujlakon halt meg. A Szegedi Naplóban Mikszáth Kálmán is megemlékezett róla. Modern életrajzírói a Losoczi Phönix kiadását azért tartották jelentősnek mert abban „a kor minden jelentős íróját megszólaltatta.” Mások is kiemelték azt, hogy ezzel a tetteivel „nagy sikert aratott”. Volt olyan, aki a szakmai siker mellett a könyv anyagi hasznát, vonzó szerepét is megemlítette.⁽⁶⁾ Életútját feldolgozó szaktanulmányok ellentmondásosságára hívták fel az olvasók figyelmét. Az 1830-as években végzett munkáját, kialakított kapcsolatrendszerét, amellyel a Kazinczy Gábor vezette, és Erdélyi János, Szigligeti Ede, Kuthy Lajos, Egressy Gábor alkotta új írói nemzedékhez csatlakozott, eredményesnek, értékesnek minősítették. Katona József Bánk bán című drámájának értékeit felismerő dolgozatát pedig napjaink irodalomtörténészei is kiemelték.

Másrészt viszont Vahot Imrét „önző, kellemetlen emlékü szerkesztő és irodalompolitikus” jelzők kísérték. Egyöntetűen elítélték az 1850-es évek végétől folytatott tevékenységéből a Kossuth és Petőfi eszméit megmásító, „a maga képére” alakító magatartását. Az ekkor az őt körülvevő írói gárdát – közöttük az 1858-ban hozzácsatlakozó Lisznyai Kálmánt is – jelentéktelenné értékelték.⁽⁷⁾ Vahot Imre induló pályájának és életének meghatározó élményeként emlékezik gyermekkoráról, a palócokról: „Születtem az egy Heves és Szolnok megye igen népes központi városában, Gyöngyösön, hármias nagy hegyünk legmagyarabb kiegészítője a bükk és tölgy koszorúzott nagy Mátrahegy tövében, a székefajhoz hasonló palócok különös sajátosságú földén... Gyöngyösön születtem a legeredetibb sajátosságokkal bíró tősgyökeres magyarságú műveltebb palócz népfaj közt, mely mennyire szeret és bír is dolgozni, annyira kedveli a mulatságot, dalt, táncot, bort, szerelmet, barátságot, lakmározást, s tele van költői hajlammal, élczekkel és tréfával. Ez az életre való nép ... torkig úszott a jóban, a bőségben. Akkori mesés olcsóságú piacán potomáron, úgyszólván ingyen adták a kenyeret, gyümölcsöt, bort, húst, sőt még a költséges iparműcikkeket is

... Nagyon természetes dolog, hogy mindezen helyi és népfaji sajátság- és viszonyoknak nagy befolyásuk volt fiatalkori hajlamaim kifejlesztésére, sőt egész jövő életpályámra.”⁽⁸⁾

Vahot gyermekkori élményeit követően ifjúként találkozott először – a palócok után – a palóc megyével és székvárosával Balassagyarmattal, ahol testvére Sándor az 1830-as években az alispánnál patvaristáskodott.⁽⁹⁾ A látogatást aztán később – már felnőttként – egy másik követte jó tíz év múltán. Akkor a Rétságtól, Balassagyarmaton, Losoncon át tett írói látogatást nyoma a kor sajtójában is helyet kapott. De a gyerekkori rajongást kritikus, olykor már éles, a fényt és árnyékot egyaránt bemutató hangvétel váltotta fel. Az akkori nógrádi látogatáson elismeri a „*a szabadelvű és legműveltebb magyar megyék sorában*” tündöklő Nógrádban élő úri rend értékeit, de úgy véli, hogy nagy hiba, hogy ez a műveltség” idegen elemekből vevé származását”. „*Az úri rend csupa magyar*”, de társalgásukban és „*főleg a divattal járó idegen szokásokhoz híven ragaszkodnak. Nógrádban még igen otthonos a külföldi irodalom, idegen tánc, zene és öltöny.*”⁽¹⁰⁾

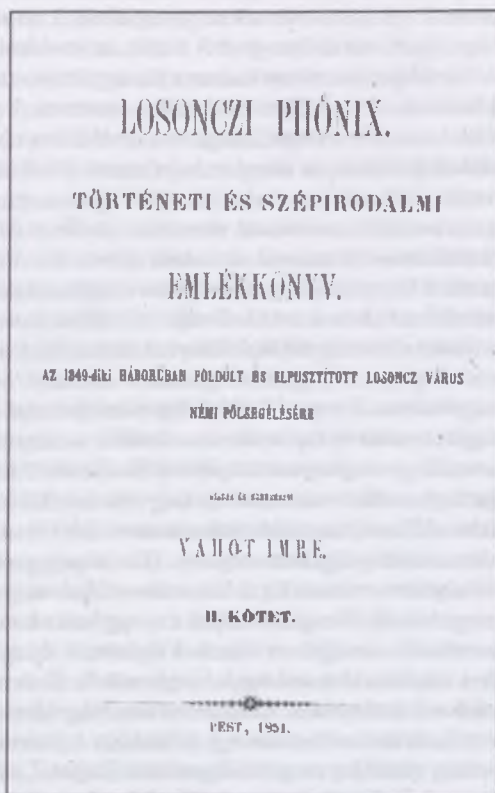
A nógrádi bocskoros nemességről lesújtó véleményt alkotott. Úgy vélte, e csoportnál „*elfajultabb, demoralizáltabb népet képzelni sem lehet.*” Ennek okát a gyakori követválasztásokon mindennaposá vált megvesztegetésre épülő erkölcstelenségben látta.⁽¹¹⁾ Kedvező – gyerekkori – tapasztalatai a nógrádi néppel való találkozáskor megerősödtek. Úgy vélte: „*a nógrádi parasztság sok eredetiséggel bír, kivált a palócok tele vannak oly sajátossággal, miknek bővebb ismertetését méltó volna az olvasó világgal közleni.*”⁽¹²⁾ A megye települései közül a legmelegebb sorokkal írta le Vahot losonci élményeit. „*Losonc a legszebb városa Nógrádnak...*” „*jó és hasznos város*”. Az ott élő Kubinyi Ferencet is kiemelte a korabeli közfelfogás szerint élő nemese sorából, aki „*nem egyedül a politikának él, de más tudományokat is, különösen a természettant szakértőleg és szenvedéllyel műveli, így minden esetre ritka kivétel spectabiliseink hosszú és széles sorában, kik azon balga hitben élnek, hogy egyedül a politika üdvezít.*”⁽¹³⁾ A losonci élményeket összefoglaló szavai is biztatóak. Úgy vélte a városnak minden esélye megvolt, hogy „*a csinosabb, műveltebb városok dízsorába*” emelkedjék. Remélte „*a szelidebb kor békepálmája alatt háborítatlanul haladhatnak előre.*”⁽¹⁴⁾ A Losoncról szóló – korabeli – leírásokat olvasunk, a látogató kortárs elragadó hévvel rögzítette élményeit, a tapasztalt látványt. A település „*gyönyörű regényes fekvése*”, a „*a természeti bái*” oly erős hatást váltott ki a Vahottal közel egyidőben megjelent Tomatti írásában, hogy ő úgy vélte „*Albion világhíres szép faluja Edinburgh, Losoncnak testvére lehet.*” „*Losoncon jobbágyság nincs; lakosai általánosan eléggé civilisáltak, a mesteremberi osztályban számosak, kik fővárosi szaktársaikkal egy fokozatán állnak a műveltségnek, s többiek kik kisurakkal bizton mérkőznének.*” A nőknél „*saloni műveltséget*” talált a városba érkező. A losonci hölgyek jelentős része a „*szép test mellett, legszebb lelkűek*”, és a Hiteltől a Kuthy novelláig terjednek olvasmányai a „*Regelő mellett Pesti hírlapot is forgatják.*” A sok szép emlékkép ellenére nem kevés megoldandó feladatról: a csatornázás, a kórház helyzetének jobbításáról, az utcák kövezésének szükségességéről is szólt ez a tudósítás is.⁽¹⁵⁾

A kortársi leírások alapján leszögezhető: Vahot Imre nyilvánvaló rokonszenvet érzett már az 1840-es évek közepén a Nógrádban tett látogatása alkalmával Losonc iránt. Valószínű, hogy itt megérintette a szülőváros, a gyermekkori világa, Losoncon élők között és a Gyöngyösön átélt hangulatok, érzelmek közötti összefüggés nem lehetett távol egymástól. Ebbéli véleményében megerősíthette – de az is lehet, hogy Vahot felfogása erősödött a Tomatti leírásából – a korábban ott járt kortárs élménye. Vagyis a kölcsönösség nyilvánvalósága vissza igazolódott a Losoncon tapasztaltakban. Vahot Losonc iránti vonzódását témánk szempontjából fontos hangsúlyoznunk. A kötődés mélysége előtérbe helyezi az átélt élmények erős hatását, mindez pedig meghatározó motívum a kiadói attitűd megjelenésében, a könyvkiadói munkában.

A könyv megjelenésének körülményei, szerzői és gondolatvilága

Vahot Imre ellentmondásosságában is emberi, kiadói, alkotói magatartásán eltörölhetetlen nyomot hagyott a diadalmas és leverte szabadságharc nyújtotta élmény. Az ezekből táplálkozó gondolatai üzték, serkentették. Rövidesen testet öltött az az ötlet: egy új lap létrehozásával, az abban összefoglalt nézeteinek közrebocsátásával kívánta nyilvánosságra hozni az elmúlt évek viharos történéseit. Magyar nyelvű irodalmi lap megjelentetésére azonban nem kapott engedélyt. Kommunikálási szándék azonban már vérében zúgott, annak nyomása már nem engedett. A szorító, ösztönző helyzetet így örökítette meg. „Szabadságharcunk nagyszerű eseményei, vérfagyasztó, rémítő jelenetei szörnyeteges álmokképek gyanánt vonultak el lelkem előtt, – föllázadt képzeletemben, csakúgy mint az előbbeni évben a valódiságban, Budavár ostromlása alkalmakkor láttam égni, lángos oszlopokban borulva elpusztulni virágzásnak indult fővárosunk legszebb épületeit, – s a távolból feltűnt nekem egyik legiparosabb városkánk (kiemelés: H. I.) – Losoncunk az orosz óriási hadsereg által történt felgyújtása, porráégése, végelpusztulása, hullám a feldúlt, kirabolt, s a agyonmárcangolt lakosság elnyomott jajkiáltásait –!– Nem jött segítség – el kellett veszniük. Amde láttam, ezután az életrevaló kis várost tetszhalottaiból lussanként fölcsoúdni, föltámadni, – hamvaiból a mesés phönix-madárként kikelni és sasszárnyaival újra fölrepülni a csillagok honába”⁽¹⁶⁾ Mindenebből kitűnik számunkra, hogy Vahot gondolatait egyértelműen az alig két éve tragikusan véget ért, de dicső eseményeit megörzendőnek ítélt szabadságharc tettei, az akkor történtek felidézése vezették. További tetteit is azok sarkallták. A megszületett eszme a Losonci Phönix írásban is elkészült programjában öltött testet. A merész tett kedvező visszhangra talált szinte az országban. Buzgó gyűjtők jelentették az előfizetői létszám állandó gyarapodását. A vállalkozás hasznosságát is jelezte a 2000 előfizető által megelőlegezett darabonkénti 2 forint. Az összegyűlt 4000 forinttal elindult a gondolat a megvalósulás útján. Végül is összesen 6000 példányban jelent meg a könyv. A nélkülözhetetlen anyagiak előteremtésének élményén túl, a felkért szerzők reagálása is fokozta a vállalkozás izgalmát. Vahot ekként élte mindezt át: „Csodálatos, hogy minden magyar költő, kiknek arcképét egész csoportozatban bemutattam, s kik még életben voltak, – most az én kiűzött szerkesztői zászlóm alá gyülekezvén a Losonci Phönixben együttesen fölléptek, egyszerre megszólaltak s mindannyian egy-egy új phönixként támadtak fel hamvaikból – s csak oly szabadon írtak, daloltak mint azelőtt.”⁽¹⁷⁾

A megvalósulás zökkenői azonban – a kor valóságának ismeretében szinte az lett volna feltűnő, ha nem is így történt volna – növekedtek. Egy meg nem nevezett, – származását te-

kintve azonban tudjuk róla, hogy magyar volt – cenzor „*kijelölte a veszélyes irányú, a csend- és rendháborító helyeket, lefordította németre, és be és feladta azokat a rendőrfőnököknek, ez pedig a fővárosban székelő katonai főkormányzóknak.*” A hosszadalmas vizsgálódást követően jött a szigorú végzés: „a Losonczy Phönix be van tiltva.” A mind a 6000 nyomtatott példányt Emich Gusztáv nyomdájában a rendőrség lefoglalta, lepecsételte.⁽¹⁸⁾

A helyzet a szerkesztő, a költségeket megelőlegező Vahot – és családja – számára kétségbeejtő volt. Bár a befolyt 4000 forint fedezte a kiadással járó összköltségeket – de most már többről volt szó, nemcsak az anyagiakról. A vállalkozás tisztessége, a megbuktatás szándékosága, Vahot személyes és írói hitele, az irodalmi életből való kiszorítottságának véglegességével járó következmények okozta kár együttesen tette nyomorúságossá a helyzetét. Elkezdődött a futkosás, a személyes tárgyalások sorozata. A reménytelenség egyre mélyült. A rendőrfőnök Vahot szemére vetette: „*hogy mer ily időkben oly istentelen, lázító könyvet kiadni.*” A veszélyes cikkek halmazának olvastán keletkezett felháborodását csak növelte, hogy egy „*oly rebellis város javára*” tette ezt „*minő Losonc.*” A cenzor a személyes találkozásokor is csak a vállát vonogatta mondván „*miattunk nem teheti kockára állását.*” A kilátástalan helyzetet Vahot feleségének közbeavatkozása és aktivitása oldotta fel. Megkereste a katonai főparancsnok hadsegédét, aztán a főparancsokat, aki végül is meghozta döntését: a könyvből „*a legélesebb kifejezéseket*” tartalmazó „*írásokat ki kell vágni*”. Vahot Imre ha nehezen is, de elfogadta a javaslatot, és a teljesen elkészült 6000 példányból három könyvkötősegéd közreműködésével kivágatta a megjelölt lapokat, s „*ujjonnan nyomtatott leveleket*” ragasztottak a helyére. „*Az így kivágott levelek nagy halmazát a rendőrtiszt felügyelete alatt székéren vitték el megsemmisítés végett.*” Sem a kivágott sem az új lapokról nincs további ismeretünk. A könyv ebben a formában – ahogy Vahot nevezte „*a megkopasztott phönix madárként*” kerülhetett el az olvasók kezébe. A kötetek fogadtatása eltérő volt: az elsőt nagyobb érdeklődés kísérte mint a többi. A másik kettőre kevesebb előfizető és vásárló jelentkezett. Ezt Vahot nem az érdeklődő közönségnek róta fel, hanem a rendőrségi huzavonának. (Bár a megrendeléseket összefoglalóan bemutató számok ettől eltérést mutatnak.) A Vahot Imre által megszerkesztett, Losoncról szóló kötetek végül is megjelentek. Vizsgálni tudjuk a megjelenés konkrét körülményeit, ismerjük a szerzőket, elemezhetők a megjelenő írások. Feladatunk tehát a továbbiakban e konkrétumok számbavétele és a rögzíthető tanulságok meghozatala. Érdemes elvégeznünk ezt a munkát, a vizsgálódásunk eredményének villanófényében Nógrád megye, az ország, az érdeklődő olvasói kör szellemi arcélére vethetünk egy pillantást. A köteteket szerte a hazában sok településen élő népesség rendelte meg, Alsólendvától, Baján, Csikszeredán, Sárospatakon, Temesváron, Ungváron át Zaláig. A megrendelők elsősorban a köznemesi környezetből kerültek ki, de ott találjuk néhány főnemesi család nevét (Teleki gróf, Dessewffy gróf, gróf Zay Károly, gróf Zichy Hypollit), a már megerősödött polgári közösségeket is. (a tiszafüredi asztalos cég, a szegedi feltanodai ifjúság, a pápai kör, a nagykőrösi polgári casino, eperjesi magyar társaság, stb.) Az egyes kötetek magyarországi megrendelőinek száma a következőképpen alakult:

I. kötet 98 településről 544 példányban az I. kötet pótkötetét 14 településről 234 példányban igényelték. Összesen tehát az az I. kötet 112 településére, 778 példányban jutott el.

a II. kötetből 137 településen és 1276 példány került el olvasójához.

a III. kötet 86 településre 672 példányban érkezett el.

Összesen 2726 nevet számoltunk össze a közölt megrendelői névsor alapján, akik előzetesen rendelést adtak fel a Losonczy Phönix kötetekre.

Az egyes kötetek számszerű eltérése csak részben látszott igazolni Vahot véleményét, bár sem a településről befutott igénylők száma, sem az összesen megrendelt kötet száma nem vagy csak nagyvonalakban egyezett általa máshol közölt, nyilvánosságra hozott adatokkal. Az előjegyzéseket helyi szervezők végezték, akiket tíz előfizető beszervezését követően 1 tiszte-

letpéldány illetett meg. Ebből a körből is feljegyezhetünk néhány ismert nevet. Baracsán Vörösmarty Mihályt nyerte meg Vahot az ügynek. Pesten Jedlik Ányost és a reformkor közismert politikusát Bezerédi Istvánt is e körben találtuk. Megjegyezendő, hogy a pesti szervezők nevei között Práznovszky Ferenc nevét is olvashattuk. Vessünk néhány pillantást a nógrádi megrendelésekre az előfizetőkre településenként. Az első kötetre csak Losoncra és Szirákra érkezett megrendelés. Losoncon 13 kötetet, Szirákon egy kötetet jegyezték elő. A második kötet esetén Balassagyarmaton 6 előfizető, Losoncon 9 előfizető, Szécsényben 9 előfizető, Szirákon 16 előfizető neve őrződött meg. A harmadik kötet iránt Balassagyarmatról 4 személy, Losoncról egy név, Szécsényből 4 fő, Szirákról 12 személy érdeklődött. A megyei érdeklődés gyér volta mellett is kitüntető helyet vívott ki magának Szirák, ahol nemcsak a kulturális igény jelenlétét mutatták be az adatok, hanem a segélynyújtás e formájában a szolidaritás nemes eszméje is tetten érhető. Innen került föl a számunkra ismeretlen név: Bulla Eugénia, aki mind a három kötetet megrendelte. A nevezetesebb előfizetők között olyan nógrádi személyiségeket találunk, mint Nagy Iván – akiről ugyanakkor tudjuk, hogy 1851 elején indult Velencébe, tehát a további kötetekről valószínű ezért maradhatott le.⁽²¹⁾ Az előfizetők között volt a Szécsényben élt Ferenczy Teréz és Haynald Teréz, a vanyarci Beniczky Hermin – férje után Veres Pálné – az 1849-ben elhunyt Szentmiklósy Alajos, aki a kor érdekes költő alakja volt. Helyette felesége rendelt a kötetből. Az 1852 nyaratól börtönben ülő Madách Imrét illetve a családot Madách Kálmán képviselte a megrendelő listán. A korabeli közhivatalnokok közül egyet sem találtunk a jeles névsorban csak a Losoncon élő Szakall Ferenc, a vármegyei főjegyző rokonának neve bukkant elő az előfizetők között. Érdemes megvizsgálni a kötetekben szereplő szerzőket. A különböző szempontokat a diszes névsor önmagában is kínálta. A szerzők vallási hovatartozása alapján hangsúlyosan protestánsok közül kerültek ki. Többnyire luteránus evangélikusok, kisebb részben kálvinista reformátusok voltak. A politikai felfogásuk tekintetében egyértelműen megállapítható, hogy 1848-1849 eszméinek odaadó hívei voltak valamennyien. Életutuk, vállalt feladatuk teljesítése tisztán igazolta e megállapítást. Helyileg az ország legkülönbözőbb településein éltek. A főváros túlsúlya egyáltalán nem jellemezte a szerzői kör összeválogatásánál a szerkesztő Vahot Imrét. Ott és amennyire szükséges volt – elsősorban a helyi, Losoncra vonatkozó feldolgozások esetén – losonci, nógrádi illetőségű szerzők munkáját is olvashattuk a kötetben. Összefoglalóan igazolható az a szerkesztői törekvés, hogy a kor java szellemi erőit állította a nemes ügy mellé. Ha az egyes köteteket vizsgáljuk a szerzők névsora a következő képet mutatta. Az első kötetben a 48-as szellemiségű alkotók első vonalát olvashattuk: Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Jókai Mór, Eötvös József vagy Vörösmarty Mihály valóban e kört képezte. Mindegyikről elmondható nyilvánosság előtti szerepeltetésük bátor tett volt. Különösen igaznak vélem e megállapítást Petőfi Sándor esetében, mert igaz, hogy a kötetekben politikailag semleges zsáner és tájverseivel (A csillagos ég – II. kötet; A Kiskunság – a III. kötet; A téli esték – I. kötet) kapott nyilvánosságot, de a kor olvasóinak a neve emlegetése is egyenlő volt az elmúlt forradalom dicső tetteivel. Az őket követő kör is országos ismertséggel bírt. Úgymint Vahot Imre, és Vachott Sándor, Lévai József, Nagy Ignác, Vas Gereben, Gyulai Pál, Kuthy Lajos neve sok újság, szakmai folyóirat olvasói – mondhatni a művelt magyar nép – előtt is népszerűen csengett. A második kötetben a fentiekén túl Bajza, Fáy András, Erdélyi János, Lisznyai Kálmán az új alkotó. Mellettük a szokimondó bátorságáról ismert bányai egyházközség lelkésze Székács József, a mély ismeretekkel bíró nagykőrösi református gimnázium tanára Mentowich Ferenc, továbbá Szigligeti Ede, Nagy Iván neve tűnt fel. A harmadik kötet folytatta a korábbi gondolatot: az első rangúaknak nevezettek, Jósika Miklós, Lévai József, Szász Károly – egy korában ugyancsak ismert nagykőrösi tanár – egy-egy alkotása tette feltűnővé. A nógrádiakat, a már említett Nagy Iván mellett Jeszenői Danó, aki Losonc történetét foglalta össze, /I.k./ Tóth Mihály, aki a címválasztásában is bátran: Losoncz a forradalom előtt témában írta meg dolgozatát /II.k./, továbbá Nógrád északi részének iparosodásáról kö-

zölt tanulmányt /III.k./, Szilassi Géza olasz útjának élményeit dolgozta fel /II.k./.

A szerkesztő piacerzékenységére is utalt, hogy mind a nevezetes személyiségeket, mind – a helyi szerzőket és témákat úgy csoportosította, hogy mind a három kötetben találjon megfelelő olvasmányt az érdeklődő olvasó. Vizsgálódásunk nem kerülheti meg azt kérdést: hogyan foglalkoztak a magyar közelmúlttal a felsorolt szerzők és írásaik? A magyar eszmeiség megőrzése és továbbadása miként érzékelhető a kötetek lapjain? Vahot Imre vállalkozásánál döntő volt, hogy mindenképpen az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékével és történetével kívánt foglalkozni, ezért is esett Losoncra a választása. Jeszenői Danó, a város ekkori életében közismert szemtanú leírásában hangsúlyosan jelent meg ez az igény. Pontos és hiteles képet kapunk a dolgozatból a város 1848-as hangulatát meghatározó tényezőkről, a közállapotokról. Elmondható, hogy a tanulmányok és az írói, költői alkotások, műfaji sajátosságaikból következően más tónusban szólnak 1848–1849 eseményeiről. A konkrét helyzet okainak – vagyis a cári csapatok pusztító viselkedésének forrását – feltárását tekintette Jeszenői feladatának, másként arra a kortársi kérdésre adott választ, vajon igaz-e, hogy Losoncon a forradalom idején súlyos kilengések, túlzásba eső atrocitások történtek volna. A megválaszolást a XIX. század közepi Losonc életének bemutatásával kezdte. A leírása és minősítése szerint az „*új idők bekövetkezése a város lakóira megrendítően hatott.*”⁽²¹⁾ De a korábbi – polgári szokásaikból eredő és megszokott – életritmusából nem esett ki a lakosság: „*a törvény által szentesített új intézményeket lelkesen fogadták.*”⁽²²⁾ A város lakóinak kiegyensúlyozott viselkedésére történelmi példákat idézett föl a szerző Básta és Karaffa korából. Úgy vélte, hogy Bethlen Gábor is azért hagyta itt annak idején a magyar királyi koronát, mert a polgárok lakta települést „*biztos helynek*” tartotta.⁽²³⁾ A márciusi napokban és az utána következő időszakban is ez a magatartás uralkodott Losoncon: „*a közszellem rugékonny volt, s a polgári élet eleveenséggel bírt*” – olvashattuk a legátfogóbb jellemzést a helyzetről.⁽²⁴⁾ „*A szellem, mint mindig, nyugodt volt.*” A város lakói körében nagy hír-éhség alakult ki. Mindenki hiteles forrásból akarta megtudni a történeteket. A legfontosabb újságoknak, hírlapoknak nagy keletje volt. „*Az egész közönségnek napi szükségévé vált olvasni a hírlapokat.*” A konkrét ismeretre épültek a tettek, no meg a saját helyzet jobbításának szándéka vezette a lakosság cselekvését, amelyben „*a jelentkező hev és buzgóság az élet-erőnek tulajdonítható.*”⁽²⁵⁾ A „*rang és osztályosság választófalai ledöntettek*” Losoncon is, ahol „*minden szép, jó, nemes, minden hazafias és nemzeti érdek bő résztvére, a tettleges pártolásra talált.*” A város az új politika körülményei között gazdaságilag is tovább prosperált. A polgárok „*jólétet éltek.*” A mindennapi élet „*szellemi és anyagi kényelmeket engedett meg nekik élvezni,*” így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy a lakosok „*vidám és kedélyes természettel bírtak*”, és „*a családok a boldogulás reményeit*” kötötték az évhez.⁽²⁶⁾ A higgadt és tárgyyszerű korrajzban két figyelemre érdemes elem megjelenése nem kerülhető meg: az egyik az idegenek, a nem városban lakók szerepe. E felfogás szerint minden kilengést ők – vagy ahogy a szerző megjelölte – „*a pesti guerilla csapat*” követte el. A polgárok kiegyensúlyozott magatartása mitsem változott, és a békesség érdekében szenvedték el a császári zászló levételének cseményeit. Az idegenek másik csoportja a „*véletlenül arra járó magyar huszárok*”, akik katonai feladatukat teljesítve kergették ki a városból az ott állomásozó fekete-sárga olasz katonákat.⁽²⁷⁾ A másik elem is rokonítható e felfogással, annyiban mindenképpen, hogy ebben is a nem a várost alkotó elem hangsúlya jelent meg. A politikai felfogásbeli különbség, a másság mosódott össze az idegenszerűség helybeli megjelenésével. A szerző ugyanis úgy vélte, hogy Losonc tragikus sorsára a pecsétet a városon kívül meglévő érdekből, a fejlődésére féltékeny másik megyei településen, a vármegye székhelyén ütötték rá. A város 48-as magatartása csak kiváló oka volt a politikai revans megvételének. Losoncon úgy vélték, hogy a vármegye székhelyén nem felejtették el a sodróbb eseményeket teremtő városnak azt a magatartását, amikor 1849. áprilisában kimondták: Losonc legyen Nógrád megye politikai központja is. Ekkor és ezért

történt – az írásban ugyan még fel nem lelt, és valószínűleg nem is fog ilyen dokumentum előkerülni, amely azt a döntést rögzítette volna – hogy „*Gyarmaton Losoncz példás büntetése elhatároztatott.*”⁽²⁸⁾ Ez utóbbi, a politikai motívum, a cári sereg megtorló tetteinek okát kutató mondatokban is megjelent: az igazság – amelyet a városban történetekre vonatkoztat Jeszenői Danó – kiderítését a politikai nézetektől távol álló elfogulatlanságban véli megragadhatónak. „*Ne ítéljetez tehát Losoncz felett se pártszellem érdekében.*” – írta.⁽²⁹⁾ Máshol pedig azt olvashattuk: „*Szörnyű lehetett a bűn, mely ily megtorlást von maga után – önkénytelenül is e gondolatra jő az idegen. Ám higgyétek, kikben ily pusztulás és nyomor fölött előbb ébredt fel a pártszellem érdeke, mint a szív és érzés.*” Továbbá: „*Vegyétek fontolóra a körülményeket, nézzétek meg a helyzetet és az időt, mely fölöttetek uralkodik, s úgy ítéljetez, hogy igazságosak lehessetek, különben maga az ellenség szempontjából ítéltek.*”⁽³⁰⁾ Mindkét elem megjelenése azért zavaró, mert kellően nem bizonyított, és az egyébként adatszerűségében is helytálló dolgozat értékeit is bizonytalanná tette. Másrészt mindkét elem – az idegenek által elkövetett tettek, és ezek politikai összefüggéseinek hangsúlyozása, hosszú időre megmérgezte a vármegyei közéletet.

További vizsgálódásunkban az események korabeli minősítésére térünk ki. Az 1848–1849-ben történtek a történelmi írásokban nem ritka elvonatkoztatásból, a konkrét megnevezésig sokféleképpen voltak esetünkben is használatosak. Az Európát „*begyújtó láng*”, „*1848 csatapiacz*” érdekes szóhasználatig sok formában jellemezték a korszakos eseményeket.⁽³¹⁾ A „*bekövetkezett új korszak*”, „*országos változást*”, „*a közelmúlt viharos napok*”, „*nagy események*” általános és homályos jelzői mellett a tanulmányokban az események „forradalmi” minősítése a hangsúlyosabb: „*a forradalmi kormány*”, „*forradalmi sereg*”, „*felkelő csapat*”, „*Losoncz a forradalom előtt*” szerkezetek formailag is uralkodtak.⁽³²⁾ A kötetekben megjelent írások, írók az elmúlt, a levert forradalomra több művükben is visszatértek. Különösen szépnek tűnhet Tompa Mihály: A Phönix regéje c. költeménye, amelynek idézett egy versszakából is átsüt, éget a költő felfogása:

„*Megégett és gyász hamvába düle
De ifjon feltámadt belőle
S tekintetén – elmúlva a
Sötét napok –
Megint jó lét s öröm ragyog*”

E verssorokat ritkított szedéssel tette hangsúlyossá, és egyértelművé, ráutalóvá a szerkesztő.⁽³³⁾

Hasonló Eötvös József Mohács c. versének mondanivalója is:

„*Mely a hazáért élt, a hű kebel
Földjét termékenyítve hamvad el,
És szelleme a sír körül marad.
Tettekre intve az utódokat.*”⁽³⁴⁾

Nem nehéz Tompa Mihály másik verséből is kihámozni az alkotónak az elmúlt évekhez fűződő viszonyát:

„*A nyugvó nap máskor rózsaszín világa,
Mintha vért hintene a sík láthatárra
A megmerült csónak,
A sás eltört kardja, s széthullott buzogány,
Lelkemhez fájdalmas hasonlatban szólnak.*”

/Alföldi képek 1850./⁽³⁵⁾

Öröm töltheti el az olvasót, hogy Arany János szép költeményét, a Családi kört e kötetben olvashattuk. A csatában elesett barát – Petőfi – szorongató emléke is megjelenik, amelyre a „*béna hazafitól*” is tudakolja, hiszen „*Három éve*” múlik, hogy utána kérdez.⁽³⁶⁾

Vahot Imre közreadta Nagy Iván Báthoryak jelleme c. tanulmányát, amely olvasatomban a királyi-uralkodói körök lelki, habitus és karakterbeli viszonyait elemezte, egyértelműen az osztrák házra átvethető módon. Nem tartom véletlennek, hogy a történész kortárs Szilágyi Sándor – lehet, hogy éppen ezért – bírálta a tanulmány mondanivalóját.⁽³⁷⁾ Kuthy Lajos: Az ifjú császár címet viselő novellája címében is egyértelmű utalást vélek. Az ismeretlen cserkesz drámája, hordozza a témánkhöz kapcsolódó mondanivalót, de az egész mű eszmeiségére is jellemző az alábbi gondolat. A hős „*a halovány bizánci hercegnőt*” legyilkoló Mohamed szultánnak kiáltja oda: „*Te kegyetlen vagy szultán – oly ifjú és mégis kegyetlen*” – mondatában három éve trónra került Ferenc Józsefre, a szabadságharcosokkal, politikusokkal leszámoló osztrák császárra utalást könnyű felfedezni.⁽³⁸⁾

A könyv utóélete és értéke

A Vahot Imre szerkesztésében megjelent kötet megítélése ellentmondásos volt. A kortársak közül sokan indokolatlanul nagy vagyon megszerzésével vádolták a szerkesztőt, a Pesti Naplóban megjelent cikk névtelen írója egyenesen „*számadásra*” szólította fel.⁽³⁹⁾ A későbbi megnyilatkozások elálltak a gyanúsítgatástól, az irodalomtörténet, az általános – lexikon – irodalom egyaránt sikeresen minősítette – szakmai – irodalmi és anyagi értelemben is – a vállalkozást. Vahot Imre a támadások hátterét, csak később tudta meg Jeszenszky Samutól, aki akkor Losonc polgármestere volt. Ő „*lebbenté föl*” a „*mély és vésteljes titok gyászfátyolát*”. A vádló pedig nem volt más mint a losonci izraeliták rabbija. Az okát abban látta a polgármester, hogy „*a bosszú, az irigység, amiért a Losonci Phönix szerkesztője csak a losonci keresztények részére tett könyve jövedelméből alapítványokat, s csupán az izraelitákat zárta ki a közönség részvételének e kegyadományából.*” Vahot azzal védekezett, nem tudatták vele az izraeliták városi jelenlétét is, mentegetőzve füzte hozzá: „*különbőség nélkül minden vallásfelekezetű szegény szorgalmas tanulófiúk részére akartam ösztöndíjat alapítványozni.*” A polgármester úgy vélte, hogy lényegében a zsidó hitfelekezet tagjai az újra épülő városba „*csak akkor kezdtek szállingózni, s titokteljes maguktartásával gyülekezni, s még akkor iskolájuk, templomjuk sem volt, csak rabbijuk.*”⁽⁴⁰⁾

Vahot a kötet megjelenését követően – 1851. július 6-án – látogatott Losoncra, amikor részletesen beszámolt a könyv kiadásának körülményeiről, a gátló tényezők jelenlétéről. Így tudhattuk meg, hogy csak a „*professionárius írók*” kaptak díjazást, kötetenként összesen 500 Ft-ot,⁽⁴¹⁾ hogy sok könyvtáros önzetlenül vett részt a terjesztésben. A könyvek befolyt jövedelméből – összesen 4000 pengőforintból – Vahot „*örök alapítványokat*” hozott létre. A losonci kisdédóvó alapítvány részére 2000 pengőforintot helyezett el kamatra, „*Losoncz város t. előjárósága által biztos helyre.*” Úgy vélte, hogy a kisdedek nevelésében az „*óvodáknál általán véve hasznosabb, életbevágóbb gyáminőzet nem létezik.*” A kamatból kellett az óvónő bérét biztosítani. A „*közérdekű, minden vallás, rang és osztálykülönbséget kizáró*” intézettől elvárta „*a gyámoltalan árvák testi, leki megóvását, elemi kiképzését, s a szülék terhes gondjai és bajainak megkönnyebbítését.*” A Kubinyi Ágoston által – a saját könyveinek adományozásából – léterhozott losonci közkönyvtár részére ezer pengőforintos alapítványt hozott létre. Ennek kamataiból kellett fizetni a könyvtárost. Az alapító rendelkezés a „*losonci köztanodák érdeke is összekapcsoltassék*” elvet is megvalósítandónak kívánta, ezért a felügyeletét „*a közoktatói tan-székhöz*” rendelte, és Homokay Pál tanárt bízta meg a feladat szakszerű ellátásával. A köztanodák munkájának megsegítésére 600 pengőforintnyi alapítványt létesített „*a losonci katolikus*

elemi tanoda, az evangel. gymnasium, s a reform. lyceum részére," amely három „losonczi születésű, szegényebb sorsú kitűnő tanulóknak adassék."

A Losonci Phönix jövedelméből négyszáz pengőforintos alapítványt hozott létre a szegényház és kórház felszerelésére. Azt kérte az alapító Vahot, hogy gondoskodjanak „tágabb szállásról”, az egészségesebb és az „ügyefogyott” betegek szétválasztásáról, minden egyes betegnek „új nyoszolyával, új és tiszta ágyneművel, több rendbeli fehér és felöltő egyenruhával” történő ellátásáról.⁽⁴²⁾

A szokatlanul nagyvonalú adományokat a város vezetése – Jeszenszky Samu polgármester, Oroszy József főbíró, Farkas Károly főjegyző – az 1851. november 27-án kelt és Vahot Imrének címzett levélben köszönte meg. Tájékoztatták az adományozót, hogy „az alapítványlevelek felolvasásánál jelen volt szép számú közönséget – a legédesebb öröm, s legőszintébb polgári érzés fogá el” a segítőkészség hallatán. A felajánlott összegeket a takarékpénztárban helyezték el. „A számadást a felszerelés bevégezte után azonnal megküldjük, s a nagy közönség elébe hírlapok útján tárjuk ki.”⁽⁴³⁾ A Losonci Phönix a kort kutató politika, irodalom, gazdaságtörténetés számára forrásértékű. Megtudhatjuk olvasásakor, hogy a Losoncon élők, tehát egy közösség miként vélekedett 1848-1849-ben kialakult helyi viszonyokról, önmagáról. Arra is ismereteket nyerhetünk, hogy az ország közvéleménye miként reagált a Losoncon történt tragikus eseményekre, segítőkészsége milyen volt, és megismerhettük – a nemcsak itt és nemcsak ekkor alkalmazott – mentési technikát, amely el kívánta hárítani a bajt okozó felelősséget a helyi közösség fejei fölé. A könyvet – sajnálatos módon – kevesen ismerik. Létezéséről sem sokan tudnak. 1989. januárjában az akkori veszprémi múzeumigazgató kidolgozott egy olyan javaslatot, amely Losonci Phönix újbóli – hasonló kiadását – vette tervbe. A könyv „komoly irodalom és irodalomtörténeti értékét” hangsúlyozta a javaslat kidolgozója, és további konkrét és praktikus okra történő hivatkozáson túl „a szép versek, jó novellák” általában a „kellemes olvasmány” miatt tartotta fontosnak a Vahot Imre szerkesztette könyv kiadását.⁽⁴⁴⁾

Azt nem lehet tudni e dokumentumból, hogy hova szánta, kinek címezte szerzője beadványát. Az azonban tapasztalati tény: a javaslat nem realizálódott, és ma is féltett kincsnek őrződik néhány példánya a könyvtárak polcain.

JEGYZETEK

1. Balogh Zoltán: Egy város a forradalomban – Losonc 1849 c. előadása és dolgozata.; NML. IV. 102.Sz.n.I.
2. Losonci Phönix. Történeti és szépirodalmi emlékkönyv Összeállította Vahot Imre. Pest, 1851. I-III. II. k. 22-23.p.
Nógrád vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1911. A losonci fejezetet írta Bartha Lajos író. 676.p.,
Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal Pest, 1857. 42. p.
3. A Pallas Nagy Lexikon. Bp. 1895. XI.k. 662. p.
4. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1914. XIV. k. 705. p.

5. Nagy Iván im. Pest, 1865. XII.k. 3.p.
6. Szinnyei József im. 703-705; A Pallas Nagy Lexikon Bp. 1897. XVI.k. 585.p. Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1969. II.k. 940.p.; Magyar Irodalmi Lexikon Bp. 1965. III.k. 459-461.p.
7. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Bp. 1965. Szerk.: Pándi Pál. 590.p.; A fejezetet írta Wéber Antal; U.a. 1849-től 1905-ig. Szerk. Sőtér István. Bp. 1965. 27-35.p. A fejezetet írta Somogyi Sándor.
8. Vahot Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete. Bp. 1880. Összeállította és kiadta Vahot Gyula. I.k. 8-9.p.
9. U.o. 103.p.
10. Vahot Imre: Uti élmények és csalánok. Pesti Hírlap, 1846. 807.p.
11. U.o.
12. U.o.
13. U.o. 809.p.
14. U.o.
15. Tomatti: Losoncz amint van. Regélő. 1842. 49. sz. június 19. 390. p. ill. Regélő. 1842. 50. sz. június 23. 398.p. Losonc újkori történetét feldolgozó irodalmi – történeti művek a fentiekkel megegyezően írták le a város múlt század közepi állapotát. Ujabb adatokkal igazolták a kultúra, a műveltség fontos szerepét a település életében. Minderre példa: Praznovszky Mihály: Madách és Nógrád a reformkorban. Salgótarján, 1984. 28-30.p.
16. Vahot Imre emlékiratai. im. 141.p.
Főnix: csodás madár, az ókori egyiptomi és görög, római mitológiában. Ötszáz évenként az egyiptomi Heliopolisban elégeti magát, de hamvaiból azonnal újraéled. A halhatatlanság, a meginduló élet, az állhatatosság, a keresztény eszmekörökben Krisztus halálának és feltámadásának jelképe. Ld. összefoglalóan: Akadémiai Kislexikon I. Bp. 1989. 601.p.
17. Vahot im. 141.p.
18. U.o. 142.p. 19. U.o. 140-147.p. 20. Kovács Anna: Nagy Iván. Reformgondolkodás Magyarországon a XIX. században. Salgótarján, 1989. 179.p.
21. Losonci Phönix I. 11.p.
22. U.o. 18.p.
23. U.o. 12.p. 24. U.o. 17.p.
25. U.o. 18.p.
26. U.o.
27. U.o. 19. ill. 23.p.
28. U.o. 21. p.
29. U.o. 16. p. 30. U.o. 7. p.
31. U.o. 7. p.
32. U.o. 18; 19; 20; 75.p.
33. U.o. I./ 1. p.
34. U.o. I./ 230. p.
35. U.o. II./ 33. p.
36. U.o. II./ 222. p.
37. U.o. II./ 123-141. p. Kovács Anna im. 178.p.
38. U.o. I./ 224. p.
39. U.o. III./ 256.p.
40. Vahot Imre emlékiratai im. 151.p.
41. Losonci Phönix im. III./ 257.p.
42. U.o. 258-259.p.
43. U.o. 260.p.
44. Javaslat a Losonci Phönix c. könyv kiadására. Veszprém, 1989. január. Írta dr. Praznovszky Mihály. Az eredeti és a másolat a szerző tulajdonában.

A hazaszeretet, magyarságtudat szakrális motivációi a népi kultúrában

Limbacher Gábor

A hazaszeretet, magyarságtudat téma jelentőségét napjainkban kiemeli a magyar szabadságharc 150. évfordulója illetve a magyar államiság közeli millenniuma. A hazai néprajztudomány egyik jubileumi feladatának tekinthető, hogy hiteles képet, értelmező feldolgozásokat adjon parasztságunk történelmi emlékezetéről és tudatáról, kiváltképp '48-nak a népi kultúrán belüli helyéről, kapcsolódásáról. Annál inkább fontos ez, mert történetileg a kutatás jelentős mértékben mutat politika-függőséget. A korábbi időszak hallgatása után a centenáriumi gyűjtés eredményeinek feldolgozása során intenzív aktuál-politikai befolyás érvényesült, és a haladó hagyomány kimutatásának kényszere figyelhető meg (DÉGH 1952., ORTUTAY 1952). Az olyan jellemző gyűjtői tapasztalat, mely arról szólt, hogy a paraszti emlékezőképesség ugyan kiváló az elődöktől hallottak felidézésében, az egyéni élet eseményeinek megőrzésében, viszont az 1848-as történeti eseményeket – még ha 48-as kör volt is a faluban – nagyon gyakran összekeverték és helytelenül értelmezték, az ilyen megfigyelés csak jóval később és egészen más összefüggésben, mintegy zárójelben kapott hangot (MANGA 1962. 367) – bár e tapasztalat éppen a történeti tudat szempontjából igen karakterisztikus és forrásértékű (Vö. LIMBACHER 1998.). Azután már térségünk jeles kutatója Manga János esetében is, mintha a haladó hagyomány pressziójából fakadó aránytévesztés lenne megfigyelhető. A magyar pásztorfaragásokról megállapíthata, hogy a pásztori közösségekben is gyökeret vertek az 1848-as szabadságeszmék, és a szembenállás a Habsburg uralommal, *melyek eredményeképpen* már az 1850-es években *gyakori* (kiemelések tőlem – L.G.), hogy a faragók az ún. Kossuth-címet ábrázolják (MANGA 1972. 72.). Azonban a jelzett eredmény, következésképp az alapul szolgáló gyökerek ismereteink szerint nem igazolhatók. Gyűjteményi tapasztalataink és főként Vajkai Aurél, utóbb pedig Selmeczi Kovács Attila rendszerezett kutatásai arról tanúskodnak, hogy a Kossuth-címer igen ritka a népi kultúrában a 19. század második felében is, a koronás országcímerhez képest csak kivételesen fordul elő, viszont már 1848. előtt is megjelenik (VAJKAJ 1998., SELMECZI KOVÁCS 1990., 1996., FÜGEDI-SELMECZI KOVÁCS 1991.).

Külön kérdés, hogy a szakrális motiváció és dimenzió a hazaszeretet, magyarságtudat illetve a kutatás releváns tényezője-e? Ezzel kapcsolatban szemléletes, amit például Balassagyarmat monográfiájában az 1848-49. évi történésekről olvashatunk. Az akkori változásokkal kapcsolatban mindjárt az egyik bevezető megállapítás így szól: *a lakosság zöme valójában távol állt a nógrádi radikálisok eszmevilágától, királyhű és vallásos volt* (BALOGH 1977. 133.). Ezt tükrözi Balassagyarmat város pecsétje, amely az iratok tanúsága szerint valószínűleg éppen 1848. márciusában változott meg: a körirathoz tartozó 1848-as évszám alatt ott térdel Szűz Mária oltárképe előtt a koronát neki felajánló Szent István király (BALOGH 1977. 528.). Ha figyelembe vesszük, hogy a szabadságharc magyar honvédségi zászlóinak egyik oldalán is rendre Magyarország Védasszonyának képét helyezték el (DEMETER 1998. 60.), a választás

illeszkedik a hazaszeretet akkori felfogásához. Más példaként hivatkozunk Gunda Béla megállapítására, miszerint a *MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya (...) tudatában van annak, hogy a római katolikus egyház és a protestáns egyházak sok évszázados tevékenysége a magyar művelődést, tudományt, magyarságunk kibontakozását, fennmaradását is szolgálta* (GUNDA 1998. 13). E példák is mutatják, hogy a témaközelítés választott módja lényeges összefüggések megragadására vezethet, azonban nehezíti feladatunkat, hogy nincs olyan kitaposott ösvény, amelyen könnyű lépetekkel haladhatnánk.

Világos előttünk, hogy szükséges egy olyan fogalmi áttekintés, mellyel témánkat történelmi léptékben foghatjuk át, majd mentalitás- és eszmetörténeti vázlat révén látjuk célszerűnek a néprajzi adatok értelmezését, megértését.

A *haza* fogalomnak – történetileg is – különféle jelentésrétegei alakultak ki. A ház – otthon, szülőföld – szülőfalu értelem mellett a középkor második felében a rendi fejlődéssel terjed el az országnak, államterületnek megfelelő jelentés – elsősorban a társadalom felső rétegénél. A „nemzet” fogalmának megjelölésére a Gesta-írók a *populus*, *gens* és *natio* kifejezéseket használták, az országalakók összességére vonatkozó értelemmel. Majd rendi alkotmányunk értelmében a magyar *nemzet* a nemesek és nemesi szabadalmakkal élők testületéből állott, az etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül. A parasztság viszont nem tartozott a feudalizmus kori nemzet, mint politikai közösség, kebelébe. Ezért és lokális életmódja következtében *népünk* – mely fogalom korábban szintén nem tartalmazott etnikus jelentést, és a 18-19. századi romantika, nemzeti öntudatosodás előtt egyszerűen „embereket”, „sokaságot” jelentett – elsősorban szülőföldjéhez kötődött, melyet a világ közepének tartott. (LENGYEL–LIMBACHER 1997. 120-130. MÁLYUSZ 1963., SZŰCS 1963., 1972., 1992. 160-164.) Élt azonban a magyar nemzetiség általános tudata, mely a nyelv, a származás és a múlt valamint a szokások közösségére épült – ha nem is a nemzetállamok időszakának intenzitásával és kizárólagosságával, hanem a politika területén kívül, mintegy természeti adottságként. Gondolunk itt a korábbi *hungarus-tudat* jelentőségére, a királysághoz és annak épp szakrális minőségéhez való kötődésére. Szent István király – aki, mint ismeretes, az egy nyelvű népséget még helytelenítette, azt gyengének tartotta – nemzete Szűz Mária oltalmába ajánlásakor *ez szegény országot mind benne való urakkal és szegénnyel, bódoggal egyetemben* értette. Ennek megfelelően a történeti Magyarország nem magyar ajkú parasztságának még 19-20. századi folklórjából is adatható volt szent királyunk tisztelete, és a közös haza evidenciája. Például egy moldvai csángó közvetítéssel *románra* fordított énekben Szent István a világ minden népének királya lesz. Ő térítette meg őket, és ő szerzett valamennyinek országot. Egy bánsági román kolinda is István király szentségét említi. Egy gazdag változatokban ismert szlovák sőt a morvák körében is ismert történeti ének mint saját keresztény vezérüket említi: *Tombolt a harc tombolt. / Szent István velünk volt (...)* Magyar haza földjén / Vérviharos örvény: / Küzd a fény az árral: / Szlovák a pogánnyal (...) Vörös vér hömpölyög / Ezüstsín Dunánkba – / Keresztények bárja / Vagdos a pogányba. Az olyan nemzetközileg elterjedt folklórjelenség, mint a Kyffhäuser-típushoz tartozó mondafajta, szintén a haza-, a nép- és királytisztelet közössége alapján kapott formát nemzetiségeink körében is. Ócsad (Oščadnica) trencsényi szlovák faluban az egyik környékbeli barlangban rejtőzött Szent István királyt és seregét várták vissza, hogy felszabadítsa a népet és országot, mely monda-típus a szlovénoknál Mátyás király alakjához kapcsolódott gazdag változatokban. Témánk szempontjából az is megjegyzendő, hogy e vándormonda alapgondolata önmagában is vallásos indíttatású, s ilyenként válik azután közös „nemzeti” karakterűvé, amennyiben közel áll a zsidó-keresztény kultúrkör messiásvárásához (SZŰCS 1972., BÁLINT 1977. II. 196-224. DOBOS 1980. 377-378. BÁN 1989. 54-56.).

Korunk magától értetődő „természetes” rendje, hogy az emberiség *nemzetekből* áll. Társadalmi, kulturális, politikai értelemben olyan embercsoportokra oszlik, melyek identitása

elsődlegesen nemzetiségük kategóriájában fejezhető ki. A 18. század előtt élt emberiség azonban elsődlegesen *vallásokra*, államokra, társadalmi rendekre és lokális csoportokra oszlott, amelyekkel a *nemzetiségi* hovatartozás csak lazán, áttételesen és másodlagosan függött össze. Ekkoriban a nemzetiség még nem öltötte konkrét összetevőitől elvonatkoztatott eszmei entitás alakját. A középkori Európában az emberi együttélésnek ötféle alapkerete alakult ki: a falu, a város, a tartomány és a királyság, melyek szervesen illeszkedtek a legmagasabb társadalmi organizmus és legfelsőbb társadalmi közélet (*societas publica*) keretébe, az egyházban megtestesült krisztusi univerzalitásba. E társadalmak nem jelentették minden ember azonos jogokkal rendelkező közösségét, hanem rendileg szervezett organizmust képeztek. Szempon-tunkból ennek fontos jellegzetessége, hogy benne a nemzetiség fogalma, a társadalom szerveződése és az emberek politikai lojalitása nem alkotott kölcsönös összefüggést. Mintegy a 18. századig a *történelem* egyetemlegesen az isteni világtervnek a Megváltás célja felé mozgó megvalósulását jelentette. Ezt követően válik folyamatosan a nemzeti tényező a történelem immanens principiumává és ideológiai faktorává, s a modern nemzet létrejötte a történeti folyamat „céljává”. A *polgárosodás* sajátos európai folyamatként alakul ki a modern nemzet képlete, melyben a nemzetiség a társadalmi és politikai szféra alapvető strukturális elemévé válik, végső soron a nemzet, mint olyan a jelenségek rendező elve lesz (SZÜCS 1972.). Előadásunk egyik mondanódjaként szeretnénk kimutatni és érzékeltetni azt a folyamatot, ahogy az eredetileg döntően szakrális jelenségkör nemzetivé, etnikussá alakul, továbbá ahogy a nemzeti karakter vallásos alapokon szerveződik.

A vallási élet századai, főként, mint a magyar szentek és Szűz Mária Magyarok Nagyaszonja tisztelete, általában is témánk egyik alapvető vonulatát képezik. Az elérhető, 19–20. századi néprajzi tárgyakon, népművészetben előforduló egyik legerőteljesebb motívum az országcímer, s ezért figyelmünk előterében a magyar korona és címer szakralitása áll. A kettős kereszt III. Béla király idején lett heraldikai motívuma az országcímernek, de az Árpád-ház kereszt-kultuszára már Szent István király idejéből van adatunk. II. Géza halicsi hadjáratairól tudósító orosz krónikás említést tesz a Szent István féle *nagy erejű keresztrelíkiáról*, amit első királyunk valószínűleg hadi szövetségesétől, II. Baszileosz bizánci császártól kapott, a Szent Ilona által adományozott hiteles szentkereszt ereklye egy darabkájaként. Ezt az ereklyetartó kettős kereszt II. Géza király védelmező szent tárgyként vitte magával a harcba, hogy az a fa, amelyen Krisztus legyőzte a halált, *szakrális erejével* győzelmet hozzon a csatában is. E relikvia szakrális-mágikus erejéhez hozzájárulhatott, hogy az a *legszenőbb* apostoli király hagyatékához tartozott, miként minden, ami az államalapító Istváné volt, szent ereklyévé vált (SZILÁRDFY 1996. 67, BENDA-FÜGEDI 1979. 48–53, GYÖRFFY 1979. 6). Tárgyainak ez a transzcendentális értéke avathatta később koronázó palásttá az első királyi pár székesfehérvári Boldogasszony-bazilikának adományozott reprezentatív kazuláját is. V. István uralkodói pecsétjén a kettős kereszt mellett megjelenik Jézus töviskoszorúja is, e körirattal: *Korona és kereszt legyen a pecsét ereje* – nyilván a jelek eredetivel való mágikus azonosítása alapján. A középkorban még általános, uralkodói körökre is jellemző *mágikus világsszemlélet* megfigyelhető a koronával kapcsolatban is. 1198-ban III. Ince pápa a különös gonddal őrzött koronáról azt írja, hogy Magyarországon ebből ered a *haza becsülete* (*honor patriae*) – és nem a nemesség rendi szuverenitásának koronára származtatásából, amint azt később Werbőczy a köznemesi érdekeknek megfelelően visszavetítette – mely megállapítással a pápa azt a mindenk felett álló tiszteletet fejezte ki, ami az alattvalókban az ország koronája iránt élt. Ugyanő 1204-ben a magyar királysághoz tartozó országokat a korona alá rendeltnek mondja. IV. Béla király egyik kiváltságlevelében írja, hogy az egyház a hozzá és a Szent Koronához hűtlenekeket egyházi fenytéssel kényszeríti, hogy engedelmeskedjenek a királynak és a *szent koronának*. A 13. század utolsó harmadától a Szent Korona iránti hűség a magyar királyság iránti lojalitás sztereó-

tip formulája lett (SZILÁDRFY 1996. 67, KATONA 1979. 7-14.). Mintha a korona nem tárgy, hanem már-már személy, a legfőbb hűbérúr volna. Azt, hogy szimbolikusan még a király is „tőle” függött, jó néhány adat igazolja. Például azokat a koronázásokat, amelyek nem a Szent Koronával történtek, érvénytelennek tekintették. 1401-ben, Zsigmond király elzáratása alatt a bárók nem a királyt, hanem a Szent Koronát tekintették az államhatalom megtestesítőjének, kinek saját *SIGILLUM SACRE CORONE REGNI HUNGARIAE* köriratú pecsétje volt, mellyel a Szent Korona nevében hozott döntéseket hitelesítették.

A koronáról már Szent István király is, mint a királyságot szimbolizáló elvont fogalomról ír, fiának Imre hercegnek szóló intelmeiben (Györffy 1979. 5). E legfőbb felségjelvényhez – és sajátos magyar fejleményként az évszázadok során ugyanahhoz a koronához – a 13. századtól adatoltan hovatovább szakrális képzetek tapadnak. Ekkoriban már a koronát elterjedt megnevezéssel *szent koronának* hívják, és Szent Istvántól származtatják – amihez a 17. századig kétség sem fért – s ilyenként égből küldött, angyal adta korona volt, Szilveszter pápa ezredfordulón átélt látomásának megfelelően. De a magyar Szent Korona kétszeresen is mennybéli, hiszen azt halála előtt Szent István király a Boldogasszonynak ajánlotta föl. Éppen a felajánlás folyamánként hangsúlyozódik Károly Róbert királykénti elismertetésekor, hogy számára maga Szűz Mária, Magyarok Nagyasszonya nyújtja a Koronát, amint az a szepeshelyi (Zipser Kapitel, Spisske Pohradie, Szlovákia) székesegyház 1316-ban készült falképén látható. A XIII. század végén egyik adománylevelében III. András az utolsó Árpád-házi király már-már krisztusi minőséget említ a korona szakralitását illetően: arról ír, hogy amíg a király Szent Koronával való megkoronázása meg nem történik, addig az ország lakók üdvének kezdete késedelmet szenved. Következésképp a Szent Korona átlényegíti a királyságot, a király uralkodását, mintegy transzcendentálja azt. Itt az egyházi szemlélet meghaladó szakralitásról van szó, egyfelől a korona hitt eredete alapján első legszentebb királyunkkal való misztikus egyesítésről, és mintegy a koronának a rajta lévő jelekkel és szimbólumokkal való mágikus azonosításáról, valamint e misztikus szentségnek a koronázás szakrális kontaktusa révén való átszármazásáról. Károly Róbert koronázási procedurájáról tudjuk, hogy egyházi szemszögből a korona szakralitását a papi áldás biztosítja, ezért az másikra cserélhető (BENDA-FÜGEDI 1979. 33-51., KATONA 1979. 27-28.). Ezzel szemben a magyar főnemesség számára a Szent Korona egyedi és pótolhatatlan ereklye, sőt mennyből alászállott létező, nézetünk szerint végső soron az egykori szakrális királyságnak, istenkirályságnak a Szent Koronában való folytatódása, objektivációja. Ezt támasztja alá, hogy Szent István korában e szemlélet még ismert volt, amint azt az ellene irányuló rituális gyilkosság kísérlete mutatja (BÁLINT 1977. II. 197, KLANICZAY 1986. 72-78). Másrészt a középkor folyamán sem ment feledésbe a honfoglalás előtti szakrális folklór jelentős része, miként a 14. századra már általánosan ismert, kedvelt Szent László legendában tovább élt és véglegesen összeforrt a magyarság keleti, pogányság korabeli szakrális hagyománya és az európai kereszténység (VARGYAS 1980. 11-13).

A koronáról imént leírtakat összefoglalva úgy látjuk, hogy e koronázási jelvényünk középkori szemlélete, s e fölfogás különféle megnyilvánulásai olyan mentalitást és hitvilágot körvonalaznak, melynek lényeges összetevői a néprajztudomány által a 19-20. században dokumentált magyar paraszti kultúrának is sajátjai. A szakralisra tájoltság, rituális-mitikus szemlélet, a szent tér, -idő és -tárgyi kultúra működése, a kiemelkedő egyén, hős archaikus – a személyben megnyilatkozó istenséget érzékelő – felfogása és a végső soron archetipikus beállítottság közös voltára gondolunk. A középkori Európa királyi státusa önmagában is normatív archetipikus jellegű volt, ami a királyi avatás szertartásaiban is tükröződik. A római egyház 1310-es évekből származó és a királyavatásra vonatkozó hivatalos szertartáskönyve szerint az avatandó király porig alázta magát, rituálisan mintegy kiüresítette, földadta önmagát, hogy helyet adjon személyében a keresztény ös- illetve mintaképnek, Krisztusnak. A biblikus mintá-

kat és szimbólumokat alkalmazó egyházi szertartás révén az új király Isten felkentje lett. A szertartás szövege szerint a király Jézus Krisztus nevét viseli és Őt helyettesíti, azaz keresztény archetípusával azonosul. A szertartás magyar vonásai is ezt a célt szolgálták a Szent Istvánnak tulajdonított, ezért *szakrálissá vált tárgyi emlékek* rituális alkalmazásával. A királyt a *szent elődök szent ruháiba*, Szent István felszerelésébe öltöztették, és ami a leglényegesebb, fejére a püspökök „Szent István koronáját” helyezték. Koronázáskor a királyokat István trónjára ültették. Ennek szakrális jelentőségére utal az a 17. században még élő hagyomány, melyben csodatévő gyógyító erőt tulajdonítottak Szent István vörösmárvány trónusának, amely ma Pannónhalmán áll (BÁLINT–BARNA 1994. 54). A Szent Istváni karizmában való mind teljesebb részesülés igyekezete indokolja azt, amikor II. Vencel cseh király fia számára még István karereklyéjét is birtokolni akarta. A szent tárgyak szakrális helyen, *szakrális térben* töltötték be leghatékonyabban szerepüket. A királyavatásnak a Szent István által alapított fehérvári bazilikában kellett végbemennie, egyben ott, ahol István sírja volt. E hely tehát nem egyszerűen első királyunk és a királyi család temploma, nem is egyszerűen az ő temetkező helye volt, hanem egy szent sírja, ahová zarándokok jártak, és ahol csodák történtek. A hely archetipikus szemléletét jelzi, hogy az István király szentté avatásában résztvevő Szent Lászlót követően, Könyves Kálmánnal kezdve a török uralomig csaknem az összes királyunk a szent mellé temettette magát, miként az őt követő Orseoló Pétertől az összes királyavatás is a szentkirály sírtemplomában történt. E szemléletnek felelt meg az az általánossá vált szokás, hogy a régi és jónak tartott intézményeket a *szent királyra* azaz Istvánra vezessék vissza, az intézkedéseknél rá hivatkozzanak. Az Árpád-házból való királyok is őt kezdték ősnek tekinteni, így is beszéltek róla annak ellenére, hogy nem lehettek közvetlen leszármazottai. A királyavatás Szent István-i szent helyszínén, szakrálissá vált tárgyainak átlényegítő szerepéhez az istváni *szent időbeliség* is kapcsolódott. Így 1310. augusztus 20-án Károly Róbertet – két érvénytelen avatási szertartás után – harmadszorra István király szentté avatásának emléknapján és egyben csodákkal ékes évi búcsúünnepén koronázták királlyá. A királlyá avatáskor tehát szent tér, -idő és -tárgyi emlékek egyaránt szolgálhatták a mind teljesebb azonosulást a magyar király archetípusával, az elsővel, Szent Istvánnal. Vallási szempontból Európa szerte a felkenés és szentelés alkototta a királyavatás lényegét, a korona feltétele inkább külsőleges jelkép maradt. Magyarország ebből a szempontból kivételt jelentett, mert nálunk a lényeg éppen a korona, Szent István koronájának főre helyezése volt. De Szent István kiemelkedő történelmi alakja nem önmagában vált archetipikus jelenséggé, hanem az eredeti keresztény ösképre, Krisztusra utaló szentségében. Amint a Hartvik püspök-féle legendában és egy 1308. évi zsinati dokumentumban is szerepel, a magyarokat voltaképpen nem István király térítette keresztény hitre, hanem általa maga Krisztus, illetve az Úr Jézus Krisztus a király szolgálatának segítségével (BENDA–FÜGEDI 1979. 5-53).

A vázolt mentalitás általános jellegére utal az Árpád-ház kihalásakor az akkori országbíró egyik oklevelében, miszerint nemcsak az ország főpapjai, főurai, nemesei, hanem minden közrendű lakosai is *Rachelként elsírátták Szent István első magyar király nemzetségének, vérének, törzsökének apai ágon kisarjadtt utolsó aranyágacskáját* (BENDA–FÜGEDI 1979. 32). S hogy ez a fajta kultúra, a mentalitásnak ezek az alapjai a parasztság körében az utóbbi századokban is elevenek maradtak, azt részletesen ismerjük (LENGYEL–LIMBACHER 1997., LIMBACHER 1998.).

A barokkban szárba szökkenő és a 19. századi polgári átalakulással kivirágzó hazaszereget középkori szakrális alapmotívumai sorában kiemelkedik a Szent István-i életmű, csúcspontjaként a korona s vele az ország Boldogasszony oltalmába ajánlása. Fontos vonás az ország első emberének, a királynak már említett, szakrális státusa is. Ilyen továbbá a magyar szenteknek a templomtitulusokban, patrocíniumokban, búcsújáró helyeikre irányuló zarán-

dokumentokban és évi kalendáris ünnepekben testet öltő kultusza. Hasonlóan Szűz Máriának, mint Magyarok Nagyasszonyának tisztelete, mellyel kapcsolatban legszemléletesebb középkori emlékünkn a fentebb jelzett szépehelyi, falképen ábrázolt koronázási jelenet. Máriának a 15. században kibontakozó, a Napbaöltözött Asszony szimbólumával való ábrázolása hazánkban a törökellenes küzdelmek szakrális-mágikus jelképévé válik. A Magyarok Asszonya-invo-káció ekkor lesz szinte szükségszerűvé. Vásárhelyi András 1508-ban szerzett, későbbi énekes-könyvekbe is belekerült ismert énekében Szűz Mária már *Törököknek megnyomerejtője, (...) magyaroknak megoltalmazója* (Vásárhelyi 1965., BÁLINT 1977. II. 370).

Már a korábbi évszázadok társadalmi, rendi fejlődése is szolgáltat példát arra, hogy az egykor dominánsan vallásos megfontolások szerint szerveződő jelenségekre idővel egyre inkább a bontakozó „nemzeti” szempontok is hatnak. Így Szent István utódlásánál, Szent László királlyá választásakor majd I. Ulászló trónra kerülésekor is fölmerült az alkalmatosság elve az örökletesség dinasztikus vérségi jogi elvével szemben, de míg az előbbi esetekben ez egyházjogi eredetű vallási törekvés érvényre jutása volt, Ulászló esetében már a nemzeti szempontból való alkalmatosságnak gondolata, és a nemzeti – egyben nemesi – közösség akarata-nak a királyi jogok adományozására is kiterjedő hatálya jutott kifejezésre (HÓMAN-SZEKFÜ 1939. II. 418). A török uralom nemzetfojtó korában a középkorra értendő nemzeti öntudat meglepő mértékben megerősödött, a korjellemző xenophobiával, idegengyűlölettel kapcsolatos identitással is összefüggésben. A 16. századi humanista értelmiség szemében a honvédő katonák hazaszeretetből harcolnak a maga századokra mintát adó összefüggésében: *elsősor-ban Isten dicsőségéért, édes hazánkért, feleségükért és gyermekeikért azaz családjukért* (PÉTER 1985. 501-504). A haza és a nemzet fogalma nem függetlenedett a vallástól, de egyre világibb és a felekezeti hovatartozástól független tartalmat nyert, másrészt a feudális kiváltságokat nélkü-löző egyes rétegek is igényelni kezdik a bekapcsolódást. A 17. században mind a nemzet, mind a haza kezd a vallással legalábbis egyenrangú értékke, teljes és feltétlen odaadást kívánó tekintéllyé válni. A humanizmus és a reformáció hozadékaként is elválaszthatatlanul összefonódott a kettő: *vallásunk és hazánk. Szent a haza, szent a vallás, és a jók mindenikért meghal-nak* – írja a református Laskai János, hasonlóképpen Bethlen Gábor és Rákóczi György ma-gyarságához, vagy a katolikus Zrínyi Miklóshoz. A protestáns prédikátoroknál a török ellenes harcok élményéből a bibliai mintájú választott nép tudata alakul ki. Körvonalazódik a nemzet-nek a rendi tartalomnál tágabb, nemteleneket is magába ölelő értelme anélkül, hogy a nemesi nemzet szűkebb körű eszméje sérelmet szenvedne. Zrínyi Áfiumában már az egyházitól kü-lön, saját lábón álló nemzetiség nyilatkozik meg, miként majd a kuruc korszakban Rákóczi Fe-rencnél és híveinél. A 17. században fennmarad a török ellenes harcok ideológiájának korábbi toposza, miszerint Magyarország a keresztény Európa pajzsa, védő bástyája, de immár fokozato-san alárendelődik a nemzeti önértéknek. Mindezzel Magyarországon is megkezdődött a politi-kum függetlenedése a religiosumtól (MAKKAI 1985. 1529-1534, HÓMAN-SZAKFÜ 1939. V. 151, BÁN 1980. 642.).

Az új magyar nemzeti kollektivitás első nagy formája és a kialakuló magyar barokk gon-dolkodás államfelfogása a *Regnum Marianum*. Közjogi tartalmát az erőteljes, de a királyi ha-talmat is elismerő és együttműködő rendi szellem, a katolikus alkatú, erős vallásos érzés és a kor ideáljainak a múlt tradícióira építése alkotja. E felfogás az ország fennmaradását a Magya-rok Nagyasszonya különös gondoskodása eredményének tartja. Nem vész el az ország, ame-lyen Szűz Mária pillantása nyugszik. E 17. századi nézet a barokk-élet kifejlődésével rendi elemekkel ötvöződött és megtelt a régi múlt „nemzeti” hagyományaival. Eszerint Mária apos-toli országának / *Regnum Mariano-Apostolicum* / már alapításkor is isteni kegyelem műkö-dött, nagyobb mértékben, mint más európai államokénál. Más keresztény államoknak Isten támogatója (protektor), míg Magyarországnak Ő az alapítója is (conditor). Ezért Magyaror-

szág kezdettől fogva nem egyszerű világi, profán állam, hanem szent és sérthetetlen állam (sacrosancta respublica), melynek alapítása két vallásos momentumból tevődik össze: az egyik a Szent Koronának Isten angyalaitól való, Szilveszter pápa általi küldése, a másik pedig a koronának följárása a Boldogasszony számára. A Szent Korona erősen rendivé vált fogalmát is újból megtölti vallásos tartalommal ez a felfogás, mely szerint *a Szent Korona nem vér szerint való örökség, hanem Szűz Mária kezében és szabados hatalmában áll annak adni akinek tesszik.* A Regnum Marianum e barokk világában a törökvész idejéből való Napbaöltözött Asszony ábrázolásából bontakozik ki a Patrona Hungariae azaz Magyarok Nagyasszonya jellegzetes alakja, máig érvényes ikonográfiája. A Szűzanya fejére ekkor a 12 csillagú korona helyett a magyar Szent Korona, a karján ülő kis Jézus helyett az ország almája-szimbóluma, másik kezébe pedig az ország jogara, kormánypálcája kerül. A lábánál feltűnő félhold a törökvész elmúltával bőségszaruvá, mintegy a magyar Kánaán, az *extra Hungariam non est vita* jelképévé alakul. Ez a barokkos Mária-ábrázolás képekről, szobrokról, céhzászlókról, pénzekről közismertté vált. Emellett a 17. századtól fennmaradt nyomtatott egyházi énekeskönyvek már tartalmaznak Máriához, mint Magyarok Nagyasszonyához szóló énekeket. Az 1650-ben megjelent Cantus Cathoeici egyik éneke a következő kérést tartalmazza: *Esedezz érettünk Isten szüléje. / Régi magyarságnak te valál őrzője. / Légy minden jónak megszerzője.* A különféle énekeskönyvekben számos darab szól a magyarok Pátrónájához. A napjainkban országszerte sőt a határon túli magyarság körében is szinte nemzeti himnuszaként ismert *Boldogasszony Anyánk* kezdetű éneket egy pannonhalmi bencés szerzetes írta 1715 körül. 1793-ban Vácott már nemzeti ének, majd a millenniumi ünnepségek alkalmával 1896-ban terjedt el, városi közvetítéssel. Szélesebb társadalmi réteg először a barokk idején kezd az egész magyar történet századait átfogó, nemzeti szellemű történelemfelfogást kialakítani. E kor fedez fel a hazai történelemben csodálatra méltó erényeket és lát benne először vezető ideákat, melyek a széteső-eltűnő századokat a nemzeti lét és fejlődés jegyében összekapcsolják, egységgé kovácsolják, mely egység minden más nemzet történetétől Istentől adottan különbözik. A magyarság – elsősorban a nemesség – most ébred igazán saját magának öntudatára, s ezt feltűnő lelki örömmel, saját múltján való lelkesedéssel és Istennek mondott hálával teszi, az összetartozás hatalmas érzése által és nemzeti erőtlől inspirálva. A hazafias érzés kialakulásában és népszerűsödésében jelentős szerep jutott a 18. századi, főként jezsuita iskoladrámáknak (HÓMAN-SZEKFÜ 1939. IV. 123, 366-377, 546, V. 150, VOLLY 1982. 413 429, 439, 447, 450, 454-455, BÁRDOS-WERNER 1986, BÁLINT 1977. II. 370-371).

A Rákóczi-szabadságharcot követő békés évtizedek folyamán a Regnum Marianum eszmekörében kibontakozó barokk műveltség ha különféleképpen is, de a társadalom minden rétegét meghódította, sőt gyökereivel a szegény emberek közé, a jobbágyországba is lenyúlt, mely ezidáig a vallásos műveltségi elemeken kívüli hatásokra alig volt fogékony. Körünkben ezek az újabb hatások is elsősorban a templom világán keresztül érvényesültek. A barokk oltárokon gyakran jelzik a szent magyar múltat és mennyei pártfogást nemzeti szentjeink és Magyarok Nagyasszonya ábrázolásai, sőt patrocíniumaik is jelentős számban létesülnek (HÓMAN-SZEKFÜ 1939. IV. 372, DERCSÉNYI 1954., DERCSÉNYI-VOIT 1969., 1972., 1978., LENGYEL-LIMBACHER 1997. 91-94). Egy jellegzetes, 1800 körül készült és Gyöngyöspatáról az egri papi szeminariumba került fali olajképen angyalos magyar címerrel ékített talapzaton koronázási jelvények láthatók, körülöttük Szent István, Szent László és Szent Imre díszes brokát öltözékben térdelnek a mennyei szférából előtűnő Szűzanya és a gyermek Jézus előtt. Háttérben Gyöngyöspata vára, alatta magyarok török ellen vívott csatája. A kép a paraszti kultúra alapjainak is megfelelő jellegzetességeket mutat. Az ábrázolás egybe vetíti a török háború kronológikus idejét a mennyei pártfogók szent időbeliségével. A ténytörténet szerint ugyan Szent László nem élt Szent István és Imre korában, és egyikőjük sem volt jelen Szűz Mária

földi életében. De a szent időbeliségben egymásra vetül a magyar szent királyok élete, és mintegy a magyar háromkirályokként együtt ajánlják föl a koronát, nemzetünk legdrágábbikát a Boldogasszonynak és a megváltó Kisdednek. Ez az a nemzeti mitikus idő, államiságunk misztikus kezdete, melynek túlradó malasztja a legnagyobb szükségben is oltalmat jelent. A Regnum Marianum korábbi fejleménye térségünkben az az egri műhelyből származó hordozható képtípus, mely ma is mintegy tucatnyi település templomában megtalálható. Rokokó keretben 18. századi magyar főúri ruhában a Patrona Hungariae látható, hátoldalán a sasvári (Schossberg, Saštin, v. Nyitra m. Szlovákia) Pieta másolata. A halott Krisztus és a fájdalmas Istenanya fején – sajátos módon – a magyar Szent Korona stilizált másolata látható. Figyelemre méltó, hogy némelyik ilyen Magyarok Nagyasszonya ábrázolást fém offerekkel, fogadalmi tárgyakkal ékítették, ami mutatja, hogy a helyi faluközösség számára a festmény kegyképi rangra emelkedett, s van ahol a hordozható kép önmagában is ex voto, fogadalmi tárgyként létesült (LENGYEL–LIMBACHER 1997. 93).

Utaltunk már rá, hogy a kuruc korszakban az egyháztól elkülönülő, saját lábán álló nemzetiség nyilatkozik meg Rákóczi Ferencnél és híveinél. E nemzeti élmények paraszti vetülete azonban merőben vallásos jellegű, noha Rákóczi pénzein is rendre Magyar Nagyasszonya és az országcímér látható. A fedelemnek érzelmes és szenvedélyes, a világ megoldhatatlan konfliktusaiból Istenhez menekülő lelki élete is vallásos természetű. Emellett imádságai egyúttal a szabadságharc nemzeti ideológiájától átszöttek és Habsburg-ellenesek voltak. 1705-ben Rákóczi harangot is ajándékozott az egri ferencesek számára, rajta Magyarok Nagyasszonya ábrázolásával (DERCSÉNYI–VOIT 1972. 363, VÁRKONYI 1963. 52). 1703-ból fennmaradt máramarosi jegyzőkönyvek tanúsága szerint, a szabadságharc kitörésekor a parasztság Rákóczit a szegénység *Isten küldte szabadítójának* tartotta. Nógrádban, a romhányi csata körzetében is kiemelkedő hősnek, ebből adódóan szakrális személynek tartották Rákóczit. Ezért például azon a helyen, ahonnan a vezérő fejedelem a csatát nézte, emlékül kápolnát épített a környék népe. Szintén a szakrális hely gondolatköréből ered a Rákóczi-fa, Rákóczi útja, alagútja, kútja hagyomány is. Alakja a népi hitvilágban – Szeged vidékétől Abaújig – természetfeletti erejű, sőt helyenként kifejezetten mitikus lénné vált, aki az óriások közül való, esővarázslásra képes, halhatatlan, és az év hónapjainak megfelelően tizenkét varázsló és ugyanennyi sárkány áll rendelkezésére. Képét néhol istálló ajtajára festették, mivel alakjának rontáselhárító szakrális-mágikus erőt tulajdonítottak (VÁRKONYI 1963. 49, DERCSÉNYI 1954. 247, KATONA 1977. 190, FERENCZI 1960., BÁLINT 1953. 291).

A fentiek szerint a Boldogasszony-tiszteletben – mint Mária magyarok oltalma és Nagyasszonya – megfigyelhettük az etnikussá válás jegyeit. Hasonló trend a vallási élet egyéb területein is megnyilvánult. Például a budai polgárság 1713-ban egy korábbi pestisjárványtól való megmenekedése emlékére Szentháromság-szobrot állított. A kialakuló kultusz fejleményeként megalakult a Congregatio SSS Trinitatis azaz Szentháromság Társulat, amelynek célja a Szentháromság kultusza mellett a magyar polgárok gyámolítása és Budán a magyar nemzeti-ség terjesztése volt (BÁLINT 1977. 399-400).

A 17-18. századtól a templomok világában is megjelent a kibontakozó nemzeti orientáció, a már említett hazai szentek és Magyarok Nagyasszonya ábrázolásokon túl is. Szűkebb térségünket tekintve, a történeti Hont vármegyéhez tartozó Ipolybalogon (Balog nad Ipl'om, Szlovákia) napjainkig élő hagyomány, hogy az Árpád-ház kihalását követő interregnum idején, az anyai ági leszármazottak, Károly Róbert és Vencel cseh király trónviszálya során a Szent Koronát egy éjszakán át a község templomában őrizték. Ennek emlékére – és a kereszts jeleként is – a templomtorony csúcsán a korona mását helyezték el. Benne a török pusztítást követően készült, és 1926-ban lebontott templomi festett famennyezet egyik kazettáján is a koronás magyar címer volt látható. A motívum a helyi fafaragásban és hímzésekben is megje-

lent. Jellegzetes, a szakralitást hangsúlyozó módon, az ilyen fej- és vállkendőt *koronás fehér kendőnek, magyar koronás kendőnek* nevezték, bár az egész címet ráhímezték (Palóc Múzeum 80.5.4. és 81. 7. 2. leltári számon, CSAKY 1996., Országos Műemlékvédelmi Hivatal Film-tára (OMVHF): 10.479). Az ipolybalogi templomot körülvevő, lőréses kőfalú kerítés bejáratí ajtaját Rados Imre helybeli faragómester készítette 1896-ban, amit a hagyomány szerint először az ezredéves kiállításon mutattak be Budapesten. A kétszárnyú ajtóra a mester vallásos és hazafias szöveget illetve ábrázolásokat vésett. A szemöldökfára: *Legyen az Úr ISTENNEK Örök Dicsősség! / A Jámbor Híveknek Áldás és Békesség.* Az ajtószárnyak betétei fölött: ANNO MDCCCLXXXVI. A felső betéteken rozmaring ágak között egy-egy szív, körülötte rendre ovális formájú felirat: *Szűz MÁRIA Édes Szíve Légy a mi menedékünk!* fölötté *IHS* Krisztus-jel. A másik betéten ugyanilyen elrendezésben: *Óh édes JÉZUSUNK SZÍVE Add hogy forrón szeressünk,* fölötté Mária-monogram. A felső és alsó betétek között: *Az EZREDIK ÉV, EMLÉKE.* A baloldali alsó táblán közepén a koronás országcímer, fölötté és alatta két-két sorban: *OH ANYÁNK MÁRIA, ÁLD /sic!/ MEG ORSZÁGUNKAT, / HŰ MAGYAR NÉPEDET, / ÉS JÓ KIRÁLYUNKAT.* A jobb oldalon Hont megye címere ugyanígy az alábbi szöveggel szerepel: *ÁRPÁD APÁNK VÉRREL / SZERZÉ E DRÁGA HONT / KÜZDJI ÉRTE HŰSÉGGEL / VITÉZ VÁRMEGYE HONT* (OMVHF Archiv: 33.623 /559/1903). Az ajtó faragása tehát fönt illetve szemmagasságban vallásos dicsőítéssel valamint kéréssel kezdődik, majd a jubileumi felirat alatt Máriához már mint Magyarok Nagyasszonyához szól, hogy az utolsó ajtóbetéten egészen nemzeti mondandóval figyelmeztessen a hazafiúi kötelességre.

Nádújfalu (Nógrád m.) 1746-ban készült, ma is látható festett templomi famennyezetére szintén felkerült a koronás magyar címer, és megint csak az egyik középponti, hangsúlyos kazettára, mintegy rendszert alkotva másik négy táblával. Kettős kazettán Krisztus keresztye és szenvedésének eszközei láthatók, fölötté a készítés dátuma, alatta az országcímer. E hosszanti szárra merőlegesen elhelyezkedő egy-egy tábla kétoldalt latin keresztformára egészíti ki az előző sort. A kozmikus környezetben megjelenő arcos Hold és Nap, mely ugyanakkor Oltáriszentség is, megfelel a paraszti település archaikus-vallásos közegének, amely a címer tükrözte módon nemzeti irányultságot is ölt (DERCSÉNYI 1954. 289–291). Pásztón (Nógrád m.) a plébániatemplom középkori toronyrészén ismeretlen időben, korona nélkül vagy már elhalványult koronával készült címer látható (DERCSÉNYI 1954. 331–334). A korábban említett Magyarok Nagyasszonya hordozható képek, oltárok egy részén is feltűnik az országcímer, természetesen korona nélkül, hiszen azt Szűz Mária viseli (pl. Abasár, Egerbakta).

A templomon kívüli nem nemesi címerábrázolással először céhemléken találkozunk a Rákóczi-szabadságharc idejéből. A szabadságharc nemzeti ideológiája, az a gondolat, hogy a katonák a *nemzetért* hullatják vérüket – s amelyet nagyrészt prédikátorok terjesztettek –, az egykorú katonafolyamodványok tanúsága szerint 1705-től terjed el szélesebb körben. Ennek a rozsnyói (Rožnava, Szlovákia) polgárság körében való befogadását szemléltetheti a városi csizmadia céh 1705-ben készült padja, melynek intarziás címerábrázolása lényegében megegyezik Rákócziak az ugyanezévben kibocsátott húsz poltúra pénzérméjén lévő címerrel (a címerek összefüggésére való figyelemfelhívást Selmeczi Kovács Attilának köszönöm; VÁRKONYI 1963. 52, UNGER 1976. II. 149 és LXXV). A következő évszázadból, még a reformkort megelőző 1824. évből ismerünk címerábrázolást, sőt önállóan a magyar korona megjelenítését is Fülep István miskolci szűrszabó mustarkönyvéből. Nyitray Dániel miskolci szűcsmester 1837-ben mintának készült rajzán a korona és a címerállatok hangsúlyozódnak, maga a címer egészen növényiessé stilizálódott (MALONYAY 1922. VI. és 3 lappal később számozatlan oldal, SÁFRÁNY 1996. 43, 54, 78). A címer és önállóan is a korona megjelenését a parasztság számára dolgozó mesterembereknél annak az évszázados folyamatnak a kiteljesedéseként lát-

juk, hogy a magyar társadalom nemességén kívüli mind szélesebb rétegei egyre határozottabban igénylik részvételüket a formálódó, polgárosuló nemzet kebelében. E törekvés differenciálatlanságát – és vallásos összefüggését is – jelezheti az a borsosberényi (Nógrád m.), fatörzsből faragott méhköpű, melynek elejére a kétfejű sasos címer került. A *Lieber Márton 1810* felirat alatti elmosódó szövegből már csak az *apostolok* szó olvasható (a debreceni múzeum Déri Gyűjteménye 1754. leltári számon).

Az 1848-49. évi polgári forradalom és szabadságharc széles néprétegeket érintő eseményei jelentősrészt vallásos motiváltságúak voltak. Így amikor a hadi események megkövetelték, hogy a sorkatonaság megerősítésére a nógrádi nemzetőröket is a hadszíntérre vigyék, a népfelkelő századok a csapatzászlót felszenteltették (SZOMSZÉD 1994. 161-162). A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatának kibocsátását követően városokban országszerte népünnepélyeket tartottak. Ezeken az egyes községek lelkészeikkel, az egyházak képviselőivel vettek részt, nemzeti színű zászlók alatt. Jellemzően a népünnepélyek fő programját hálaadó szentmisék és istentiszteletek alkották, a kormánybiztosi beszéd mellett papok és lelkészek szónoklataival (VÖLGYI 1922. 15, SZOMSZÉD 1994. 162). A nép többfelé a templomban értesült a függetlenségi nyilatkozatról, miként a kisváci templomban, ahol a nógrádverőcei lelkész hirdette azt ki, és híveit az oroszok elleni keresztes háborúra bízta (Palóc Múzeum Néprajzi Adattár 19.: 30).

A szabadságharc leverése után, a vívmányok és küzdelmek hatására, az országcímer egyre inkább a nemzeti függetlenség és a társadalmi integritás szimbólumaként élt a köztudatban. A címerben a Szent Koronát, a szakralitást hangsúlyozó paraszti felfogás tükröződik a korona 1849. évi elrejtésének jellegzetesen archetipikus hagyományában, a már korábban említett példák mellett. A történetet egy zempléni halász úgy mondta el, hogy a koronát a *Tisza mentén, egy ficfa tövében ásták el*, s mindjárt elmesélte, hogy hasonlóan rejtették el Attilának a hármas koporsóját is: *föld alá, víz alá, holdsugarba, napsugarba, fekete éjszakába* (ORTUTAY 1952. 294). Hasonló kozmikus szakralitás tükröződik egy múlt századi terényi malomkalácssütő vas mintázatán: a csillagos égbolt középpontjában a koronás címer látható, kétoldalt egy-egy holdsarló szegélyezi (PMNA: 986). E tárgyítípus múzeumi gyűjteményekben és még falvakban fellelhető példányai összességükben is jól példázzák, hogy a nagyjából az előforduló vallásos ábrázolásokat, szakrális paraszti szemlélete révén gyakorta helyettesíti az országcímer nemzeti szimbóluma – s olykor még a két fejű sasos címer is. Örhalomban (Nógrád m.), melynek védőszentje Szent István király, a koronát méhkaptár elejére is ráfaragták egy-egy nemzetiszínű zászló egymásnak döntött keretében, valószínűleg a múlt század második felében (Néprajzi Múzeum Fotótára: 70439). Az országcímerben a Szent Koronát, a szakralitást hangsúlyozó paraszti felfogásra és egyáltalán a címerábrázolás elterjedésére hatással lehetett, azt inspirálhatta a koronához fűződő eszmeiség alakulása. A Szent Korona jogi helyzetének kora középkori arisztokratikus felfogásához képest – a rendi fejlődéssel összefüggésben – Werbőczy István szent korona tana szélesebb körre terjesztette ki a koronával eszmei kapcsolatban állók csoportját, a köznemesség bevonásával. 1514-ben írott Hármaskönyvében egyházi mintát alkalmaz. Pál apostol szerint az egyház Krisztus titokzatos teste. Ennek feje Krisztus, testrészei az egyház tagjai. E gondolatkör a koronára alkalmazva, a szent korona feje a király, tagjai pedig az egyazon szabadsággal rendelkező nemesek. Ez az elmélet 1874-ben, a polgári átalakulás fejleményeként nyert új, demokratikus megfogalmazást, ami a királynak és a nemzetnek a szent korona egész testében megnyilvánuló egységét hirdette, a nemesség jogainak minden állampolgárra való kiterjesztésével (ECKHARDT 1941., GYÖRFFY 1979. 9, BÁN 1980., 1989). Paraszti tárgyakon a 19. század utolsó harmadában megszokasodtak a címerábrázolások, melyek a múzeumi tárgyak tanúsága szerint csaknem mindig koronás címet jelentettek. Még azon a mézeskalács ütőfán is, amely Kossuth nevét és

teljes alakját mutatja – Vajkai Aurél monográfiájában szereplő megnevezés szerint: – a *Kos-suth-címerrel*, nos e címerábrázolás sem korona nélküli, hanem annak stilizált mását mutatja. A kompozícióhoz igazodó három karéjos forma tetején lévő ferde kereszt egyértelműsíti az alakzat korona-jelentését. A címerábrázolás a néprajzi tárgyak szinte teljes skáláján fellelhető, a legkülönbébb munkaeszközöktől az ünnepek, szokások kellékein át a népviseletek darabjaiig, a paraszti lakáskultúra tárgyain, ajándék- és emléktárgyakon át az épületdíszekig. Mindez több összetevő eredményének tekinthető. A magyar államiséget jelképező címer 48. után a nemzeti függetlenség szimbólumává vált. Az ábrázolások térhódításában fontos szerepe volt az 1870-es évektől egyre gyakoribb külföldi – és hazai – háziipari, népművészeti kiállító-soknak. Ezzel összefüggésben is hangsúlyozzuk a felsőbb társadalmi rétegek, a vármegyei kö-zéposztály inspiratív szerepét, amely az ismertetett ipolybalogi ajtó esetében is nyilvánvaló. A kiegyezés időszakában megenyhülő politikai légkör s majd a milleniumi ünnepségek is ked-veztek a hazafias érzelmű népművészet föllendülésének. Nem utolsó sorban a szent korona tan, szent korona eszme ekkori demokratikus alakulása és a koronához, címerhez kötődő szakralitás is e tárgyalakító kultúra föllendülését ösztönözték, hogy az általános konjunktúrális gazdasági viszonyok szerepére már épp, hogy csak utaljunk (VAJKAI 1998.36.kép, FÜGEDI-SELMECZI KOVÁCS 1991.135).

A népművészeti kutatásban megállapításra került, hogy a korona a címeren gyakran vi-rágszirommá, bimbóvá stb. stilizálódott, tetején a kereszt azonban legtöbbször megőrződött. A következtetés szerint a korona ennek során eredeti értelmét veszítette. Fenti, a szakrális motiváció szempontját érvényesítő elemzésünk alapján a tényekből más eredményre jutunk. Kétségtelen, hogy a népművészet stilizációja során a korona rendre elveszíti másolatjellegét, külső fizikai formáját, de *nem eredeti értelmét*. A vitatott állítás illusztrációjaként egy 19. szá-zad végi debreceni szürgallér került bemutatásra, melyet azonban éppen a saját vázlatunkból fakadó következtetés levonására látunk alkalmasnak. A címer hímzése a koronát mint sugárzó, túlradó valóságot, az áldások forrását mutatja, éppen a korona lényegi mibenlétét, *eredeti ér-telmét* fejezi ki a népművészet formanyelvén és kulturális közegében, artisztikus formában (VÖ.: FÜGEDI- SELMECZI KOVÁCS 1991. 137). De, hogy megállapításunkat ne egyetlen példával támasszuk alá, helytállóságának érdekében tekintsük át 1848. emlékeit a népi díszítő-művészetben, ahogyan az Vajkai Aurél összefoglalásában bemutatásra kerül (VAJKAI 1998.). A kötetben összesen 41 rajz és 57 kép található. A 98-ból 36 illusztráción látható címerábrázolás (28 rajz, 8 kép). Meglátásunk szerint a 36 ábrázolásból 31 a Szent Koronát jeleníti meg, s egy további esetre ez átvitt értelemben vonatkoztatható. Két ábrázolás azért esik ki, mert raj-tuk a címer csak egyszerű illetve elnagyolt rajzolatú – 6. és 11. rajz – a 19. rajzon a korona je-lenlétét a címerpajzs fölött csak a tárgy középtengely menti íves kinövése sejteti, a 2. képen pedig a koronás címer másolat jellegű kialakítása látható. Értelmezésünk szerint az ábrázolás akkor mutatja a koronát, mint sugárzó, túlradó valóságot, az áldások forrását vagy legalábbis közvetítőjét, ha azt sugaras elrendezésű illetve ékrovásos hullámos ornamensek jellemzik vagy a kontúr menti pontozás kelti, erősíti ezt a hatást, az ornamensek formai tulajdonságainál fog-va. E kritériumoknak megfelel a 2., 3., 5., 7., 8., 10., 13., 14., 15., 16., 18., 20., 23., 25., 27. rajz és a 17., 23., 24., 36., 53/d kép. Az 1. és 21. rajzokon az egész címer sugárzó hatást kelt, előbbinél tulipánlevelek sajátos elrendezése, utóbbinál kettős csillagkeret következtében. A 4. rajz cí-mere egy kulacs kontúrjaira rétegződik, ahol a korona a kulacs szája, mely karikásé-krovásos és felfelé nyitott, a *fent* szakrális közegnek megfelelő jelentésével. Ezt a kulacs szája és a címer koronája közt megfigyelt összefüggést átvive a 15. képen látható butykosra, a nyílás a kompo-zíció részévé, a címerpajzs koronának megfelelő tartozékává válik. A 7. és 22. jelzetű címert övező angyalok a korona természetfeletti, angyali küldésére utalnak. A 9. rajzon a címerpajzs és a korona közti karszerű két nyúlvány a koronát mintegy az ég felé emelve a Szent István-i

felajánlásra utalhat, esetleg, mint a 22. rajznál, az angyali eredetet jelzi. A 17. rajz címere-koronája mint a lélek – két galamb képében – és a golgotai kereszt foglalatja tűnik elő, a 24., 29. koronák mint Istenszem kaptak formát. A 30. számú sasos címeren lévő magyar címer koronája kapuszerű középpont hatását kelti. A 17.kép borotvatokjának magyarázó feliratától egészen eltér értelmezésünk, hiszen aszerint a címerábrázolás korona nélküli. Mi egész egyértelműséggel egy központosan sugárzó, s még a Szent Koronára is emlékeztető ábrázolást látunk. Olvasatunkban a 18. kép címere sem korona nélküli, hanem miként a címerpajzs cseréppé, úgy a korona a szabad felület egészét, értsd mindent betöltő virággá stilizálódik, a korona eredeti értelmének, szakralitásának megfelelően. A 24. kép címere padtámlán Kossuth–címerként szerepel (VAJKAI 1998. 25), pedig az a kiinduló értelmezésünk klasszikus szemléltető példája a címerpajzs fölött a koronának megfelelő mezőt csupa-csupa sugárnyaláb alkotja.

Az újra, fejlődésre épülő, történelmet alkotó polgári kultúrával szemben a népi műveltség hátrálva halad a jövő felé, kötődik a mitikus kezdetek léttől áradó idejéhez. Értelme-központú, innovatív mentalitás helyett az ismétlés, utánzás rituális gyakorlatára épül. Másrészt újra meg újra a közvetlen isteni beavatkozás hite és élménye érvényesül, miáltal a paraszti tudat számára lehetséges a történelmi-társadalmi törvényszerűségek fölfüggesztése. Például Dózsa György parasztfelkelésétől a világháborúig szinte minden megmozdulás magyarázatát kozmikus vonatkozások, égi vagy földi jóselek adták (csillaghullás, árvíz, földrengés, véres eső, stb.). A paraszti emlékezésben a legrégibb elképzelhető múlt a nagyszülők élményvilága. Három nemzedék múltán a történelmi események az ősök egynemű és osztatlan idősíkjára tömörülnek, helyi konkrét valóságuk voltaképpen időfelettivé, általános, nemzetközileg is egyöntetű motívumokká eszményiesül. Így történt ez a középkorban Szent László legendába sűrített emlékezetével, és ez a mentalitás vezetett Szent István, Rákóczi, Kossuth és Petőfi halhatatlanságához, az ún. Kyffhäuser mondatípus keretében való visszavárásához, hogy felszabadítsa népet és az országot. (DÉGH 1947. 231. 1952.168–169, KATONA 1977., ORTUTAY 1952.).

A parasztság történelmi hagyományai nem ábrázolnak tömegeket. A közösségi ideálokat, mint a nép iránti együttérzés, társadalmi igazságtevés, egyenlőség–eszmény, kiemelkedő hősökbe sűrítik. A jó királyba vetett feltétlen hit, a hősök halhatatlanságának képzete, és a hagyomány creje a kiemelkedő történelmi személyeket – akik a közösségi ideálok megtestesítői – fokozatosan egymásba olvasztják, végsősoron mintaadó szakrális ősképekhez hasonlítják. Ilyen jellegű hagyományt idéztünk fentebb Rákóczival kapcsolatban, s hozzá tehetjük, hogy a szegedi nép sohasem hitte Rákóczi halálát, meg volt győződve, hogy él és még visszatér hazájába. Ennek beteljesülését látták 1848–49-ben, amikor Kossuthot a visszatérő Rákóczival azonosították. A folyamat archetipikus jellegének szemléletes példája a következő, Petőfiről szóló hagyomány. Néhány nemzedék múltán a Kiskőrös környéki tanyák, pásztorszállások lakóinak emlékein keresztül Petőfi születésének története egyre hasonlóbbá vált a Betlehemi Kisded legendájához, s azt a népi betlehemes mintájára mondták el. A távolabbi, szlavóniai magyarok már egyenest arról beszéltek, hogy Petőfi barmok között a jászolban született és pásztorok voltak első gyámolítói (BÁLINT 1953. 291, DOBOS 1973. 420).

Kossuth Lajos is hasonló szakralizációval szerepel a néphagyományban: félistennek, védőszentnek, magyar hazánk megváltójának nevezték őt, aki mint a legendák Krisztusa, halála után is a földön jár és igazságot oszt. Tényleges nemzeti hős szerepében is vallásos viszonyulással fordult hozzá Sámsonháza (Nógrád m.) evangélikus népe, melynek eredményét a közösségi templom falán ma is emléktábla hirdeti: *Kossuth Lajos, Magyarország volt kormányzója a sámsonházai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyháznak 1871. évi február hó 17-től 1894. március hó 20-ig főfelügyelője volt!* Kossuth tisztában volt a népi felfogással, és például az 1848. december 22-én az országos honvédelmi bizottmány elnökeként jegyzett kiáltványában Magyarország népeire *a mindenható Isten – a szabadság – a népek Istenének nevében* szól, hogy

hadba hívja őket az idegen elnyomás ellen. Halála után olyan dalok keletkeztek, amelyekben a sírjából is felkél Kossuth, hogy segítsen nemzetén, ha majd ütni fog az óra (Ortutay 1952). Az ország, a haza sőt a történelmi Magyarország geográfiai képének és integritásának vallásos tisztelete – noha már Lisznyai Kálmán szabadságharc leverése utáni költészetében is jelentkezik – majd a trianoni tragédiát követően bontakozik ki a széles néprétegek számára (vö.: SINKÓ 1996).

IRODALOM

- BALOGH Sándor (főszerk.)
1977 Balassagyarmat története. Balassagyarmat
- BÁLINT Sándor
1953 Régi szegedvidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi nótáról. *Ethnographia* LXIV. 290-292.
1977 Ünnepi Kalendárium I-II. Budapest
- BÁN Péter
1980 Szentkorona-eszme. In.: Bán Péter (szerk.) Magyar történelmi fogalomgyűjtemény. II. 855-856. Eger
1989 Nemzet. Szentkorona-eszme, szentkorona-tan. In: Bán Péter (szerk.) Magyar történelmi fogalomtár II. 54-56 és 173-174. Budapest

- BÁRDOS Lajos – WERNER Alajos (szerk.)
1986 Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv. Budapest
- BENDA Kálmán – FÜGEDI Erik
1979 A magyar korona regénye. Budapest
- DEMETER Zsófia
1998 A pákozdi győzelem. A Szent István Király Múzeum Közleményei B. sorozat 48. szám. Székesfehérvár
- DERCSÉNYI Dezső
1954 Nógrád megye műemlékei. Budapest
- DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál
1968, 1972, 1978 Heves megye műemlékei I.-III. Budapest
- DÉGH Linda
1947 Beszámoló az 1848-as néphagyománygyűjtés eddigi tapasztalatairól, Ethnographia LVIII. 230-235.
1952 A szabadságharc népköltészete. Összeáll. uő. Budapest
- DOBOS Ilona
1973 Petőfi mondák. Ethnographia LXXXIV. 418-429.
1980 Kyffhäuser mondatípus. Magyar Néprajzi Lexikon 3., 377-378. Budapest
- ECKHARDT Ferenc
1941 A Szentkorona-eszme története. Budapest
- FERENCZI Imre
1960 Rákóczi alakja az Abaúj-Zempléni néphagyományban. Ethnographia LXXI. 389-436.
- FÜGEDI Márta – SELMECZI KOVÁCS Attila
1991 A címer-motívum a magyar népművészetben. In: Halász Péter (szerk.) A Duna menti népek hagyományos műveltsége. 135-140. Budapest
- GUNDA Béla
1998 Az egyéniség és személyiség-kutatás kibontakozása a néprajztudományban. In: Barna Gábor (szerk.) Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. 13-25. Szeged
- GYÖRFFY György
1979 Bevezető. In: Katona Tamás (szerk.) A korona kilenc évszázada. Budapest
- HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula
1939 Magyar Történet I-V. Budapest
- KATONA Imre
1977 Parasztságunk történelemszemlélete. Népi kultúra-népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának Évkönyve X. 189-206. Budapest
- KATONA Tamás
1979 A korona kilenc évszázada. Budapest
- KLANICZAY Gábor
1986 Az Anjouk és a szentkirályok (Fejezet a középkori szenttisztelet történetéből) In: Tüskés Gábor (szerk.) „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. 65-87. Budapest
- LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor
1997 Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat
- LIMBACHER Gábor
(1998) Népünk Rákóczi. In: Szivcsek Ferenc (szerk.) Köszöntés (R. Várkonyi Ágnes tiszteletére) 22-23. h. és é.n.
- MAJOR Ervin
1953 Dégh Linda: A szabadságharc népköltészete. Ethnographia LXIV. 454-458.
- MAKKAI László
1985 Művelődés a 17. században. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.) Magyarország története 1526-1686. 1461-1576. Budapest
- MOLONYAY Dezső

- 1922 A magyar nép művészete V. A palócokról. Budapest
- MANGA János**
 1962 A hasznosi tömegpszichózis. (A búcsújáráshelyek és a „hasznosi csoda” összefüggései.) Ethnographia LXXIII. 353-388.
- 1972 Magyar pásztorfaragások. Budapest
- MÁLYUSZ Elemér**
 1963 Haza és nemzet a magyarországi feudalizmus első századaiban.
 In: Történelmi Szemle 6., 4-10.
- ORTUTAY Gyula**
 1952 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. Ethnographia LXIII. 263-307.
- PÉTER Katalin**
 1985 A reformáció és a művelődés a 16. században. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.) Magyarország története 1526-1686. 475-604. Budapest
- SÁFRÁNY Zsuzsanna**
 1996 Régi szücsrajzok. Magyar Népművészet XXIV. Budapest
- SELMECZI KOVÁCS Attila**
 1990 A magyar nép címere. Budapest
 1996 National Symbols in hungarian folk art. Acta Ethnographica Hungarica, 41 (1-4) p. 155-178.
- SINKÓ Katalin**
 1996 A megsértett Hungária. In: Hofer Tamás (szerk.) Magyarok Kelet és Nyugat közt.
 A nemzettudat változó jelképei. Tanulmányok 267-282. Budapest
- SZILÁRDFY Zoltán**
 1996 A kettős kereszt. Kultusz és szimbólum Kelet és Nyugat között. In: Hofer Tamás (szerk.) A nemzettudat változó jelképei. Tanulmányok 67-76. Budapest
- SZOMSZÉD András**
 1994 „Szépen szántó vadkertiek.” Érsekvadkert története az úrbéri tagosítás befejezéséig. Érsekvadkert
- SZÜCS Jenő**
 1963 Nándorfehérvár és a parasztság. Történelmi Szemle 6., 11-14.
 1972 „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához. In: Spira György-Szücs Jenő (szerk.) Nemzetiség és feudalizmus korában. 9-71. Budapest
- UNGER Emil**
 1976 Magyar éremhatározó II. Budapest
- VARGYAS Lajos**
 1980 Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában. In: Mezey László (szerk.) Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Hungaria Sacra 1. 9-18. Budapest
- VÁSÁRHELYI András**
 1965 Magyar Irodalmi Lexikon III. 499. Budapest
- VÁRKONYI Ágnes, R.**
 1963 A „népi kurucság” ideológiája. Történelmi Szemle 6., 44-55.
- VAJKAI Aurél**
 1998 1848 emlékei a népi díszítőművészetben. szerk.: KRIZA Ildikó. Budapest
- VOLLY István**
 1982 Karácsonyi és Mária-énekek. Budapest
- VÖLGYI István Antal**
 1922 Balassagyarmat Mezővárosban az 1848-1849. évben történeteknek beillesztése hazánkban az ugyanazon időről szóló történetébe. Balassagyarmat

Tanulmányok – Essays

Búcsújáráshoz kapcsolódó ponyvanyomtatványok a nógrádi térségben

Lengyel Ágnes

A kegyhelyeken végzett ájtatosságoknak a római katolikus nép körében, a múltban és napjainkban is gyakori kellékei a ponyvanyomtatványok. A téma vizsgálatához XVII. századi nyomtatott és kéziratos könyvek szolgálnak legkorábbi forrásként, melyek a búcsújárás alatt, az útközben használatos szövegeket rögzítették. Ekkoriban elsősorban a litániák és parafrázisai szolgáltak búcsújáró énekeként. E sokszor ismételhető, azonos refrénű kötött szövegek alkalmasak voltak előénekes vezetésével való előadásra az elsősorban orális kultúrában élő népnél. A litánia típusú, refrénes énekeken kívül ismeretes volt – a napjainkig élő – diktálásos éneklés. Ezt a módot a Náray-féle énekeskönyv (1695) már leírja s megemlíti, hogy ez különösen olyankor alkalmas, amikor nagyobb távolságra mennek és az iskolamester vagy két jó énekes gyermek egy-egy verset előmond.⁽¹⁾ A híresebb búcsújáró helyekhez kapcsolódó kiadványok a XVII. század közepe táján jelentek meg, elsősorban német nyelven. Énekeket és imádságokat közöltek a zarándokok használatára és ismertették a kegyhely történetét az ott történt csodás gyógyulásokat. A mirákulumos könyvek némelyikében áhitat-irodalmi szöveganyag is található a búcsújárás különböző alkalmaira, melyek egyéni és közösségi használatra egyaránt alkalmazhatóak voltak. A XVIII. század végétől nagyobb számban megjelenő magyar és más nemzeti nyelvű ponyvafüzetekben gyakorta megfigyelhető, hogy az egyik kegyhely már meglévő szöveganyagát alkalmazzák másutt is.⁽²⁾ E korszak kiadványai forrásul szolgáltak a XIX. század filléres ponyvafüzeteinek összeállításához.

A búcsús énekek kiadásának virágkora a XIX. század második felétől az I. világháborúig terjedő időszakra esett. A helyi nyomdák gyors elszaporodása teret nyitott az énekszerző és -kiadó búcsúvezetők tevékenységének és a búcsújáró énekek száma hirtelen megnőtt. Elterjedtek a kéziratos gyűjtemények, melyekbe a búcsújárásra való énekeket ponyvanyomtatványokból is átmásolták az összeállítók.⁽³⁾ Ez a gyakorlat még századunk második felében is megfigyelhető. A búcsú jó alkalom új énekek megismerésére és a szövegek akár levelezés útján is terjedhetnek. Az ily módon összeállított füzetek több kézen vándorolhatnak át.

A búcsújáráshoz kapcsolódó ponyvanyomtatványok kutatása a vallási néprajz olyan ága, melynek módszeres vizsgálata eddig nem történt meg sem országos viszonylatban sem a palóc régiót tekintve. A búcsújárással foglalkozó leírások csak ritkán említik meg a búcsúsok által használt nyomtatott vagy kéziratos füzeteket. Jelen tanulmány a nógrádi búcsújáróhelyekhez és a térségből látogatott kegyhelyekhez kapcsolódó nyomtatványokat veszi számba elsősorban templomi előénekes asszonyok ponyvakészletei alapján, figyelembe véve az eddigi néprajzi és egyéb szakirodalmi feldolgozásokat. Gyűjtőmunkánk során döntően a múlt század második felétől megjelenő kiadványokat dokumentálhattunk és mellette figyelembe vettük az utóbbi évtizedek nyomdai termékeit is. Az adatközlő előénekes asszonyok bemutatása, társadalmi hovatartozásuk, vallásosságuk elemzése, előimádkozóvá válásuk és a ponyvanyomtatvá-

nyokhoz való viszonyulásuk külön tanulmányt igényel. A továbbiakban érintjük a ponyvanyomtatványok funkciójának és használatának kérdéseit a búcsújárás során, majd a kegyhelyekhez való kapcsolódás módjai szerinti csoportosításban közöljük a nyomtatványok adatait.

A búcsús ponyvafüzetekben megjelent imák és énekek a zárándokok lelki felkészülésére szolgáltak eszközként a mindennapokból a szakralitás világába történő átlépéshez. A zárándoklat egyes mozzanataihoz kapcsolódóan pedig a búcsújárás rituális forgatókönyveként illetve kivonataként is értelmezhetőek. Példa erre – a ponyvanyomtatványoknak is egyik forrását jelentő – Pongrátz Eszter Arany Korona imakönyve, mely sok kiadást megérve országszerte elterjedt.⁽³⁾ Ebben *Búcsú-járók Imádsági* cím alatt a búcsújárás egyes szakaszaihoz kapcsolódóan találunk imádságokat: *Búcsút járó Hiveknek ájtatos fohászkodásai az útazásban..., A' midőn a hegyre felmegy, ekképpen szólly..., Midőn a' hegyről le-ménsz, ekképpen szólly...*⁽⁴⁾ Hasonló tagolással készült a búcsújárók részére összeállított ponyvafüzetek egy része is. A búcsújárás egyes fázisaihoz kapcsolódó szövegek csoportosítása e füzetek⁽⁵⁾ alapján a következőképpen végezhető el:

- Búcsúra indulás előtti napokban szentmise látogatásra való felszólítás
- Búcsúra indulás előtt mondandó énekek
- Elinduláskori ének (hozzákapcsolódóan a Miatyánk, Üdvözlégy háromszori ötszöri vagy hétszöri elmondása továbbá a Hiszekegy)
- Útközben mondandó énekek
- A búcsúra menők útjában lévő felszentelt helyeknél (templom, kápolna, temető, út menti kereszték) végzendő ájtatosság
- A kegyhely templomának vagy tornyának megpillantásakor mondandó imák és énekek
- A kegytemplomba való belépéskor
- A kegykép megpillantásakor (beköszöntő ének)
- A kegykép előtti imádságok és énekek
- Búcsúima a kegyhelytől
- A kegytemplom utolsó látásakor
- Hazafelé vezető út során
- Elbúcsúzó ének a búcsús társaktól
- Emlék a búcsúról

Felsorolásunk legrészletesebb összefoglalása a lehetséges búcsújárási fázisokhoz kapcsolódó szövegeknek az ismeretes ponyvakiadványok alapján. Az egyes alkalmakkor a helyi hagyományok alapján az előénekes által használt nyomtatványoknak és a búcsújáró nép igényeinek megfelelő aktuális összeállítások születtek. Erre példa századunk elejéről a jázsági énekszerző és -kiadó szeptember, Orosz István által vezetett egri zárándoklat, ahol a helynek és alkalomnak megfelelően a Hétfájdalmú Szűz Mária kultusza került előtérbe: *„Búcsú előtt való negyednapon, csütörtökön szent misét hallgattunk, azután én az elindulásra való éneket és imát elvégeztem. A Jézus nevében útra fordultunk kereszt és lobogó alatt [...] Mikor várost vagy falut értünk, én akkor a kereszt és lobogókat előre rendeltem úgy páronként [...] Énekszóval, nagy pompával mentünk végig minden községen, úgy énekeltek mindnyájan. mint az angyalok [...] Azonnal elkezdtem a beköszöntő éneket, akit arra a búcsúra magam szerkesztettem [...] Hét Miatyánkot és hét Üdvözlét elmondottam a fájdalmas szent titkokkal, azután a felajánló imádságot.”*⁽⁶⁾

Az útközben és a kegyhelyen végzett éneklés-imádkozás a búcsúsok sajátos szándékaira, felajánlásaira történik, felölelve az emberi élet, egyén és közösség szükségleteit, az elhunyt hozzátartozók körét. A zárándoklat egyes mozzanataihoz kapcsolódóan is utal a búcsújárás során végzett imádságokra P. Pethő Lénárd az andocsi búcsújáróhely ismertetését tartalmazó

könyvecskében (1929) *Búcsújárási illemszabályok és figyelmeztetések* fejezetcím alatt. Figyelmeztetései a búcsújárás megfelelő mederben tartását célozzák: *Ha szent épületeket, szobrokat láttok, üdvözljétek!.../ Ha útközben eleget énekeltek vegyétek elő a rózsafüzért és mondjátok el egyszer az egyház felmagasztalásáért, máskor az otthon maradtokért, a megholt hívekért, a haldoklókért, a bűnösök megtéréseért vagy más üdvös célra!.../ Illik, hogy a búcsúmenetben mindenki énekeljen, mikor ének van és fennhangon imádkozzék mikor közös imát mondanak.*⁽⁷⁾ Ehhez a folyamatos imádkozáshoz, énekléshez szolgáltatnak „forgatókönyvet” a ponyvakiadványok. A *Legujabb beköszöntő ének a szentkúti Máriához* című (93.5.21.7. ltsz.) év és hely megjelölése nélkül kiadott egyleveles, kétrét hajtott nyomtatványon például a címadó beköszöntő éneken és a *Kereszt előtti imán* kívül a *Haldoklókért és Purgatóriumbeli lelkekért* való imádság található 3–3 Üdvözlőgy Mária elvégzésével, továbbá *Az oltári szentség imáadásra* 5 Miatyánk és Üdvölet elmondásával. Az előénekes vezetésével végzett közös ájtatosság hozzájárul az utazás nehézségeinek elviseléséhez, a búcsú eseményeire való ráhangolódáshoz. „A legszebb éneket, imákat, a szent rózsafüzért zengedeztem velek, egész útunkban nem ért senki sem fáradtság” – emlékezik már idézett önéletírásában Orosz István búcsúvezető.⁽⁸⁾

A Nógrád megyei Karancs-hegy kis búcsújáróhelyén Nagyboldogasszony (aug. 15.) északáján Hetény János 1952-ben készült leírása szerint nagyrészt ponyvanyomtatványokból a következő imádságokat végezték el Boroznaki Pál búcsúvezető és énekesasszonyok vezetésével: „örülj, vigadj tisztaságban felvirágozott anyaság... utána mingyá: A mennyei szent városnak gyöngykapui ma felnyílnak... Mikor má felérünk (vége a körmenetnek) akkor hozzákezdünk a 15 tizedes olvasóhoz. A többi olvasót, az Oltáriszentség tiszteletét... Akkor mikor eljön az éjfé, akkor a halottakér imádkozunk. Halottakér nagyon sokat imádkozunk. Egy óráig. Közbevesszük, akik a harctéren elhaltak. Olyan sok szép ájtatosság van ott, olyan nincs egy kegyhelyen se! [...] Ugye sokféle rózsafüzér van. A háromrészes, oltáriszentség, Jézus szíve, halottakér, hajnalban aztán a Szentháromságot imádjuk ott. [...] A hajnal neki van szentelve. Az ő olvasójával... Mikor aztán kivirrad... Ezelőtt voltak misék is. Most má nem szabad [...] Akkor reggel el szoktuk mindig végezni körüljárással a rózsafüzért. 15 titok kép van ott. A 15. a főoltár. [...] Legutóbb sugallatba jött, hogy temetés (dramatizálás a halott Máriát ábrázoló szoborral) előtt el kell végezni a stációt is, mer a Szűzanya mielőtt meghalt, elvégezte a stációt, mind a 14 utat. Úgy nekünk is meg kell járni temetés előtt.”⁽⁹⁾

A búcsúban végzett imádkozás gyakori célja a gyógyulás, a testi fogyatékoságok megszüntetése. Az imént említett karancs-hegyi kegyhely ponyvakiadványán található például *Könyörgő ének Szűz Máriához a némák szólásáért, a vakok látásaért*. A csodás gyógyulások történetei növelték a kegyhely népszerűségét és szintén helyet kaptak a ponyvakiadványokban. Így Mátraverebély-Szentkút énekei között: *Oh ti hívek! idejövén, bizonyágot tegyetek. / E sz. kútnak forrásából mily sok jókat vettek, / Romlott testből újultatok, / Hány százan gyógyultatok! / Kik itt gyakran megjelennek, hallják történetekből, / Hogy gyógyító erő e víz, tudják külön jelekből. / Sőt magok is tapasztalják / Meggyógyulván ezt vallják / Vakok, némák, rút sebesek, valának köszvényesek, / Bénák, nehéz-nyavalyások, jövének fekélyesek, / Ezek s többek gyógyulának...*⁽¹⁰⁾

A zarándoklatok pihenő idejében a csodás gyógyulások eseményei mellett a kegyhely kialakulásának történeteit olvasták fel vagy mesélték egymásnak. E történetek forrásául szintén a ponyvafüzetek szolgáltak. A példát ismét Hetény János kéziratából idézhetjük: a karancs-hegyi búcsújáráskor... egy (másik) ülő csoport a hasznos történetet hallgatja H. Margit nénitől, aki most végre felolvassa a már előbb beharangozott történetet [...] *Jeret ide keresztnyek, Hasznos közelébe, Ott jelent meg Mária a Galya völgyében...*⁽¹¹⁾ Háborúk, természeti csapások idején a búcsújáróhelyeken is előtérbe kerülnek az erről szóló énekek. Az 1947. évi Nagyboldogasszony napi búcsún a mátraverebélyi Szentkútnál annak az énekeskoldusnak volt

a legnagyobb sikere, aki a hadifoglyok hazatéréséért kérte a Szűzanyát.⁽¹²⁾ Ezen aktualitások búcsús nyomtatványon való rögzítése azonban ritka.

Az éneklés, imádkozás a szent helyen, a kegykép, kegyszobor érintése, csókolása felfokozó érzelmi hatással van a búcsúsokra. A ponyvanyomtatványok szövegei is erősítik ezt: „*Isten hozzád anyánk / Már töled búcsúznunk / Zokogó ajakkal / Hozzád felkiáltunk /.../ Szívünknek bánatát / Most ki nem mondhatjuk / Sírástól magunkat / Most meg nem foghatjuk /.../ Kedves édes anyánk / Többet nem mondhatunk / Majd leszakad szívünk / Hogy téged itt hagyjunk.*” (Búcsúzó ének töredékesen fellelt ponyvanyomtatványon. Szerző: Oroszy István, szentföldlátogató, Jász-ladány 1867. 94.14.1. ltsz.) Vajkai Aurél a Dunántúlon figyelte meg, hogy a kegyhely elhagyásakor az egyes búcsús csoportok milyen „*megható szépen búcsúznak a Mária szobrától /.../ Ilyenkor a más falubeliek a kegyszoborhoz furakodnak és ámulva bámulják a térdrehullt, zokogó tömeget.*”⁽¹³⁾

A búcsús nyomtatványok énekelt használatára vonatkozik, hogy bár kottát általában nem közöltek, gyakorta ad notam-mal jelölték, hogy mely ének dallama szerint ajánlatos énekelni. Amikor ilyen utalás nem található, a használók maguk választották ki a megfelelőnek tartott dallamot. Előfordul, hogy a megadott dallamjavaslat nem volt ismeretes az előénekes illetve a közösség előtt, vagy nem tartották elég szépnek, megfelelőnek. Ilyenkor a kiválasztott és helyénvalónak talált ének címét írták be a nyomtatványba. Vargyas Lajos Áj falu esetében azt figyelte meg, hogy nem okozott gondot, ha a dallam már egy ismert szöveggel foglalt volt, sőt kedvelték, ha egy dallamhoz sok szöveg tartozott: *Ami rámegy, azt lehet arra pászítani.*⁽¹⁴⁾ Bonyolultabb szerkezetek, különböző szótagszámok esetén azonban nem mindig egyszerű a dallamigazítás. Ilyenkor megbomlik a dallam kötött formája és lehetőségek nyílnak a variálódásra. A ponyvafüzetek XIX. századi elterjedésével a litánia típusú énekeket a kötött szótagszámú többnyire izometrikus, de parlando-rubato dallamok váltották fel.⁽¹⁵⁾ Az előénekes egy-két soronként mondja előre a szöveget, ahogyan a ritmus és a vers kívánja, a tömeg pedig recitative ismétli utána. Egyes nyomtatványokon magára az éneklés módjára, alkalmára vonatkozó utasítások is feltűnnek, így például az *Énekek szentséges körmenetre* (Végh nyomda, Salgótarján é.n.) című, századunk első felében megjelent ponyvafüzet hátoldálán olvasható: *Egyszerre, áhitattal, szépen énekeljünk! /.../ Külön sem előénekes, sem egyes csoport ne kezdjen éneket.* A valószínűleg kántori eredetű figyelmeztetés mögül felsejlik a nép sajátos éneklési módja a búcsú forgatagában.

A búcsújáráshelyek körzethatárai a múlt század végén még élesebben kirajzolódtak. Századunk második felében a közlekedési módok modernizálódásával, a nagyobb utazások következtében változás figyelhető meg az énekanyagban is. A helyi kiadású énekeskönyvek fokozatosan visszaszorultak és elterjedtek az általánosabb tartalmú, szélesebb körben használatos nyomtatványok.

A zarándoklat során használatos ponyva- illetve nyomdai szövegek osztályozhatók, elkülöníthetők egymástól a szokás általános, sztereotip kereteit taglaló tartalom, az aktuális búcsús ünnepet feldolgozó téma és az adott kegyhely kultusza szerint. Egyes búcsújáráshelyek a környező szakrális táj központjaként sajátos repertoárral rendelkeztek. Máshol az adott kultusz hely nevének behelyettesítése adott lokális színezetet. A búcsúsponyvák jelentős része azonban nemcsak meghatározott kegyhelyhez tartozik, hanem az énekek és imádságok *a kegyhely nevének említése nélkül, bárhol alkalmazhatóak*. Különösen elterjedtek ezek közül vidékünkön a Sápi István által Horton szerkesztett füzetek. Az alábbiakban felsoroljuk az eddigi gyűjtőmunka során dokumentált idetartozó ponyvanyomtatványokat. A szakirodalomból megismert darabokról a jegyzetekben teszünk említést. Zárójelben közöljük a múzeumi nyilván tartás számát és a gyűjtés helyszínét.

- *Köszöntő ének / a / fájdalmas szűz Máriához / Kiadta Boda Terézia. /Budán 1862. Nyom. Bagó Mártonnál. (1197-97,1201-97. Szécsénykovácsi /Kováčovce, Szl./)*
- *Bucsujáró énekek / a boldogs. szűz Máriához. /154. sz./ Pest, 1866. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál. (97.14.1.ltsz. Karancslapujtó)*
- *Uj énekek akármely szent helyen. Írta: Orosz István. 225.sz. Pest, 1874. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál (Karancslapujtó)*
- *Négy uj szent bucsujáró ének / Mária dicséretére./ Írta: Bedő Mihály. /Budapest, 1877 / Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.) könyvnyomdája. Ősz-utca 20. sz. a. (1258-97 Sirak / Širak, Szl.)*
- *Utrairdulók legujabb imádsága és énekek. /Budapest, 1879. Nyomatta és kiadta Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.) Ősz-utca 30. sz. (Karancslapujtó)*
- *Bucsujáró szent énekek. Budán, 1866. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. (Szandaváralja)*
- *Búcsújárás énekek Szűz Mária tiszteletére. Skarupa Mária tulajdona. - Utánnymás tilos. Földes-nyomda, Pásztó. (é.n. Egeg /Hokovce, Szlovákia)*
- *Búcsújáró énekek. Összeállította: Skarupa Mária, Mezőkövesd. A szentolvasó 15 titok közt mondandó énekek. (é.n. Rimóc)*
- *Dicsértessék a Jézus neve! Szent-énekek amelyet az isten imáadására és a fájdalmas szűz anya tiszteletére a bucsujáró hívek számára szerkesztette: Sági István Horton. Utánnymás tilos. Nyomatott Jatzkó Lajos könyvnyomdájában. Hatvan (é.n. Szanda)*
- *Dicsértessék a Jézus. Legszebb és legujabb búcsú emlék ének füzet, a mely az isten imáadására és a boldogságos szűz Mária tiszteletére és a jámbor keresztény hívek használatára, az egyházi hatóság engedelmével. Szerkesztette: Sági István Horton. Nyomatott Jatzkó Lajos könyvnyomdájában. Hatvan. (é.n. Karancslapujtó, Szanda)*
- *Legszebb és legujabb énekfüzet, mely az isten imáadására és az égi anyánk szűz Mária tiszteletére a jó szentheylátogató keresztény hívek használatára. Szerkesztette: Sági István Horton. Nyomatott Jatzkó Lajos könyvnyomdájában. Hatvan. (é.n. Karancslapujtó)*
- *Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus neve most és mindörökké. Amen. A fájdalmas anyához. Legszebb uj énekek a szűz Mária tiszteletére és az Úr Isten imáadására, a jó lelkű hívek használatára. Búcsú emlékül. Szerkesztette: Sági István, Horton. Nyomatott Jatzkó L. könyvnyomdájában Hatvan (Szuha)*
- *Legszebb és legujabb /Bucsui Emlék, / mely az Isten imáadására és a Szűz Mária tiszteletére és a buzgó keresztény hívek használatára. /Szerkesztette, / Sági István Horton. Nyom. Jatzkó Lajos Hatvan. (é.n. 92.36.16. és 92.36.42. Szanda)*
- *Búcsú Emlék Ének-Füzete. Szerkesztette: Sági István Horton. Egyházi jóváhagyással (é.n. Szanda)*
- *1600 éves jubileumi Búcsú-Emlékül. Bármely szent helyen a jó hívek használatára ének és imafüzet. Egyházi jóváhagyással. Szerkesztette és kiadja Sági István Horton. Hungária Nyomda r.t. Hatvan (é.n. Szuha)*

- *Vándorok / Vezércsillaga / Szerző: Szécsi Ignác Kömlön / Kiadva az Egyház jóváhagyásával.* (é.n. PMNA 1051-92/56)
- *Búcsújárás énekek / Szűz Mária tiszteletére. / Összeállította Fabók Kristófné. / Felelős kiadó: Fabók Kristófié / Balázs nyomda Mezőkövesd* (é.n. PMNA 1051-92/53. Karancslapujtó)
- *Máriát dicsérő hangok. Búcsújárók vezérkönyve. Ima és ének-füzet Mária kegyhelyére zarándokló hivek részére. Szerkeszti és kiadja: Szabó János. Kapható Szabó Jánosnál Gyöngyösön.* (é.n. Balassagyarmat)
- *Égi út / Legszebb új énekek a boldogságos / Szűz Mária könnyeiből készült / Ének Koszorú / a magyar katolikusok számára / búcsújáró helyekre / Az egyház jóváhagyásával kiadja: /Karkoska Pál, / mint társulati vezető. /Berger Ignác és Társa Kisvárdra (Mikófalva)*
- *Imádság a fájdalmas Jézus anyjához, bármely szent helyen / Aki ezen imádságot minden héten elimádkozza, mint életében, úgy halála óráján is nagy kegyelmet nyer.* (é.h.n. 92.36.5.)
- *A zarándok -út/ Mit kell imádkoznod a szent olvasón kívül. /Hazamenet./ Imádkozzál a szent olvasón kívül* (é.h.n. 93.11.5., töredékesen fellelt ponyvanyomtatvány)
- *Üdvözlég Mária mennyei kisasszonyunk. Három legszebb ének. A szent helyre zarándokló búcsús nép használatára. Kiadja: Oláh István r.k. énekes Jászberény Hoffmann, Hatvan. 238. (Szanda)*
- *Mária az én reményem. Legszebb Szűz Mária énekek Búcsújárók részére. Kapható Németh Menyhértnél. Izsa, Komárom m.* (é.n. Felsőszemeréd /Horné Semerovce, Szl./)
- *Énekkoszorú / búcsújáró szent helyekre / szövegét és dallamát írta:/ Fodor József / Egyházmegyei jóváhagyással / 1940.* (é.n. Mikófalva)
- *Csillag /33 Mária-ének /Köszöntők és siralmak Mária-ünnepekre, búcsújárásra, társulati összejövetelekre. 1. füzet* (é.h.n. 97.18.8. Örhalom)
- *Virág /34 Mária-ének / Köszöntők és siralmak Mária-ünnepekre, búcsújárásra, társulati összejövetelekre /2. füzet. / Actio Catholika Népköta Kiadása* (töredékesen fellelt nyomtatvány, Örhalom)
- *Minden búcsúra alkalmazott Ének* (töredékesen fellelt nyomtatványon, Felsőszemeréd /Horné Semerovce Szl./)
- *A zarándok út. Mit kell imádkoznod a szent olvasón kívül. Hazamenet. Imádkozzál a szent olvasón kívül.* (töredékesen fellelt nyomtatvány, Szanda)
- *A boldogságos sz. Szűznek kápolnája. Máriának, az Isten kiválasztott anyjának tiszteletére épült szent hajlékokban zengedező fohászok, dicséretes és szent énekek. Rózsa Kálmán és neje.* (A nyomda által terjesztett reklámlapról ismeretes.)
- *Zarándok-út a kegyhelyekre. Búcsúsok ájt. gyakorl.* (Az Egri Nyomda Rt. reklámlapjáról ismeretes, 1241-97. Szanda)

E felsorolt ponyvafüzetek bármely búcsújáróhelyen használhatóak, és ezen kívül még az egyes énekeknel is találunk olyan megjelölést, amely arra utal, hogy egy-egy szöveg nemcsak bármely kegyhelyen, de **többféle funkcióban** is használatos lehet. Az etesi Máté Péterné előimádkozó asszony által búcsús imakönyvként használt A Szentkúti völgy lilioma elrongyolódott példányához könyvkötő által van hozzákötve néhány témája szerint ideillő búcsús füzet és tö-

redékes lap. Az egyik ponyvai töredék köszöntő éneke például háromféleképpen használható: a kegyhely felé vezető úton, a kegyhelyen és hazafelé menetelkor:

megyünk
Köszönteni jöttünk óh Mária!
voltunk
Neked hálát adunk Krisztus Anyja..../stb./

Más esetekben a búcsús ponyvanyomtatványok **több nagyobb körzet**, szakrális táj központi búcsújáráshelyéhez alkalmazhatóak, amire maguk a szövegek is utalnak:

„Oh hiv lélek hogy indulsz el,
Besnyei (egri) Szűz Máriától
Könnyes szemmel és bús szívvel,
Jézus édes Anyjától,
Talán utolszor most elbucsuzok”

Besnyei
Sz. kúti
Egri
Ercsi

szűz Máriától⁽¹⁶⁾

Schram Ferenc – az általa 45 kegyhelyről ismert füzetkéék alapján – azt állapítja meg, hogy a használatos énekek egymástól alig különböznek, legtöbbször csak a búcsújáráshely megnevezésében van eltérés és sokszor vagylagosan írják a címet is: *Köszöntő ének az andocsi-szenkúti Szűzanyához Vagy: Andocsi+ viola, kegyes pátrónánk /.../ +azt a szent helyet mondd itt, ahová mégy.*⁽¹⁷⁾ Gyűjtéseink során talákoztunk számos ilyen jellegű kiadvánnyal, ahol a címben vagy a szövegekben **egy-egy vidék több búcsújáráshelye** említést kap, s így a füzetek alkalmasak a több helyre irányuló búcsújárásra:

- Szűz Máriát / tisztelő / szarándok, / avagy / Magyar Országnak / némely / helységekben találkozó Szűz Mária tsudálatos Kepéhez / való rövid / Ájtatosságok. Budán / Nyomatott Gyurián és Bagó / betűivel 1840. (92.36.8. Szanda)
- Négy legszebb új Ének. A gyöngyösi vagyis a kékkövi kálváriához beköszöntő. Kiadja, Koós Bálint, Füleken 1880. (Magyargéc)
- Égi nefelejcs új énekek Nagyboldog Asszony napjára. És a szentkúti vagy besnyői szűz Anyához. Szerkeszti és kiadja: Szabó Emánuel Jászárokszállás, Gyóni utca 14. sz. Raffay-nyomda, Jászárokszállás (é.n. Rimóc)
- Szűz Mária gyermekeinek Zarándok-útja Máriabesnyőn, Hanyi-pusztán, Fel-Debrőn, Eger-Szalókon, Vácson és Mária-Pócson lévő kegyhelyeken. Írta: Varga Lajos Jászárokszálláson. Nyomatott és kapható a kiadó Egri nyomda részvénytársaságnál, valamint minden ima- és énekárusnál. (é.n. Szécsénykovácsi, / Kováčovce Szl./)
- Egyházi Énekek. A Nagy Mária-celli Mária-völgyi és Mária-sasvári zarándoklat emlékére. (é.h.n. Dejtár, Nógrád m. és Felsőszemeréd, /Horné Semerovce, Szl./)
- Fölajánló ima a selmeczi vagy a kékkői / kálvárián a szenvedő Jézushoz beköszön / tésre. (Hiányosan fellelt nyomtatvány, é.h.n. 1231-97. Szécsénykovácsi /Kováčovce, Szl./)
- Legujabb / Négy Szent Ének, / a kékkövi és a selmeczi kálvária / hoz, két felajánló-beköszöntő- és elbucsuzó imával. (1291-97. Szanda)

A nógrádi vidék legnagyobb búcsújáróhelye Mátraverebély-Szentkút, mellette a megyén belül kisebb vonzáskörzetű kegyhelyek a következők: Ecseg, Hasznos, Drégely-Hont-Csítár, Ipolytarnóc, Lőrinci, Karancs-hegy, Karancsság, Nógrádszakál, Rimóc, Szanda-Szentpéterhegy, Érsekvadkert, Szécsény. A történeti Nógrád megye területén található Fülek (Fil'akovo, Szl.), Kékkő (Modry Kamen, Szl.) és Videfalva (Vidin). A nógrádi nép által kedvelt, nagy tömegeket vonzó búcsújáróhely: Eger, Egerszalók, Gyöngyös, Lőcse, Máriabesnyő, Márianosztra, Máriapócs, Péliföldszentkereszt, Vác és Zólyom-Óhegy. A távolabbi vidékek, a külföld kegyhelyei közül elsősorban Sasvárt (Sasšin, Szl.), Selmechányát (Banská Stiavnica, Szl.), Mariazellt és útközben Annaberget (Au.) keresték fel szívesen.⁽¹⁸⁾ A helyi előénekesek, búcsúvezetők vizsgált ponyvagyűjteményeiben is – a fentebb említett, több helyen alkalmazható nyomtatványokon kívül – elsősorban e búcsújáróhelyek kiadványai találhatók meg. Várközi Pálné Rigó Julianna (Szécsénykovácsi, Kováčovce, Szl.) 62 darabból álló ponyvagyűjteménye Mátraverebély-Szentkúthoz három füzetet tartalmaz és ezenkívül Eger, Selmec, Kékkő, Karancsság és Vác kegyhelyeihez találhatók kiadványai. Boroznaki Pál karancslapujtói búcsúvezető nagyobb terjedelmű hagyatéka hat mátraverebélyi, két egri és két máriapócsi füzet mellett Karancsság, Karancshegy és Máriabesnyő kiadványait tartalmazza. A nagyobb vonzáskörzetű kegyhelyek nyomtatványainak gyakoribb előfordulásai valószínűleg ezek szélesebb körű kiadói tevékenységével magyarázhatóak. Az összegyűjtött ponyvakiadványok számbavételekor megállapíthatjuk, hogy egyelőre nem minden Nógrád vidéki vonzáskörzettel bíró búcsújáróhelyhez találtunk ponyvakiadványt. Így például Ipolytarnóc, Lőrinci, Fülek, Lőcse, Zólyom-Óhegy vagy Videfalva esetében. E kegyhelyek is rendelkezhetek búcsús kiadványokkal és a későbbi gyűjtőmunka során előbukkanhatnak még idekapcsolódó megőrzött darabok.

Mátraverebély-Szentkút kultusza a XVIII. század folyamán bontakozott ki. Nyomtatványai között a legnépszerűbbek közé tartozik: *A mátraverebélyi / Szentkúti Völgy / Lilioma / Irt Varga Lajos / Eger / Nyomatott az Egri Nyomda Részvénytársaságnál*. A kötet 1893 és 1898 között több kiadásban jelent meg. Elterjedését biztosította az Egri Nyomda Rt. reklámtevékenysége és a kegyserárusok terjesztői munkája. Ezt tanúsítja a nyomdához írott megrendelőlevelek nagy száma, amelyekből kiderül az is, hogy Varga Lajos e kiadványa a nem túlságosan olcsó ár ellenére vált közkedvelté a búcsújáró nép körében: „Tisztelettel kérem legyen szíves lehetőleg postafordultával értesíteni, hogy a *Mátra Verebélyi Szentvölgyi lilioma* című r.k. imakönyv ára mennyi (megjegyzem, hogy vászon kötésű) ha egy koronán felül nincs akkor kérem azonnal 12 darabot után vét mellett küldeni.”⁽¹⁹⁾ A levélben a terjesztő-megrendelő által is imakönyvnek nevezett valóban könyv-formátumú, 208 oldalas kiadvány a mátraverebélyi szentkút eredetének legendai elbeszélése és az útközben mondandó énekek után az egyes ünnepekhez, a búcsújárás egész évi időszakára kiterjedő kultusz alkalmainak megfelelően, (Gyümölcsoltó Boldogasszony napjától /márc. 25./ a Szeplőtelen Fogantatás ünnepéig /dec. 8./) közöl énekeket, majd a *búcsúra menők útjába levő felszentelt helyeknél végzendő ájtatosságok* következnek. Emellett tartalmaz a hét egyes napjain a kegyhelyen végzendő ájtatosságokat és különféle alkalmi énekeket és imákat is. Ez a tematika és a szövegek stílusa jól megfelelt a nép igényeinek és biztosította használatának folyamatosságát. Nemcsak búcsújáráskor alkalmazták, hanem a helyi, templomi közös ájtatosságokon is énekelték a benne foglalt ünnepek szövegeit. Még napjainkban is több helyütt használatban van. A már említett etesi előénekes (Máté Péterné Sirko Gizella sz. 1915.) például 1996. nyarán is ebből vezette a templomi imádkozást Nagyboldogasszony (aug. 15.) ünnepén.

A már szintén többször említett, elődjei révén Nagyorosziból elszármazott jászszági búcsúvezető szentember, Orosz István ponyvafüzetei szintén igen népszerűek. Legtöbb búcsús-éneke a verebélyi és az egri csodatevő Mária kegyhelyeit magasztalja gazdag változatokban. Bálint Sándor megállapítása szerint a verebélyi kegyhelyhez szinte minden esztendőben ké-

szült új éneke, mely önéletírásának tanúsága szerint is villámgyorsan elterjedt a nép között.⁽²⁰⁾ Gyűjtéseink során ezek közül a következő napjainkig megőrzött példányokat adathallhattuk:

- *Legszebb énekfüzetek, / mely a mátra-verebélyi Szent-Kútnál levő / csudálatos szent kép előtt mondandó. / Kiadta Orosz István Jászladányban / (é.n. 92.36.21. Szanda)*
- *Szép új énekek, áldozóra, pünkösdre és Szűz Máriához. Kiadta Orosz István, Jászladányban. Nyom. Budán, Bagó Márton és fiánál. 1876. (Szanda)*
- *Legujabb ének és ima / a / mátraverebélyi Szűz Máriához. / Írta: Orosz István, Budapest, 1890. (Egybekötve Varga Lajos: A Szentkúti völgy liliumával. (97.14.1. Mátradercske)*
- *Legszebb / Ének-füzet. / A mátraverebélyi szent kútnál levő csuda / tevő kép előtt mondandó. / 24-ik szám / Kiadta Orosz István Jászladányban. / Budapest 1890 Bartalits Imre könyvnyomdájából. (Egybekötve az előzővel 97.14.1. Mátradercske)*
- *A legszebb új énekek. / A mátraverebélyi szent-kútnál és Nógrád / vármegyében levő csodálatos szent kép előtt / mondandó. / Kiadta: Orosz István. / Budapest, 1885. / Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában. / VIII. Eszterházy-utca 12. sz. / 1. szám (Egybekötve az előzővel 97.14.1. Mátradercske)*

Más szerzők által megjelent és vidékünön fennmaradt Mátraverebély- szentkúthoz kapcsolódó ponyvanyomtatványok:⁽²¹⁾

- *Három szép ájtatos ének és egy imádság a szent Kúti Bold. Szűz Máriához. Budán, 1858. Nyomatva és kiadta Bagó Márton (Szandaváralja)*
- *Új szentkúti énekek / a boldogságos / szűz Máriához. / Pest 1873. Nyomatva s kiadja Bucsanszky Alajos / 233. szám. (1248-97. Szanda, 1. kép.)*
- *Egy igaz történet / a megromlott világ intésére, / mely Nógrád vármegyében Mátraverebély / határában egy bizonyos még életben lévő / szerzetessel történt. / Budapest, 1881. nyomtatott Bartalits Imre-nél / VIII., Eszterházy-utca 12. sz. / 85. sz. (1334-97. Szanda)*
- *Legujabb ének és egy ima a mátraverebélyi Szűz Máriához. Javított kiadás. 166. szám. Budapest, 1890. Nyomatva és kiadja Rózsa Kálmán és neje / ezelőtt Bucsanszky A. / (Karancslapujtó)*
- *Ájtatos imádság a szentkúti boldogságos szűz Máriához. Budapest, 1894.*

1. kép: Mátraverebély–Szentkút ponyvafüzetének címlapja a kegyesbör ábrázolásával (Pest, 1873, PMNA 1247-97)

Nyomatta s kiadja Rózsa K. és neje / ezel. Bucsánszky A. / Szentkirályi utca 30. sz. 112. szám (Karancslapujtó)

- *Szentkúti gyöngykoszorú zárandokló hivek számára. Jászárokszállás* (é.n. Egybekötve Varga Lajos A Szentkúti völgy lilimá-*val, Balassagyarmat)*
- *Három új istenes ének a szent-kúti szűz Máriához. Váczon, nyomatott ebben az esztendőben.* (é.n., Szandaváralja)
- *Három új istenes / Ének / a Szent-Kúti szűz Máriához / Esztergomban, nyom. Horák Egyednél.* / (é.n. 1170-97., Szécsénykovácsi / Kováčovce/)
- *Énekkoszorú a szentkúti Szűzanyához jóváhagyott könyvekből összeállítva. Felelős kiadó: Richter József, Klein Miklós, VII. Akácfa u. 34.* (é.n. Rimóc és Magyargéc)
- *Legújabb beköszöntő ének a szentkúti / Máriához./ Kiadta a Bucsúvezető.* (é.h.n. 93.5.21.7., Huga^{gy})
- *Énekek szentséges körmenetre. Végh, Salgótarján* (é.n. Benne: Mária ének a szentkúti Szűzanyához. Spanyol István szövege és dallama)
- *A Mátra-Verebélyi boldogságos sz. Máriához való ájtatosság. 165. szám. Pest, 1867. Nyomatta és kiadja Bucsánszky Alajos (Karancslapujtó)*
- *Ima a Mátra-verebélyi szent kúti Boldogságos Szűz kegyképe előtt. 44. rakl. szám. nyomatott és kapható az Eger nyomda - részvénytársaságnál.* (é.n. Vizslás, Csáb /Čebovce, Szl./)
- *Mária ének a szentkúti Szűzanyához. Spanyol István szövege és dallam. Kapisztrán Nyomda, Vác* (é.n. Nógrád m.)

A felsorolt nyomtatványokon kívül használati értékük miatt megőriztek Mátraverebély-szentkúthoz kötődő töredékes ponyvafüzeteket, még akkor is ha csak egy lap maradt meg épen. A felsőszemerédi (Horné Semerovce, Szl.) Sinkó Józsefné például összevarrott ponyvafüzetei negyedik darabjaként illesztette be a *Beköszöntő ének* és Szentkúti ének címmel ellátott szövegeket tartalmazó ponyvafüzet-lapokat és emellett még őriz egy Bagó Márton és fiánál megjelent címlap nélküli, szentkúti énekeket magában foglaló töredéket. Csak a félig elszakadt címlapját őrzi Várközi Pálné előénekes asszony Szécsénykovácsiban (Kováčovce, Szl.) a *Négy istenes ének a Mátra-verebélyi Szűz Máriához* c. füzetnek.

Napjaink búcsújárási igényeit kielégítve jelennek meg szentkúti énekeket tartalmazó ponyvaszerű kiadványok. Szövegeiket az összeállítók többnyire régi nyomtatványok alapján szerkesztik meg:

- *Köszöntünk / Szentkút Csillaga / imákkal és énekekkel / Kiadja a Mátraverebély-szentkúti Ferences Kolostor /1993. évben. / Felelős szerkesztő: Dr. Vonsik Imre / a szentkúti bazilika kántora.* (97.31.6. általánosan elterjedt)
- *Szívet keres a Szereteláng / a Mátraverebély-Szentkúti / Szűzanyával / Történet, Lelkizárándoklat Szentkútra / és Nagyboldogasszony / augusztus 15. / énekei / imacsoportok és családi ájtatosságok számára / Összeállította: Ipolyvölgyi Németh Krizosztom / zárándok atya / gödöllői premontrei fogadalmas /Balassagyarmat. 1991. (Balassagyarmat)*

Nógrád megye kisebb vonzáskörzetű helyei közül Mátraverebély-Szentkút kisugárzásában, Csépe Klára 1947-es látomása alapján keletkezett búcsújáróhely *Hasznoson*. Az itt történt eseményekről és a forrás gyógyító erejéről már a kialakulás idejét követően elterjedtek népi eredetű énekek. 1947. július 19-én jegyzőkönyv készült „*Sánta Lászlóné Csépe Klára hasznosi születé-*

2. kép: Illusztráció a mátraverebély-szentkúti a kegyhelyről és búcsújárásról összevarrott, vegyes tartalmú ponyvagyűjteménben

- Szívet keres a szeretetláng / a Magyarok Nagyasszonyával / Drégely-Hont-Csitári kegyhely / története, imái, énekei / Családi, imacsoportos engesztelő szentóra / III. minta. Összeállította: Ipolyvölgyi Németh Krizosztom zarándok atya. Balassagyarmat (1990 körül).

Ez utóbbi kiadvány szerzője ipolyvecei plébánosként fáradozott a kegyhely népszerűsítésén, és az általa szerkesztett füzetet elküldte a környékbeli templomi előénekes asszonyoknak.⁽²³⁾

A *karancshegyi* kápolna története 18 versszakban van megénekelve a *Karancshegyi lilomszálak ének füzérke* / Írta: Varga Lajos Jász-Arokszálláson. Nyomatott a Lőw-féle könyvnyomdában / című ponyvanyomatványon. A kegyhelygondozó Boroznaki Pál szavai mutatják a ponyva és a szájhagyomány egymásrahatását, Még gyermekkoromtól fogva van az a történet /.../ Olvasgattam. Meg szájrul-szájra van az a történet, hogy az angyalok építették.⁽²⁴⁾

Karancsság-Szentkút kegyhelyének története szintén ponyvanyomatványról elterjedve él a vidék szájhagyományában:⁽²⁵⁾

- A / karancsági szent-kútnak / eredete és valószínű története / 1866. június 6-án egy 24 éves legénnyel. / Nyom. Horák Egyednél Esztergomban. / Kiadta: Klimó Mária (é.n. 92.36.24. Szanda, 1244-97. Karancslapujtó és Szécsénykovácsi /Kováčovce, Szl./ 3. kép)

sű és lakos a Mátrában történt látomásairól.” E stencilezéssel sokszorosított írat hozzájárult az új kegyhely közismertté válásához. Hamarosan pedig még két ponyvafüzet is megjelenik a hasznosi eseményekről: *A hasznosi Szűzanya / története és búcsúéneke / F.k.: Szajkó Jenőné Hungária-nyomda. Gyöngyös / (é.n. 92.36.30. Szanda)*. E füzet a pásztói Bihari Nyomda kiadásában az 1990-es években is megjelent (97.14.4. Szanda). A másik kiadvány Fodor József szerzeménye: *Új Énekkoszorú a Boldogságos Szűzanyához*. Benne idekapcsolódó énekek: *Új ének a hasznosi szépvölgyben és Új ének a hasznosi szépvölgynek kinyílt rózsájához*.⁽²²⁾ Másik elterjedt ének pedig a *Falloskúti csendes völgyben...* kezdetű (1332-97), melyet stencilezéssel sokszorosítottak.

Drégely-Hont-Csitár kegyhelye a Börzsöny hegység északi lejtőjén fekszik. Jellegzetessége a Három Szent Forrás, a Kutyka. A kegyhelyhez tartozó általunk ismert nyomtatványok a következők:

- *Legújabb / ének a hunti /szent / kis kúthoz. / Nyomatott ebben az esztendőben. (é.n. 1320-97. Magyargéc)*
- *Énekek a honti Szentkútnál. Esztergomban nyomatott Horák Egyednél. (é.n. Nógrád megye)*

- *Négy szent Legujabb ének a karant-sági kálváriához. Budapest, 1877. Nyomatott Bartalits Imre könyvnyomdájában, 12. sz. (Karancslapujtó)*

Nógrádszakál búcsújáráhelye a XX. sz. elején alakult ki a Szent Kereszt tiszteletére. Idekapcsolódik *A szakali kálvária szentelésének emlékére. Ima a fájdalmas Szűz képe előtt* [é.h.n.] című imalap.

A történeti Nógrád megye területén **Kékkőhöz** (Modry Kamen, Szl.) kapcsolódnak kiadványok, egyik esetben a nyilván azonos vonzáskörzetű selmecbányai kálvária kegyhelyével együtt. A búcsújárások a Szent Kereszt megtalálása (máj. 3.) és felmagasztalása (szept. 14.) napjaihoz kötődnek:

- *Kékkő mint búcsújáráhely / és a kálváriai ájtatosságok* (Kökeszi / Kamenné Kosihi, Szl.)
- *Legujabb Négy szent ének a kékkövi és a selmeczi kálváriához, két fölajánló-, beköszöntő-, és elbucsuzó imával. Budapest, 1878. Bartalits Imre könyvnyomdája, VIII. Eszterházy-utca 5. sz. (Nógrád m.)*

A Nógrád vidékiek kedvelt közelebbi és nagy tömegeket vonzó búcsújáráhelyei közül az **egri** szervita templomot a Fájdalmas Szűz tisztelete tette népszerűvé. A kultusz nem korlátozódott csupán a búcsúnapra (szept. 15.), hanem szinte az egész esztendőre kiterjedt. Varga Lajos tevékenységét itt is megemlíthetjük, hiszen az ő tollából született a kultuszhoz kapcsolódó hétfájdalmú, *hétfverses* olvasó, mely Üdvözlégy parafrázisokból és énekszövegekből áll. Ezenkívül ő szerzett litániát is az egri fájdalmas búcsú zarándokai számára. Már említettük, hogy Orosz István énekszerzői tevékenysége szintén nagyban kapcsolódik Egerhez. Nevével megjelent füzetek a következők:

- *Új ének az egri Fájdalmas Szűz Máriához. Szervitáknál szeptember 3-dik vasárnapján. Kiadta Orosz István Jászladányban. Budapest, 1884. Bartalits Imre könyvnyomdájában* (Szanda)
- *Beköszöntő ének az egri fájdalmas szűz Máriához. 177. szám. Budapest, 1892. Nyomatta és kiadja Rózsa Kálmán és neje /ezelőtt Bucsánszky A. Szerző Orosz István p.-balai kántor és tanító* (Karancslapujtó)
- *Legszebb új énekek* /Budapest, 1875. Nyomatott Bartalits Imrénél, Eszterházy-utca / 5. szám. / Benne: Az egri fájdalmas kephez. (1051-92/45. Karancslapujtó)

A szerző nevének említése nélkül megjelent, de a szöveg stílusa és a nyomdahely adatai alapján vélhetőleg Orosz István által összeállított füzet:

A karansági szent-kútnak eredete és valóságos története

1866. Junius 6-án egy 24 éves legénynyel.

Nyom. Horák Egriéki Esztergomban.

3. kép: **Ponyvafüzet** címlapja a kápolnaalapítás legendájának képével

(Esztergom, é.n., PM 92.36.24. és PMNA 1244-97.)

- *Az egri fájdalmas szűz Máriához / legujabb Ének. / Budapest, 1880. / Nyomatott Bartalius Imréné (12. szám. 306. (1164-97. Szécsénykovácsi / Kovačovce, Szl./)*

Más énekszerzők idekapcsolódó kiadványai:

- *Földerülő hajnalcsillag ének füzet. A fájdalmas anya tiszteletére a mely/ Egerben a Szervitáknál tartatik minden esztendőben szeptember 3-ik vasárnapján. Szerkesztette: Ambruzs Pál tanyai tanító Jász-Árokszálláson. Nyomatott az aszódi javító-intézet könyvnyomdájában Aszódon. (é.n., Szanda)*
- *A legujabb gyászfűzér koszorú / Ének füzet / mely az Isten imádására és a fáj / dalmas anyának Máriának tiszteletére / a / jámbor keresztények használatára / készítettett. Ezen bucsu tartatik min / den évben szeptember 3-ik vasárnap / ján, Egerben, a szervitáknál / Szerkesztette : Ambruzs Pál. Pta-sashalmi tanító (1051-92/56. Karancslapujtő)*
- *Legujabb ének / az egri hét fájdalmas Máriához három, / és a purgatóriumbéli lelkekhez egy. / Budapest, 1878. / Nyomatott Bartalius Imrénél, VIII. Eszterházy-utca 12. / Szerkesztette Koós Bálint Füleken. A / legszentebb szív asszonya Mária ima-ének-egylet / terjesztője, szeptember 14-én, 1878. (1336-97. Szécsénykovácsi / Kovačovce, Szl./)*
- *Szomorúak vigasztalója imádságos és énekeskönyv /A Hétfájdalmú Szűzanya / tiszteletére. / Szerkeszté / Tárkányi B. József / egri főmegyei áldozópap. / Eger / Nyomatott az érseki Lyceumi könyvnyomdában. / 1886. (Nógrád m.)*

A közeli **Egerszalók** fő búcsúja a templom titulusünnepe, Kármelhegyi Boldogasszony (júli. 16.), de folyik a búcsújárás Mária nevenapján (szept. 12.) is. A kegyhelyhez kapcsolódó nyomtatványként Orosz István ponyvakiadványait ismējük:

- *Szép új ének. / Az Eger-Szalóki / Boldogasszony képéhez. / Heves megyében egri érsek-ségben. / Kiadta: Orosz István. / Budapest, 1884. Nyomatott Bartalius I-nél, / Eszterházy utca 12. sz. / 409. (92.36.21. Szanda)*
- *Uj Énekek / Kiadta Orosz István Jászladányban. / Budapest, 1877. / Nyomatott Bartalius Imrénél /VIII. Eszterházy-utca 5. sz. / Benne: Szalóki Szűzhöz. (97.14.3. Mátra-derecske)*

Az ugyancsak kedvelt búcsújáróhely, **Gyöngyös** fő búcsúja szintén a templom titulusünnepe, Sárlos Boldogasszony napján (júl. 2.) van, de jelentős a ferencesek Porciunkula búcsúja (aug. 2.) és nagy tömegeket vonz a Fájdalmas Szűzanya ünnepe (szept. 15.) is. Idekapcsolódó kiadványokat ismertettünk már az előzőek során, amikor a búcsús ponyvanyomtatványok többféle kegyhelyen is használatos típusáról szőltunk. Ezeken kívül még idekapcsolódó és a kultusznak megfelelően szintén más kegyhelyeken is használatos ponyvafűzet a:

- *Fájdalmas Szűzanya tisztelete. / A Magyar Barát kiadása, / Gyöngyös / P. Dám Ince O.F.M Kapisztrán Nyomda, Vác (1942. többfelé elterjedt)*

Máriabesnyő kegyhelyének fő búcsúja Nagyboldogasszony (aug. 15.), de az év többi ünnepe nagy tömegeket vonz itt is. Az eddigiek során ismertett nyomtatványok énekszerzői között is többször előfordult Gyömbér András neve. Az idetartozó kiadványok között két fűzetét találtuk adatközlőinknél:

- *A világ legnagyobb csoda története vagy: az Égből leszállt olvasó és Három Új Ének a besnyői bucsú emlékére. Kiadja: Gyömbér bácsi. Kaczvinczky és Szappanos nyomdája. Jászberény. (é.n. Terbecgec / Trebusovce, Szl./)*
- *Máriabesnyői emlék. Kiadja. Gyömbér András. Eger, Egri Nyomda Rt. (1898-1902. között, Nógrád m.)*

- *Besnyei kalauz a Besnyei százados ünnepre. A csodákkal gazdagon tündöklő boldogságos Szűz anya képéhez zarándoklók számára. Pesten, 1859. Nyomatta s kiadja Bucsanszky / Alajos (Karancslapujtó)*
- *Legszebb énekfüzet / a Mária-Besnyői / csudatevő szent kép előtt ... (Címlapja szakadt, hiányos, 92.36. 23. Szanda)*
- *Mária Besnyői Emlék / és / Legujabb énekek / nagyasszony napjára. / Szerkesztette: Horváth Géza. / Kiadva egyházi jóváhagyással. / Nyom. Jatzkó L, könyvnyomdája Hatvan. (é.n. 93.11.10. Húgyag)*
- *Szívet keres a Szeretelláng / Kisboldogasszonnyal / családi imacsoportos engesztelő szentóra / Kisboldogasszony dicséretével és a Mária- / Besnyői kegyhely történetével / Mária ének Kisboldogasszony ünnepére és búcsújára. / Összeállította: / II. János Pál Pápa Urunk Magyarországi látogatásának évében: 1991. / Ipolyvölgyi Németh J. Krizosztom zarándok atya / gödöllői premontrei fogadalmas / (Balassagyarmat)*

Mária nevenapján (szept. 12.) tartják a főbúcsút a **Váci-Hétkápolna** kegyhelyén. A megőrzött ponyvafüzetek között itt megint csak találkozunk Varga Lajos nevével:

- *A vácsi hét kápolnában / levő csodálatos / Boldog Asszony Képének / tisztelete és története / Szent búcsu emléke / Írta: Fellner Antal. / Pesten, 1858. nyomatja és kiadja Bucsanszky Alajos (1252-97. Szécsénykovácsi / Kováčovce /) 4. kép.)*
- *A / Szűz Mária / hét kápolnájához való ének / Írta / Varga Lajos / Minden utánnyomás szigorúan büntetettik. / Nyomatott és kapható az Egri Nyomda Részvénytársaságnál / valamint minden ima- és ének árusnál. / 45. rakt. sz. (92.36.14. Szanda)*

A távolabbi kegyhelyek közül **Máriapócs** szakrális vonzáskörzetébe részben Nógrád is beletartozik. Görög katolikus templomának fő búcsúi Nagyboldogasszony (aug. 15.) és Kisasszony (szept. 8.) napja. Búcsú van azonban minden Mária ünnepen. A Nógrádi vidéken fellelt idetartozó ponyvanyomtatványok⁽²⁶⁾:

- *Ének / a pócsi csodálatos kép előtt / és / imádság Jézus Máriához. / Kiadta Boda Teréz / Budán 1862. / Nyom. Bagó Márton. (1337-97. Szécsénykovácsi / Kováčovce, Szl./)*

4. kép: Ponyvafüzet címlapja a kegyszobor ábrázolással

(Pest, 1858. 1252-97.)

- *Ájtatos énekek a pócsi szűz Mária tiszteletére.* Budapest, 1882. Nyomatta és kiadja Rózsa K. és neje (ezel. Bucsánszky A.) Ósz utca 30. szám. (Karancslapujtó)
- *Legujabb Imák és Énekek a Mária-Pócsi bold. szűz Mária kegyhelyétől. Beköszöntő és bucsuzó.* Budapesten. Nyom. Bagó Márton és fiánál. (Címlapja szakadozott, hiányos, Karancslapujtó)

A szórványos búcsújárás emlékét őrzi **Esztergom** búcsújáró kápolnájához szülő következő kiadvány:

- *Legszebb új énekek. / Esztergom melletti szt. kereszt és szl. kuthoz. / Kiadta a tulajdonos: Orosz István. / Budapest, 1882./ nyomatott Bartalits Imrénél, Eszterházy-utca 12./94. sz. (1309-97. Szécsénykovácsi /Kováčovec Szl./)*

Az egykori nyugati Felvidéknek egyik legnagyobb búcsújáróhelye volt **Sasvár** (Sassin), amelynek szakrális tájformáló ereje a Palócföldre is kisugárzott. Eddigi gyűjtőmunkánk során azonban a fellelt sokféle kegytárggyal – szobor, kép, lobogó – sőt kultuszhellyel – kápolna – szemben sasvári ponyvafüzetnek nem akadtunk nyomára.⁽²⁷⁾ Csupán egy címlapján színes képpel ellátott imalapot említhetünk meg. Ezt tulajdonosa édesanyja századelejei búcsújárási ajándékaként őrzi *Örökimádás* imakönyvében és vasárnap délutánonként elimádkozza a rajta lévő szöveget:

- *Egy szép imádság a Sasvári Csodálatos és Fájdalmas Szűz Anyához, Máriához* (é.h.n. Egeg / Hokovce, Szl./)

Selmecbánya kálváriájának búcsúját a Szent Kereszt tiszteletére (szept. 14.) tartják. A már Kékkőnél említetten kívül az alábbi nyomtatványokat őrizték meg napjainkig:

- *Hidvéghy Árpád: A selmeczi kálvária keletkezésének története, mai alakja és ájtatossága.* Selmecbánya, 1900. (91.13.10. Karancslapujtó)
- *Kalauz a Selmeci Kálvárián* (fénymásolatban, Óvár /Olovary, Szl./)
- *Imádság / a boldogságos selmeczi / Szűz Máriához / menybemenetele napján. / Besztercebányán, nyomatott Machold F.-nél* (é.n. 1186-97. Szécsénykovácsi /Kováčovec/)
- *Ének a Szent Kereszthez a Selmeczi Kálvárián. Besztercebányán nyomatott Machold F.-nél* (é.n. Sirak / Sirak, Szl./)
- *Imádság a fájdalmas Jézus Anyjához a selmeczi szent Kálvária-hegyén* (é.h.n. Karancslapujtó)

A Felvidék kisebb vonzáskörzetű búcsújáróhelyéhez, **Bényhez** (Biňa ,Szl./) is kapcsolódik ponyvanyomtatvány:

- *Énekek Szűz Mária tiszteletére / és a bényi szentkút emlékére. / 1931. Neumann- nyomda. Sahy.* (Sirak / Sirak, Szl. 1267-97.)

A külföldi búcsújáróhelyek esetében a csaknem az egész országra kiterjedő **máriazelli** búcsújárás ponyvafüzetei közül gyűjtésünk során az alábbiakat adatolhattuk ⁽²⁸⁾:

- *Három Istenes Ének a boldogságos szűz Mária tiszteletére és a rablók által szívéből megfosztott leány búcsújárása Nagy Mária-Cellben.* Kiadja: Bedő Mihály Budapesten. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. (é.n. 1276-97. Szanda)
- *Máriaczell Bazilikájának templon.ának története és leírása.* Irta: P. Rodler Gellért Máriaczelli kincstárnok. Saját kiadásban. „Styria” egyetemi könyvnyomda Grác (Egeg / Hokovce, Szl./)

A távolabbi, hosszabb zárandoklatok alkalmával szokás volt több útbaeső kegyhelyet is felkeresni. Így a máriazell-i búcsújárás során útbajethették **Annaberg** Szent Anna templomát is. Egyleveles, színes képpel ellátott nyomtatványt ismerünk innen, mely helyesírása alapján, vélhetőleg osztrák nyomdában készülhetett.

- *Jézus Maria essz Anna tiszteltetése a sz. Annahegyi Főoltáron. Imádság Sz. Anna Anyához.* (é.h.n. Etes, Nógrád m. és Egeg / Hokovce, Szl./)

Egy-egy búcsújáróhely nyomtatványai nagyobb területen is elterjedhettek, mint ami a kegyhely valóságos vonzáskörzete. A ponyvafüzetek sajátos használatát és a terjedés útjait mutatják azok a kiadványok, amelyek egyes távoli vagy külföldi búcsújáróhelyekhez kötődnek és amelyeknek tulajdonosai esetleg nem is jártak az adott búcsújáróhelyen, de a valamilyen módon – örökléssel, ajándékképpen – megszerzett nyomtatványt őrzik, olvasgatják és imádkoznak belőle. Az idekapcsolódó kiadványok gyakran az egyéni áhitat eszközei és nem feltétlen kötődnek búcsújárási alkalmakhoz.

Olykor sajátos történelmi helyzet is befolyásolta a búcsújárási szokásokat. Így a nyelvhatár menti egiek (Hokovce, Szl.) számára a messzi Csátka és Sümeg kegyhelye a II. Világháborút követő kitelepítésükkor vált ismertté. A később visszaköltözött helyi előimádkozó azután jónéhány autóbuszos zárandoklatot szervezett e kegyhelyekre az 1960-as évek végétől. A Nógrád megyében használatos *távolabbi kegyhelyek* ponyvakiadványai a következők:

- *Őt igen szép / Énekek / a szent kereszthez / és a csatkaei szent kúthoz.* / *Írta Várbé János Kéthelyen / Javítja és nyomatja Gitzi György.* / 263. sz. / Budapest, 1881. Rózsa Kálmán és neje. (1333-97. Szanda)
- *Fájdalmas sümegi szép Szűz Mária könyörögi érettünk!* *Antiqua Rt. Budapest* (Szécsénykovácsi / Kcováčovce, Szl./)
- *A bold. szűz Mária kegyképe a győri székesegyházban. Vérről verítékezett 1867. évi márczius hó 17-én.* Győregyházmegye könyvsajtója. (Nógrád m.)
- *Rimini Szűz Mária, / melly Olaszország' Rimini városának egyik / kápolnájában 1850ki Május hó 12-én csudásan / szemeit az égre emelte' s azután jobbra balra / az imádkozó népen szívrehatólag járatta, /s ezt most is igen gyakran teszi.* (é.h.n. 1335-97. Szanda)
- *Mi történt Fatimában? Szalézi Művek* (1940-es évek, többfelé elterjedt.)
- *A fatimai csoda / Írta: /P. Sipos Kajetán / O.F.M. / Kiadja: Németh Menyhért Izsza, Fő-utca 29. szám.* (97.36.1.)
- *Szívet keres a Szereteláng / a Fatimai Szűzanyával... / Családi imacsoporthoz, engesztelő / szentóra / VI. minta / Összeállította: /Ipolyvölgyi Németh Krizosztom* (Balassagyarmat, 1990-es évek eleje)

Sajátos a franciaországi **lourdes-i** kegyhelyhez kapcsolódó nyomtatványok helyzete. E távoli kegyhelyre csak kevesen juthattak el, de a lourdes-i Szűz képe, szobra vagy barlangja szinte minden településen és nagyon sok lakásban megtalálható. Vallásos közösségek a jelenések emléknapijain⁽²⁹⁾ évente 18 alkalommal végzik a lourdes-i ájtatosságot, s ennek megfelelően a nyomtatványok nem a búcsújáráshoz, hanem inkább az ezen alkalmakkor végzett közösségi vagy egyéni ájtatosságokhoz – kilencedek, zsolozsmák – illeszkednek, s a hívők eképpen jutnak a búcsújárással kapcsolatos kegyelmekhez, ahogyan azt az egyik nyomtatvány megfogalmazza: *A Boldogságos Szűzanya hívásának nem tehetünk eleget, és nem mehetünk mindannyian Lourdesbe, de itthon tisztelhetjük Őt ebben a Szent Zsolozsmában. Áldása nem marad el. Csodás ereje megerősít hitünkben és a távolból is gyógyulást hoz bajainkban.* Vagy a Lurdi zso-

lozsmákra vonatkozóan: *Kik a szent olvasóval és égő gyertyával mondják el, búcsúban és az örök szeretetben is részesülnek.*⁽³⁰⁾ Ennek megfelelően az ájtatosságok olyan énekszövegeket tartalmaznak, mintha a résztvevők valóságosan búcsúba indulnának: „*A lurdi Szűz Máriához indulva*”, *Szerkenjen fel minden lélek e bucsujárásra /A lurdesi szűz Mária szent szolgálatára...*⁽³¹⁾

Az ájtatosságok nyomtatványai a következők⁽³²⁾:

- *Az igaz jóhívó / buzgó keresztény katolikusok / számára készült / lurdesi ájtatosság. / Az Isten anyja, / boldogságos szűz Mária / tiszteletére. / Készítette: / Kömlői Szécsi Ignác. / Egerben. / Az Egri Nyomda Részvénytársaságnál (92.36.18. Szanda)*
- *A lurdesi szeplőtelen fogantatás / tizennyolcszori megjelenése / 50 éves / jubileumának öröm ünnepére / és a Szűz Mária Názáreti szent / házának az Angyali karok által Loretóba vitelének tiszteletére. / Szép Új Énekek / Irtá és régibb szép ének hozzáadásával kiadta / Sápi István Horton / Lurdes és Loretó látogatója. / Nyomatott Jatzkó Lajos könyvnyomdájában /Hatvan (92.36.16.1., Egeg / Hokovce, Szl./)*
- *A lurdesi Máriához ének / Végh - nyomda /Salgótarján (hiányos, é.n. Rimóc)*
- *Lurdi ájtatosság / a / Szeplőtelen Szűz Mária / tiszteletére. A Magyar Barát kiadása, Gyöngyös, Kapisztrán Nyomda-Vác (Egeg / Hokovce, Szl./)*
- *A lourdesi Boldogasszony (borítója hiányzik, 93.5.9. Huguag)*
- *Lurdi Zsolozsmák (é.h.n. 92.36.35. Szanda)*
- *Lurdi ájtatosság / a / Szeplőtelen Szűz Mária tiszteletére / Bácsszőlős /1987 / Sajtó alá rendezte: / Berecz Sándor (97.31.7. Balassagyarmat)*
- *Lourdes-i kilenced, Klempa Sándor, Ecclesia kiadó, Budapest, 1963. (Csáb, / Čebovce, Szl./)*
- *Imák a lurdi szűzhöz . (Töredékesen fellelt nyomtatvány összevarrott ponyvagyűjteményben, Dejtár, 5. kép.)*
- *Szeretettelággal világító /Lurdi aranymécs / Énekek és imák / a Lurdi Szűzanya tiszteletére /Az ősi füzetet stilizálta és bővítette: / Ipolyvölgyi Németh J. Krizosztom / gödöllői premontrei fogadalmas „lennyugdijazott” plébános/ Balassagyarmat 1992. (többfelé elterjedt)*
- *Szívet keres a Szeretelláng / a Lurdi Szűzanyával / Családi, imacsoportos / engesztelő szentórák / X-XI. minta / Összeállította / Ipolyvölgyi Németh J. Krizosztom. (Balassagyarmat, 1990-es évek eleje , többfelé elterjedt)*
- *Jubileumi ima a /Lurdi jelenések 100. évfordulójára. (Gévelt imalapon, Egeg, / Hokovce, Szl.)*

A vallásos ponyvanyomtatványokra általánosan jellemző, hogy használatuk nem szűkül le egy – esetleg a címben megjelölt – funkcióra, hanem szélesebbkörű felhasználással áhitatos olvasmányként bármilyen alkalommal előkerülhetnek: *Mikor egyedül vagyok sorba szededgetem őket és nézem /../ Úgy jó, mikor az ember úgy megemlékezik magába, azután nézi a leveleket, históriákat.*⁽³³⁾ Ugyanez jellemzi a búcsújáráshoz összeállított nyomtatványokat is. Az említett lourdes-i példán kívül más búcsús ponyvák is használatosak a kegyhelyre irányuló zárandoklat nélkül. Ezt a gyakorlatot magyarázza meg egy közelmúltban megjelent búcsús énekeket tartalmazó ponyvaszerű kiadvány: *Ha Lelki Zárandoklaton veszünk részt otthon, saját templomunkban, Mária ünnepeken vagy a szentkúti búcsúk napjain, akkor gondolatban / lélekben/ tesszünk úgy, mintha Szentkúthoz mennénk, Szentkútnál lennénk, áhítatosan végigimádkozva, végigénekelve a hagyományos szövegeket.*⁽³⁴⁾

Az általános tartalmú – egy-egy ünnephez, Máriához vagy Jézushoz szóló – ponyvafüzetek gyakran az összeállító szándéka szerint is többféle, használatának felelnek meg. Az ilyen **vegyes tartalmú kiadványok** leginkább a bűcsújáráshoz köszöntő vagy elbűcsúzós éneket tartalmaznak.

- *A legszebb Énekfüzet. / Kiadta Orosz István Jászladányban. / 22. szám. Benne: 4. Köszönteni jöttünk szűz Mária. 5. Köszönteni Máriát, jöttünk Jézus szent anyját. 6. Imáinkat elvégeztük kedves szűz anyánk. (93.11.9.)*

- *A legszebb új énekek. / Budapest, 1890. / Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában. / 4. szám. / Benne: Köszönteni jöttünk fájdalmas szűz anya. (97.14.13., Mátraderecske)*

- *A boldogságos / Szűz Máriához /mondandó Énekek / Budán 1854. /Nyomatta, 's kiadta Bagó Márton. / Benne: Ime hozzád jöttünk Istennek anyja. (1179-97., Szécsénykovácsi, Kováčovce, Szl./)*

- *Pünkösdi napjára / legujabb / két szép ének / és a Szentkúti Máriához / Budapest, 1878. / Nyomatott Bartalits Imrénél /VIII., Eszterházy-utca 5. sz. / (1307-97., Magyargéc)*

- *Énekek / a boldogságos Szűz Máriához. / Budán, 1860. nyomatta és kiadta Bagó Márton. / Benne: Második ének / Bűcsúzásra. (1185-97.)*

- *Öt legszebb új ének. / Kiadja Koós Bálint, Füleken / 255. sz. Benne: Beköszöntő a Szentkúti Máriához és A Szentkúti Máriához. (é.n. Nógrád m., 6. kép)*

5. kép: A lourdes-i bűcsújáráshoz kapcsolódó ponyvanyomtatvány illusztrációja, mely a háttérben látható otthagytott manókkal utal a bűcsújáráshoz egyik céljára, a gyógyulásra

A ponyvanyomtatványok sokrétű használatát mutatja, hogy előfordul bűcsús összeállítású füzetnek nem bűcsúhoz kapcsolódó alkalmazása vagy pedig nem bűcsús szerkesztésű nyomtatványnak bűcsútori használata. Így Szécsénykovácsiban *Varga Lajos: Szűz Mária gyermekeinek zarándok útja* (Egri Nyomda Rt. é.n.) című füzetéből Szent Anna napra (júl. 26.) való énekeket választ az előénekes templomi ájtatossághoz, bűcsújáráshoz, bűcsújáráshoz nélkül. Ha a ponyvafüzet szövegei megfelelnek egy-egy kegyhely templomi titulusának, illetve szokásos kultuszának, akkor az ilyen nyomtatvány használata nem ritka a bűcsújáráshoz szokáscelemekényei során. *A Négy Istenes Új Ének / a Szűz Máriához / kisasszony napjára és más napokra. / Budán 1865. Nyom. Bagó Mártonnál (é.n.)* című füzetet Kisasszony-napi (szept. 8.) bűcsújáráskor hasz-

nálják. Ugyancsak Kisasszony éjszakáján való virrasztáskori használatát említi Bálint Sándor *Varga Lajos Szűz Mária emléke / Eger é.n./* című ponyvájának.⁽³⁵⁾ További búcsús összefüggést mutatnak a nyomtatványok illusztrációi. Címlapképként igen gyakran közölnek kegyhelyi ábrázolásokat. Előfordul, hogy nem is búcsús témájú ponyvafüzetek címlapjára kerül kegyképi metszet, vagy hogy a kép nem az adott énekekben szereplő búcsújáróhelyhez kötődik. A példák és a variánsok bőven sorolhatóak, mutatva a ponyvakiadványok sokrétű alkalmazását a népi vallásosság e területén.

A fentiek során ismertetett nyomtatványokkal a kutatás kezdeti, forrásfeltáró lépéseit próbáltuk megtenni. A gyűjtött anyag – a hiányosságok ellenére – képet ad a kegyhelyek ponyvakiadványairól és azok jellemzőiről. Munkánkat megnehezíti a vallásos ponyvanyomtatványok időszakunkra vonatkozó teljes földolgozatlansága, így összegzésünk nyomán nem vonhatunk le messzeemenő következtetéseket az egyes kegyhelyekhez kapcsolódó ponyvakiadványok kérdésében. Megállapíthatjuk, hogy a búcsújárással kapcsolatos nyomtatványok a vallásos ponyváknak – számbelileg és speciális szerepüket tekintve is – jelentős csoportját alkotják és mint szakrális tárgyak, ezeknek megfelelő jellemzőkkel bírnak.

Napjainkban a búcsújárás szokásának módosulásával – közlekedési eszközök igénybevétele, a búcsú időtartamának lerövidülése – a ponyvafüzetek ezekhez a változásokhoz alkalmazva élnek tovább. A nyomtatványok számbavétele után soron következő feladat e használatban bekövetkezett változások feltárása.

Öt legszebb új ének.

1. Beköszöntő a Szentkúti Máriához.
2. Pünkösd napjára.
3. Szent-Háromság vasárnapjára.
4. Szent Antalhoz.
5. A Szentkúti Máriához.

6. kép: Vegyes tartalmú ponyvafüzet, címlapján a mátraverebély-szentkúti kegyszobor képével

IRODALOM

ANTALÓCZI Lajos

1986 Az Egri Nyomda Rt. története 1893-1949. Eger

BÁLINT Sándor

1939 Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. Ethnographia, L.

1944 Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népetek köréből. Kassa.

1976 Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. 2. kiadás, Budapest

1977 Ünnepi Kalendárium. I-II. Budapest

1991 Egy magyar szeptember. Orosz István önéletrajza. Hasonmás kiadás. Szolnok.

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1990 Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest

1994 Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest

GAJTKÓ István

1936 A XVII. sz. katolikus imádságirodalma. Palaestra Calasactiana 15.

HETÉNY János

1951 -1952 Nagybaldogasszony virrasztása /kézirat/

HORVÁTH Cyrill

1895 Világiak régi magyar imádságos könyvei. Irodalomtörténeti Közlemények 257-281.

IPOLYVÖLGYI Németh J. Krizosztom

1991 Búcsújárók könyve. Balassagyarmat

KRIZA Ildikó

1975 A középkori hagyomány továbbélése a mai folklórban. (Adalékok a ponyvaballadák történeti hátteréhez) In: Népi Kultúra-Népi Társadalom. 37-50. Budapest

1990 A ponyvairodalom és a szájhagyomány kapcsolata a parasztság körében a 19. század végén.

LENGYEL Ágnes

1994 Megújuló vallásos „ponyvanyomtatványok” Nógrádban. Néprajzi Értesítő LXXVI. 227-257.

MANGA János

1962 A hasznosi tömegpszichózis (A búcsújáróhelyek és a „hasznosi csoda” összefüggései) Ethnographia LXXIII. 353-388.

1968 Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Budapest

1978 A hitvilág és a hitélet változása. In: Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. (Szerk.: Bodrogi Tibor) Budapest

P. PETHŐ Lénárd

1929 Az andocsi búcsújáróhely ismertetése. Budapest

PETRÓCZI Sándor

1949 Egyházi népénekülésünk kialakulása. Vigilia. 160-166.

POGÁNY Péter

1958 A régi hazai népies ponyvakutatás problémái. Ethnographia LXIX. 578-593.

1959 Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése során. Irodalomtörténeti Füzetek 24. Budapest

1978 A magyar ponyva tüköre. Budapest

POGÁNY Szaléz

1991 A régi magyar vásári ponyvakiadványok képanyagának elemzése. In: Corona Fratrum, Pannonhalma

PONGRÁTZ Eszter

1822 Igaz isteni szeretetnek harmatjából nevedett... Aranykorona. Imádságos könyv. Pozsony (Első kiadása: Nagyszombat, 1719.)

SCHRAM Ferenc

1974 A népének egy csoportjának kialakulása Magyarországon. *Ethnographia* LXXXV. 373-383.

TÜSKÉS Gábor

1993 Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulum-irodalom tükrében. Budapest

TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva

1985 Fejezet a XVIII. századi vallásos ponyvairodalom történetéből. *Irodalomtörténeti Közlemények* 89. 415-436.

1993 Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairodalomban. *Néprajzi Értesítő* LXXV. 143-162. Budapest

VAJKAI Aurél

1940 A csatkaí búcsú. *Ethnographia* LI.

1942 Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken. *Magarság-tudomány* I. 118-127.

VARGYAS Lajos

1941 Áj falu zenei élete. Budapest

VOLLY István

1948 101 Mária-ének. Tanulmány a katolikus népének kérdéseiről. Szeged

JEGYZETEK

1. Schram F. 1974. 374.382.
2. Tüskés G. 1994. 48-49.
3. Schram F. 1974. 382., Bálint S.-Barna G. 1994. 254.
4. Pongrácz E. 1822. 358-359.
5. Az egyes kegyhelyekhez kapcsolódó ponyvafüzetek felsorolását ld. a tanulmány későbbi részében.
6. Bálint S. 1991. 157.
7. P. Pethő L. 1929. 67-69.
8. Bálint S. 1991. 53-54.
9. Hetény J. 1951-1952.
10. Énekek a szentkúti Máriához, é.h.n. PMNA 1210-97.
11. Hetény J. 1951-1952. 71-72.
12. Manga J. 1948. 14.
13. Vajkai A. 1942. 123.
14. Vargyas L. 1941. 7.
15. Uo.
16. Bucsuzó ének / a boldogságos / Szűz Máriától... Töredékesen fellelt nyomtatvány, kiadó: Horák Egyed, Esztergom, é.n. PMNA 1178-97.
17. Schram F. 1974. 375.
18. Limbacher Gábor kutatásai alapján (Palóc Múzeum, Állandó kiállítás)
19. HmL XI.-16/4. 1905.
20. Orosz István érdeklődése egyéb szakrális tájakra, főleg Máriabesnyőre, Egerszalókra, Máriapócsra és Szegedre is kiterjedt. Bálint S. 1942. 132.
21. A szakirodalomban ismert nyomtatványok: Szentmihályi Mihály: *Folyó vízzé nevelkedt kis kút...* Pest, 1797. (Tüskés G. 1993. 393. Manga J. 1968. 363.), Lencsés F. Kornél: *A mátra verebélyi szent kútnak eredetéről...* (1840 k., Tüskés G. 1993. 333.),

- Fludorovics Zsigmond: Mátraverebélyi szentkút. Mezőkövesd, 1913. (Manga J. 1968. 363.), Chinorányi Ede: Mátraverebélyi szentkút kegyhely története. Szentkút, 1931. P. Zadravecz István: Mátraverebély Szentkút. A kegyhely története, ájtatosságai és énekei Szentkút, 1934. (Bálint S.-Barna G. 1994.) Roznik Rajnér: Mátraverebély-Szentkút múltban-jelenben. Imákkal és énekekkel. Vác, 1939. (Manga J. 1968. 363.)
22. Manga J. 1962. 375-376, Barna G. 1990. 80.
 23. Ipolyvölgyi Németh Krizosztom 1991. 83.
 24. Hetény J. 1951-1952. 7.
 25. A szakirodalomból ismerünk egy a Karancssági szentkútról szóló ponyvát, amely Gyulán jelent meg: Szekeres Julianna: A karancsági szentkút eredete s története é.n. (Bálint S.-Barna G. 1994.)
 26. A szakirodalomban említett Máriapócs-hoz kapcsolódó ponyvanyomtatványok: Varga Lajos: A Mária-Pócsi szent szűz hajnalcsillaga (Eger, 1898-1902. Antalóczi L. 1986.), Máriapócsi lelki kenyér. Máriapócsi búcsúoknak. 75. rakt. sz. Eger (az Egri Nyomda Rt. reklámkiadványáról), Mária Pócsi lelki kenyér új énekekkel. Eger é.n. Egri Nyomda Rt. (Antalóczi L. 1986.), Adatok a Boldogságos Szűzanya máriapócsi kegyképének 1905. évi december havában történt könnyezéséről. Ungvár, 1906. (Bálint S. 1992. 205.)
 27. A szakirodalomban említett sasvári ponyvakiadványok: Az Isten Szentséges Annyának... tiszteletére Sasvári procezzsió alatt nemes Nagy-Szombath királyi Városnak Töredelmes Fohászkodási 1803. Nagyszombat, Jelinek Wencel (Tüskés G. 1993.), Matejka József. Mária zarándoka... Nagyszombat, 1843. Wachter Bódog. (Tüskés G. 1993. 394.), A sasvári három százados nagy búcsújárata. Nagyszombat, 1864. (Bálint S. 1992. 203., Bálint S.-Barna G. 1994. 349.), Sasvári búcsújáró. Énekek az érsekújvári katolikus hívek részére. Érsekújvár. 1929.
 28. A szakirodalomban említett máriacelli ponyvakiadványok: Vekerle Godefried: Kis czelli zarándok. (Pausz Armand plébános után) Győr. (Tüskés G. 1993.), Máriacell Lilíomok. Pest, 1858. (Bálint S. 1992. 209.), A vértanú hite. Egy csodatörténet, vagyis szívet szívére. A nagy máriacelli zarándokló leány... Kiadta: Kenderessy Danyi Péter Pál. Szőlős-Györök. 1899. (Szandán / Nógrád m. / és Sirakon /Sirak, Szl. / adatolt szívetől megfosztott leány... történetének változata. Vajkai A. 1942.)
 29. A lourdes-i jelenés emléknappjai: február 11, 14, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28., március 1, 2, 3, 21, 25., április 7. június 16.
 30. A lourdesi Boldogasszony, 93.5.9. ltsz.-ú, borító nélkül fellelt nyomtatványban: Néhány gyakorlati útmutatás katolikusok és más hitűek számára.
 31. Lurdi zsolozsmák, 92.36.35. ltsz.-ú nyomtatvány p. 20.
 32. A szakirodalom által említett Lourdes-hoz kapcsolódó nyomtatványok: Énekek a lourdesi sz. Máriához. Lurdesi Mária tiszteletére. Eger 1898-1902., Egri Nyomda Rt. (Antalóczi L. 1986.), A lurdesi szent kilencedhez tartozó imaverseccskék. A Szent Szűz tizenennyolcszori megjelenéséhez köszöntések a mennyország elnyeréséért. Írta egy Máriát tisztelő. Eger, Egri Nyomda Rt. 32 p. (1920-as évek, de létezik 1930 utáni kiadása is, Antalóczi L. 1986.), Szécsi Ignác, kömlői: Az igaz jóhívó buzgó keresztény katolikusok számára készült lourdesi ájtatosság. Az Isten anyja boldogságos szűz Mária tiszteletére. (Eger, Egri Nyomda Rt. 1893-1898.? Antalóczi L. 1986.), Legújabb szent énekek a lurdi szent Szűzről (Baja é.n. Kriza I. 1982. 101.) Lourdesi Mária bucsuja / a világhírű vándorok vezércsillaga) aranykilenced. Balázs könyvkereskedésben Mezőkövesden kapható (A nyomda reklámlapjáról.)
 33. Hetény J. 1951-1952. 49.
 34. Ipolyvölgyi Németh József: Szívet keres a Szeretetláng a Mátraverebély-szentkúti Szűz Máriával... Balassagyarmat, 1991. 7.
 35. Bálint S. 1979. II. 339.

Középső miocén puhatestű és gerinces maradványok a sámsonházi Oszkoruzsa-árokban

Hír János, Kókay József, Mészáros Lukács, Venczel Márton

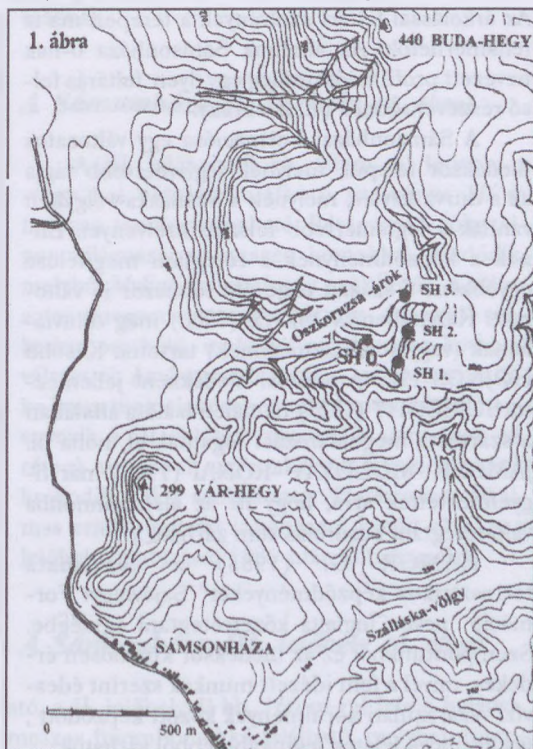
Bevezetés

Sámsonháza község környékéről több miocén ősgerinces szórványleletet ismer a magyar földtani szakirodalom. A Szálláska-völgyben Legányi Ferenc 1935-ben *Rodentia indet.*, *Sciuridae* (rágcsáló, valószínűleg mókusféle) metszőfogát gyűjtött, valamint a Halastó-hegyre felvezető árokban csonttörödéket juttatott a Földtani Intézet gyűjteményébe. 1957-ben Bartkó Lajos *Artyodactyla indet.* (párosujjú patás) csonttörödéket talált (KORDOS L. 1985).

Hír János 1984-től kezdve próbálkozott a lelőhelyek visszaazonosításával, de a többszöri terepbejárások csak 1994 őszén hozták meg az első eredményt: a Sámsonháza III. lelőhely felfedezését az Oszkoruzsa-árokban (1., 5. ábrák). A következő év tavaszán és nyarán a nehezen járható völgyben még két másik lelőhelyre is sikerült rábukkanni (Sámsonháza II., Sámsonháza I.) (1., 3., 4. ábrák), ezen kívül 1998 őszén Kókay Józseffel közösen a völgyön kívül is megvizsgáltunk egy szelvényt (Sámsonháza 0. lelőhely) (2. ábra), amely édesvízi puhatestűket és teknőspáncél-törödékeket szolgáltatott.

Az Oszkoruzsa-árok, mint földrajzi név csak a helybeliek által ismert. Sem a turista, sem pedig a 10 000-es méretarányú topográfiai térképeken nem szerepel és a régi földtani szakirodalom sem említi. Ugyanakkor az olyan körülírással helymeghatározások, mint a „Buda-hegyről lefutó mély árok”, vagy a „Vár-hegyről ÉK-re fekvő mély völgy” (NOSZKY J. (1940). Minden valószínűség szerint az Oszkoruzsa-árokban lehetnek azonosak (1. ábra).

Gyűjtéseinket 1985 márciusától folytatjuk. Ennek során a Sámsonháza III. lelőhelyről kb. 3 tonna tömegű üledéket dolgoztunk fel, míg a II. lelőhelyről kb. 600, az I. lelőhelyről pedig kb. 300

kg-ot. A terepi munkában középiskolás diákok segédkeztek. Az 1986 és 1987 nyarán megrendezett múzeumi kutatótáborok során végeztük el a terepi munkák nagy részét. A lelőhelyekről kézi erővel zsákokban szállítottuk a mintákat a táborba, ahol az ősmaradvány-tartalmú üledéket szárítottuk, majd 0,6 mm finomságú szitán iszapoltuk. Az üledék kötött jellege miatt ezt a műveletet általában szárítás után még legalább egyszer (olykor többször is) meg kellett ismételni, hogy az ősmaradványok láthatóvá és válogathatóvá váljanak.

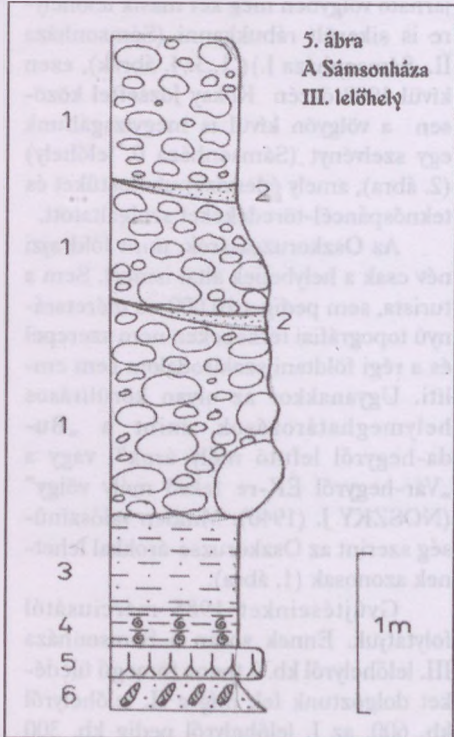
A táborok megrendezést a Gyermek és Ifjúsági Alapprogram, a Soros Alapítvány, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, a Központi Környezetvédelmi Alap és a Nógrád Megyei Levéltár anyagi támogatásai tették lehetővé.

A földtani környezet rövid vázlata

Sámsönháza község környékén a legidősebb földtani képződmény a Garábi Slir, melynek homokos, agyagos üledéke a miocén kárpáti korszakának tengerében képződött. A Pongor-malomtól DNY-ra kisebb homokbánya tárja fel. Erre települ a Mátrai Vulkanitformáció láva- és agglomerátumrétegekből álló sorozata, mely impozáns módon a falu ÉNY-i végében fekvő jól ismert védett kőfejtőben tárul fel. A vulkáni képződményekre lajtmészkö települ, mely mind a Vár-hegyen, mind pedig a Buda-hegyen jól tanulmányozható. A bádeni korszak normál sósvízű tengerében képződött üledék igen gazdagon tartalmaz tengeri ősmaradványokat. Ezek tudományos vizsgálata a század eleje óta folyik (BOGSCH 1943, CSEPREGHYNÉ MEZNERICS 1954). Korszerű rétegtani besorolása alsó -bádeni. HÁMOR (1985) a Cserhát újraterképezése során ezeket a képződményeket „alsó lajtmészkö”, illetve Sámsönházai Formáció néven írta le és alapszelvényét a Buda-hegy DNY-i lejtőjén jelölte ki. Az árkolással feltárt szelvények a terepen ma is felismerhetők. Az általunk Sámsönháza 0-nak nevezett profil valószínűleg egy ilyen feltárás felső részével azonos (1., 2. ábrák).

A Sámsönházai Formációra egy változatos üledéksor települ, melynek legismertebb tagja az a durva kavics, melynek a Szálláska-völgyben vannak a legismertebb felszíni szelvényei. Ennek a képződménynek a rétegtani megítélése egyébként a század eleje óta többször is változott. Kezdetben NOSZKY (1906) még diluviálisnak (vagyis pleisztocénnek) tartotta. Később HOJNOS 1923 pannóniai üledékként jellemezte. SÜMEGHY (1925) faunaleírása óta általában a szarmata meghatározást fogadták el, noha pl. JÁMBOR -MOLDVAY -RÓNAI (1966) már figyelmeztettek arra, hogy itt az alsó pannonba való rétegtani besorolás sem zárható ki.

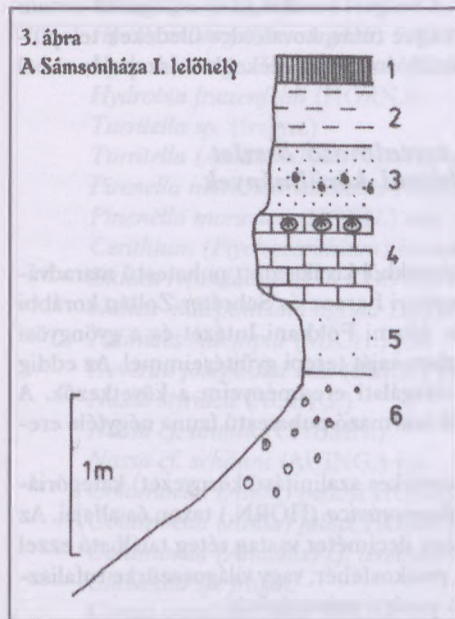
HÁMOR G. (1985) a „szarmata teresztrikus képződményeket” Sajóvölgyi Formáció néven foglalta közetrétegtani egységbe. Szempontunkból ez az üledéksor különösen érdekes, mivel a fent idézett munkák szerint édesvízi -szárazulati körülmények között képződött, így gerinces leletek leginkább ebből várhatók.

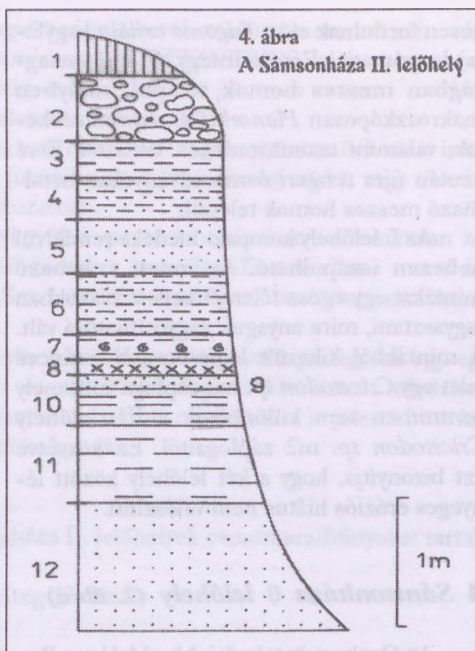
A Sámsonháza III. lelőhely (5. ábra)

Az Oszkoruzsa-árok jobb oldalán található, ahol azt magasfeszültségű elektromos vezeték keresztezi. Az alsó részében lejtőtörmelékkel takart szelvény legalsó hozzáférhető képződménye meszes tufahomok, mely gazdagon tartalmaz *Pirenella moravica* és alfajainak példányait. Erre, mintegy 25 cm vastagságban fehér színű, kemény, egykori gyökérjáratokkal átszőtt mészkő települ. Az erre következő szürke iszap igen gazdagon tartalmaz *Planorbis* héjakat, valamint teknőspáncél-töredékeket és csontokat. A későbbiekben jellemzett ősgerinces maradványok túlnyomó többsége innen származik. Az iszap kb. 25 cm vastag szintje fölött szürke homokos agyag következik, mely ősmaradványokban szegényebb. Erre települ erős diszkordanciával egy durva blokkavics-összlet, melyet helyenként durvahomokos betelepülések tarkítanak. A főleg andezitkavicsokból álló képződmény ősmaradványokat itt nem szolgáltatott. A

Szálláska-völgyben ugyanakkor agyagos betelepülései helyenként növénylenyomatokat tartalmaznak.

3. ábra
A Sámsonháza I. lelőhely

4. ábra
A Sámsonháza II. lelőhely

A Sámsonháza II. lelőhely (4. ábra)

A III. lelőhelytől kb. 80 m-rel lejjebb, a völgy bal oldalán található szelvénye 50 m hosszan tanulmányozható. Rétegsora a völgytalpon világossárga meszes homokkal kezdődik, melyből *Myliobatis* rájafogak gyűjthetők. A változatos rétegsor egy tengeri és egy „édesvízi” szakaszra osztható, melyeket egy kemény kovapad választ el. Az ősmaradványokat tartalmazó szürke iszap megjelenésében teljes mértékben meg egyezik a III. lelőhely produktív szintjének (4. réteg) anyagával, ugyanakkor mindezidáig csak krokodilfogakat szolgáltatott. Határozásra alkalmas emlős foglelet innen nem került elő, így a lelőhely mintázását 1996-után abbahagytuk.

A Sámsonháza III. lelőhely (3. ábra)

Az Oszkoruzsa-árok bal oldalán található, a II. lelőhelytől kb. 150 m-rel lefelé haladva. Szelvényében alul kemény tengeri eredetű meszes finomhomokból található, melyben töme-

gesen fordulnak elő a *Tugonia ornata* kagyló-faj lenyomatai. Erre mintegy 40 cm vastagságban meszes homok települ, melyben makroszkóposan *Planorbis* és *Lymnaea* héjak, valamint csonttöredékek láthatók. Erre azután újra tengeri ősmaradványokat tartalmazó meszes homok települ.

Az I. lelőhely kompakt üledéke rendkívül nehezen iszapoltatható. Az innen származó mintákat egy egész télen át kellett zsákokban fagyasztani, mire anyaguk zagyosíthatóvá vált. A mintákból kikerült legfontosabb gerinces lelet egy *Cricetodon* sp. m2 zápfoga volt, mely semmiben sem különbözik a III. lelőhely *Cricetodon* sp. m2 zápfogaitól. Ez közvetve azt bizonyítja, hogy a két lelőhely között lényeges eróziós hiátus nem valószínű.

A Sámsonháza 0 lelőhely (2. ábra)

Az Oszkoruzsa-árok jobb oldalán, a Buda-hegy NY-i lejtőjén) található.

Az 1998 őszén előzetesen megvizsgált szelvény sok tekintetben hasonlít az I. lelőhelyhez. A tengeri sorozat itt is a *Tugonia ornata* lenyomatokban gazdag homokos mészkővel zárul, melyre tufás, kovaföldes üledékek települnek brakk- és édesvízi puhatestűekkel, valamint teknőspáncél-töredékekkel. Iszapolás ebből a szelvényből egyelőre nem történt.

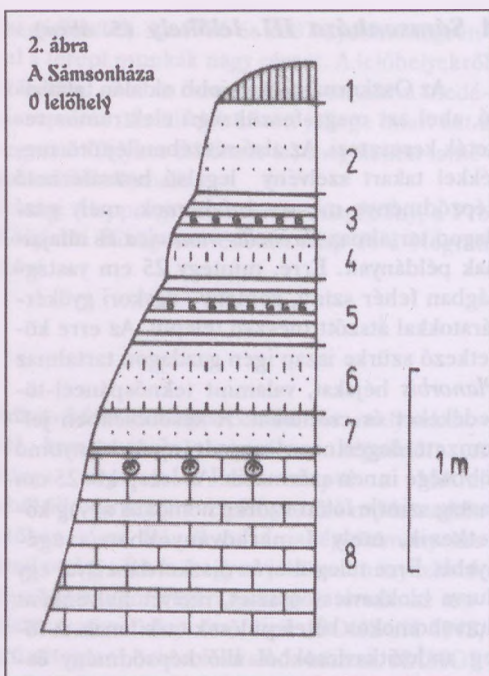
A sámsonházai gerinces maradványokat tartalmazó összlet puhatestű faunájának vizsgálata és a földtani körülmények

(Kókay J.)

Hír János kolléga a gerinces faunára iszapolt mintákból kiválogatott puhatestű maradványokat vizsgálatra átadta. Anyagát kiegészítettem Legányi Ferenc és Schréter Zoltán korábbi gyűjtéseiből származó múzeumi leletekkel (Magyar Állami Földtani Intézet és a gyöngyösi Mátrai Múzeum gyűjteményei), valamint kisebb részben saját terepi gyűjtéseimmel. Az eddig rendelkezésre álló anyag alapján előzetes jellegű vizsgálati eredményeim a következők. A Sajóvölgyi Formációba sorolt összlet alsó szakaszából származó puhatestű fauna négyféle eredetű.

1. Brakkvízi, mégpedig plio-mezozalin (5-16 ezrelékes szalinitású környezet) kategóriába tartozó együttes. Leggyakoribb közöttük a *Pirenella moravica* (HÖRN.) taxon és alfajai. Az előzetes tájékozódás alapján az összletben több néhány deciméter vastag réteg található ezzel a brakkvízi együttesel jellemezve. A kőzet általában piszkosfehér, vagy világosszürke tufalisztes homokkő márgás kötéssel. A *Pirenellák* általában eredeti színezésűek.

2. Édesvízi rétegek, ennek megfelelő faunával. Leggyakoribb taxonok: *Planorbarius cornu mantelli* (DUNKER), *P. sansaniensis* (NOULET) és a *Gyraulus* nemzetségbe tartozó alakok, valamint a *Limnaeidae* családba tartozó *Radix socialis dilatata* (NOULET) és *Stagnicola* fajok.

3. Szárazföldi csigák főleg a brakkvizi rétegekben találhatók, többnyire eredeti színezéssel. Közöttük leggyakoribb a *Cepaea eversa grundensis* (CS. MEZNERICS) alak, valamint az *Aegopinella orbicularis* (KLEIN) faj. Ezidáig mindösszesen 28 nem tengeri eredetű puhatestű-taxont sikerült összegyűjteni, ami jelentős mennyiségű.

4. Az édesvízi és brakkvizi eredetű rétegsorban elszórtan tengeri puhatestűek vázai is találhatóak, azonban vagy kistermetűek (gyakran juvenilis, szubjuvenilis egyedek), vagy töredékesek. Eredetüket tekintve bemosottak, két változatban.

a./ Az idősebb alsó bádeni rétegek üledékgyűjtő -peremi helyzetben tektonikusan kiemelkedtek és a faunataralmú közetek beszállítottak a lagunába. Ennek ellene mond az, hogy az É-ra lévő ilyen üledéktömegek (pl. a „Szt. László rétegek”) ma is a felszínen vannak lepusztulás nélkül.

b./ A második változat szerint a délies irányba feltételezhető egykori lagunagáton egy-egy vihardagály, vagy szökőár időnként átcsapott és az előtér síkparti lito-faunás üledékeit beemelte a lagunába, amely egyúttal nagyság (méret) szerinti osztályozást is jelentett. A két változat eldöntéséhez még további gyűjtések szükségesek.

1. táblázat. A Sámsonháza III. és a Sámsonháza II. lelőhelyek csontmaradványokat tartalmazó rétegeinek puhatestűfaunája

Sámsonháza, III. lelőhely, 4. réteg (5. ábra)

Gastropoda

<i>Theodoxus pictus nivosus</i> (BRUS.) juv.	2, 5
<i>Rissoa turricula</i> EICHW.	1, 6
<i>Rissoa turricula acuticosta</i>	1, 6
<i>Rissoa</i> sp. (fragm.)	1, 6
<i>Hydrobia stagnalis, stagnalis</i> BAST.	2, 5
<i>Hydrobia stagnalis andrusovi</i> HILB. (tömeges)	2, 8
<i>Hydrobia frauenfeldi</i> (HÖRN.)	2, 5
<i>Turritella</i> sp. (fragm.)	1, 6
<i>Turritella</i> (<i>Archimediella</i>) cf. <i>erronea</i> COSSM.	1, 6
<i>Pirenella moravica variabilis</i> FRIEDB.	1, 2, 6
<i>Pinenella moravica</i> (HÖRN.) ssp. (gyakori)	1, 2, 6
<i>Cerithium</i> (<i>Ptychocerithium</i>) <i>bronni</i> PARTCSH juv.	1, 6
<i>Bittum reticulatum</i> (DA COSTA) subjuv.	1, 2, 5
<i>Natica millepunctata tigrina</i> DEFR. juv.	1, 6
<i>Polinices redempta</i> (MICH.) juv.	1, 6
<i>Neverita josephina olla</i> (SERR.) juv.	1, 6
<i>Nassa styriaca</i> (AUNG.)	1, 6
<i>Nassa</i> cf. <i>limata</i> (CHEMN.)	1, 6
<i>Nassa</i> cf. <i>schönni</i> (AUNG.) juv.	1, 6
<i>Columbella</i> (<i>Atilia</i>) <i>petersi</i> HOERN. et AU. subjuv.	1, 6
<i>Columbella</i> (<i>Atilia</i>) <i>fallax</i> HOERN et AU. subjuv.	1, 6
<i>Columbella</i> (<i>Anachis</i>) cf. <i>terebralis corrugata</i> BELL.	1, 6
<i>Clavatula</i> sp. fragm.	1, 5
<i>Conus antediluvianus</i> BRUG. juv.	1, 6
<i>Terebra bistriata exbistriata</i> SACCO subjuv.	1, 6
<i>Actaeocina lajonlaireana</i> (BAST.)	1, 2, 5
<i>Stagnicola</i> sp. juv.	3

<i>Radix</i> sp. juv.	3
<i>Gyraulus trochiformis kleini</i> GOTT.-WENZ +var. gyakori	3, 8
<i>Planorbarius sansaniensis</i> (NOULET)	3, 5
<i>Gastrocopta sf. suevica</i> (SANDB.)	4, 5
<i>Helicidae</i> fragm.	4
<i>Scaphopoda</i>	
<i>Dentalium</i> sp. (fragm.) juv.	1, 6
<i>Bivalvia</i>	
<i>Anadara</i> sp. fragm.	1, 6
<i>Parviculina (Microloripes) dentata nivos</i> (EICHW.) juv.	1, 2, 5
<i>Clausinella cf. basteroti</i> (DESH.) fragm.	1, 6
<i>Corbula basteroti</i> HÖRN.	1, 7

Sámsonháza II. lelőhely, 7. réteg (4. ábra)

Gastropoda

<i>Theodoxus pictus</i> FÉR. juv.	2, 5
<i>Hydrobia stagnalis, stagnalis</i> BAST. ritka	2, 5
<i>Hydrobia stagnalis andrusovi</i> HILB. 1 db.	2, 8
<i>Turritella (Archimediella) cf. erronea</i> COSSM. fragm.	1, 6
<i>Pirenella moravica variabilis</i> FRIEDB. et ssp.	1, 2, 6
<i>Nassa rosthorni</i> (PARTSCH.)	1, 6
<i>Nassa familiaris</i> (MAY.) nov. ssp. fragm.	1, 7
<i>Conus</i> sp. subjuv.	1, 6
<i>Terebra bistriata exbistriata</i> SACCO subjuv.	1, 7
<i>Retusa truncatula grundensis</i> BERGER subjuv.	1, 7
<i>Actaeocina lajonkaireana</i> (BAST.)	1, 2, 5
<i>Stagnicola armaniacensis palustriformis</i> (GOTT.)	3, 5
<i>Stagnicola praebouilleti</i> SCHL.	3, 5
<i>Stagnicola ex aff. palustris</i> (O.F. MÜLLER)	3
<i>Radix socialis regularis</i> (MAILLARD)	3, 5
<i>Radix socialis cf. dialtata</i> (NOULET)	3, 5
<i>Gyraulus trochiformis kleini</i> GOTT -WENZ. +var. gyakori	3, 8
<i>Planorbarius sansaniensis</i> (NOULET) gyakori	3, 5
<i>Planorbarius cornu mantelli</i> (DUNKER)	3, 5
<i>Limax</i> (?) sp. (scutum)	4

Számkulcs:

- 1: tenger
- 2: brakkvizi
- 3: édesvizi
- 4: szárazföldi
- 5: pannóniainál idősebb
- 6: szarmatánál idősebb
- 7: felsőbádeninél idősebb
- 8: középsőbádeninél fiatalabb

explanation of the numbers:

- marine species
- brackish species
- freshwater species
- continental species
- older than Pannonian
- older than Sarmatian
- older than Upper Badenian
- younger than Middle Badenian

A földtani kor kérdése

A vizsgált brakk- és édesvízi összlet előzetes becsléseink szerint mintegy 20–30 m-re tehető vastagságú komplexumot képez. Kőzetanyaga uralkodóan tufalisztes, tufahomokos és illites-kaolinites felépítésű, gyakran meszes kötéssel, édesvízi mészkő padokkal. Utóbbiak olykor kovásodottak, néha kalcedon gumókkal (termálvíz behatás). Az összletben vékony, deciméteres vastagságú kovaföld betelepülések is találhatóak.

A tárgyi üledéksor az ismert sámsonházi tengeri üledéksorra települ. A Buda-hegy DK-i oldalán (0. lelőhely, 2. ábra) a legfelső tengeri tufahomokos kövületűs (*Tugonia ornata* és *Acanthocardia turonicum grundense* kagylók gyakoriságával jellemezve) mészkőre folyamatos üledékképződéssel, teljes konkordanciával következik a tárgyalt brakk- és édesvízi rétegsor. Tekintettel arra, hogy az alatta levő jól ismert tengeri üledéksor egyértelműen alsó – bádénikori, így a rátelepülő brakk és édesvízi sorozat középső – bádéninél nem lehet fiatalabb.

Az Oszkoruzsa-árokban, az I. lelőhely (3. ábra) szelvényében az előzetes vizsgáldás alapján a tengeri – *Tugonia ornata* tartalmú – meszes finomhomokkőre közvetlenül, éles határral édesvízi, (*Planorbariusos*) agyagmárga települ. Ez azt feltételezi, hogy a két összlet határán egy kisebb földkéregmozgás történt, ami kitűnően illeszkedik a két alemelet határán lezajlott eseménytörténeti képbe (KÓKAY 1990). Ennek alátámasztására még további szelvényelemzéseket tervezünk.

A tárgyalt rétegsorunk felsőbádénikori, vagy szarmata kori nem lehet, mert igen sok felsőbádénikori és szarmata brakk és édesvízi képződmény puhatestű faunáit dolgoztam már fel. Így például felsőbádénikori brakkvízi üledékekben azonnal megjelennek a „konka”-fáciesű taxonok (KÓKAY 1985, 1992). A *Pirenella moravica* és alfajai a felső-bádénikori sohasem jellemzők, akárcsak a *Melanopsis aquensis* GRAT. faj jelenléte sem. Fentiek alapján tehát a vizsgált brakk- és édesvízi, gerinces faunát tartalmazó rétegösszlet keletkezését a középső-bádénikori korszakba kell helyeznünk.

Fácies és környezeti kép

A tárgyalt rétegsor a tenger közvetlen közelében keletkezett, amelyre a brakkvízi rétegek egyértelműen utalnak. A nyílt tenger csak délies irányban – a Középhegység déli előterében – húzódhatott, mert a hegység kiemelkedése a középső-bádénikori már intenzifikálódott (KÓKAY 1990). Az üledékgyűjtőt nyilván lagunagát választotta el a nyílt tengertől, mellyel vagy gátkapukon, vagy szökőár jellegű epizódokkal állott kapcsolatban. Az időnként teljesen kiédesedő lagunába a szárazföld élővilágának maradványai folyamatosan kerültek be és halmozódtak fel.

Kétéltűek és hüllők a sámsonházi miocénből

(Venczel M.)

A fauna leírása

classis: **Amphibia** (kétéltűek)

subclassis: **Urodela** OPPEL, 1811 (farkos kétéltűek)

Salamandridae indet.

A fosszilis anyagból előkerült két töredékes opisthocoele csigolyatest (a centrum hossza 5 mm és az egyik példányon hátulsó bazapofizisek figyelhetők meg), két proximális és egy distális

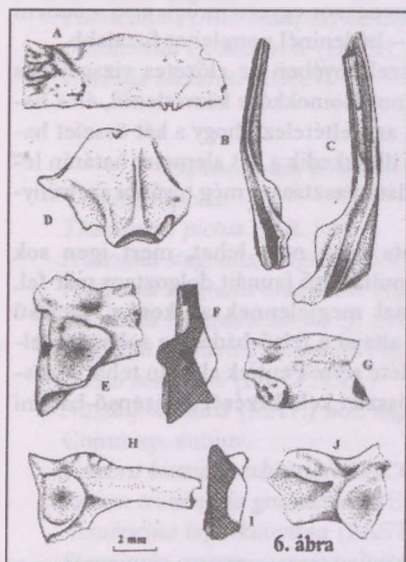
humerus, valamint egy distális femur töredék alapján egyértelmű, hogy a maradványok egy nagyobb termetű szalamandra féléhez tartoztak. A csigolyacentrum alakja (számos szubcentrális nyílással) és mérete leginkább az alsó és középső miocénben meglehetősen elterjedt, viszonylag nagytermetű *Chelotriton*-hoz állnak a legközelebb, bár e feltevés a leletek töredékes jellege miatt nem bizonyítható egyértelműen:

Subclassis: **Anura** RAFINESQUE, 1815 (békák)

familia: **Discoglossidae** GÜNTHER 1858 (1845)

genus: *Latonia* MEYER, 1843

Latonia gigantea (LARTET, 1851) (6. ábra A -G)

A csontmaradványok közül 2 frontoparietale, 3 maxillare, 2 atlas, 8 prearticular, 10 ilium egyértelműen a fenti fajhoz sorolható.

A frontoparietale háti oldalát és az állcsont processus zygomaticomaxillaris maxillae oldalsó részét apró csontgumócskák borítják, amelyek az egyedfejlődés egy bizonyos stádiumában másodlagos csontosodási folyamat eredményeként képződnek. Ez utóbbi jelleg alapján a *Latonia gigantea* könnyen megkülönböztethető a hozzá hasonló *Latonia ragei* fajtól (HOSSINI 1993, SANCHIZ 1998). A többi csonttani bélyeg: az atlason a crista ventralis jelenléte, a prearticular kettős koronoid nyúlványai, valamint a jellegzetes iliumok (jól fejlett pars ascendens-sel szemben kisméretű pars descendens, hasi irányban elszélesedő junctura ilioischadica, kiemelkedő tuber superius és az alatta jól kikülönülő fossula tuberis superioris) általában hasonló a nemzetség többi fajájához (ROCEK 1993).

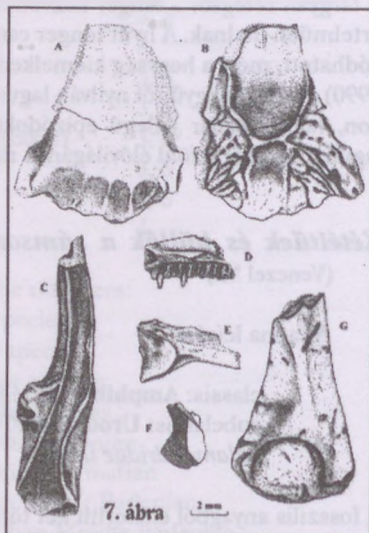
familia: **Palaeobatrachidae** COPE, 1865

genus: *Palaeobatrachus* TSCHUDI, 1839

Palaeobatrachus sp. (7. ábra)

A vizsgált anyag alapján (5 töredékes frontoparietale, 10 maxillare töredék, 28 töredékes prearticular, 2 humerus distális vég, 7 proximális ilium töredék) egyértelműen igazoltnak látszik a *Palaeobatrachus* nemzetség – a mai karmos békákra (*Xenopus*) emlékeztető fajok- jelenléte a sámsönházai anyagban.

A frontoparietale páratlan, sagittalis varratot nem viselő csontból áll, amelynek felülete többé-kevésbé sima és egyes példányokon kiemelkedő oldalsó hosszanti élt visel. Az apró maxillare töredékes fogazata pleurodont típusú és a linguális oldalon az alveolusokkal megegyező számú apró csontgumó figyelhető meg rajta. A

prearticulare coronoid nyúlványa gumószerűen kiemelkedő, középén jellegzetes mélyedéssel. A humerus distális végén elhelyezkedő caput humeri nagyjából középén helyezkedik el. Az ilium mediális felületén jellegzetes kiemelkedés figyelhető meg, amely a szemközi csípőcsonttal szorosan összeforrott. Az izmok tapadási felületétől szolgáló tuber superius osztott, amely többek között ezt a nemzetséget megkülönbözteti a kihalt békacsalád legutolsó képviselőjétől, a *Pliobatrachus*-tól (MLYNARSKY et al 1984). A *Palaeobatrachus* a paleocéntól a pliocénig, míg ez utóbbi a pliocéntól egészen az alsó pleisztocénig fennmaradt.

Pelobatidae indet.

Az ásóbékák jelenlétére két töredékes ilium maradvány alapján következtethetünk, bár ezeken csupán a tuber superius hiánya állapítható meg egyértelműen.

familia: **Bufonidae** GRAY, 1825 (varangyok)

genus: *Bufo* LAURENTI, 1768

Bufo cf. *viridis* LAURENTI, 1768 (6. ábra: H, I)

A három – viszonylag kisméretű egyedhez tartozó – proximális iliumtöredéken könnyen felismerhetők a zöld varangyokra jellemző csonttani bélyegek: az osztott tuber superius (2-3 kiemelkedő, de apró csontgumóval), a jól fejlett fossa preacetabularis, a hiányzó vexillum. Az európai miocénből jól ismertek a *Bufo* nemzetség maradványai (SANCHIZ, 1977), sőt, a középső miocéntól kezdődően a ma élő *Bufo viridis*-hez alakban egészen közelálló maradványok is napvilágra kerültek (BAILON et HOSSINI, 1990).

familia: **Ranidae** LINNAEUS, 1758 (valódi békák)

genus: *Rana* LINNAEUS, 1758

Rana sp. (6. ábra: J)

Előkerült maradványok: 1 premaxillare, 1 keresztcsigolya, 8 proximális ilium töredék. Az apró és viszonylag kisszámú foggal ellátott premaxillare, a meglehetősen keskeny idegívről rendelkező keresztcsigolya, a kiemelkedő tuber superius-sal és magas vexillummal ellátott iliumok egyaránt jelzik a *Rana* nemzetség jelenlétét a lelőhely üledékeiben. Közelebbi meghatározásra azonban a leletek töredékes jellege miatt nincs lehetőség.

Classis: **Reptilia**, Hüllők

subclasis: **Sauria** McCARTNEY, 1802

familia: **Lacertidae** BONAPARTE, 1831 (gyíkok)

genus: *Lacerta* LINNAEUS, 1758

Lacerta sp.

A leletekből kiválogatott két dentale töredék két különböző méretű egyedhez tartozott. A fogazat pleurodont típusú, a fogak pedig a nagyobbik példánynál bicuspid, míg a kisebbiknél enyhén tricuspid végűek. A morfológiai és a méretbeli különbségek arra engednek következtetni, hogy a két egyed két különböző fajhoz tartozott.

familia: **Anguidae** GRAY, 1825 (lábatlangyík félék)

genus: *Anguis* LINNAEUS, 1758

Anguis sp.

Egy nyaktájéki-, két hátcsigolya (egyik példánynak teljesen hiányzik az idegívcszára, míg a másinak csak az elülső része maradt épen) és egy töredékes osteoderma került elő. A csigolyák procoel típusúak és viszonylag kis méretűek (a nagyobbik hátcsigolya centrumának hossza mindössze 2,32 mm). A csigolyacentrum hasi oldala lapított, két szubcentrális nyílással, a két oldalsó széle pedig többé-kevésbé párhuzamos egymással. A synapophysisek kiugróak és tojásdad alakúak, míg az ízületi vájat és az ízületi büttyök hát-hasi irányban lapított. A háti oldalon megfigyelhető tövisnyúlvány első harmada alacsony gerincre redukálódott. Az osteoderma viszonylag kisméretű, pereme enyhén lekerekített, és külső felületét egy alig kiemelkedő csontléc szeli át, két oldalán finom ornamentációval (apró kiemelkedések és bemélyedések váltakozásával). Az *Anguis* nemzetség Európában már a felső eocéntól kezdődően ismert és a *Pseudopus-Ophisaurus* evolúciós vonaltól jól elkülönülő *Ophisauriscus-Anguis* fejlődési vonalhoz tartozott (SULLIVAN 1987). Európában ez utóbbi nemzetség egyetlen ma élő faja az *Anguis fragilis* (törékeny kűszma), amely az Ibériai-félsziget délnyugati csúcsát leszámítva az egész kontinensen elterjedt.

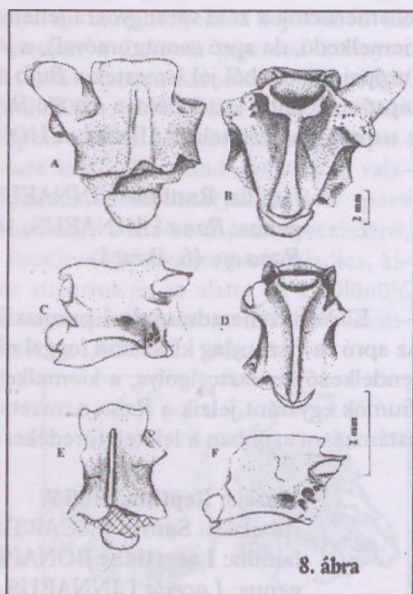
Serpentes

familia: **Colubridae** OPPEL, 1811 (siklófélék)

subfamilia: **Colubrinae** OPPEL, 1811

genus: *Coluber* LINNAEUS, 1758

Coluber sp. (8. ábra: A, B)

8. ábra

Az öt töredékes, különböző méretű, és a gerincoszlop más és más tájkáról származó törzscsigolya közül valamennyi magán viseli az alsó- és középső miocénből jól ismert nagyobb termetű *Coluber* fajok morfológiai jegyeit (pl. *C. dolnicensis*, *C. caspioides*, *C. suevicus*). A legnagyobb példány centrumának hossza eléri a 8,08 mm-t, míg a szélessége a 7,62 mm-t. A csigolyaív enyhén kiemelkedő, a tövisnyúlvány – bár egyik példányon sem maradt meg egészen, feltételezhetően magas volt, a paradiapofízisek többé-kevésbé egyenlő hosszúak, a zygosphene elülső széle megközelítőleg egyenes, míg a hemális él hát-hasi irányban lapított, és hátrafelé enyhén kiszélesedő. Ez utóbbi képződmény egyes példányokon az ízületi vájat mögött lépcsőszerűen kiemelkedő, hasonlóan a *C. dolnicensis*-hez. Az adott fosszilis anyag alapján közelebbi meghatározásra nem nyílik lehetőség. A nagytermetű *Coluber*-fajok jól ismertek az európai korai miocéntól kezdődően (SZYNDLAR 1987, 1998, SZYNDLAR et SCHLEICH 1993, SZYNDLAR et BÖHME 1993)

Colubrinae indet.

Egy viszonylag kisméretű, de kifejlett egyedhez tartozó – hát-hasi irányban lapított csigolyaív – törzscsigolya, viszonylag hosszú, de alacsony tövisnyúlvánnyal (a tövisnyúlvány középtája ép maradt) a fentebb leírt fajhoz képest lényeges morfológiai eltérést mutat. A centrum mérsékelten hosszú, a hemális él lapított, a parapofízisek a diapofízisekhez képest kifeje-

zetten hosszabbak. A leírt alak leginkább az eredetileg Amerikából, később Európából is leírt *Texasophis* genusra emlékeztet (RAGE et HOLMAN 1984), bár egyetlen csigolya alapján ez egyértelműen nem bizonyítható.

Natricinae indet.

Két töredékes praesacralis csigolya, kiemelkedő hypapophysissel (amelyhez elől az izületi vájat mögött két apró csontgumó kapcsolódik) és előreugró paraphysis nyúlvánnyal egyértelműen a *Natricinae* alcsaládba sorolható.

Az alsó- és középső miocénből több *Natricinae* nemzetség és faj ismeretes (pl. *Palaeonatrix*, *Neonatrix*, *Natrix*). A leírt anyag alakja és mérete leginkább a ma is élő *Natrix* genushoz áll a legközelebb.

familia: **Elaphidae** BOIE, 1827

genus: *Micrurus* WAGLER, 1842

Micrurus gallicus RAGE et HOLMAN 1984 (3. ábra: C -F)

Kilenc töredékes csigolya egy meglehetősen kisméretű (centrum hossza 3,1 -3,3 mm között) és azonos morfológiai jegyeket viselő kígyóféléhez tartozott. Bár egyetlen ép csigolya sem került elő, mégis a különböző épen maradt részek alapján lehetőség nyílik azok teljes rekonstrukciójára. Oldalnézeten a csigolyák viszonylag megnyúltak, és hát -hasi irányban lapítottak. A tövisnyúlvány viszonylag hosszú és alacsony, elülső és hátsó széle előre- illetve hátra ugró. A hypapophysis közepén enyhén ívelt, jellegzetes hegyesszögben kapcsolódik a centrumhoz és hegyes csúcsban végződik, jóval az izületi bütök alatt. A zygosphene két kisebb oldalsó- és egy előreugró nagyobb középső lebenyből áll. A parapophysisek hossza megegyezik a diapophysisekével, míg az előbbieket előre irányuló nyúlványa viszonylag rövid.

A *Micrurus gallicus* fosszilis korallsíklót eredetileg a franciaországi La Grive M (MN 7/8) lelőhelyről írták le, de feltételezhetően előfordult még a La Grive L5 (MN 7/8) és a valamivel idősebb Vieux-Collonges (MN 4/5) lelőhelyeken, akárcsak a németországi Petersbuch 2 (MN 4) lelőhelyen is (RAGE et HOLMAN 1984, SZYNDLAR et SCHLEICH 1993, SZYNDLAR et BÖHME 1993). Ugyanakkor a fenti nemzetségbe sorolt európai fossziliákkal kapcsolatosan felmerült, hogy azok állatföldrajzi megfontolásból inkább állhatnak rokonságban egy apró ázsiai kobrafélével (csonttani bélyegeik nagyrészt még feltáratlanok), mintsem az újvilági korallsíklókkal, amelyek mai elterjedési területe csupán az amerikai trópusokra korlátozódik (SZYNDLAR et SCHLEICH 1993).

Serpentes indet.

A maradék töredékes csigolyákból álló anyag feltehetően a fentebb leírt taxonokhoz tartozik. Az anyagból nem mutatható ki egyértelműen a viperák jelenléte, bár három csigolyán néhány ezekre utaló morfológiai jelleg figyelhető meg (el nem különülő paradiapophysisek, előreugró parapophysis nyúlványok, előreugró középső zygosphene lebeny).

Az alábbi táblázatban összefoglaltuk a legalább a genus szintig meghatározott taxonok minimális egyedszámát és százalékos összetételét:

2. táblázat: A Sámsonháza III. lelőhely herpetofaunája

Taxon	minimális egyedszám	%
<i>Latonia gigantea</i>	9	20,00
<i>Palaeobatrachus</i> sp.	20	44,44
<i>Bufo</i> cf. <i>viridis</i>	3	6,66
<i>Rana</i> sp.	7	15,55
<i>Lacerta</i> sp.	2	7,44
<i>Anguis</i> sp.	1	2,22
<i>Coluber</i> sp.	2	4,44
<i>Micrurus gallicus</i>	1	2,22
összesen:	45	100,0

Paleoökológiai vonatkozásban a két nagyméretű békafaj (a *Latonia gigantea* és a *Palaeobatrachus* sp.) együttes jelenléte mutatkozik a legérdekesebbnek. Az eddig megfigyelték szerint ugyanis e két nemzetség kölcsönösen kizárta egymást az élőhelyekről, illetve mindig csak az egyikük abszolút dominanciája jelentkezett (SANCHIZ, 1998).

Az adott fosszilis anyag alapján a gyíkfajna nehezen jellemezhető, míg a kígyóknál a középső miocénben még általánosan elterjedt boafélék (*Boidae*) és viperák (*Viperidae*), valamint a nagytermetű mérges siklófélek (*Elaphidae*) hiánya a szembetűnő, amely valószínűleg az őskörnyezet sajátosságaival is magyarázható. Ez alól csak a fent említett kistermetű mérges siklóféle – a *Micrurus gallicus* – jelenléte számít kivételnek, amelyet eddig csak franciaországi és németországi alsó- és középső-miocén lelőhelyekről jeleztek.

A leírt fajok nagy többsége állandó vízi környezethez kötött (*Latonia*, *Palaeobatrachus* és valószínűleg a *Rana*). Erre egyébként a tömeges viziteknős-maradványok és a krokodilfogak is utalnak.

Krokodilok

(Hír J.)

Ordo: **Emydosauria** (krokodilok)

familia: *Crocodylidae*

Crocodylidae indet. (9. ábra)

Ezidáig 59 db. foglelet került elő, közülük a leghosszabb 12 mm (9. ábra). Pontos fajmeghatározás csak ép koponyacsontok birtokában lenne lehetséges. A krokodilok jelenléte azt bizonyítja, hogy az évi középhőmérséklet 14.2 °C -nál hidegebb nem lehetett, a leghidegebb hónap középhőmérséklete, pedig 5.5 °C -nál nem lehetett kevesebb (MARKWICK P. 1998).

Rovarevő emlősök a sámsonházai miocén képződményekből

(Mészáros L.)

Rendszertani leírás

Classis: **Mammalia** LINNÉ, 1735

Ordo: **Insectivora** BOWDICH, 1821

Familia: **Erinaceidae** BONAPARTE, 1838

Subfamilia: **Echinosoricinae** CABRERA, 1925

Genus *Galerix* POMEL, 1848

Galerix exilis (BLAINVILLE, 1838)

Vizsgált anyag: egy p4-m2 fogakat tartalmazó jobb mandibula töredék és 16 különálló fog. Sztratigráfiai elterjedés: a faj az alsó, középső és felső miocén folyamán egyaránt előfordult.

Erinaceidae gen. et sp. indet.

Vizsgált anyag: egy igen apró méretű *Erinaceida*-tól származó 6 töredékes fog.

Familia: **Soricidae** GRAY, 1821

Subfamilia: **Soricinae** FISCHER VON WALDHEIM, 1817

genus: *Paenelimnoecus* BAUDELLOT, 1972

Paenelimnoecus crouzei BAUDELLOT, 1972

Vizsgált anyag: egy jobb mandibula fragmentum az m2 és az m1 töredékével, egy jobb mandibula töredék az m1 -m3 fogakkal, 3 felső metszőfog, és 2 felső moláris. Sztratigráfiai elterjedés: középső miocén, Astaracien (MN 6 -8).

Familia: **Talpidae** FISCHER VON WALDHEIM, 1817

Subfamilia: **Talpinae** FISCHER VON WALDHEIM, 1817

Genus: *Talpa* LINNAEUS, 1758

Talpa minuta (BLAINVILLE, 1838)

Vizsgált anyag: 11 különálló fog. Sztratigráfiai elterjedés: korai miocén, Orleanien (MN 4) középső miocén, Astaracien (MN 6).

A rovarrevő anyag általános jellemzői

A sámsónházai kisgerinces mintából 4 fajt (egy kis és egy nagyméretű sünt, egy aprótermetű vakondot és egy ugyancsak apró cickányt sikerült meghatározni. Az összesen 41 példányt számláló rovarrevő anyagban mindössze három állkapocstöredék fordul elő, a többi maradvány intenzív törési mintázatot mutató izolált fog. Az *Insectivora* fauna tehát viszonylagos fajgazdagsága mellett gyenge megtartású, nehezen határozható. A példányok részletes morfológiai leírása, ábrázolása és a méretek MÉSZÁROS (in prep.) publikációjában kerülnek bemutatásra, amelyben a Magyarországról eddig előkerült középső miocén rovarrevőket foglalja össze.

A *Galerix exilis* jelenléte alapján a vizsgált mintát a miocénnel korrelálhatjuk. A rovarrevő faunát a vakondok és a sünök dominanciája jellemzi, mindössze egy cickányfaj fordul elő benne, a szűkebb értelemben vett *Soricinae* alcsalád teljesen hiányzik (REUMER 1992) a *Paenelimnoecus*-al az *Allosorex*-szel együtt az *Allosoricinae*-be sorolja. Ez arra utal, hogy sztratigráfiai szempontból az anyag a felső miocén MN 9 zónánál (Vallesien szárazföldi faunaegeység) bizonyosan idősebb. A szűkebb értelemben vett *Soricinae* cickányok ugyanis a késő miocén elején átveszik a dominanciát az európai *Insectivora* faunán belül és vezető szerepük a neogén későbbi szakaszaiban is megmarad (RZEBIK -KOWALSKA 1995).

Sámsónháza rovarrevő faunája közeli rokonságot mutat a törökországi Pasalarral (FLINN et JACOBS 1990) és a franciaországi Sansannal (utóbbi az MN 6 zóna típuselőhelye BAUDELLOT 1972). Még nagyobb a hasonlóság a szintén Pásztó melletti Hasznos *Insectivora*

közösségével (MÉSZÁROS in prep.). Ezt a lelőhelyet KORDOS (1981) ugyancsak az MN 6 zónával korrelálta.

A *Talpa minuta* a korai- és a középső, a *Paenelimnoecus crouzeli* a középső miocénben fordul elő. A két faj sztratigráfiai elterjedése az Astaracien MN 6 zónában fedi át egymást. Paleoökológiai szempontból a *Talpidaek* és az *Erinaceidaek* aránya, valamint a *Paenelimnoecus crouzeli* jelenléte és a szűkebb értelemben vett *Soricinaek* hiánya egyaránt ki-egyensúlyozottan meleg és nedves klímát valószínűsít.

A sámsónházai miocén lagunaüledékek fosszilis rágcsálói (Hír J.)

Rendszertani leírás

Ordo: **Rodentia** BOWDICH, 1821 (rágcsálók)

Familia: **Sciuridae** GRAY, 1821 (mókusfélék)

Subfamilia: **Sciurinae** BLACK, 1974

genus: *Spermophilinus* DE BRUIJN et MEIN 1968

Spermophilinus cf. bredai MEYER, 1848

Leletanyag és méretek:

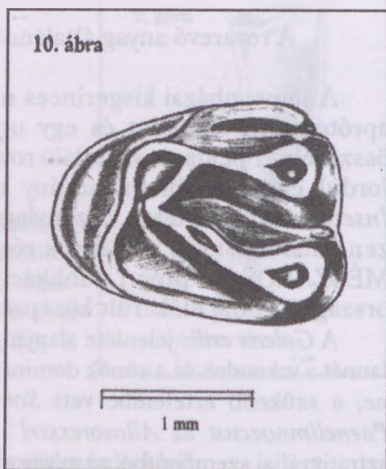
1 M1-2: hosszúság L: 1.51 mm, szélesség W: 1.96 mm (10. ábra)

1 d4: hosszúság L: 1.61 mm, szélesség W: 1.44 mm

M 1-2.A fogkorona szélessége meghaladja a hosszúságot. A koronán a protocone, a metacone és a paracone közel egyenlő magasságúak. Az anterolophule és az anterosinus a rendelkezésre álló példányon sajátos módon kopott. A paracone és a metacone között egy igen gyengén fejlett mesostyle is látható.

d4. A fogkorona háromszög alakú. A keskeny elülső peremen egymás mellett két kis kúpot formál a protoconid és a metaconid. A fogkorona nagy részét a talonid-medence uralja. A hypoconid és az entoconid egy hátsó cingulumba olvad. Az adott leletanyag alapján a meghatározás nem tekinthető bizonyosnak.

A *Spermophilinus* fajok az európai miocénben igen gyakoriak. A földrajzilag közel fekvő egyházasdengelegi késő miocén faunában a nagyobb termetű *Spermophilinus turolensis* fordul elő (HÍR-MÉSZÁROS 1995)

Familia: **Gliridae** THOMAS, 1897 (pelefélek)

Subfamilia: **Glirinae** THOMAS, 1897

Genus: *Muscardinus* KAUP, 1829 (mogyorós pelék)

Muscardinus sansaniensis (LARTET, 1851) (11. ábra)

Leletanyag és méretek:

1 m1: hosszúság L: 1,08 mm, szélesség W: 0,98 mm

1 M3: hosszúság L: 0,95 mm, szélesség W: 1,26 mm

A fogkorona nagyon alacsony és lapos. A m1 zápfog felszínén 6 főredő látható, melyek a fogkoronát teljes szélességében átszelik. A harmadik és a negyedik főredő között egy két tagra szakadt redő helyezkedik el, valamint a negyedik és az ötödik főredő között egy erősen redukált linguális redőcsökevény is van. A M3 zápfog mintázata még bonyolultabb: 5 főredőn kívül két linguális és hat buccalis másodlagos redője van. Mindkét fog redőrendszere

lényegesen bonyolultabb a ma is élő *M. avellanarius* molárisainak redőzeténél. A fogak méretei ugyanakkor lényegesen kisebbek. Szélesebb összehasonlításban (12. ábra) a sámsönházai m1 zápfognál lényegesen bonyolultabb mintázata csak a Puttenhamből leírt *M. cf. sansaniensis*-nek van (WU 1990). A *M. sansaniensis neudorfi* példánya és a spanyolországi *M. thaleri* az, amely morfológiai szempontból legközelebb áll a sámsönházai példányhoz.

A *Muscardinus* nemzetség a korai miocéntől kezdődően van jelen az európai faunában. Egyes szerzők a korai- és középső miocén leleteket *Eomuscardinus* néven külön nemzetségbe sorolják.

DAAMS et DE BRUIJN (1995) általunk is követett összefoglaló munkája az *Eomuscardinus* nemzetség érvényességét tagadja. A késő miocénben a nemzetség fejlődése több ágra szakadt. A pleisztocént még két egymástól függetlenül fejlődő vonal is megérte. Közülük a nagytermetű *M. dacicus* az alsó pleisztocénben kihalt.

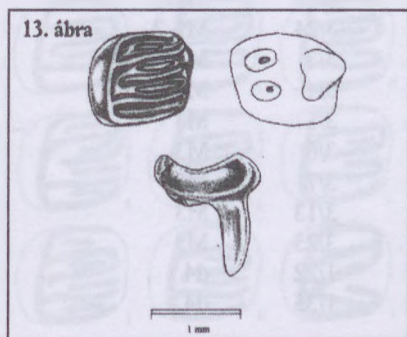
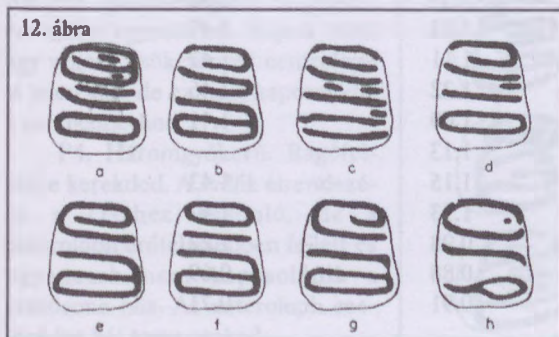
genus: *Microdyromys* DE BRUIJN 1966

Microdyromys koenigswaldi DE BRUIJN 1966 (13. ábra)

Leletanyag és méretek:

1 M1-2, hosszúság L: 1,15 mm, szélesség W: 1,02 mm

A rágófelszín négyszögletes és konkáv. A linguális peremen egy hosszanti redő (endoloph) fut végig, melyhez csatlakozik a négy főredő: az anteroloph, a protoloph a metaloph és a posteroloph.. Nem csatlakoznak az endolophhoz az anteroloph és a protoloph közötti extra redő, a protoloph és az elülső centroloph közötti extra redő, maga az elülső centroloph és a hátulsó centroloph. Buccalisan a redők között kapcsolat nincs.

Egészében a mintázat megfelel a DAAMS (1981) -féle K morfotípusnak, amely ugyan sehol sem domináns morfotípus, de gyakori azokban a faunákban, melyek az MN 6 zónába tartoznak.

Szélesebb összehasonlításban (14. ábra) a *Microdyromys* nemzetségen belül a földtani idő előrehaladtával a morfológia egyre bonyolultabbá vált, de ez a folyamat nem volt szigorúan időarányos (DAAMS 1981).

genus: *Miodyromys* KRETZOI, 1943

Miodyromys aegercii (BAUDELLOT, 1972) (15. ábra)

Leletanyag és méretek

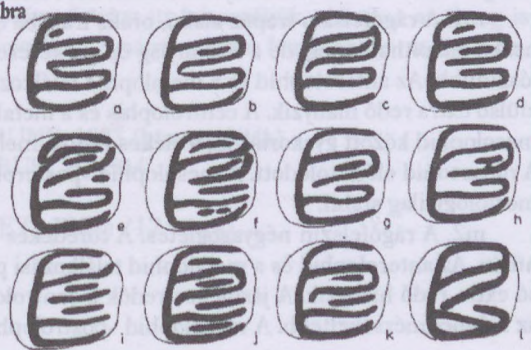
no.		hosszúság L mm	szélesség W mm
3/9	D4	0.95	1.16
1/14	P4	1.01	1.29
3/8	P4	1.16	1.33
1/15	M1-2	1.36	1.58
1/16	M1-2	1.41	1.64
1/17	M1-2	1.46	1.64
1/18	M1-2	1.30	1.58
1/25	M1-2	1.41	1.60
1/33	M1-2	1.32	1.55
2/23	M1-2	1.33	1.47
2/24	M1-2	1.30	1.48
2/25	M1-2	1.33	1.50
2/26	M1-2	1.33	1.54
2/27	M1-2	1.39	1.75
2/28	M1-2	1.41	1.68
2/29	M1-2	1.47	1.75
2/30	M1-2	1.37	-
2/31	M1-2	1.27	1.54
2/32	M1-2	1.34	1.54
2/33	M1-2	1.41	1.61
2/34	M1-2	1.33	1.57
3/20	M1-2	1.39	1.65
3/21	M1-2	1.39	1.61
3/22	M1-2	1.34	1.57
3/23	M1-2	1.33	1.58
3/24	M1-2	1.33	1.47
3/3	M3	1.11	1.47
3/4	M3	1.22	1.46
3/5	M3	1.09	1.41
3/6	M3	1.13	-
3/7	M3	1.15	1.43
3/13	M3	1.13	1.47
3/25	M3	0.98	1.22
1/22	d4	0.88	0.69
1/35	d4	0.91	0.71

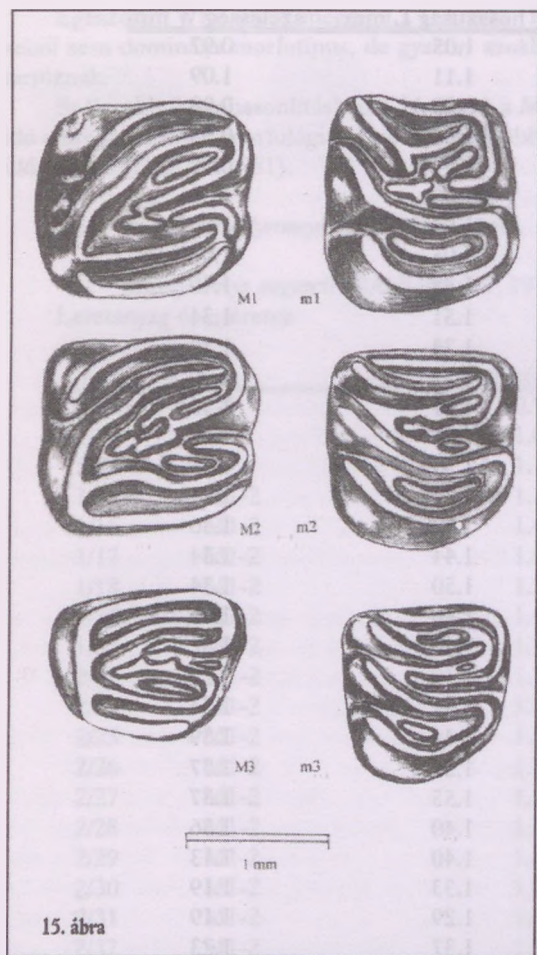
no.		hosszúság L mm	szélesség W mm
1/30	p4	1.05	0.97
2/1	p4	1.11	1.09
2/2	p4	0.98	0.98
2/3	p4	1.02	0.98
2/4	p4	0.99	0.98
3/10	p4	1.06	1.01
3/14	p4	1.04	1.06
3/15	p4	1.05	1.06
1/26	m1	1.58	1.40
2/5	m1	1.51	1.34
2/6	m1	1.34	1.30
2/7	m1	1.51	1.30
2/8	m1	1.41	1.33
2/9	m1	1.43	1.33
3/16	m1	1.53	1.43
3/17	m1	1.47	1.34
1/20	m2	1.57	1.36
2/10	m2	1.44	1.34
2/11	m2	1.50	1.34
2/12	m2	1.40	1.39
2/13	m2	1.40	1.32
2/14	m2	1.40	1.27
2/15	m2	1.41	1.34
2/16	m2	1.44	1.39
2/17	m2	1.50	1.37
3/18	m2	1.55	1.37
3/19	m2	1.40	1.36
2/18	m3	1.40	1.13
2/19	m3	1.33	1.19
2/20	m3	1.29	1.19
2/21	m3	1.37	1.23
2/22	m3	1.30	1.18
1/21	m3	1.36	1.22

D4. Háromgyökerű. Rágófelszíne ovális, melyen négy főredő látható: anteroloph, protoloph, metaloph és posteroloph, melyek valamennyien a protocone-ban egyesülnek. Rajtuk kívül egy vékony csőkevényes centroloph is jelen van, de ez nem kapcsolódik a protocone-hoz.

P4. Háromgyökerű. Rágófelszíne kerekded. A redők elrendezése a D4-hez hasonló, de a centroloph erőteljesebben fejlett és ugyancsak nem kapcsolódik a protocone-hoz. Az anteroloph esetén két tagra szakad.

14. ábra

15. ábra

M1-2. A fog háromgyökerű. Rágófelszíne négyszögletes és enyhén konkáv, felszínén hat főredő látható. Az anteroloph elkülönült, vagy buccalis vége a paracone -hoz kapcsolódik. Az anteroloph linguális végének folytatásában 1-2 csökevényes kúp is előfordulhat. A protoloph -metaloph -posteroloph rendszer a protocone -ban található. Az anterior centroloph és az anterior extra redő mindig fejlettebb, mint a posterior centroloph és a posterior extra redő, mely utóbbi akár hiányozhat is. A centrolophok és az extra redők kapcsolódása és morfológiája erősen variál.

M3. A fog háromgyökerű. Rágófelszíne trapéz alakú, melyen négy fő redő egy linguális endoloph-hoz kapcsolódik. Három centrális helyzetű redő ugyanakkor nem kapcsolódik az endoloph-hoz. Közülük mindig a középső a leg-hosszabb.

d4. A fog egygyökerű, de ez már az egyedfejlődés korai szakaszában felszívódik. A rágófelszín kissé nyújtott háromszög alakú, rajta gyengén kiemelkedő redőrendszerrel. A hátulsó részen felismerhető a mesolophid -posterolophid rendszer, mely gyakran gyűrűt alkot, középen járulékos redővel. A linguális oldalon felismerhető az endolophid és még egy -két kisebb elmosódó redő a fog elülső elkeskenyedő részén.

p4. A fog egygyökerű, melyen gyakran hosszanti barázda látható. A rágófelszín háromszög alakú. A rágófelszín hátulsó kiszélesedő részén kialakult a mesolophid -posterolophid redőrendszer. Helyenként még extra redő is előfordul a kettő között. Az endolophid hiányzik. A rágófelszín elülső elkeskenyedő részén két rövid redő található.

m1. A rágófelszín trapéz alakú, orális irányba enyhén keskenyedő. A gyökerek száma nehezen állapítható meg, de a viszonylag ép gyökércsonkok alapján a három gyökér jelenléte valószínűbb. Az anterolophid és a metalophid találkozási pontja gyakran az orális felszínre tolódott. Az elülső extra redő hiányzik. A centrolophis és a metalophid között, valamint a centrolophid és a mesolophid között gyakoriak a járulékos redők, melyek hosszban és alakban erősen variálnak. A mesoconid előre tolódott. A mesolophid -posterolophid és a hátulsó extra redő rendszere morfológiailag stabil.

m2. A rágófelszín négyszögletes. A töredékes anyag itt is a háromgyökerűséget valószínűsíti. Az anterolophid és a metalophid találkozási pontja nem tolódott orális irányba. Az elülső extra redő hiányzik. A járulékos redők a centrolophid két oldalára esnek, de variabilitásuk az m1-nél mérsékeltebb. A mesolophid -posterolophid -hátulsó extra redő rendszer stabil.

m3. A fog háromgyökerű. A rágófelszín trapéz alakú, hátrafelé keskenyedő. Az m1 és m2-vel ellentétben itt stabilan jelen van az elülső járulékos redő, míg a centrolophid körüli extra redők hiányoznak, vagy gyengén fejlettek.

A *Miodyromys* nemzetség rendszertani helyzete még bizonytalan. Főleg a *Pseudodryomys* nemzetséghez való viszony kérdésében sok még a tisztáznivaló (DAAMS et DE BRUIJN 1995). Közép-Európában hagyományosan a *Miodyromys* nemzetségbe sorolják azokat az ősmaradványokat, ahol a közepes méretű M1-2 zápfogakon az anterolophule szabadon áll, vagy lazán kapcsolódik, mindkét centrolophe megvan és gyakoriak a járulékos redők.

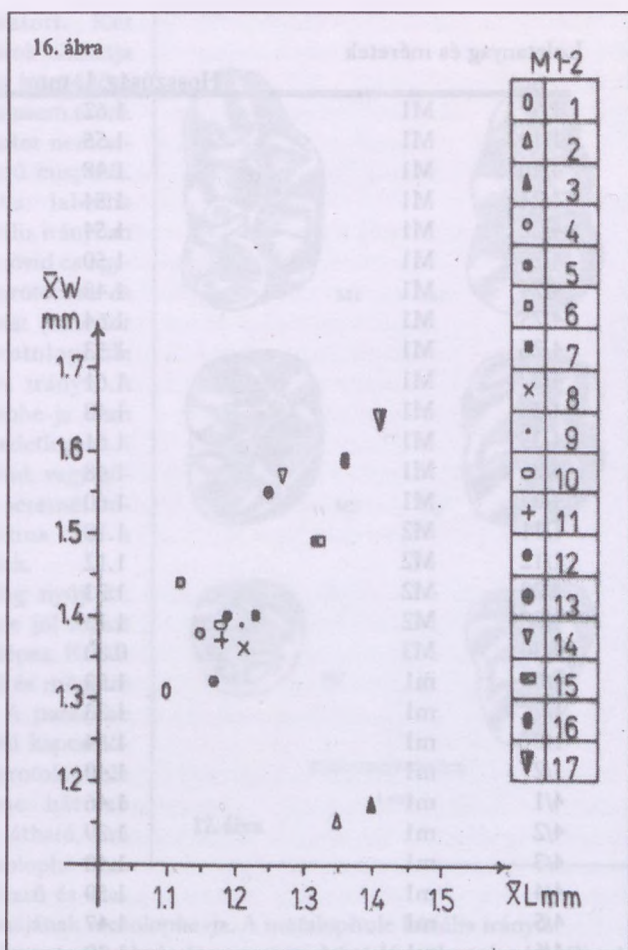
A sámsönházi populáció átlagos méretei lényegesen nagyobbak, mint a *M. hamadryas* és a *M. praecox* faj méretei. A *M. biradiculus* alsó fogai kétgyökerűek. A *M. hugueneyae* csak Spanyolország oligocénjében fordul elő. Mindezen fajok kizárhatók a sámsönházi leletek meghatározásakor.

Néhány európai populáció M1-2 zápfoga átlagos méreteinek összevetéséből (16. ábra) kitűnik, hogy a leletanyagok egy nagyobb és egy kisebb méretű csoportot alkotnak. (A teljesen különálló Bezian-i anyag méreteit valószínűleg nyomdahibásan publikálták BAUDELLOT et COLLIER, 1982. Ha a hosszúság és szélesség adatokat itt felcseréljük, akkor ez az anyag is szorosan betagozódik a kisebb méretű csoportba). A sámsönházi fogak ebben az összehasonlításban aránylag nagy méretűek.

Familia: **Cricetidae** ROCHEBRUNE, 1883 (hörcsögfélék)

Genus: *Megacricetodon* FAHLBUSCH, 1964

Megacricetodon minor (LARTET, 1851) (17. ábra)

Leletanyag és méretek

no.		Hosszúság L mm	Szélesség W mm
1/9	M1	1.62	1.05
1/10	M1	1.55	1.05
4/20	M1	1.48	-
4/21	M1	1.54	0.98
4/22	M1	1.54	0.98
4/23	M1	1.50	0.98
4/24	M1	1.48	0.91
4/25	M1	1.64	0.98
4/26	M1	1.53	0.95
4/27	M1	1.61	1.01
4/34	M1	1.48	0.97
4/35	M1	1.61	1.01
4/36	M1	1.48	0.94
4/37	M1	1.60	0.98
1/11	M2	1.18	0.98
1/12	M2	1.12	0.91
4/28	M2	1.23	0.97
4/38	M2	1.13	0.90
4/30	M3	0.80	0.77
1/6	m1	1.53	0.91
1/7	m1	1.33	0.77
1/8	m1	1.54	0.87
1/27	m1	1.40	0.84
4/1	m1	1.46	0.84
4/2	m1	1.39	0.81
4/3	m1	1.40	0.87
4/4	m1	1.50	0.88
4/5	m1	1.47	0.84
4/6	m1	1.39	0.87
4/7	m1	1.47	0.88
4/39	m1	1.41	0.83
4/40	m1	1.37	0.84
1/31	m2	1.06	0.87
1/32	m2	1.06	0.84
4/10	m2	1.15	0.91
4/11	m2	1.12	0.91
4/12	m2	1.12	0.94
4/13	m2	1.13	0.92
4/14	m2	1.19	0.94
4/15	m2	1.15	0.93
4/16	m2	1.20	0.91
4/41	m2	1.19	0.91
4/17	m3	0.97	0.81
4/18	m3	1.05	0.90
4/19	m3	1.06	0.85

M1. Az anterocone osztott. Két conulusát egy sekély hosszanti árok választja el, mely a fog orális felszínén is kifejlődött, de a fogkorona orális peremét sohasem éri el. Az orális felszín zománcduzzanatot nem visel, vagy csak egy igen kisméretű cusculát. Az anterocone aszimmetrikus: labiális conulusa mindig nagyobb és labiális irányban nyújtottabb is. Az anterolophule rövid és egyszerű, epifiziseket nem visel. A protocone és a paracone között elülső kapcsolat (anterior protolophule) nincs. A protolophule antero-linguális, vagy linguális irányú. A paracone hátrafelé nyúló ectolophe-ja nem fejlődött ki, vagy csak igen kezdetleges. A mesolophe alacsonyan fejlett, rövid, vagy közepes méretű, de a rágófelszín peremét sohasem éri el. A posterosinus és a posterolophule egyaránt keskenyek.

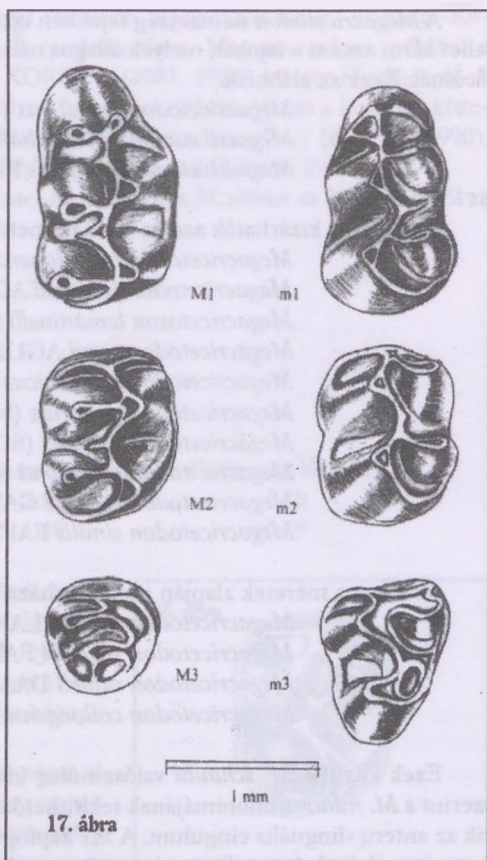
M2. A fogkorona viszonylag nyújtott. Orális felszínén az anterolophule jól fejlett linguális és labiális cingulumot képez. Közülük a labiális valamivel hosszabb és mögötte mélyebb anterosinus húzódik. A paracone anterior protolophule-n keresztül kapcsolódik a protocone-hoz. Hátsó protolophule nem fejlődött ki. A paracone hátsó ectolophe-ja egy esetben (1/11) látható, ami rövid és nem kapcsolódik a mesolophe-hoz. A mesolophe általában közepméretű és magasabban fejlett, mint a M1 koronájának mesolophe-ja. A metalophule labiális irányú.

M3. A fogkorona kerekded. Az anterolophule és a mögötte húzódó árok csak a labiális oldalon alakult ki. A protocone és a hypocone beleolvad egy labiális cingulumba. A paracone igen apró, de elülső protolophule-ja is kifejlődött. A metacone csökevényes és a fogkorona centrumába tolódott.

m1. Az anteroconid a fogak döntő részén osztatlan, vagy (egyes erősebben kopott példányokon) alig osztott. Az anterosinusid labiális peremét lezáró cingulumon gyakori egy kisebb zománcduzzanat: a protostylid. Az anterolophulid általában egyszerű, egy esetben (4/3) kettős, ahol a két anterolophulid közül az egyik az anteroconidhoz, a másik az anterosinusid labiális cingulumához kapcsolódik. Az anterolophulidon ritkán rövid epifizisek jelenhetnek meg. A mesolophid általában rövid, vagy középhosszú. A posterosinusid viszonylag széles, a posterolophulid keskeny.

m2. Az anterolophule linguális és buccalis cingulum egyaránt jól fejlett, de a rövidebb linguális cingulum az erősen kopott példányokon eltűnhet. Az anterolophulid antero-buccalis irányba mutat. A rövid és alacsonyan fejlett mesolophid a metaconid hátsó palástjához simul. A posterolophulid enyhén kiszélesedő.

m3. Az antero-linguális cingulum gyengén fejlett. A rövid anterolophulid antero-labiális irányú. Mesolophid nincs. Az entoconid csökevényes, beleolvad egy metaconid és hypoconod között húzódó postero-linguális cingulumba. A hypolophulid közel vízszintes.

A *Megacricetodon* nemzetség fajokban igen gazdag. Leletanyagunk meghatározásakor ki lehet zárni azokat a fajokat, melyek átlagos méretei lényegesen kisebbek a sámsonházai populációnál. Ezek az alábbiak.

Megacricetodon primitivus (FREUDENTHAL, 1963)
Megacricetodon freudenthali GARCIA MORENO 1986
Megacricetodon debruijini FREUDENTHAL, 1968

Ugyancsak kizárhatók azok a fajok is, melyeknek átlagos méretei lényegesen nagyobbak.

Megacricetodon rousillonensis AGUILAR et al, 1986
Megacricetodonournasi AGUILAR, 1995
Megacricetodon lemartinelli AGUILAR, 1995
Megacricetodon gersii AGUILAR, 1980
Megacricetodon germanicus AGUILAR, 1980
Megacricetodon gregarius (SCHAUB, 1925)
Megacricetodon ibericus (SCHAUB, 1944)
Megacricetodon crusafonti (FREUDENTHAL, 1963)
Megacricetodon lopezae GARCIA MORENO, 1986
Megacricetodon similis FAHLBUSCH, 1964

Az átlagos méretek alapján a sámsonházai populációhoz közel állnak az alábbi fajok

Megacricetodon minor (LARTET, 1851)
Megacricetodon schaubi FAHLBUSCH, 1964
Megacricetodon rafaelli DAAMS et FREUDENTHAL, 1988
Megacricetodon collongensis (MEIN, 1958)

Ezek közül a *M. schaubi* valószínűleg kizárható, mivel GARCIA MORENO (1986-87) szerint a *M. minor* szinonimájának tekinthető. A *M. rafaelli* m2 zápfogainak többségén hiányzik az antero -lingvális cingulum. A M1 zápfogak orális felszínén erős a zománcduzzanat és a metacone hátulsó ectolophe-ja gyakran zárt rendszert alkot a mesolophe-val, ami a sámsonházai fogaknál jobban fejlett. A M2 koronáján ugyancsak gyakori a metacone ectolophe-ja. Ezek a morfológiai bélyegek valószínűtlenné teszik a sámsonházai populációval való azonosítást, ami állatföldrajzi szempontból is kétséges.

A *M. collongensis* M1-M2 zápfogának koronáján gyakoribb a hosszú mesolophe és az ectolophe. Egyéb vonatkozásokban ugyan sok a hasonlóság, de a faj magyarországi jelenléte kevésbé valószínű.

A *Megacricetodon minor* faj mind méreteiben, mind pedig morfológiájában a legtöbb hasonlatosságot mutatja a sámsonházai populációval, különösen a bajorországi és a svájci lelőhelyekről leírt anyagok állank méretben igen közel Sámsonházához BOLLIGER (1994). A méreteket tekintve a hasznosi *Megacricetodon „minor”* (KORDOS 1986) ugyancsak szinte azonos az általunk gyűjtött leletekkel.

A *Megacricetodon* nemzetség kulcsfontosságú a középső miocén szárazulati rétegtan szempontjából, mivel leleteik igen gyakoriak és az egymáshoz evolúciósan kapcsolódó fajokból álló fejlődési sorokra rétegtani zónáció alapozható. Ezt elsősorban az intenzíven kutatott spanyolországi és dél-franciaországi térségben dolgozták ki, ahol az utóbbi két évtizedben több összefoglaló tanulmányt is publikáltak a *Megacricetodon* nemzetség rendszertani- és rétegtani kérdéseiről (ALVAREZ -SIERRA et GARCIA MORENO 1986, GARCIA-MORENO 1986-87, DAAMS et FREUDENTHAL 1988, AGUILAR 1995).

A nyugat-európai viszonylagos leletbősséggel szemben ugyanakkor Kelet- és Kelet-Közép-Európában viszonylag kevés leletanyag áll rendelkezésre. Magyarországon például a *Megacricetodon* nemzetség első előfordulását KORDOS (1981, 1986) jelezte Hasznosról. A Kárpát-medencében ezen kívül még két lelőhelyen ismert az előfordulásuk: a Pozsony közepén fekvő Dévényűfalu (=Neudorf an der March =Devinska Nova Ves) (FEJFAR 1990), valamint Comanesti a Zarándi-medencében (RADULESCU et SAMSON 1988). BOLLIGER (1994) szerint a svájci és a dél-német molasszban a *M. minor* az MN5 zónától az MN7 zónáig fordul elő.

Genus: *Democricetodon* FAHLBUSCH 1964

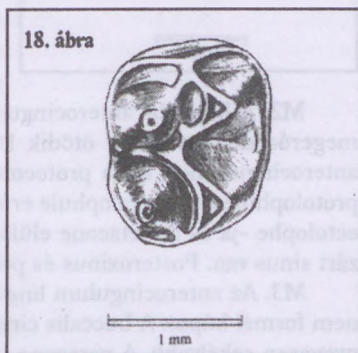
Democricetodon sp. (18. ábra)

Leletanyag és méretek:

no.		Hosszúság L mm	Szélesség W mm
4/29	M2	1.53	1.30
4/9	m2	1.40	1.19

M2. A fog koronája négyszögletes, a *Megacricetodon* fogakra jellemző nyújtottság nem jellemző rá. A linguális és a buccalis anterocingulum közel egyenlően fejlett. A paracone elülső és hátulsó protolophule-n keresztül egyaránt kapcsolódik a protocone-hoz. A mesolophe közepesen fejlett. A metalophule hátra tolódott.

m2. Erőteljesen kopott. Morfológiai jellemzésre alkalmatlan. A *Democricetodon* hörcsögnemzetség ugyan-csak általában igen gyakori a középső miocén faunákban és rétegtani jelentősége kitüntetett. A sámsónházai anyag azonban annyira csekély, hogy közelebbi határozásra alkalmatlan.

Subfamilia: *Cricetodontinae* STEHLIN et SCHAUB, 1951

Tribus: *Cricetodontini* SIMPSON, 1945

Genus: *Cricetodon* LARTET, 1851

Cricetodon sp. (19., 20. ábrák)

Leletanyag és méretek:

		hosszúság L mm	szélesség W mm
5/1	M1	3.38	-
5/2	M1	3.65	2.15
1/29	M2	2.55	1.95
1/4	M3	2.32	1.95
1/34	M3	2.30	2.00
5/3	M3	2.25	1.92
5/4	M3	2.17	2.00
1/3	m1	2.87	1.90
1/1	m2	2.75	2.05

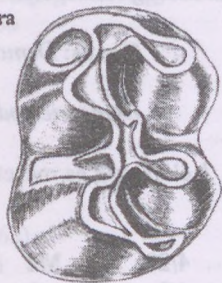
1/2	m2	2.77	2.10
1/28	m2	2.77	2.10
5/6	m2	2.87	2.15
1/10	m2	2.60	2.00
5/7	m3	2.87	2.12
5/9	m3	2.55	1.82

19. ábra

M1. Az anterocone szimmetrikusan osztott. A linguális anterosinus peremén kifejlődött a protostyle. Az anterolophule egyszerű, epifiziseket nem visel. A protolophule postero-linguális irányú. A paracone fejlett hátulsó ectolophe-t visel. A mesolophe rövid. A metalophule hátrafelé irányul. Posterosinus és posterolophule nincs.

20. ábra

M2. A linguális anterocingulum erősen, a buccalis kevésbé fejlett. Találkozási pontjuk megerősödött, mintegy ötödik kúpot formál. A paracone orális felszíne érinti a labiális anterocingulumot, így a protocone és a paracone között mély és zárt sinus fejlődött ki. A protolophule és a metalophule erősen hátrafelé irányul. Mesolophe nincs. A paracone hátulsó ectolophe-ja és a metacone elülső felszíne összeér, így a hypocone és a metacone között is zárt sinus van. Posterosinus és posterolophule nincs.

M3. Az anterocingulum linguális és buccalis oldalon egyaránt fejlett. A találkozási pont nem formál kúpot. A buccalis cingulum előtt mély árok fejlődött ki, a linguális oldalon ez lényegesen sekélyebb. A paracone hátulsó oldala ectolophe-t visel, mely a mesolophe buccalis csúcsához kapcsolódik. A hypocone és a metacone már nem alkot önálló kúpot, hanem beleolvad a posterocingulumba.

m1. Az anteroconid osztatlan. Labiális irányban fejlett cingulumban folytatódik, mely a rágófelszín peremén a protoconidhoz kapcsolódik és zárt anterolabiális sinust hoz létre. A metalophulid igen rövid és posterolabiális irányú. Mesolophid nincs, rövid ectomesolophid viszont kifejlődött. A posterolophulid széles.

m2. A linguális anterocingulum hiányzik. A mesolophid rövid és többnyire előre irányul. Rövid ectomesolophid egy esetben fordul elő. A posterolophulid a hypoconid pereménél lefűzött.

m3. A linguális anterocingulum gyengén fejlett. A mesolophid rövid, vagy közepesen fejlett. A hypoconid erősen fejlett.

A kevés számú leletanyag közelebbi fajmeghatározásra alkalmatlan.

A *Cricetodon* nemzetség evolúciójának korai szakasza a korai miocénben zajlott le Kis-Ázsiában DE BRUIJN et al (1993). A középső-miocén folyamán Közép- és Nyugat-Európában is megjelentek. Itt fejlődésük több ágra szakadva folytatódott. Egyik fejlődési vonaluk – a *Ruscinomys* – egészen a pliocénig fennmaradt (AGUSTI 1982).

Magyarországon eddig ismert legjelentősebb populációjuk a hasznosi faunából ismert, melyet KORDOS (1986) eredetileg *Deperetomys hagni hungaricus* néven írt le. Ezt a megha-

tározást DE BRUIJN et al (1993) az európai és kis-ázsiai *Deperetomys* és *Cricetodon* anyagok revíziója során *Cricetodon hungaricus* -ra módosította.

Noha a sámsonházi anyag igen csekély, annyi mégis valószínű, hogy általában egyszerű morfológiájával a hasznosi populációtól markánsan különbözik. 1996-évi bécsi ösztöndíjas tanulmányutam során a bécsi természettudományi múzeumban Gudrun Daxner-Höck szivességéből tanulmányozhattam a franciaországi La Grive gazdag *Cricetodon albanensis* populációját, amely magasabb fogkoronájával és nagyobb méreteivel a sámsonházainál előrehaladottabb evolúciós stádiumot képvisel. A lelőhely az MN 7/8 biozóna típusfaunája, így feltételezhető, hogy a sámsonházai fauna ennél idősebb.

Összefoglalás

A sámsonháza Buda-hegyen és a Szálláska völgyben leírt Sajóvölgyi Formáció üledék-folytonossággal fejlődik ki az alsó bádeni tengeri összletből. A változatos rétegsor valószínűleg lagunában képződött. A puhatestűfauna alapján rétegtani helyzetét a középső bádeni alemelettel azonosíthatjuk. A rowarevő és a rágcsló anyag a szárazföldi rétegtani rendszer MN 6 biozónáját igazolja, melyet a bádenien egészével korrelálnak STEININGER et al (1996). A korábbi magyar szakirodalom szarmata korbesorolását tehát módosítani kell.

A herpetofauna, valamint a rowarevők egy szubtrópusi meleg és csapadékos klímát valószínűsítene, melyet a krokodilok jelenléte is alátámaszt. A leletegyüttes egyike az igen kevés magyarországi középső-miocén gerinces faunalelőhelynek. Különleges jelentősége abban áll, hogy egyaránt tartalmaz aprógerinceket és gazdag puhatestű -anyagot. Ezek alapján lehetőséget nyújt a tengeri és a szárazföldi képződményekre kidolgozott rétegtani rendszerek korrelációjára.

Abstract

Sámsonháza is a small village in the South-Eastern part of Nógrád County, 10 km from Pásztó. The settlement is well known in the Hungarian geological literature because the intensively studied Early Badenien calcareous sediments -Sámsonháza Formation- bearing abundant marine invertebrate fossils.

On the top of this series an imperfectly known nonmarine complex (Sajóvölgyi Formation) was bedded producing freshwater molluscs and occasional vertebrate fossils. The earlier Hungarian literature classified this series as Sarmatian. Systematic collections taken place with washing and sieving of the sediment from 1995 under the guidance of Hír J. The localities are situated in a deep valley named as Oszkoruzsa Valley.

During the curs of the sampleing about 3 tonnes of sediments were elaborated from 3 localities. The most productive locality is the Sámsonháza III. section. It produced the vast majority of the vertebrate fossils.

On the basis of the mollusc fauna we presume the bedding of the lagoonal series during the Middle Badenian. The insectivores and rodents refer to the MN 6 zone of the Astaracian. On the basis of the herpeto-fauna and the insectivores a mild and wet climate is probable confimed by the presence of crocodiles.

The Sámsonháza III. is one of the very few Hungarian Middle Miocene paleovertebrate localities. The special importance of this locality is the coexistence of fossil vertebrata and fossil molluscs. The presence of these two kind of fossil groups gives the possibility of the correlation of the local marine and continental stratigraphy.

Ábrák

Figures

1. ábra Sámsonháza község és a Buda-hegy közötti terület térképvázlata a lelőhelyek elhelyezkedésével

Map of the region between Sámsonháza village and the Buda Hill with the position of the localities

2. ábra A Sámsonháza 0 lelőhely profilja

- 1: humusz
- 2: molluszkás agyagmárga
- 3: diatomaföld
- 4: tufás homokkő *Pirenellákkal*
- 5: diatomaföld
- 6: kövületmentes tufás homokkő
- 7: aprómolluszkás homokkő
- 8: homokos mészkő *Tugonia ornata*-val

The section of the locality Sámsonháza 0. recent soil
claymarl with mollusc shells
diatomite
tuffaceous sandstone with *Pirenellas*
diatomite
tuffaceous sandstone without fossils
sandstone with small sized molluscs
sandy limestone bearing *Tugonia ornata*

3. ábra A Sámsonháza I. lelőhely profilja

- 1: humusz
- 2: meszes agyag
- 3: meszes homok édesvizi puhatestűekkel
- 4: tufálisztos homokkő *Tugonia ornata* lenyomatokkal
- 5: meszes homok
- 6: lejtőhordalék

The section of the locality Sámsonháza I. recent soil
calcareous clay
calcareous sand with freshwater molluscs

tuffaceous sandstone with *Tugonia ornata* moulds
calcareous sand
debris

4. ábra A Sámsonháza II. lelőhely profilja

- 1: humusz
- 2: durva kavics
- 3: finomszemcsés barnásszürke agyag
- 4: kötött szürke agyag
- 5: sárgásszürke homok
- 6: kötött szürke agyag
- 7: szürke agyag édesvizi csigák tömegével

The section of the Sámsonháza II. locality recent soil
coarse -grained gravel
fine grained brownish -gray clay
compacted gray clay
yellowish gray sand
compacted gray clay
gray clay bearing a mass of freshwater molluscs
flint layer
white calcareous sand
white calcareous clay
white calcareous clay bearing marine molluscs
white calcareous sand bearing *Myliobatis teeth*

8: kovapad

9: fehér mészhomok

10: fehér meszes agyag

11: sárga meszes agyag tengeri puhatestűhéjakkal

12: fehér mészhomok *Myliobatis fogakkal*

5. ábra A Sámsonháza III. lelőhely szelvénye

- 1: durva kavics
- 2: durva homok
- 3: szürke homokos iszap
- 4: szürke iszap édesvizi csigák tömegével

The section of the locality Sámsonháza III. coarse -grained gravel
coarse grained sand
gray sandy mud
gray mud with a mass of freshwater molluscs

5: gyökérnyomos mészkő

6: meszes homok *Pirenella moravica* héjakkal

limestone bearing fossil roots
calcareous sand bearing *Pirenella moravica* shells

6. ábra: Farkatlan kétéltűek Sámsonházáról

A -G: *Latonia gigantea*

H, I: *Bufo cf. viridis*

J: *Rana sp.*

A: maxillare

B, C: praearticulare

E -J: ilium

A, E, G, H, J: külső oldalsó nézet

D: hasi nézet

B, C: háti nézet

F, I: hátulsó nézet

frogs from Sámsonháza

exterior, lateral view

abdomenal view

dorsal view

posterior view

7. ábra: *Palaeobatrachus sp.*

A, B: frontoparietale

C: praearticulare

D: maxillare

E, F: ilium

G: humerus

A, C: háti nézet

B, G: hasi nézet

D: belső, oldalsó nézet

E: külső oldalsó nézet

F: hátulsó nézet

dorsal view

abdomenal view

interior, lateral view

exterior, lateral view

posterior view

8. ábra: kigyócsigolyák Sámsonházáról

A, B: *Coluber sp.*

C -F: *Micrurus gallicus*

A, E: háti nézet

B, D: hasi nézet

C, F: oldalnézet

snake vertebrae from Sámsonháza

posterior view

abdomenal view

laterel view

9. ábra: a legnagyobb *Crocodylidae* *indet.* fog
Sámsonházáról

the largest *Crocodylidae* *indet.* tooth
from Sámsonháza

10. ábra: *Spermophilinus bredai* M1-2 rágófelszine

Occlusal surface of *S. bredai* M1-2 molar

11. ábra: *Muscardinus sansaniensis* fogak rágó-
felszíni képei Sámsonházáról

Occlusal surfaces of *M. sansaniensis*
molars from Sámsonháza

A: m1, B: M3

12. ábra: Néhány európai miocén korú *Muscardinus*
faj m1 zápfogának sematikus rágófelszíni
képe.

Generalized structure of the m1 molar
occlusal surface of some European
Miocene *Muscardinus* species

a: *M. aff. sansaniensis*, Puttenhausen (WU 1990)

b: *M. sansaniensis*, Neudorf (SCHAUB et ZAPFE 1953)

- c: *M. sansaniensis*, Sámsonháza
 d: *M. thaleri*, Toril (DAAMS 1985)
 e -f: *M. hispanicus*, különféle spanyolországi lelőhelyekről (DAAMS 1985)
 g: *M. topachevskii*, Grytsiv (NESIN et KOWALSKI 1997)
 h: *Seorsumuscardinus alpinus*, Oberdorf (DE BRUIJN 1998)

13. ábra: *Microdryomys koenigswaldi*,

M1-2 zápfoga három különféle nézetből

M1-2 molar of *M. koenigswaldi*
 from three
 different views

14. ábra: Néhány európai miocén *Microdryomys* faj
 M1-2 zápfogának sematikus rágófelszíni képe

Generalized structure of the M1-2 molars
 of some European *Microdryomys* species

- a: *M. koenigswaldi*, Teiritzberg I. (DAXNER -HÖCK 1998)
 b: *M. koenigswaldi*, Belchatow B (KOWALSKI 1997)
 c: *M. aff. koenigswaldi*, Port -la -Nouvelle (AGUILAR 1980)
 d: *M. miocaenicus*, Puttenhamen (WU 1990)
 e: *M. praemurinus*, Schellenfeld 4. (ZIEGLER 1995)
 f: *M. complicatus*, Armantes VII. (DE BRUIJN 1966)
 g: *M. koenigswaldi*, Vermes I. (ENGESSER et al 1981)
 h: *M. koenigswaldi*, Tarazona del Aragon (VALDES et al 1986)
 i: *M. koenigswaldi*, Sámsonháza
 j: *M. miocaenicus*, Anwil (ENGESSER 1972)
 k: *M. koenigswaldi*, Anwil (ENGESSER 1972)
 l: *M. hildebrandti*, Oberdorf (DE BRUIJN 1998)

15. ábra: *Miodryomys aegercii* zápfogak rágófelszíne
 Sámsonháza III.

Occlusal surfaces of *M. aegercii* molars
 from Sámsonháza III.

16. ábra: Néhány európai miocén kori

Pseudodryomys és *Miodryomys* populáció
 M1-2 zápfogainak átlagos méretei

Mean measurements of the M1-2
 molars some European
Pseudodryomys and *Miodryomys*
 populations

- 1: *Pseudodryomys aff. ibericus*, Rubielos de Mora DE BRUIJN et MOLTZER 1974
- 2: *Miodryomys hamadrias biradiculus* M1. Bezian. BAUDELLOT et COLLIER 1982
- 3: *Miodryomys hamadrias biradiculus* M2. Bezian. BAUDELLOT et COLLIER 1982
- 4: *Pseudodryomys ibericus*, Villafeliche II a. DAAMS 1974
- 5: *Miodryomys aff. aegercii* M1. Puttenhamen, WU 1990
- 6: *Pseudodryomys ibericus*, Ateca III., DAAMS 1974
- 7: *Pseudodryomys ibericus*, Ateca I., DAAMS 1974
- 8: *Pseudodryomys ibericus*, Cetina del Aragon 2. DAAMS 1974
- 9: *Pseudodryomys aff. ibericus*, Port -la -Nouvelle. AUGILAR 1980
- 10: *Miodryomys aff. aegercii*, Vermes I., ENGESSER et AL 1981
- 11: *Miodryomys aff. aegercii* M2. Puttenhamen. WU 1990
- 12: *Pseudodryomys ibericus*, Buñol. DAAMS 1974
- 13: *Pseudodryomys ibericus*, Valdemoros III b. DAAMS 1974
- 14: *Pseudodryomys ibericus*, Villafeliche IV. DAAMS 1974
- 15: *Miodryomys aegercii*, Sansan. WU 1990
- 16: *Miodryomys aegercii*, Sámsonháza

17. ábra *Megacricetodon minor* zápfogak
rágófelszíni képei. Sámsonháza III.

Occlusal surface of *M. minor* molars
from Sámsonháza III.

18. ábra *Democricetodon sp.* M2 zápfogának
rágófelszíni képei. Sámsonháza III.

Occlusal surface of *Democricetodon*
sp. M2 molar from Sámsonháza III.

19. ábra *Cricetodon sp.* M1 zápfogának
rágófelszíni képei. Sámsonháza III.

Occlusal surface of *Cricetodon sp.*
M1 molar from Sámsonháza III.

20. ábra *Cricetodon sp.* m2 zápfogának
rágófelszíni képei. Sámsonháza III.

Occlusal surface of *Cricetodon sp.*
m2 molar from Sámsonháza III.

IRODALOM, REFERENCES

- AGUILAR J. (1980): Rongeurs du Miocene Inferieur et Moyen en Languedoc. Leur apport pour les Correlations Marin -Continental et la Stratigraphie.-
Palaeovertebrata, 9 (6): 155 -202.
- AGUILAR J. (1995): Evolution de la lignee Megacricetodon collongensis -Megacricetodon rousillonensis (Cricetidae, Rodentia, Mammalia) au cours du Miocene Inferieur et Moyen dans le Sud de la France.-
Palaeovertebrata, 24 (1-2): 1 -45.
- AGUSTI J. (1982): Tendencias evolutivas de la linea Cricetodon -Ruscinomys (Rodentia, Mammalia) en la Peninsula Ibérica.-
Acta Geologica Hispanica, 17 (1 -2): 103 -111.
- ALVAREZ -SIERRA M., GARCIA MORENO E. (1986): New Gliridae and Cricetidae from the Middle and Upper Miocene of the Duero Basin, Spain.-
Studia Geologica Salmantica, 22: 145 -189.
- BAILON S. et HOSSINI S., (1990): Les plus anciens Bufonidae (Amphibia, Anura) d' Europe: les espèces du Miocène français.- Annales Paléontologie, 76 (2): 121 -132
- BAUDELLOT S. (1972): Etude des chiroptères, insectivores et Rongeurs du Miocène de Sansan (Gers). Thèse inédite, Universit. Paul Sabatier Toulouse, 1 -363.
- BAUDELLOT S. et COLLIER A. (1982): Les Faunes de Mammifères Miocènes du Haut -Armagnac (Gers, France): Les Glirides (Mammalia, Rodentia).-
Geobios, 15 (5): 705 -727.
- BOGSCH L. (1943): A Sámsonháza környéki miocén üledékek földtani és őslénytani viszonyai.-
Földtani Intézet Jelentése az 1939 -40 évről, 492 -510.
- BOLLIGER T. (1994): Die Obere Süßwassermolasse in Bayern und der Ostschweiz: bio- und lithostratigraphische Korrelationen.-
Mitt. Bayer Staatsslg. Paläont. hist. Geol., 34: 109 -144.
- CSEPREGHYNE MEZNERICS I. (1954): A keletcserháti helvétai és tortónai fauna.-
Földtani Intézet Évkönyve, 41 (4): 1 -129.
- DAAMS R. (1974): Pseudodryomys (Gliridae, Rodentia, Mammalia) from Early and Middle Miocene deposits in Spain I.-II.-
Proceedings. Koninkl. Nederl. Akad. van Wetensch., Ser. B., 77 (3): 200 -239.
- DAAMS R. (1981): The dental pattern of the Dormice Dryomys, Miomys, Microdryomys and Peridyromys.- Utrecht Micropal. Bull., Spec. Publ. 3: 1 -115.
- DAAMS R. (1985): Glirinae (Gliridae, Rodentia) from the type area of the Aragonian and adjacent areas (provinces of Teruel and Zaragoza, Spain).-
Scripta Geol., 77: 1 -20.
- DAAMS R. et DE BRUIJN H. (1995): A classification of the Gliridae (Rodentia) on the basis of dental morphology.- Hystrix, (n.s.) 6 (1 -2): 3 -50.
- DAAMS R. et FREUDENTHAL M. (1988): Cricetidae (Rodentia) from the type-Aragonian, the genus Megacricetodon.-
Scripta Geol. Spec. Issue 1: 39 -130.
- DAXNER -HÖCK G. (1998): Säugetiere (Mammalia) aus dem Karpat des Korneuburger Beckens. 3. Rodentia und Carnivora.-
Beiträge zur Paläontologie, 23: 367 -407.
- DE BRUIJN H. (1966): Some new miocene Gliridae (Rodentia, Mammalia) from the Calatayud area (Prov. Zaragoza, Spain) I.-
Proceedings Koninkl. Nederl. Akad. van Wetensch., Ser. B., 69 (1): 58 -78.
- DE BRUIJN H. (1998): Vertebrates from the Early Miocene lignite deposits of the opencast mine Oberdorf (Western Styrian Basin, Austria): 6. Rodentia 1 (Mammalia).-
Annalen Naturhistor. Mus. Wien, 99A: 99 -137.

- DE BRUIJN H. et MOLTZER J. (1974): The Rodents from Rubielos de Mora, the first evidence of the existence of different biotopes in the Early Miocene of Eastern Spain.-
Proceedings Koninkl. Nederl. Akad. van Wetensch., Ser. B., 77 (2): 129 -145.
- DE BRUIJN H., FAHLBUSCH V., SARAC G., ÜNAY E. (1993): Early Miocene rodent faunas from the eastern Mediterranean area. Part III. The genera *Deperetomys* and *Cricetodon* with a discussion of the evolutionary history of the *Cricetodontini*.
Proceedings Koninkl. Nederl. Akad. van Wetensch., Ser. B., 96 (2): 151 -216.
- ENGESSER B. (1972): Die obermiozäne Säugetierfauna von Anwil (Baselland).-
Inauguraldissertation Univ. Basel, 1 -363.
- ENGESSER B., MATTER A., WEIDMANN M. (1981): Stratigraphie und Säugetierfaunen des mittleren Miozäns von Vermes (Kt. Jura).-
Eclogae geol. Helv., 74 (3): 893 -952.
- FEJFAR O. (1990): The Neogene VP Sites of Czechoslovakia: a contribution to the neogene terrestrial Biostratigraphy of Europe based on Rodents.-
IN: LINDSAY E., FAHLBUSCH V., MEIN P. (editors): *European Neogene Mammal Chronology*, Plenum Press. Publ. in cooperation with NATO Scientific Affairs Division, pp 211 -239.
- FLYNN L. et JACOBS L. (1990): Preliminary analysis of Miocene small Mammals from Pasalar, Turkey.- *Journal of Human Evolution*, 19: 423 -436.
- GARCIA -MORENO E. (1986 -87): El género *Megaacricetodon* (Cricetidae, Rodentia) en el Aragoniense y Vallesiense de la Cuenca del Duero. Relaciones filogenéticas.-
COL-PA, Publicaciones del departamento de Paleontología, 41: 51 -106.
- HÁMOR G. (1985): A Nógrád -cserhádi kutatási terület földtani viszonyai.-
Geologica Hungarica, Series Geologica, 22: 1 -307.
- HÍR J. et MÉSZÁROS L. (1995): Late Miocene Microvertebrate from Egyházaskönyv.-
Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 20: 167 -200.
- HOJNOS R. (1923): Adatok a Kis -Zagyva környékének földtani ismeretéhez.-
Földtani Szemle melléklete, p. 1 -8.
- JÁMBOR Á., MOLDVAY L., RÓNAI A. (1966): Magyarász Magyarország 200 000-es földtani térképsorozatához.. L -34 -II. Budapest.-
Magyar Állami Földtani Intézet, pp. 1 -358.
- KÓKAY J. (1985): A Középső- és Keleti -Paratethys kapcsolata a felső -bádeni tenger sőtartalom -viszonyai tükrében.-
Geologica Hungarica Series Paleontologica, 48: 1 -95.
- KÓKAY J. (1990): A budapesti középső -bádeni képződmények.-
Földtani Intézet Jelentése az 1988. évről: 101 -108.
- KÓKAY J. (1992): Felső -bádeni lagunaképződmények Pusztamiskéről.-
Földtani Intézet Jelentése az 1990. évről: 169 -191.
- KORDOS L. (1981): A hasznosi felső -miocén gerinces lelőhely kora emlős -zonáció alapján.-
Földtani Intézet Jelentése az 1979. évről: 459 -463.
- KORDOS L. (1985): A magyarországi eggenburgi -szarmata képződmények gerinces maradványai, biozonációjá és rétegtani korrelációjá.-
Földtani Intézet Jelentése 1983. évről: 157 -165.
- KORDOS L. (1986): A hasznosi és szentendrei felső -miocén hörsögök (Cricetidae, Mammalia) rendszertani és rétegtani vizsgálata.-
Földtani Intézet Jelentése az 1984. évről: 523 -553.
- KOWALSKI K. (1997): Gliridae (Mammalia: Rodentia) from the Miocene of Belchatow in Poland.- *Acta Zoologica Cracoviensis*, 40 (2): 173 -198.
- MARKWICK P. (1998): Fossil crocodilians as indicators of Late Cretaceous and Cenozoic climates: implications for using palaeontological data in reconstructing palaeoclimate.-
Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 137: 205 -271.
- MÉSZÁROS L. (in prep.): Middle Miocene Insectivores (Mammalia) from Hungary.

- MLYNARSKY M., SZYNDLAR Z., ESTES R. et SANCHIZ B. (1984): Amphibians and Reptiles from the Pliocene locality of WEZE II. near Dzalosyn (Poland).- *Acta Paleontologica Polonica*, 29: 209 -227.
- NESIN A. et KOWALSKI K. (1997): Miocene Gliridae (Mammalia, Rodentia) from Grytsiv (Ukraine).- *Acta Zoologica Cracoviensia*, 40 (2): 209 -222.
- NOSZKY J. (1906): Adatok a Cserhát geológiájához.- *Földtani Közlöny*, 36: 411 -417.
- NOSZKY J. (1940): A Cserhát-hegység földtani viszonyai.- *Magyar Tájékozódási Leírása*, III : 1 -283.
- RADULESCU C. et SAMSON P. (1988): Les Cricétidés (Rodentia, Mammalia) du Miocène (Astaracien Supérieur) de Roumanie.- *Travaux Inst. Spéol. „Emile Racovitza”*, 37: 67 -78.
- RAGE J., HOLMAN J. (1984): Des Serpents (Reptilia, Squamata) de type Nord -Américains dans le Miocène Français. Évolution parallèle ou dispersion?.- *Geobios*, 17 (1): 89 -104.
- REUMER J. (1992): The taxonomical position of the genus *Paenelimoecus* BAUDELLOT, 1972 (Mammalia, Soricidae): A resurrection of the subfamily *Allosoricinae*.- *Journal of Vertebrate Paleontology*, 12 (1): 103 -106.
- ROCEK Z. (1993): Taxonomy and distribution of Tertiary discoglossids (Anura) of the genus *Isonotia* v. MEYER, 1843.- *Geobios* 27 (6): 717 -751.
- RZEBIK -KOWALSKA B. (1995): Climate and history of European Shrews (Family Soricidae).- *Acta Zoologica Cracoviensia*, 38 (1): 95 -107.
- SANCHIZ B. (1977): La familia Bufonidae (Amphibia, Anura) en el Terciario europeo.-*Trabajos Neogeno y Cuaternario*, 8: 75 -111.
- SANCHIZ B. (1998): Vertebrates from the Early Miocene lignite deposits of the opencast mine Oberdorf (Western Styrian Basin, Austria): 2. Amphibia.- *Annalen Naturhistor. Mus. Wien*, 99A: 13 -29.
- SCHAUB S. et ZAPFE H. (1953): Die Fauna der miozänen Spaltenfüllung von Neudorf an der March (CSR).- *Sitzungsberichte Österreichische Akademie der Wissenschaften Math.-Naturwiss. Klasse*, Abt. 1., 162 (3): 181 -215.
- STEININGER F., BERGGREN W., KENT D., BERNOR R., SEN S., AGUSTI J. (1996): Circum -Mediterranean Neogene (Miocene and Pliocene) Marine -Continental Correlation of European Mammal Units.- IN: BERNOR, FAHLBUSCH, MITTMANN (Editors): *The Evolution of Western Eurasian Neogene Mammal Faunas*, Columbia Univ. Press: 7 -46.
- SULLIVAN R. (1987): *Parophisaurus pawnensis* (GILMORE, 1928) new genus of anguillid lizard from the Middle Oligocene of North America.- *J. Herpetol.*, 21 (2): 115 -133.
- SÜMEGHY J. (1925): Szarmatakorú csigafaunák a Mátra meg a Bükk aljából.- *Földtani Közlöny*, 54: 59 -63.
- SYZNDLAR Z. (1987): Snakes from the Lower Miocene locality of Dolnice (Czechoslovakia).- *J. Vertebr. Paleont.*, 7 (1): 55 -71.
- SYZNDLAR Z. (1998): Vertebrates from the Early Miocene lignite deposits of the opencast mine Oberdorf (Western Styrian Basin, Austria). 3.Reptilia 2: Serpentes.- *Annalen Naturhistor. Mus. Wien*, 99A: 31 -38.
- SYZNDLAR Z., BÖHME W. (1993): Die fossilen Schlangen Deutschlands: Geschichte der Faunen und ihrer Erforschung.- *Mertensiella*, 3: 381 -431.
- SYZNDLAR Z., SCHLEICH H. (1993): Description of Miocene snakes from Petersbuch 2. with comments on the Lower and Middle Miocene ophidian faunas of Southern Germany.- *Stuttgarter Beiträge zur Naturkunde*, (B) 192: 1 -47.
- VALDES G., SESÉ C., ASTIBIA H. (1986): Micromamíferos (Rodentia y Lagomorpha) del yacimiento del Mioceno Medio de Tarazona del Aragón (Depresión del Ebro, Provincia de Zaragoza).- *Estudios Geológicos*, 42: 41 -55.

- VENCZEL M. (1994): Late Miocene snakes from Polgárdi (Hungary).- *Acta zoologica Cracoviensia*, 37 (1): 1 -29.
- WU W. (1990): Die Gliriden (Mammalia, Rodentia) aus der Oberen Süßwasser -Molasse von Puttensen (Niedersachsen).- *Mitt. Bayer. Staatsslg. Paläont. hist. Geol.*, 30: 65 -105.
- ZIEGLER R. (1995): Die untermiozänen Kleinsäugetierfaunen aus den Süßwasserkalken von Engelwies und Schellenfeld bei Sigmaringen (Baden -Württemberg).- *Stuttgarter Beiträge zur Naturkunde Serie B*, 228: 1 -53.

Hír János

Pásztói Múzeum
3060 Pásztó, Pf. 15.

Kókay József nyugalmazott főgeológus
1222 Budapest, Széchenyi u. 49.

Mészáros Lukács

ELTE Őslénytani Tanszék
1083 Budapest, Ludovika tér 2.
E-mail: mlukacsairis.geobio.elte.hu

Venczel Márton

Muzeu Tarii Cricurilor
B -dul Dacia 1 -3
3700 Oradea, Romania

Petőfi és Madách

Kerényi Ferenc

Ha e két nevet halljuk, egyrészt egy régi szűrös tekintetű, lobogó temperamentumú fiatalember, másrészt egy fáradt, idősebb férfi arcképe, a „sztregovai remete” ötlük elénk. Pedig tudva tudjuk, hogy Madách Imre is mindössze 41 évet és nyolc hónapot élt, és betegsége sem akadályozta meg abban, hogy részt vegyen kora szellemi és politikai mozgalmaiban, ideértve 1848/49 polgári forradalmát és nemzeti szabadságharcát is. Az életművükben megnyilvánuló szembezőkö eltérések, különbségek két eltérő alkatú és műfajirányultságú irodalmi tehetség lehetséges útjait példázzák a romantika korában. Ritkábban esik szó a közös vagy hasonlítható vonásokról világlátásukban. Azonban nemcsak a mindössze három hét különbséggel ünnepelhető születési dátum inspirál, és nem is csupán a kétségbevonhatatlan tény, hogy régi literatúránk-ból ez a két alkotó lett műveivel a világirodalom elidegeníthetetlen része.

A különbségek túlhangsúlyozása az egy korszakban élt és tevékenykedett, kiemelkedő történelmi személyiségek esetében amúgyis afféle „magyar betegség”-nek tekinthető. Széchenyi István rajongói Kossuth Lajost mindmáig szájas prókátornak tekintik, Kossuth hívei Görgey Artúrt árulónak. Akik Madách intellektusára esküsznek, Arany Jánost *Az ember tragédiája* szövegrontásával vádolják, Petőfi meg egyenesen túl egyszerű a számukra. Áttekintésünk e legendárium kódét is oszlathatja.

Az első kérdés óhatatlanul a külső kapcsolatra vonatkozik. Jelenlegi ismereteink szerint Petőfi és Madách nem találkoztak személyesen, bár egymásra vetített életútjuk mutat átfedő helyeket és időpontokat. A sztregovai könyvtár később felvett listáján szerepel Petőfi-kötet – holott tudjuk, hogy a *Versek 1842-1844* még 1844-ben, öccse jóvóltából, Madách Imre tulajdonába is jutott, és amikor 1864-ben a *Tragédia* drámaköltője lírai verseit kiadni szándékozott, azt – a Nagy Ivánnak írott, 1864. február 17-dikei levél tanúsága szerint – „Petőfi kiadásának formájában” képzelte el. Bizonyítva ezáltal, hogy alaposan forgatta az *Összes költemények* 1847. évi kiadását.

1844. december 1-jén a Pesti Divatlapban, jelesül a beküldött anyagokra válaszoló szerkesztői üzenetekben a következő szöveg olvasható: „Timon költeményeiben sok szép gondolat villan meg, de egy sincs köztük, melly egészen kielégítő volna.” A lapnál a beküldött versek elbírálása a segédszerkesztő (1844. július 1. és 1845. március 31. között Petőfi Sándor) feladata volt. Több indok szól amellett, hogy az üzenet címzettje viszont Madách Imre volt: a Pesti Hírlapnak küldött megyei tudósításokat 1844 júniusától Madách a Timon álnéval jegezte, és 1844 nyarán arról is van adatunk, hogy *Falusi tilinkó* címen versgyűjteményt állított össze, melyet jóbarátjának, Szontagh Pálnak küldött meg véleményezésre. Persze, mindez az adatok öncélú csoportosítása lenne csupán, ha az üzenet tartalma nem jellemezné igen találónan Madách Imre líráját...

Elhangzott a két költő 175. születési évfordulójának évében, 1998. október 3-án, a csesztvei Madách-napon.

A tehetség eltérő irányultsága dacára, Petőfi természetesen áradó versbeszéde érthető módon hatott (és imponált) a megfogalmazás nehézségeivel mindig is küszködő Madáchra: már az első összkiadását kiadó Gyulai Pál szavá tette, mennyire mutatja az 1844 farsangján megismert Fráter Erzsébethez írott *Vadrózsák Erzsinek* c. dalciklus Petőfi szerelmes népdalainak befolyását. Világos után – a vers pontosabb megírasi időpontja ismeretlen – Csesztve földesura költeményben siratta el a világszabadság poétáját, amely ismét Petőfi alapos ismeretéről és forradalmi költészetének pontos értéséről tanúskodik.

Petőfi sírjára

Nem mondja kisdéd síri jel:
E zugban porlik tested el.
És jól van az, mert így a sír,
Amelyen egy hon népe sír,
S körülragyogja szellemed,
Egész e honnak keble lett.
Te a szabadságot megüdvözlöd
Még bölcsőjében, az viszont neked
Utolsó búcsúzásaképp megírta
Ágyúörgésekkel – sírversedet.

Mindez átvezet bennünket a Petőfi-Madách kapcsolat eszmetörténeti, lényegibb kérdéseihez. Noha Madáchot hagyományosan az Eötvös József vezette kis létszámú liberális csoporthoz soroljuk (Szontaghgal együtt ők voltak a centralisták vármegyében élő és politizáló „kültagjai”), az 1964 óta voltaképpen folyamatosan végzett életrajzi kutatásoknak köszönhetően ma már a fiatal Madách kettős eszmetörténeti kötődéséről beszélhetünk. (Így tárgyalja őt Fenyő István 1997-ben megjelent monográfiája, *A centralisták* is.)

Madách egyfelől elfogadta a polgárosodás osztálybékén alapuló, érdekegyesítő politikáját, megyei politikusként mindent meg is tett a polgári szabadságjogok helyi érvényre juttatásáért. Ez tette lehetővé számára, hogy 1842-ben még sikertelenül, 1843-ban Szontaghgal közösen már sikerrel a Kossuth Lajos szerkesztette Pesti Hírlap megyei tudósítójának törekedjen (amint azt Praznovszky Mihály kutatásaiból tudjuk), majd 1844-45-ben a már centralista, Szalay László szerkesztette újságnak is munkatársa legyen. Am nyomban abbahagyta a publicisztikát 1846 januárjában a Pesti Hírlap számára, amikor a lap – az ellenzéki vitákat kerülendő, a liberálisok egységét segítő – irányváltásra készült, s ez Madách szemében egyfajta elfeladásnak minősült.

Mert másfelől egyetemi évei alatt, 1839/40-ben mind több szálon kapcsolódott a Kazinczy Gábor vezette radikális csoportosuláshoz, az Ifjú Magyarországhoz is. Az akár taktikai indítású elvadás kerülése, az eszmehűség, mint tőlük kapott etikai indítás Madáchot egész életén végigkísérte. Visszatérése vármegyéjébe, a megyei politizálás szokott ranglétrájának kezdete 1843/44-ben éppen azért sodorta válságba (nyugodtan nevezhetjük ezt az időszakot Madách *Felhők*-korszakának), mert meg kellett tapasztalnia, hogy a Pesten megismert út eszmehullámok miként pattannak le a körülbástyázott nemesi előjogokról, az érintetlen feudális intézményrendszerrel, és hogy az általa igényelt-sürgetett, mélyreható társadalmi változtatások ilyen körülmények közepette aligha lesznek végbevihetők az érdekegyesítés lassú útján. E korszak legfontosabb irodalmi dokumentuma az életműben az egyetlen kortárs témájú Madách-dráma, a *Csak tréfa*, amelynek személyes hitelét a szerző azzal is jelezte, hogy a végül öngyilkosságba menekülő, beszédes nevű főhős, Zordy Lorán monológjait utóbb lírai versei közé is felvette, *Egy örült naplójából* cikluscím alatt.

Madách azonban nem a kétségkívül meglévő betegségeivel palástolt visszavonulást választotta, hanem vállalta radikalizálódott nézeteit. Amikor – valamikor 1844-ben – levélben jellemezte önmagát és helyzetét a pesti diáktársnak, Lónyay Menyhértnek így fogalmazott: „Én mint afféle parlagi táblabíró, gyűléseken zavarom a világot. Szenvedélyesen szeretem, ha a vén spektábilisok megbotránkoznak, és talán kissé rettegnek is.” Számára innen egyenes út vezetett a „szegénylegény-társaság”-hoz, a felvidéki radikális ellenzékiek nógrádi csoportjához, akiknek programversét éppen Csesztvén írta meg, költői verseny keretében (1847. január 28.) Mindezek megfontolásával jutunk el a híres, Szontagh Pálnak küldött levélhez 1847 őszén, amikor és amelyben Madách – az utolsó rendi országgyűlés megyei követválasztási harcai idején, az elvtelen, érdeközpontú politizálás láttán – hitet tett a forradalmi erők jogossága mellett: „... *mindinkább erősödöm régi hitemben, hogy csak véres út vezet boldogsághoz, és a francia forradalom alatt is azok voltak a legbecsületesebb emberek, kik legtöbb vért ontottak.*”

Petőfi Sándor 1846. május 22-én, a *Levél Várady Antalhoz* c. dömsödi vers zárósoraiban jutott el eddig. Kettejük radikalizálódásának folyamata aszinkronitást mutat: származásának, rendszeres iskolázásának köszönhetően Madách már akkor kapcsolatot talált Pesten (a Petőfi által is nagyrabecsült, verssel üdvözölt és abban apostol-elődjének tisztelt) Kazinczy Gábor mozgalmával, amikor Petrovics Sándor közlegény még a Gollner-gyalogezred egyenruháját viselte. 1844-től megfordult a helyzet: Petőfi az irodalom és a szellemi élet központjában, Pest-Budán könnyebben talált eszmetársakat, vitalehetőségeket, olvasmányokat, mint Madách, így egyéni világlátása is gyorsabban és (extrovertált személyiségtől támogatva) látványosabban, a nyilvánosság előtt változhatott, radikalizálódhatott.

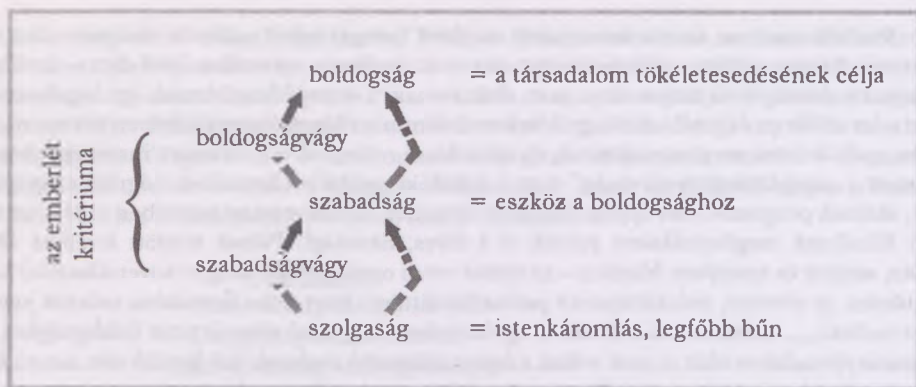
Akárhogy is történt: fél évvel a magyar polgári forradalom előtt, Madách Imre azon kevesek közé tartozott (kivált vidéken élő, nemesi osztályostársai között), akik felkészülten, a befogadás, a nyitottság eszmeállapotában fogadták a történendőket. És tartozunk az igazságnak még annyival is, hogy rögtön előrebocsájtjuk: Madách sohasem tagadta meg, 1849 után sem ezt a hitvallást. Nemcsak a Petőfi-émlékvers és *Az ember tragédiája* IX. színe, a francia forradalom vissza nem vont látomása tanúskodik erről („Mi nagyszerű kép tárult fel szememnek! / Vak, aki Isten szikráját nem érti, / Ha vérrel és sárral volt is befenve.”), hanem a Mózes (1860/61) is, azzal a már-már könyörtelennek ható következetességgel, amellyel a drámaköltő az elvfeledést büntetné:

Mózes:

...Köss kardot, Józsué, és vedd magadhoz
A lévitákat, menj a táboron
Végig, s öl, pusztíts mindent úton,
Mi hűtelen volt, nőt és gyermeket.
Ne kérdezd, mennyi, azt nézd csak, minő.
(III. felvonás; 1438-1442. sor)

(Első közelítésben is megjegyzendő, hogy a Mózes-példázat nemcsak Petőfi ars poeticájában, *A XIX. század költőiben* van jelen, de már az Ifjú Magyarország körében is igen kedvelt volt; tanúsíthatja – például – Erdélyi János fiataalkori lírája.)

Az eszmetörténeti kutatások által leírt és értelmezett, fenti találkozás mögött azonban még kevésbé vizsgált, mélyebb rétegek is rejlenek. Petőfi társadalmi célképzetében világosan kirajzolódik az alábbi értékhierarchia:

Tegyük hozzá még, hogy a boldogság nem az egyén maradéktalan önmegvalósítása, hanem „az általános boldogság”, ami viszont nem lehet „a miljom érdek” egyesítése vagy közép-arányosa (*Világosságot!*, 1847. március). Madách életművének fődarabjaiban ezt a szempontot eddigelé nem érvényesítettük elemzéseink során. Bő évtizeddel Világos és Fehéregyháza után, *Az ember tragédiája* és a *Mózes* nagyjában-egészében hasonló, megőrzött értékhierarchiát mutat. A boldogság kollektivizálása a falanszter társadalmában nemcsak az egyén szabadságjogainak teljes megsemmisítése, a nemzetszintű közösség vége, de az egyenlőség torzképe is együttal; a Kánaán földjére pedig nem léphet be az a nemzedék, amely Egyiptomban született, hiszen – Jehova szavával – a szolgaság itt is istenkáromlásnak minősül:

Beléje ette már a szolgaság
S álművelődés mérge úgy magát
Népembe, hogy korcsot fog szülni is
A korcs szülő.

Mózes negyven évig vezeti népét a pusztában, míg ez a generáció kihal. Emlékezzünk rá, hasonlóképpen fellebbezett Petőfi is a jövőhöz nagy forradalmi látomásverseinek fenséges hangú zárótételeiben, és ugyanúgy enyhítette *Az apostol* reménytelenségét is az 1848 szeptemberében, utólag megírt, már a fegyvert fogó nép pozitív élményeitől ihletett, XX. fejezete:

Vénült, kihalt a szolganemzedék,
Új nemzedék jött, mely apáit
Arcpirulással említé s azoknál
Jobb akart lenni és az is lett ...

A mind nyilvánvalóbban közös szellemi forrásvidéket Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1771-1831) német filozófus *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie der Weltgeschichte* c. művében találjuk meg.

Hegel valóban nemzedéki élmény: mind az evolucioner, mind a revolucioner fejlődésméletek híveinek elfogadható volt az a történelemfilozófia, mely szerint a história a világszellem (Weltgeist) tökéletesedésének folyamata – kitérőkkel, megtorpanásokkal együtt. Ennek ellenére rendszerjellegű, megalapozott válasz a különböző circulus vitiosus-elméletek híveinek. Hogy a reformkor költőinek félelme folyamatosan erre vonatkozott, azt nemcsak Vörös-

marty Mihály Csongor és Tündéjének Éj-monológja mutatja, de Petőfi már hivatkozott, 1847 márciusi verse, a *Világosságot!* is:

S ez így tart mindörökké:
Föl és alá, föl és alá ...
Irtóztató, irtóztató!

Hogy miféle viták folytak a forradalom előtti évben, arról Petőfi barátja és eszmetársa, Vasvári Pál tájékoztat minket *Az emberiség földi célja és a világszellem fejlődése* c. kétrészes tanulmányában, amely az Életképekben, a fiatal írók Jókai Mór szerkesztette lapjában jelent meg, 1847 decemberében: „*Én az örökös előhaladás elvét pártolám... a világszellem folytonos előhaladásban terjed, s gyakorlatilag mutatja, hogy az emberiség végcélja a tökély, melyet minél inkább megközelíteni az emberiség szerint kötelessége.*”

Az a gondolat, hogy az emberiségnek (és az egyes nemzeteknek is) éppúgy van gyermek-, ifjú- és öregkora, mint az egyes embernek, metaforaként szinte azonnal beépült a romantika költői eszköztárába. Petőfinek már legelső királyellenes versében (*A királyok ellen*, 1844. december) mindez a költő szabadságvallásának, republikanizmusának szerves része lett:

Tudjuk, hogy játék kell a gyermekeknek:
Midőn a népek gyermekek valának,
Magoknak cifra ragyogó játékszert,
Bibor karszéket s koronát csináltak,
S rányomták ezt egy fajankó fejére,
S felülteték e fajankót a székre.
... De nagykorú lett a világ, s a férfi
Nem gondol többé gyermekjátékával.
Le hát a biborszékekről, királyok,
És fejetekekről le a koronával!
Ha nem teszitek azt le fejetekekről,
Leütjük, s majd a fej is vele gördül.

(Madách tehát, amikor *Az ember tragédiája* történeti színeiben Ádám öregedését szerzői utasításba adja, ezt a hagyományt folytatja.)

Petőfi 1847 tavaszán nem indított újabb Felhők-ciklust: a *Világosságot!* kétségeire egy hónapon belül *Az ítélet* látomása válaszolt: „a jók s a gonoszak” világméretű szabadságháborújáról. Hegelnek az a gondolata, hogy a világszellemet más-más nép képviseli koronként (összefüggésben az életkor-metaforával), Petőfi szabadságvallásának elemeként úgy módosult, hogy a világszabadság mindenkori letéteményeseit tekintette a világszellem képviselőinek. A történelmi személyiségek vonatkozásában is:

Rómában Cassius vlék,
Helvéciában Tell Vilmos,
Párizsban Desmoulins Kamill...
Itt is lesznek tán valami.

(*Halhatlan a lélek*..., 1846. november 20. után)

Hasonlóképpen differenciált a költő a politikai irányzatok megítélésében: „A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez istentagadás.

Én ellenben hiszem, hogy fokenként fejlődik a világszellem, látom, miképp fejlődik, látom az utat, amelyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de mért sietne? hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli lábát, hogy egyet lépjen ... a monarchiából a republikába.” (*Lapok Petőfi Sándor naplójából*, 1848. április 19-i bejegyzés) Ugyanezt Petőfi 1848 nyarán versben is megfogalmazta, *Az apostol* híres szöveg-szem-hasonlatában. De érvényesítette a hegeli gondolatot a nemzetek megítélésében is: a „desperátus (= reménytelen) német” és az önző angol elé a forradalmas nációt, a franciákat helyezte. Saját nemzetének megítélésében az a szándék vezette, hogy alkalmassá váljon erre a világtörténelmi szerepre. (Ehhez szolgált jó példázatul a bibliai „választott nép” és a Mózes-történet.) Az a könnyörtelenség, amellyel Petőfi nemzeti gyarlóságainkat, hibáinkat ostromozta már 1848 előtt (*Nagykárolyban, Magyar vagyok*), ennek a törekvésnek és az ehhez szükséges erkölcsi igényességnek velejárója. Petőfi életében az a pillanat, amikor nemzetét a világszellem letéteményesének láthatta, 1849 vészterhes hónapjaiban következett le, az európai forradalmi hullám bukásakor:

Tekints reánk, tekints, szabadság,
Ismerd meg mostan népedet:
Midőn más könnyet sem mer adni,
Mi vérrel áldozunk neked.
(*Európa csendes, újra csendes...*, 1849. január)

Másfelől viszont magyarázatra szorul – Petőfinél, Madáchnál is – az a kímélet, amellyel a népet szinte „felmentik”, holott felvilágosulatlanak, irányíthatónak, saját érdekei ellen cselekvőnek ábrázolták a tömegeket; hibáit – mint láttuk – a bibliai próféták hevével ostromozták. 1848 keserű, személyes tapasztalatai bizonyították be – Petőfinél a szabadszállási választási kudarc, Madách esetében nővérének és az ő családjának tragikus halála –, hogy az érdekegyesítés eszméje nem több a gyakorlatban liberális illúziónál, amelynek morális emelkedettsége a radikálisokat is hatása alá vonta. A világszellem fejlődésének hosszú, zügzugos, lassú folyamatába így „belefért” a tömeg és a meg nem értett próféta/apostol ellentétének romantikus problémája is: a szolgaság szintjén tartott nép nem hibáztatható, hogy a szabadság szellemi állapotában lévő és a boldogságért harcoló vezetőjét nem képes követni, sőt akár felismerni sem. Szilveszter, *Az apostol* címszereplő hőse a már látott metaforával tesz hitet a félrevezetett falusi nép láttán, küldetése mellett:

... még most gyermek ő, kit
El lehet könnyen bolondítani,
Majd meg fog érni, férfi lesz belőle,
S éppen mert gyermek, gyámolítani kell.

Szegény, szegény nép, mint sajnálom őt.
S ha eddig küzdtem érte, ezután
Kettős erővel fogok küzdeni!

A fővesztésre ítélt Miltiádész-Ádám szavai a *Tragédia* V. színében visszarímelnék Petőfi soraira:

E gyáva népet meg nem átkozom,
Az nem hibás, annak természete,
Hogy a nyomor szolgává bélyegezze,
S a szolgaság vérengző eszközévé
Sülyessze néhány döllyfős pártütőnek.

Hegel hatását a *Tragédia* vonatkozásában elsősorban a koreszmék szerkezetformáló piramisának gigantikus kompozíciójában szokás felemlíteni. Joggal: a triáda, a tézis=antitézis=szintézis hármassága (Párizsig előremutatóan, Londontól a koreszmék megsemmisülésének folyamatában) valóban szerkezeti sémája az egyes színeknek és egymásutánjuknak is. Ami viszont a koreszmék fölött átvélő küzdésszémét illeti, erről adott levélbeli magyarázata Erdélyi Jánosnak, az Ifjú Magyarország hajdani tagjának (1862. szeptember 13-án) megfellegethető Vasvári Pál egykori, 15 évvel korábbi állásfoglalásának: „Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy amint az ember Istentől elszakad, s önjerejére támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb s legszentebb eszméi végig egymás után cselekszi ezt. Igaz, hogy mindenütt megbukik, (...) azért mégis fejlődése mindég előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem vette is észre...”

A világszellem fejlődésének ábrázolása szabad tér- és időjátékot igényelt, és műfajformáló szerepe is volt: a romantika kozmikus látásmódját élesztette, és Petőfinél nemcsak forradalmi látomás-költészetének nagyívű verstípusához járult hozzá, hanem *Az apostolt* is elmozdította az emberiségköltemény felé, amelyben majd Madách (az 1850-es évekből keltezhető lírájában már szűknek bizonyult rege, románc, ballada stb. után) találja meg mondandójának kereteit.

Összegezve az elmondottakat:

- Petőfi és Madách történelemszemléletének közös gyökereit Hegelnél találjuk meg;
- 1849 után Madách nemcsak a politikai jelszavakban, hanem világlátásában is maradéktalanul megőrizte radikalizmusát.

Az embert tragédiája első elbírálója és kiadója, Arany János 1861. augusztus 25-i levelében, Tompa Mihálynak lelkendezve fölfedezésén, így minősítette Madáchot: „Első tehetség, ki Petőfi óta egészen önálló irányt mutat.” Arany megjegyzése telitalálat: az eltérő művészi jegyek rögzítésével, de mellérendelten jelölte ki kettejük helyét nemzeti irodalmunkban. Ne fellelkezzünk meg erről akkor sem, ha nincs együtt-ünnepelhető évforduló.

A termelőszövetkezetek szervezése Nógrád megyében 1948 és 1954 között

Dupák Gábor

Fejtő Ferenc megállapítása szerint 1948 júniusa után a magyar falu annak az egyre szélesedő lelki-fizikai ráhatásnak lett a színtere, amely a szövetkezetesítést erőltető kommunista hatalmi szervek és a parasztság között folyt.⁽¹⁾

Rövid, vázlatos áttekintésben e ráhatást, pontosabban, a tsz-szervezés 1948-1954 közötti Nógrád megyei folyamatát, és az agrárpolitika ezirányú cél- és eszközrendszerait szeretném bemutatni.

Az 1948 után meginduló szövetkezetesítést Nógrád megyében több sajátos körülmény befolyásolta, amelyek kialakulását elsősorban a földreform idézte elő. Ezek között is az országsztól eltérő gazdaság szerkezet, és az arra épülő paraszti tagozódás volt jelentős. A földreform során a megyében az egy főre jutó kiosztott birtokok átlagos nagysága 3,6 kh-t tett ki, amely csak 73%-a volt az országos átlagnak (5,1 kh). A földosztás hatásaként 1938-hoz képest közel 50 %-kal nőtt meg a 10 kh alatti gazdaságok száma, illetve ezen belül, az 5 kh alatt birtokosok megyei aránya 8 %-kal volt több az országos átlagnál. A földreform eredményeként 87 %-kal csökkent a 20 holdon felüli birtokszám.

Az említett arányok is tükrözik, hogy a 600/45-ös rendelet, történelmi jelentősége ellenére, életképtelen birtokok tömegeit alakította ki, amelyek majd csak igen szegényes gazdasági hátteret biztosítottak a leendő tsz-ek számára.

Nehezítette a nagyüzemi gazdálkodás kialakítását a nógrádi földek kedvezőtlen földrajzi-termelési adottságai is. Átlagos holdankénti aranykorona-tartalmuk a legkevesebb volt az országban (5,91 K/kh). Emellett a hegyes-dombos terep is sajátos agrotechnikát igényelt, amit a megalakuló szövetkezetek alig tudtak biztosítani.⁽²⁾ A megye tehát ilyen adottságokkal várta az 1940-es évek végén megkezdődő tsz-esítést.

Magyarországon 1948-ig nem szerepelt napirenden a termelőszövetkezeti szervezés kérdése. Az 1948-as szövetkezeti konferencián és a szövetkezetpolitikai irányelvekben megfogalmazott legfontosabb célkitűzés, a földreform által életre hívott fmsz-ek általános falusi szövetkezetekké való átszervezése volt.

Azonban a Tájékoztató Iroda 1948 nyári, Jugoszláviát elítélő határozata után – melyben egyebek mellett a falusi osztályharc feladásával vádolták meg Titóékat – a szövetkezetpolitika iránya alapvetően megváltozott, és kezdetét vette a paraszti gazdaságok likvidálása, és a nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása.

A tsz-szervezés kezdeti lépései

A Kominfó határozata alapján megváltozott új irány megvalósításának kezdetét a szövetkezetek „demokratizálása”, a gazdagparaszti réteg korlátozását jelentő intézkedések, illetve a földbérllő szövetkezetek helyzetének rendezése jelentette.

Nógrád megyében 1945 után tovább élt és virágzott a Hangya-, a hitel-, a szeszfőzde- és az ipari szövetkezetek hálózata, amelyek a fogyasztási, beszerző és értékesítő típust képviselték.

E szövetkezeti formációkon kívül a földreform-rendelet életre hívta az „új irány” képviselőjét, a földművesszövetkezetet, amely már a termelésszervezés és közös eszközhasznosítást célzó szövetkezeti társulás volt. Működési rendjét az 1945. szeptember 18-án kiadott 131.000/45. FM. sz. rendelet szabályozta, mely szövetkezeti kényszert alkalmazva kimondta, hogy fmsz-t kell alakítani minden olyan községben, ahol legalább 300 kh földet, vagy 60 kh szőlőt, illetve gyümölcsöst osztottak ki.⁽³⁾ A rendelet hatására a megyében is megindult szervezésük, mely során számuk az 1945 évi 11-hez képest, 1948-ra elérte a 121-et.⁽⁴⁾ Ezek a negyvenes évek vége felé egyre fontosabb szerepet játszottak a földreform során felosztott birtokok eszközállományának hasznosításában, és az új gazdák termelőmunkájának segítségével.

De szűk és tökeszegény társadalmi bázisuk miatt nem tudták teljesíteni beszerzési és értékesítési feladataikat. Ezért szélesítették kereskedelmi tevékenységüket, mert ebből származhatott olyan haszon, amely tőkeszerzési lehetőséget kínált. Azonban kereskedelmi működésük növelésénél komoly „akadályt” jelentett, a kedvezőbb tárgyi feltételekkel, kiépült áru-beszerzési lehetőségekkel és nagyobb szakmai ismeretekkel rendelkező magánkereskedelem, illetve a jó gazdasági kondícióban lévő korábbi paraszti szövetkezetek konkurenciája.⁽⁵⁾

Az fmsz-ek egységes falusi szövetkezetté fejlesztése érdekében, a földműves és a korábbi paraszti szövetkezetek egyesítése során feltérképezték a „demokratizálásra” szoruló csoportokat, és munkatervekben határozták meg az átszervezést és a fúziót. A megyei akció 1949 januárjában indult meg, amely során 116 fmsz „demokratizálódott” vagy fúzionált a Hangyával, illetve 61 Hangya alakult át földművesszövetkezetté.⁽⁶⁾ Az év közepére befejeződő tisztogató akció során a szövetkezetekben új igazgatóságokat és felügyelő bizottságokat alakítottak ki, melyeknek tagjai 80 %-ban a szegényparasztságból kerültek ki.

A szövetkezeti közös termelés kísérlete összekapcsolódott a gazdagparasztság korlátozására hozott intézkedésekkel, melyeknek az volt a célja, hogy a kuláknak minősített gazdák birtokait kisajátítsák, és azokat a közös termelőtevékenység szolgálatába állítsák, melynek szervezeti kerete a földművesszövetkezet és a földbérllőcsoport lehetett. A haszonbérleti rendezés végrehajtásáról a 9000/1948. sz. kormányrendelet intézkedett, amely 40 kh-ban maximálta a saját és a bérelt föld együttes nagyságát. A végrehajtás szervei a földbérllő bizottságok voltak.⁽⁷⁾

Az 1948 augusztusában kiadott rendelet megyei végrehajtása már októberben befejeződött. A bérletre jelentkezők mintegy 64 %-a, 875 fő kapott összesen 2772 kh területet, és egy-egy bérllőre átlag 3 kh föld jutott.⁽⁸⁾ Épp ezért nem véletlen, hogy a jogszabály úgy intézkedett, hogy az igénybe vett területeket az fmsz-ek keretében létrejövő földbérllő csoportok és szövetkezetek hasznosíthatják.

1948 novemberében jelent meg a földbérllőszövetkezetek létrehozásáról és tevékenységéről intézkedő 12000/1948. sz. kormányrendelet.⁽⁹⁾ Ez meghatározta, hogy egy községben csak egy földbérllőszövetkezet alakítható, amelynek feladata a termelés szervezése, irányítása, valamint a beszerzés és értékesítés biztosítása. A megalakuláshoz 10 tag és 30 kh földterület kellett. A rendelet lehetőséget adott arra, hogy a földbérllőszövetkezeti tagok a szövetkezeten belül termelőszövetkezeti csoportokat alakíthassanak.

Az fmsz-ekből kiváló tsz-csoportok típusait a 14000/1948. sz. kormányrendelet szabályozta, mely szerint háromféle tsz-csoport alakulhatott.⁽¹⁰⁾

1. típusú, vagy táblás csoport:

A szövetkezeti tagok által önként a csoport művelésébe vitt saját, vagy haszonbérrel földek művelésére alakult. A földeken táblás művelés, közös szántás és közös vetésterv alapján dolgoztak. A kimért területeket mindenki egyénileg művelte és egyénileg végezték a betakarítást is.

II. típusú, vagy átlagelosztású csoport:

Itt az elsőhöz képest a lényegi különbség a betakarítás és az eredmény elosztásában volt. Aratás után a cséplést közösen végezték, a költségeket a tagok a vetésterületük arányában viselték. A termésből bizonyos részt visszatartottak, a fennmaradót pedig a tagok vetésterületi arányainak megfelelően osztották fel.

Tehát amíg a termelés kockázatát az első típusban a tagság egyénileg viselte, addig a másodikban már közösen.

III. típusú, vagy közösen termelő csoport:

Az első két típussal szemben, ahol a kollektív gazdálkodás nem feltétlenül érintette a tagok összes földterületét, ennél a csoportnál – másfél hold háztáji kivételével – a közös termelést az összes saját vagy bérlet földön végezték. Közös munkavégzés folyt, amit munkaegységben mérték. A tiszta feleslegből a tagok munkavégzésük arányában részesedtek.

A fenti rendeletek megjelenését követően Nógrádban is megindult a szervezés, amely során 1949 nyarán egy-egy I. és II., illetve nyolc III. típusú szövetkezet működött, összesen 136 taggal és 837 kh területtel.⁽¹¹⁾

Nehezítette termelési eredményességüket lehangoló gazdasági helyzetük. Agrárszegény bázisuk miatt nem állt rendelkezésükre a beruházásokhoz szükséges tőkeerő, és a gépi ellátottság terén is nagy hiányban szenvedtek.

Az állam megpróbált ezen a helyzeten javítani. Felállították a gépállomásokat, melyek a gépi termelőeszközök állami monopóliumának megjelenési formái voltak, és ezek látták el a csoportokat gépi eszközökkel. Nógrádban 1948. október 24-én állították fel az első gépállomásokat Erdőkürtön, Tolmácson és Nagylócon. A tőkehiányt a Gazdasági Főtanács termelési hitelekkel enyhítette, amely során a megye összesen 7 millió forintot kapott.⁽¹²⁾

A kollektivizálás kiszélesítése

Az előzőekben elmondottakból látható, hogy 1949-re, a falvakban korábban kialakuló szövetkezeti struktúra jelentős változáson ment keresztül, amelyek maguk után vonták a szövetkezeti mozgalom állami- és pártirányításának módosulását. Ennek megfelelően az agitációs-szervezési feladatokat is e szervek végezték. A felsőbb szintek expanziós irányú elvárásait, útmutatásait a helyi szervek ültették át a mindennapokra.

1950 előtt megyei szinten a tsz-ügyeket a MOSZK kirendeltségek, majd, az ezek helyébe lépő SZÖVOSZ, illetve 1949 áprilisától, az FM külső igazgatási szerveként működő Mezőgazdasági Igazgatóságok intézték. A tanácsrendszer létrejöttével a megyei- és járási tanácsok mezőgazdasági osztályai, illetve a községi mezőgazdasági előadók vették át a terület feladatait. Jelentős szervezeti változás csak az 1954-es II. tanács törvény hozott, amely során a megyei tanács mezőgazdasági osztályok igazgatóságokká alakultak át és e szervezet egyik alosztályaként működött az ún. tsz-szervezési osztály.⁽¹³⁾

A fenti szervek az agitáció során többféle módszert alkalmaztak. Ritkán, de előfordult olyan eset, amikor nyugodt hangnemben közelítettek a parasztsághoz. A cserhátsurányi III. típusú csoport szervezésénél az agitátor a közös termelés előnyeit vázolta, azonban a parasztság féltelme és bizalmatlansága meggyőzte őt, hogy „...biztosabb álláspont elfoglalása szükséges ah-

hoz, hogy valóban meggyőződésből és önkéntes ajánlköszéből történő legyen a szövetkezeti termelő csoport megalakulása.”⁽¹⁴⁾

Mátraszőlőszön a Mezőgazdasági Igazgatóság ígérgetésekkel igyekezett a parasztokat be-szervezni, hirdette a kizsákmányolás mentességét. Sőt a tagokat meg is dorgálta amiatt, hogy „... amikor az MDP a dolgozó parasztság életszínvonala felemelésén fáradozik, ugyanakkor a község parasztsága - mint a jelen gyűlésen megjelentek igen csekély érdeklődése is mutatja - távol tartja magát a jövő szövetkezeti gazdálkodás lehetőségétől.”⁽¹⁵⁾

Rimócon egyszerűbben, hatalmi szóval alakult meg a csoport. Az MDP és a DÉFOSZ helyi szervezete határozatban mondta ki a szövetkezet létrejöttét.

A tsz-be lépő tagok bevitt földje általában több tagból és szétszórtan terült el. Ezért vált a tagosítás szükségessé, hiszen a közös gazdaság tábláit a belépők apró, több helyen lévő parcelláiból, és az állam által átadott tartalékföldről nem lehetett volna kialakítani.

Az eljárást az 1949. évi 3. tvr. szabályozta. A végrehajtás ellen, a paraszti földmagántulajdon védelmében sok helyen ellenállás mutatkozott meg. Sente községben, egy már tagosított parasztember elkeseredetten mondta: „Ha megfordul a rendszer ő meg fog fizetni a tagosítást.”⁽¹⁶⁾ Ha megnézzük a megyei tagosítások 1949-es és 1950-es mértékét, az alábbi adatokat látjuk:⁽¹⁷⁾

A tagosítással érintett	1949	1950
községek aránya (%)	15,2	23
egyéni gazdaságok száma	587	1969
tsz-ek száma	10	22

Látható, hogy a tagosítás az egyéni gazdaságokat, elsősorban a módosabb paraszti réteget érintette a legerőteljesebben.

A vázolt adminisztratív eszközök igénybevétele sem sokat segített a tsz-szervezés terén, ugyanis a megye 1950 elején az átszervezés országos viszonylatában az utolsó helyen állt. A lemaradás miatt a megyei pártvezetés kimondta, hogy 1950 tavaszáig – alig két hónap alatt – 60 tsz-t kell létrehozni.

Az év végére pedig azt tűzték ki célként, hogy minden községben legyen egy-egy társulás.⁽¹⁸⁾ Az ipari üzemekben felállított munkásbrigádok, patronáló csoportok jóvoltából a csoportlétszám az év végére elérte az 50-et, amelyekben 1215 család 1768 hold területet művelt.⁽¹⁹⁾

Az eredmények azonban nem voltak kielégítőek. Általános tendenciaként érvényesült, hogy a szervezéskor rögtön a III. típust erőltették.

Az 50 csoportból csupán egy volt alacsonyabb szintű társulás. Ez lehetetlenné tette a kis- és középparasztságnak a közös gazdálkodáshoz való közeledését, ugyanis nem volt meg az átmenet lehetősége a földmagántulajdon fokozatos feladására.

A legnehezebb esztendő 1951-1952.

Az MDP 1951-ben lezajlott II. kongresszusa megszabta a kollektivizálás további útját. A fel-emelt ötéves terv szerint a mezőgazdaság teljes átalakításának határidejét 2-3 évben határozták meg.

A megyében az átalakítás még e tervtől is erőteljesebben indult meg, mert a szövetkezetek számszerű fejlesztésének 1950-es célkitűzése sem realizálódott. Nógrád szántóterületének 4,35 %-án – országosan 6,6 % – folyt szövetkezeti termelés. A tervfeladatok elvakult tel-

jesítése még az agrárpolitika helyi vezetőinek józan ítélőképességét is elvette. A kollektivizálást befolyásoló megyei sajátosságokon egyszerűen túlléptek, sőt azt igyekeztek bizonyítani, hogy a megye megfelel e politikai célkitűzésnek. „*A mi megyénkben is megvoltak úgy a termelőszövetkezeti csoportnak a feltételei, mint más megyékben, sőt még jobban, mert megyénk lakóinak többsége paraszt.*”⁽²⁰⁾

A szervező munka hajtómotorjai a kongresszusi felajánlások lettek. A szervezés totális voltára jellemző, hogy három hónap alatt 26 új csoport alakult, melyen felbuzdulva a megyei pártvezetés év végi célként fogalmazta meg az országos lemaradás behozását, és a falusi lakosság 70 %-nak bevonását a közös termelésbe. Mindenesetre 1951 végén már 106 tsz működött, ami több mint kétszerese volt az egy évvel korábbi létszámnak.

Az erőltetett szervezés során azonban elhanyagolták a már meglévő csoportok gazdasági-technikai megerősítését. Gyenge anyagi helyzetük miatt ezek sokszor még a tagokat sem tudták megfizetni, és gondként jelentkezett a gépállomások részére történő munkadíj kifizetések is. E problémát érzékelve a kormány igyekezett gondoskodni a csoportok gazdasági erősítéséről, beruházási kereteinek emeléséről, hitelezésszükségletéről.

Az 1950-es évek eleje volt az az időszak, amikor az ország felkészült az újabb háború lehetőségére. A mezőgazdaságra hárult a hatalmas árukészletek kitermelése és a városok ellátása. Ezt a parasztságnak, a tsz-tagságnak olyan körülmények között kellett biztosítania, amikor újból bevezették a jegyrendszert, szétnyitották az agrárról, leszorították a mezőgazdasági termények felvásárlási árait, és fokozták az adóterheket.

A csoportok nehéz gazdasági-technikai viszonyai, illetve az életszínvonal látványos esése következtében a jobb megélhetés reményében a szövetkezeti tagság jelentős része az ipar, illetve a még meglévő magángazdaságok felé vette útját. 1951-ben országosan, a tsz-tagok egy főre jutó jövedelme 55,1 %-a, egy tsz-családra jutó fogyasztás reálértéke havonta 78,2 %-a volt az egyénieknek.⁽²¹⁾

Mindezek ellenére egyre erőteljesebben folyt az erőszakos szervezés. Ismét alkalmazták a parasztok tsz-ekbe történő kényszerítésének egyik legfőbb eszközét a tagosításokat, mely során a célba vett közép- és gazdagparaszti réteg földjeit felajánlva a – hatalmi szándék ellenére – a tsz-ek helyett az iparban próbált elhelyezkedni. A megyei szervek egyik 1952-es jelentése, napi 50-70 földfelajánlásról számolt be.⁽²²⁾ Nógrádban 1949 júniusa és 1953 márciusa között 7907 gazdálkodó (kisparaszt, kétlaki, kulák és egyéb jogi személy) összesen 47.297 holdat ajánlott fel.⁽²³⁾ A tagosítások és a nagyfokú földfelajánlások ellen a szövetkezetek is protestáltak, mivel óriásira duzzadt területüket a változatlan létszám miatt nem tudták művelni. Ez vezetett el az elvadult tartalékterületek kialakulásához.

A fentiek következtében 1952 végén 86 tsz-ből mindössze 15 zárt pozitív mérleggel, és megkezdődött a csoportok bomlási folyamata. Kisterenyén a „*Vörös Október*” szövetkezetnél kijelentették, hogy „*.... ha a fejük tetejére állnak a szervezők, akkor sem hajlandók tovább a tszcs-ben dolgozni.*”⁽²⁴⁾

A megyei politikai vezetés – hogy a tervek teljesítését jelenthesse – a szövetkezeteket különböző munkaversenyekbe hajszolta bele. Versenyzett már szinte mindenki mindenkivel; a csoportok egymás között, munkabrigádok, az elnökök. Nem véletlenül jelentette a versenymozgalomért felelős verseny- és újtási előadó, hogy a „*megye területén a mezőgazdaságban a munkaverseny tömegmozgalommá kezd válni.*”⁽²⁵⁾ Ez azonban nem változtatta meg a megye lemaradását, 1953 elején Nógrádban 117 tsz-t, 4530 tsz-családot és 33793 kh összterületet tartottak nyilván. A szövetkezetek szántója csak az össz-szántóterület 13 %-át tette ki, míg országosan ez az arány 21,6 % volt.⁽²⁶⁾ Így nem meglepő, hogy egyre több helyen hagyták el a tagok csoportjaikat, és az iparban kerestek megélhetési lehetőségeket. A politika mindaddig

nem vállalkozott radikálisabb változtatásra amíg a megváltozott nemzetközi helyzet erre nem készítette.

Az 1953-as júniusi párthatározat hatásai

A Sztálin halálával bekövetkezett fordulat után Magyarországon is módosult az agrárpolitika iránya, mely során elvetették a kollektivizálás abszolutizálásának elvét. A tsz-mozgalomban a már meglévő csoportok gazdasági-szakmai megerősítését, a terméshozamok emelését tűzték ki célul. Ugyanakkor lehetővé tették a szövetkezetekből való kilépést, és a csoportok feloszlását.

Az állam, 1953 júniusa után egy sor rendelettel támogatta a tsz-mozgalmat. Többek között törölték a beadási kötelezettség nem, illetve késedelmes teljesítése miatt a tsz-ekre kivetett kártérítéseket, mely 3,8 millió forint megtakarítást jelentett a megyének, 10 %-kal csökkentették a tsz-ek terület utáni beadási kötelezettségét. A tsz tagokat teljes egészében mentesítették adóhátralékuk alól. Az általános jövedelemadó felülvizsgálata során mintegy 33 %-ot, 15,5 millió forintot töröltek a megye parasztságának adójából. Elengedték a tsz-ek és az egyéni gazdák gépállomásokkal szembeni tartozásait, és a csoportok esetében 23, az egyénieknél pedig 36 %-kal leszállították a gépállomások díjtételeit.⁽²⁷⁾

Az intézkedések megtételére szükség volt, hiszen 1953 őszén – a bomlási folyamat következtében – a nyilvántartott megyei tsz-tagságnak csak 65 %-a dolgozott a szövetkezetekben.⁽²⁸⁾

Nógrád megyében 1953 derekán a – magángazdaságok gazdasági-termelési biztonságát erősítő intézkedések következtében – elsősorban a szervezeti és gazdaságilag gyengébb lábakon álló szövetkezeteknél vetődött fel a kilépés vagy a feloszlás gondolata. Az ipolytarnóci szövetkezetnél a tagság egyik napról a másikra megszűntette a közös termelést. Olyan esetről is beszámolnak a források, hogy a csoportok „*ultimátumot*” intéztek a megyei párt- és tanácsi vezetéshez. Varsányban attól tették függővé a további működést, hogy csökkentik-e a földterületet, hiszen itt 14 tagra 400 kh föld jutott.⁽²⁹⁾

A hatalom tehát a csoportok bomlását központi intézkedésekkel próbálta feltartóztatni, amelyek hatására az egy tsz-családra jutó átlagfogyasztás reálértéke már 1953-ban országosan az egyéni gazdálkodókét 81, 2 %-ra megközelítette, s az egy főre jutó jövedelme 79, 4 %-ára emelkedett.⁽³⁰⁾

Természetesen a központi rendeletek mellett a megyei pártbizottságnak is meg volt a bomlások megállítására a „*megfelelő*” javaslata: „*A gyöngébb termelőszövetkezeteinknél, melyek általában a sok földre panaszkodnak, az önkéntes meggyőzés alapján, a tagság fölnövelésén keresztül látjuk a tsz megszilárdítását vagy végső soron, amennyiben ez nem lehetséges úgy egy-két ilyen súlyos esetben a terület csökkenését javasoljuk*” – hangzik az állásfoglalás.⁽³¹⁾

Ismét megindultak a falujárók, ipari- és szolgáltató üzemek funkcionáriusainak, illetve az MNDSZ-aktivisták vasárnapi agitációs hulláma.

A kilépések, illetve a feloszlás mellett döntő csoportokat a megyei tanács 3-5 fős, ún. elszámoló bizottságai látogatták végig, akik 1953 novemberében zárójelentést készítettek a felülvizsgált és feloszlott tsz-ekről. A felülvizsgált 30 csoport közül 20 döntött a közös termelés mellett, de ezekből a családok 56 %-a, 789 család kilépett, és 10 csoport határozott a feloszlás mellett.⁽³²⁾

A földek kiadásánál elég sok probléma merült fel. A 30 tsz-ből a helyi tanácsok csak 9 esetben tudták visszaadni a kilépettek földjeit, és a volt tagok sok esetben nem vették át a rosszabb területeket. Honton 19-en utasították vissza a tanács által felajánlott földeket. Szandaváralján a közigazgatás a feloszlott tsz-elnöknek és a párttitkárnak akarta juttatni a

legjobb területeket, de a rosszabb minőségű földek átvételét a tagság azzal utasította el, hogy „... *ha az elnök és a párttitkár elvitték a jó földeket, vigyék a rosszat is.*”⁽³³⁾

A megyében 1954 tavaszán ténylegesen 95 csoport működött, 2921 taggal és 26867 hold területtel.⁽³⁴⁾ Emlékeztetőül, egy évvel korábban 117 csoport létezett 33793 hold területtel. Ebből is látszik, hogy a politikai hatalom a hallatlan agitáció és a gazdasági intézkedések nyomán átvészelte 1953-1954 fordulóján a tsz-mozgalom krízisét. Most már arra törekedtek, hogy az eddigieknél sokkal nagyobb gondot fordítsanak a meglévő csoportok gazdasági megszilárdítására, a terméshozamok emelésére, jövedelmezőségük növelésére.

Ezt erősítette meg az MDP 1954 májusi III. kongresszusa, amely háttérbe szorította a tsz-ek további számszerű fejlesztését.

Nógrád megyében a kongresszus után nem készült átfogó program a tsz-mozgalom fejlesztésére, hanem – a kongresszusi irányelveknek megfelelően – a gyengébb csoportok meg erősítésére fektették a hangsúlyt. Az erőfeszítések több vonatkozásban is némi eredménnyel jártak. Javult a gépi munka, a munkafegyelem, és a – szakoktatási képzésnek köszönhetően a – vezetés színvonala. De az előrelépést mégis az mutatta legkézenfekvőbben, hogy az 1954 végén a zárszámadást végző 82 tsz közül már 25 zárt aktívummal.⁽³⁵⁾

1954-ben tehát úgy látszott, hogy kezd megfelelő útra lépni a tsz-mozgalom. Megszűnőben volt a féktelen politikai agitáció, csökkent az erőszakos adminisztratív intézkedések száma, a hatalom lehetőséget igyekezett adni a csoportok stabilizálására. Azonban az 1955 tavaszi politikai fordulat kihatott az agrárpolitikára is. Felülvizsgálták az 1953 júniusi programot és beindítottak egy olyan erőteljes tsz-szervezési kampányt, aminek az volt a célja, hogy a második ötéves terv végére, 1960-ra, túlsúlyba kerüljön a mezőgazdaságban a szocialista szektor.

Talán a leírtakból kitűnik, hogy, az egyik napról a másikra meghirdetett kollektivizálást Nógrád megye, az országos helyzettől kedvezőtlenebb feltételekkel várta és végezte. A helyi párt- és tanácsi vezetés minden erőfeszítése arra irányult, hogy a megye, a hátrányos helyzet ellenére is megfelelő eredményeket érjen el a tsz-szervezés során. Talán nem felelőtlen azt állítani, hogy Nógrád megye a kollektivizálás terén állandó „*fáziskésésben*” volt az ország többi megyéjéhez képest.

JEGYZETEK

1. Fejtő Ferenc: A Népi Demokráciák története. I-II. kötet. Magvető Kiadó - Magyar Füzetek. Bp.- Párizs., 1991. 232. p.
2. Nógrád megye története I-IV. kötet. Salgótarján. 1974. IV. kötet. 191-193.p. /Továbbiakban Nm. t./
3. Magyar Közlöny. 1945. IX. 18.
4. Nm. t. IV. kötet., 195.p.
5. Urbán Károly: A tömegszervezetek részvétele a szövetségpolitika Szolnok megyei végrehajtásában. 1948-1951. Szolnok Megyei Levéltár Füzetek. 9. sz. Szolnok, 1987. 19. p.
6. NML. XXI. I. Főispáni iratok. 24/1948.
7. Magyar Közlöny Rendeletek Tára. 1948. augusztus 29.
8. NML. XXI. I. Főispáni iratok. 448/1948.
9. Magyar Közlöny Rendeletek Tára. 1948. november 7.
10. Magyar Közlöny. 1948. 278. sz.
11. NML. XXIV. 202. Nógrád-Hont vármegye Gazdasági Felügyelőségének iratai. 1949. május.
12. Uo. 2043/1948.
13. NML. XXIII. 9. Nógrád Megyei Tanács VB. Mezőgazdasági Osztályának iratai. 13/1954.
14. NML. XXIV. 202. Nógrád-Hont vármegye Gazdasági Felügyelőségének iratai. 67/1949.
15. Uo. 67/1949.
16. NML. Pártarchívuma. 21. f. 275. 6e. 1949. július 29.
17. Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény. II. kötet, 254-262. p.
18. NML. Pártarchívuma. MDP Nógrád megyei bizottságának 1950. február 6-i ülése.
19. NML. XXIII. 2. A Nógrád Megyei Tanács VB. 1950. december 19-i ülése.
20. NML. Pártarchívuma. Megyei Pártkonferencia. 1951. január 28.
21. Nm. t. IV. kötet, 207. p.
22. NML. XXIII. 2. Nógrád Megyei Tanács VB. 1952. augusztus 9-i ülése.
23. Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény II. kötet. 253.p.
24. NML. Pártarchívuma. 21. f. 254. 6e. 1952. szeptember 12.
25. NML. XXIII. 9. Nógrád Megyei Tanács VB. Mezőgazdasági Osztályának iratai. 626-13/1953.
26. Uo. 626-2/1953.
27. Nm.t. IV. kötet. 214.p.
28. NML. XXIII. 9. Nógrád Megyei Tanács VB. Mezőgazdasági Osztályának iratai. 1953. augusztus 29-i beszámoló.
29. NML. Pártarchívuma. 21. f. 254. 6e.- Információ a KV felé a tsz-ekben lévő hangulatról.
30. Nm.t. IV. kötet. 217.p.
31. NML. Pártarchívuma. 21. f. 254. 6e.
32. NML. XXIII. 9. Nógrád Megyei Tanács VB. Mezőgazdasági Osztályának iratai. 626-2/1953.
33. Uo.
34. NML. Pártarchívuma. Megyei Pártértekezlet. 1954. április 3.
35. NML. XXIII. 9. Nógrád Megyei Tanács VB. Mezőgazdasági Osztályának iratai. 626/a-54/1954.

Skót tragédia

Ónodi Eszter

1997 nyarán a MERLIN International Theatre (Merlin Nemzetközi Színház) három magyar vonatkozású produkcióval képviseltette magát az Edinburgh-i Színházi Fesztiválon. A Magács László rendezte Csongor és Tündén, illetve a javarészt mozgásszínházi jellegű Arany-balladesten kívül Madách Tragédiája szerepelt műsoron, melyet egy skót rendező, John Carnegie állított színpadra. Ez utóbbiról, illetve a Skóciában szerzett színházi tapasztalataimról szeretnék beszámolni ebben a dolgozatban.

A produkció hat színészt (*négy skótot és két magyart*) számlált a skót zeneszerzőn és rendezőn valamint a magyar díszlet- és jelmeztervezőn (Berzsenyi Krisztinán) kívül. Mi, magyar színészek – Feuer Yvette és én – meghallgatás útján kerültünk a produkcióba. A meghallgatás a főiskolai felvételire emlékeztetett, hiszen itt is verset, monológot és dalt kellett előadni, épp csak annyi különbséggel, hogy mindezt angolul.

Alkalmi társulatunk külföldi tagjai majdnem mindannyian dolgoztak már egymással különböző produkciókban. Csapatunk két „húzónévvel” büszkélkedhetett, egyikük a Lucifert játszó Jimmy Chisholm volt, aki jelenleg a Royal Shakespeare Company tagja, másikuk az idősebb Ádámot adó Michael Mackenzie, aki szintén gyakori vendég a glasgow-i és edinburgh-i színházakban. (*Mondanom sem kell, népszerűségüket mindketten televíziós szappanoperáknak köszönhetik.*) A fiatalabb Ádámot az ír származású Hugh Lee játszotta, aki nemrég szerzett diplomát az egyik legjobbnak számító londoni színifőiskolán, az Urat és egyéb szerepeket játszó Janet Dye pedig Edinburgh alternatív színházaiból érkezett.

A próbafolyamat július közepétől augusztus elejéig, pontosan három és fél hétig tartott, ami egész Nagy-Britanniára jellemző, ugyanis a Nemzeti Színházon és a Royal Shakespeare Company-n kívül minden színház ennyi idő alatt állítja színpadra darabjait. Az angolszász színházkultúra ugyanis a Nyugat-Európában általános en-suit rendszerre épül; tehát a színházak – a már említett kettő kivételével – csupán befogadószínházak állandó társulat nélkül, s a három és fél hétig tartó próbaidőszakot rendszerint ugyanannyi ideig tartó előadássorozat követi. (*Ez alól kivételt képeznek természetesen a több éven át játszott nagyszabású West End - musicalek.*)

Nem tudnám megmondani, hogy melyik rendszer előnyösebb egy színész számára. Mint a nyelvtanulásnál, itt sem lehet tudni, hogy vajon az egyhónapos intenzív kurzus, vagy az egy éven át tartó heti egyórás nyelvóra a hatékonyabb egy diák számára. Biztos vagyok abban, hogy a nálunk megszokott hat hetes próbaidőszak nem elegendő egy előadás elkészítéséhez. Általában mire csak technikailag összeáll egy produkció, eltelik négy-öt hét, így hát az utolsó, úgynevezett főpróbahét tulajdonképpen nem más, mint kétségbeesett versenyfutás az idővel, hogy az előadás minden különösebb zűr nélkül „lebonyolódjon” a premieren. Tehát mire a színész elkezdene ténylegesen megformálni és átlényegíteni a szerepét, eljön a bemutató (*jó esetben, mert ekkor legalább felcsillanhat valami egy majdani igazi alakításból*), majd az azt követő második, harmadik, ötödik, tizedik előadás, melyeket a nálunk honos színházi rendszer-

ben néha hetek, sőt kis idő múlva hónapok választanak el egymástól. Ennélfogva a magyar színészeknek valószínűleg kevesebb lehetőségük van egy szerep tökéletesítésére, hiszen a nagy kihagyások miatt, jó, ha egy már bepróbált állapotra „tornásszák fel” magukat az egyes előadásokon.

Sajnos, sokan azt gondolják, hogy a premier egyfajta végtermék, amelyet minden egyes előadásnak a későbbiekben reprodukálni kell. Pedig még a legjobban sikerült előadások is csak a bemutatót követő jópár hétben kezdenek fellélegezni a premier görcse alól, s kezdenek technikai-művészi-emberi stb. egységgé összeolvadni. *(Erről a tényről nagyon sok kritikus hajlamos megfeledkezni.)* A repertoár-jellegű színházakban ezért meglehetősen nehéz egy előadáson változtatni. Jómagam is nemegyszer éreztem már, hogy egy adott pillanatban szívesen kipróbálnék bizonyos dolgokat. Azonban sokszor megtorpanok, hiszen tudom, hogy ennek következményei lehetnek a figurámat, a partnert, a situációt, sőt néha még az egész előadást illetően is. Ezért inkább csak apróbb, javarészt a saját szerepemet érintő változtatásokba bocsátkozom.

Ebből a szempontból valószínűleg egészségesebb az en-suite rendszer, hiszen ott a színész nemcsak a kijelölt estén, hanem három, négy, öt héten át minden este csak az adott szereppel foglalkozik, és nemcsak ő, hanem a darabban szereplő színészek mindegyike; így az előadásról való kommunikáció *(változtatási javaslatok, bizonytalanságok, esetlegességek kiküszöbölése, stb.)* valószínűleg sokkal magától értetődőbb és gyümölcsözőbb. Ez természetesen magában hordozza a minél tökéletesebb színészi elmélyülés és a partnerekkel való felszabadult összjáték lehetőségét is.

Az en-suite rendszernek azonban megvan a maga hátulütője. Kevésbé ihletett előadások, kevésbé jó képességű színészek esetében ugyanis a szériajátszás idejekorán rutinszerű merevségekhez, „színészeskedéshez”, „technikázáshoz” vezethet. *(Ide sorolom még a színházi nagyipar termékeit, a több éven, esetleg évtizeden keresztül futó musicaleket is, bármilyen tökéletes előadásokról, remek színészekről van szó. Egyszerűen fizikai képtelenségnek tartom ugyanis, hogy egy színész mondjuk nyolc-tíz éven át minden áldott este ugyanazt a szerepet játssza ugyanabban az előadásban. Ebben egy művész vagy belehibban, vagy a könnyebbik végét fogja meg a dolognak, s csupán rutinból oldja meg az aznapi leckét.)*

Az en-suite-rendszerben az emberi tényező is sokat számít, hiszen egy előadássorozat lejátszása után egy skót színésznek például teljesen kiszámíthatatlan a következő feladata. Ha teszem azt, estéről estére megbukik egy darabban, nagyon nehéz lesz „javítania”, mondjuk fél év múlva. Itthon viszont jó tudni, hogy ha ma esetleg egy rossz előadásban játszottam is, holnap egy másik darabban jó lehetek; nem beszélve a műfaji sokszínűségről, hiszen egy átlagosan leterhelt magyar színész egy hónapban legalább négy-ötféle szerepben *(műfajban, stílusban)* próbálhatja ki magát.

A nyugat-európai színészipiac ilyen mértékű bizonytalansága egyaránt volt vonzó és taszító számomra. Miután gyakorlatilag nincsenek társulatok, nincs az a fajta elkényelmesedés sem, ami kevésbé színvonalas együtteseknél nálunk igencsak tapasztalható. A színésznek minden egyes munkájával újra kell bizonyítania rátermettségét a közönség és a szakma előtt. Úgyszintén ez a rendszer nem engedi meg a testi-lelki eltunyulást sem, hiszen a színész sosem tudhatja, hogy legközelebb milyen előadásban, milyen rendezővel fog dolgozni, tehát rugalmasan, jó fizikai és lelki kondícióban minden eshetőségre készen kell állnia.

Felmerülhet a kérdés természetesen, hogy ugyan mitől legyen egy színész jó művészi állapotban, ha mondjuk semmit nem dolgozik már egy éve. Itt azonban van egy döntő különbség a magyar és a nyugat-európai szemlélet között. Magyarországon ugyanis ha egy színész kevéssé van foglalkoztatva, rögtön azt hiszi, hogy a szakma már „leírta”; nincs mihez kezdenie, máshoz nem ért, íghát jön a depresszió, az alkohol, az elhízás. Nagy-Britanniában ezzel ellentétben teljesen természetes, hogy amikor nincs a színésznek színházi, filmes stb. munkája, valami „civil” állás után néz. A Tragédiában játszó fiatal Ádám például volt, hogy hóna-

pokon át felszolgálóként dolgozott egy bárban, majd hirtelen jött egy tévés reklámfilm, ami félévi megélhetését biztosította. Az idősebb színészeknek – nyilván ismertségük, a szakmában eltöltött évek miatt – ilyen gondjuk már nem volt, de fiatal korban ez teljesen természetes.

Ugyanakkor a létbizonytalanság, a társulatnélküliség miatt óhatatlanul is kivész a szín-házcsinálásból a közösségi munka öröme. Hiszen a három és félhetnyi próbaidő jóformán csak a megismerkedésre elég; márpedig igazán jó előadások csak közösségben – tehát a színészek kölcsönösen egymást értő pillantásaiból – jöhetnek létre.

E kis kitérő után térjünk vissza a „skót Tragédiá”-hoz. Az itthoni szokásokkal ellentétben egy nap nem négy, hanem hat órán keresztül tartott a próba egyórás ebédszünettel, ami sokkal koncentráltabb és feszesebb munkatempót kívánt a művészektől. Erre a fegyelmezettségre különösen a főpróbán volt szükség, ugyanis mindössze két óra állt rendelkezésünkre arra, hogy egy egészen más térben bepróbált darabot áttegyünk a tényleges játszóhelyre. *(Ugyanakkor az is tény, hogy amikor bizonyos technikai nehézségek miatt egy plusz próbanapot kellett beiktatni, a skót kollégák első reakciója a színész-szakszervezeti képviselővel, illetve a személyes ügynökükkel való konzultáció volt.)*

A díszlet meglehetősen egyszerű, de sokféleképpen használható építménynek készült. Képzeljünk el egy kb. két méter magas vasból készült emelvényt, amelyre kétoldalt vaslétrákon lehetett felmászni. Az emelvény tetején játszódtak az égi jelenetek, innen szónokolt a fáraó és Danton a néphez, de itt volt Kepler emeleti hálószobája is, ahonnan a csillagokat vizsgálta. Az alsó színnek gyakorlatilag egyetlen funkciója volt, Ádám és Éva kunyhója. Minden egyéb az emelvényen kívüli játéktéren történt. Az emelvény háttérében egy különös szerkezet állt, ami legalább két, felfele fordított biciklikerekre hasonlított, melyek egy szíj segítségével álltak kapcsolatban egymással. Mikor két jelenet között elkezdtek forogni, mozgásuk a magnószalag tekerésére emlékeztetett, így érzékeltetve a darabbeli idő – évszázadok, évezredek – múlását. A színpad két szélén két kellékasztal állt, ahol a színészek jelmezeit és kellékeiket tárolták. Az előadás alatt a színészek nyílt színen öltöztek át, és ők végezték az átdíszítéseket is.

Mindebből talán érezhető, hogy előadásunk sokkal inkább követte a vásári színjátszás *(megkockázatom, a misztériumjátás)* hagyományait, mint az itthon megszokott nagyszabású tablókat. Ennek voltak objektív és szubjektív okai. Az objektív okok közé sorolom az előadás hosszát, ami az edinburgh-i fesztiválon nem lehet több 90 percnél. Ez a darabra nézve súlyos következményekkel járt, hiszen emiatt kimaradt a rendező által leggyengébbnek ítélt athéni, és a második prágai jelenet, továbbá számos belső, jeleneteken belüli húzásra került sor. Ezt leginkább Lucifer figurája sínylette meg, ugyanis a színésznek így nagyon kevés lehetősége volt a szerep talányosságának, cinizmusának kibontakoztatására. A másik objektív ok a szereplők számában rejtett, ami miatt nemcsak húzásokra, de szerepösszevonásokra is szükség volt. Az előadás során ugyanazt a szerepet csak a Lucifert és Évát játszó színész vitte végig *(Jimmy Chisholm és Feuer Yvette)*. Ádámot a prágai színig a fiatal Hugh Lee, onnantól kezdve egészen az utolsó paradicsomi színig az idősebb Michael Mackenzie játszotta. Az összes többi szerepen Janet Dye-jal ketten osztottunk. Jómagam voltam Raphael arkangyal, rabszolganő, Hippia a római színben, Helena Konstantinápolyban, a prágai Rudolf császárból átvitt császárnő, londoni virágáruslány és anya, valamint falanszteri aggastyán.

Az előadás ritmusát nagymértékben meghatározta Gordon Dougall zenéje. Ez legtöbbször a színészek által énekelt élőzene volt, de a különböző színeket a színekre jellemző instrumentális aláfestő zene kötötte össze. A próbákat rendszerint vokális tréninggel kezdtük. Ilyenkor bemelegítettük hangszálainkat, majd az aznapra kitűzött dal megtanulásába fogtunk. Nagy meglepetéssel szolgált számomra a skót színészek muzikalitása, ami nem elsősorban a hang képzettségét, sokkal inkább a jó ritmusérzékét, a biztos hallást és a többszólamú éneklés képességét jelenti.

Az előadás egy munkadal-improvizációval indult, ami alatt kialakult a kezdőkép. Az angyalok „kara” (*Lucifer, Gabriel és Raphael*) körülállja az Urat, aki, lévén nő játszott, Janet Dye, megszüli az első emberpárt. Ez a mi Tragédia-felfogásunkhoz képest szokatlan megoldás nem szereposztási kényszer, hanem tudatos rendezői koncepció volt. Carnegie szerint tipikusan női magatartás az a hirtelen haragú szeszély, ahogyan az Úr Lucifer lázadását kezeli. Lucifer kiűzetése után az arkangyalok átváltak a halhatatlanság és a tudás fáivá, melyet egy-egy alma jelképezett a színész kezében.

Ez a fajta szándékosan leegyszerűsítő, már-már a groteszkig fajuló játékmód az előadás egészét jellemezte. Néha már azt éreztem, hogy nem is Madách művét, hanem a Karinthy-féle *Emberke* tragédiáját adjuk elő. Ez persze sokkal nagyobb örömet okozott a színészeknek, különösen nekünk, magyaroknak, hiszen nem kellett viaskodnunk az érzéssel, hogy a nagy magyar klasszikus művét nagy színpadon nagy színészegyeniségek árnyékától megilletődve kell eljátszanunk, hanem csak a magunk karakteralkotó kedvére, szűz szemű közönség előtt.

Biztosan akadtak volna olyan magyar nézők, akik felháborodtak volna ezen a blaszfémian. Én azonban nem vagyok meggyőződve arról, hogy egy írói gondolat attól nagy és mély, hogy nagy és mély szavakkal, nagy és mély átéléssel van mondva. Sokkal izgalmasabb, ha ellenkező irányból, tehát ironikus és groteszk eszközökkel jutunk el a gondolat mélységéig. Másfelől pedig azt hiszem, épp az a kíváncsiság motiválta ezt a színházi vállalkozást, hogy megismerjük egy más kultúrából érkező személyiség reakcióit – kérdéseit és válaszait erre a minket már idestova másfél-száz éve foglalkoztató problémára.

El kell fogadnunk tehát, hogy ez az előadás nem azt hangsúlyozta a műben ami magyar, hanem azt, ami egyetemes. Ilyenformán a rendező szándékosan megváltoztatta a madáchi tételt, hogy Ádám és Éva együtt álmodják az emberiség történetét. Carnegie-nál kizárólag Ádám álmáról van szó; a történet az ő magányos utazása. Felvetődhet a kérdés, hogy egy rendező átírhatja-e ilyen mértékben az író elképzelését. Manapság Magyarországon parázs viták középpontjában áll a rendező „hatáskörének” tisztázása. Sokan kikérik maguknak azt a módot ahogyan egyes rendezők belenyúlnek más – általában klasszikus – szerzők műveibe. Az erről való elméleti és általánosító gondolkodást én bizonyos fokig vaskalaposságnak érzem, hiszen mindig az adott előadás dönti el, hogy a beavatkozás sikeres volt-e, vagy sem.

Carnegie esetében két okot kell megemlítenünk. Az első az álomszerkezet dramaturgiájára vonatkozik. Ha a történet az emberpár közös álma – érvelt a rendező – akkor miért mindig Ádám lép tovább a következő színbe? Miért csak neki „súg” Lucifer; miért mindig csak az ő szemszögéből látjuk a történeteket? Évát miért csak mint álomfigurát kísérik végig az összes jelenetben? Ha valóban ketten álmodják a jövőt, milyen lehet Éva álma? Lehet, hogy egészen mást álmodik, mint Ádám? Ilyen és ehhez hasonló kérdések teljes joggal felmerülhetnek a nézőben, de mivel Madách szövegében semmi utalás nincs ezekre a lehetőségekre, Carnegie radikális döntésével jobbnak látta elejét venni az efféle találgatásoknak.

A másik ok, ami miatt Éva kimaradt a közös álomból, a színdarab csúcspontjának, Ádám öngyilkossági kísérletének dramatikusságában rejlik. Sokkal drámaibb ugyanis, ha Ádámot, minden emberi tudás birtokosát a tudatlan, csupán női megérzéseire hallgató Éva tántorítja el a szírt mellől.

Voltak az előadásnak részei, ahol az egyetemenességen kívül megjelent egy számunkra teljesen felfoghatatlan réteg, a skót, illetve brit kultúrára való utalások. Ilyen volt például a Konstantinápoly-szín rendezése. Az eretnek és a Pápa konfliktusa ugyanis burkoltan rá lett húzva az Észak-Írországban zajló katolikus-protestáns ellentétre. A konstantinápolyi polgárok felismerhetően ír akcentussal mondták szövegeiket; *(Itt jegyzem meg, hogy micsoda többletjelentése van az angol nyelvnek csupán attól, hogy milyen akcentussal beszélnek. Magyarban jóformán csak a tájszólás tud – meglehetősen sablonos színészi eszközökkel – megkülönböztetni egy vidéki*

karaktert egy várositól. Itt azonban pusztán a dialektus elárulja egy személy származását (skót, ír, walesi, észak- vagy délangol) sőt, bizonyos esetekben még társadalmi attitűdjét is.) majd megjelent a Pápa, aki nem volt más, mint egy mostani szélsőjobboldali protestáns politikus karikatúrája. Ahogy az eretnek katolikust végighurcolta a téren egy szokásos északír ceremónia keretében, majd ahogy a katolikus zsoltár egybeolvadt a protestáns énekkel a jelenet végén, hűen tükrözte az emberek általános véleményét e kérdéssel kapcsolatban. A skót közönség rendszerint hálásan fogadta a paródiát, nem úgy a magyar nézősereg a budapesti vendégjátékon, akik szemmel láthatóan értetlenül álltak a jelenet előtt.

Hasonlóképpen különös többletjelentést kapott a londoni szín is, hiszen köztudomásúlag nem örvend nagy népszerűségnek az elnyomó Angliát jelképező város skót körökben. Erre a legjobb példa a jelenetet bevezető London-song volt, ami tartalmilag ugyan dicsőítette a várost, mégis a rikácsoló, kántáló előadásmód jócskán idézőjelbe tette a szöveget.

Néhány szót a fordításról. A fordítás Ian Macleod munkája. Magáról a fordítóról keveset tudok, azt mindenesetre igen, hogy 1956-ban hagyta el Magyarországot s kezdett új életet Skóciában. Megváltoztatta nevét (*eredeti nevét még nekünk sem árulta el*), s látszólag teljes mértékben leszámolt múltjával. (*Első találkozásunkkor például megkért minket, magyarokat, hogy még egymás közt se beszéljünk magyarul.*) Egyetlenegy kapocs kötötte őt a magyar kultúrához, a Tragedia, amelynek fordítására körülbelül húsz évet szentelt, s amellyel 1993-ban készült el.

Az angol szöveg nagyjából hűen követi a magyar sorok 10-es, 11-es szótagszámát, sőt jambikus lejtését is. Ettől persze a skót színészeknek rögtön az az érzésük támadt, mintha shakespeare-i blank verset mondanának. (*Habár néha túl mesterkélinek, túl csinálnak éreztek bizonyos részeket.*) Valóban, a fordítás talán legnagyobb hibája – már amennyiben hibának lehet tekinteni egy ilyen hatalmas munka esetében – az, hogy nem mindig tudta megteremteni azt a gondolati és stílusbeli egységet, ami Madáchnál – természetesen – magától értetődött. Némely sorok például nagyon rátaláltak a madáchi ízekre, mint például Lucifer beszéde az egyiptomi szín végén:

Lucifer

Amíg csókolódtok,
Nem érzed-é a lanyha szelletet,
Mely arcodat legyinti s elröpül?
Vékonyka porréteg marad, hol elszáll,
Egy évben a por csak néhány vonalnyi,
Egy századévben már néhány könyök,
Pár ezredév gúláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved,
Kéj-kertjeidben a sakál üvölt,
A pusztán koldús, szolganép tanyáz.

Ami így hangzik angolul:

While you embraced,
a gentle breeze stirred up - you might have felt it.
It lighted on your face, then passed away,
but left a tiny layer of dust behind.
Whithin a year this dust can grow to inches;
increase a few feet in a hundred years;
some thousand years shall top your pyramids
and have your name engulfed in mounds of sand.

Voltak azonban sorok, amelyek kevésbé sikerültek. Például a híres záró mondat: „Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál” így hangzott nálunk: „I have told you, Man: have faith and do your best!”

Tulajdonképpen roppant érdekesek voltak a skót színészek reakciói a drámára. Kezdetben úgy álltak hozzá, mint egy Shakespeare-darabhoz. Kezükben a példánnyal úgy citálták a sorokat, mintha Shakespeare-monológokat mondtak volna. Később, mikor már jobban elmélyültek a szövegben, vették észre, hogy hiába a sok blank verse meg az archaizáló nyelv, hiányzik valami, amitől mégsem tudnak ezek a kvázi-Shakespeare-figurák megelevenedni.

Ekkor döbrentek rá, hogy ebben a műben nincsenek hagyományos színházi értelemben vett karakterek; nagyon nehéz valós, tehát eljátszható szituációkra bukkanni; szinte lehetetlen szerepükben gondolkodni, vagyis a mű, amivel meg kell küzdeniük, egy könyvdráma.

Ezért sokkal több figyelmet szenteltünk a részleteknek, tehát egy-egy szín kidolgozásának, mint a mű egészét átfogó koncepciónak. *(Az ugyanis a maga keretes szerkezetével, lineárisan előrehaladó „cselekményével” eléggé magától értetődött.)* Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy minden jelenetnek saját játékszíne volt. Például a Konstantinápoly-szín a vígjátékszín elemeire építkezett, a prágai jelenet – ezen belül Ádám és Éva kettőse – a realista, majdhogynem pszichologizáló stílust követte, míg a London-szín forgataga a haláltánc leginkább a vásári komédiákra emlékeztetett.

Nem beszéltem még a számomra színészi szempontból talán legmeghatározóbb élményről, az idegen nyelven való színjátszásról. Amikor néhány évvel ezelőtt volt szerencsém látni a Check by Jawl társulat Amalfi hercegnő előadását a budapesti Katona József Színházban, döbenten álltam az angol színészek eszköztelen, mégis lenyűgözően hatásos játékszíne előtt. A színdarab majdnem üres térben játszódott, ahol szinte csak a szavak, az egymással felelő mondatok pengeváltásai határozták meg a játék feszültségét. A színészek alig, vagy csak a legszükségesebb pillanatokban mozogtak, így viszont minden egyes mozdulat külön hangsúlyt, többlettérletet kapott. Nyoma sem volt a nálunk megszokott pszichologizáló realizmusnak, mégsem éreztem egy pillanatot sem hiteltelennek.

Az ember tragédiája próbái alatt rengeteg vitánk adódott színjátszásfelfogásunk különbözőségeiből. Számtalanszor hittük mi, magyarok, hogy amit Carnegie akar, az csak vegyítiszta balett emberi érzések nélkül; és fordítva, sokszor mondta ő nekünk, hogy ne „löttyögjünk” feleslegesen, hanem álljunk meg és mondjuk a szöveget. De hát miért, kérdeztük mi, hiszen ez „így jön” belőlünk, amikor ezt és ezt érezzük az életben. De ez nem az élet, hanem színház, válaszolta erre ő, és mi tagadás, igaza volt. Előfordult az is, hogy mikor már sehogy sem akart megszületni egy mondat, szabályosan leénekelte a szöveg dallamát, ami először roppant nevetségesnek tűnt számunkra, de mikor megpróbáltuk, rájöttünk, így sokkal jobb. Az is kiderült, hogy ami sajnos a magyar színjátszásban olyan gyakori, nevezetesen, hogy a mély átélés egyenlő a halhatatlan szövegmondással, micsoda tévút. A halkság nem feltétlen velejárója az érzés intenzitásának.

Talán ez: a szó, a mozdulat illetve mozdulatlanság erejében való hit volt számomra a legmegszívlelendőbb tanács, amit skót kollégáimtól kaptam. Bízom benne, hogy ez a kulturális híd nem volt egyirányú, s ők legalább annyit megtudtak a magyar színházról, mint mi az angolszászról.

AND GRADUATE COURSEWORK. FOR MORE INFORMATION, VISIT www.oxfordjournals.org.